

Keszthelyi Tibor

AZ
AFRIKAI IRODALOM
KIALAKULÁSA ÉS
FEJLŐDÉSE
NAPJAINKIG

KESZTHELYI TIBOR

AZ AFRIKAI IRODALOM
KIALAKULÁSA
ÉS FEJLŐDÉSE
NAPJAINKIG

Keszthelyi Tibor irodalomtörténész diplomataként ismerkedt meg a „fekete” kontinenssel. „Nem elégtett ki Afrika politikai területének vizsgálata — írja —, Afrika szívéig: irodalmáig kívántam hatolni. Megragadott, hogy egy kevésbé ismert, sőt sokak által lebecsült irodalom kibontakozásának, diadalmas újjászületésének... hiteles tanúja lehetnék.” Könyve a közelmúltig ismeretlen afrikai irodalom történetének első, átfogó szintézise nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi irodalomtudományban is. A kezdetektől napjainkig Fekete-Afrika több mint ezer írójának és költőjének alkotását veszi számba, s a sajátosan afrikai műformák háttereként sok-sok néprajzi és általános kultúrtörténeti érdekességet tár fel.

Keszthelyi Tibor könyve hasznos eligazító mindenkinek, aki a kitágult világirodalomban tájékozódni kíván, és gazdag apparátusával alapvető forrásmű az afrikai irodalom kutatói számára.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Keszthelyi Tibor

AZ
AFRIKAI IRODALOM
KIALAKULÁSA ÉS
FEJLŐDÉSE
NAPJAINKIG

KESZTHELYI TIBOR

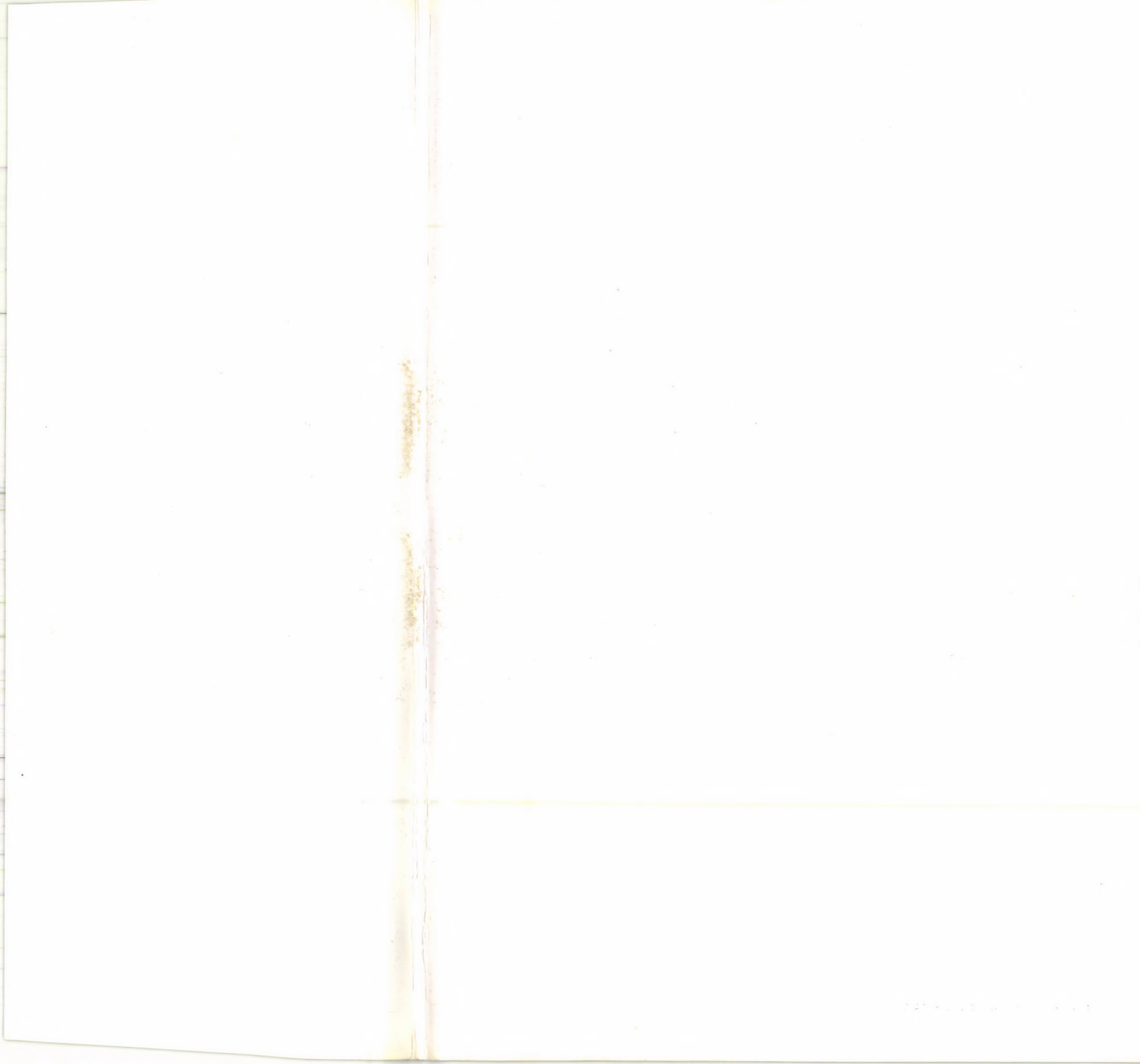
AZ AFRIKAI IRODALOM
KIALAKULÁSA
ÉS FEJLŐDÉSE
NAPJAINKIG

Keszthelyi Tibor irodalomtörténész diplomataként ismerkedett meg a „fekete” kontinenssel. „Nem elégtett ki Afrika politikai areulatának vizsgálata — írja —, Afrika szívéig: irodalmáig kívántam hatolni. Megragadott, hogy egy kevéssé ismert, sőt sokak által lebecsült irodalom kibontakozásának, diadalmas újjászületésének... hiteles tanúja lehetnék.” Könyve a közelmúltig ismeretlen afrikai irodalom történetének első, átfogó szintézise nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi irodalomtudományban is. A kezdetektől napjainkig Fekete-Afrika több mint ezer írójának és költőjének alkotását veszi számba, s a sajátosan afrikai műformák háttereként sok-sok néprajzi és általános kultúrtörténeti érdekességet tár fel.

Keszthelyi Tibor könyve hasznos eligazító mindenkinek, aki a kitérgült világirodalomban tájékozódni kíván, és gazdag apparátusával alapvető forrásmű az afrikai irodalom kutatói számára.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

KESZTHELYI TIBOR

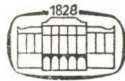
AZ AFRIKAI IRODALOM
KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE
NAPJAINKIG

KESZTHELYI TIBOR

AZ AFRIKAI IRODALOM
KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE
NAPJAINKIG

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1971

Lektorálta:

KENDE ISTVÁN

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1971

Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó helyett	9
I. Bevezető	11
Az utolsó kontinens	13
A „sötét” kontinens	17
Ósi birodalmak	18
Kultúrtörténeti hézagok: építészet, hajózás, kerék	23
Irodalom ábécé nélkül	25
Irodalom és dob	27
Az afrikai kultúra Amerikában	29
Az afrikai irodalom fogalma	31
Az afrikai irodalom korszakai	36
II. A hagyományos (orális) afrikai irodalom	39
1. Irodalom és társadalom	41
A hagyományos irodalom különleges szerepe	41
A művészet mágikus szemlélete	42
A griot	45
2. Költészet	48
Az eposz. Hősi epika	48
Animista szemléletmód a lírában	50
Lírikus szerkezetek	53
Dobköltészet	58
Közmondások	60
3. Próza	62
Az orális széppróza	62
Regék	64
Mítoszok	65
Állatmesék	68
Talányok	70
4. A dráma és a színjátszás	71
III. Az írásos afrikai irodalom kezdetei, 1573—1946	75
1. Írott afrikai irodalom a XX. századig	77
A rendhagyó Etiópia	77

Előfutárok a XVI—XVIII. századi Európában és Amerikában	79
Kelet-afrikai nyelvemlékek a XVIII—XIX. századból	84
2. Az írásbeliség térhódítása a XX. században	86
Az afrikai nyelvek alfabetizálása	86
Az Írásbeliség és az egyház	88
A nemzeti irodalmak kialakulásának útja	90
3. A bantu aranykor	92
A dél-afrikai bölcső	92
A xhosza irodalom két nemzedéke	94
A szoto nyelvű irodalom	96
A zulu nyelvű irodalom	98
A csvana, conga, nyandzsa és pedi irodalom első emlékei	99
4. Az afrikai irodalom fejlődése európai nyelvi közegben	100
A portugál gyarmatok ébredése	100
Magányos úttörők az angol és a francia birtokokon	102
Aranypart, Nigéria és Sierra Leone	103
Szenegál. A William Ponty drámai műhelye	104
Dahomey, Kamerun, Elefántcsontpart, Gabon, Réunion	107
Belga Kongó	108
Kenya, Zanzibár, Madagaszkár	109
5. Az afro-amerikai irodalmak szerepe	111
Az észak-amerikai néger reneszánsz hatása	111
Az afro-latin líra kialakulása és szerepe	113
6. Az afrikai irodalom Európában	117
Párizsi bölcső	117
L'égitime défense	119
L'étudiant noir	120
IV. Az afrikai irodalom kibontakozása, 1947—1959	123
1. Az irodalmi élet struktúrája	127
Folyóiratok	127
Az Afrikai Kultúra Társasága	130
Nemzetközi találkozók	131
Az afrikai nyelvű irodalom fórumai	133
2. Négritude	136
Alapállás	137
Kísérlet a „néger-afrikai esztétika” megteremtésére	140
A négritude tükre versben és prózában	142
A négritude afrikai kritikája	147

3. A francia birtokok irodalma	149
A négritude szemlélete a szenegáli lírában	149
A szenegáli líra balszárnya	156
A prózai epika Szenegálban	159
A szenegáli dráma kezdetei	162
Az értekező próza Szenegálban	162
A kameruni regényiskola	193
A malgas líra	166
Elefántesontpart irodalma	168
A hagyományok újrafogalmazása Guineában	171
Egyéb francia birtokok írói	174
4. Az angol birtokok irodalma	177
Angol nyelvű próza a Dél-afrikai Unióban	178
Xhosza irodalom	180
Zulu irodalom	181
Egyéb afrikai nyelveken írott művek a Dél-afrikai Unióban	182
Szoto irodalom Baszutoföldön	182
Csvana próza Becsuánaföldön	183
Az angol nyelvű nigériai próza	183
Az angol nyelvű nigériai költészet	189
Az angol nyelvű nigériai dráma	190
Joruba prózai epika	190
Hausza elbeszélések	192
Aranypart (Ghána) angol nyelvű irodalma	192
Anyanyelvű művek Aranyparton (Ghánában)	195
Afrikai nyelveken írott irodalom Rhodesiában	197
Nyandzsa prózai epika Nyasszaföldön	198
Angol nyelvű írók Sierra Leonében	199
Anyanyelvű prózai epika Ugandában	199
Kenyai írók	200
A szuahéli irodalom Tanganyikában	200
5. A portugál és a spanyol birtokok irodalma	202
6. Belga Kongó irodalma	205
7. A libériai líra úttörői	206
V. Afrikai irodalom a politikai függetlenség kibontakozása időszakában, 1960—1970	207
1. Történelmi háttér	209
2. Az irodalmi tevékenység keretei	211
A hatvanas évek irodalmi termése	211
Író és társadalom	213
Irodalmi fórumok	217
Irodalmi nyelv	224

3. A független afrikai országok irodalma	231
A nigériai széppróza	231
A nigériai dráma	240
A nigériai líra	244
Az irodalomtudomány kezdetei Nigériában	247
Ghána irodalma	248
A szenegáli líra	251
A kameruni széppróza	252
Az elefántesontparti irodalom	253
Egyéb nyugat- és közép-afrikai országok irodalma	254
Széppróza a Dél-afrikai Köztársaságban	260
Líra a Dél-afrikai Köztársaságban	263
Anyanyelvű dráma a Dél-afrikai Köztársaságban	265
Egyéb dél-afrikai országok irodalma	266
A kenyai irodalom	267
Egyéb kelet-afrikai országok irodalma	269
4. Irodalom a gyarmati függőségben tartott területeken	271
A portugál gyarmatok irodalma	271
A rhodesiai irodalom	274
VI. Függlék	275
Válogatott szakirodalmi bibliográfia	277
Az afrikai irodalom magyar nyelven	282
A leggyakrabban használt írói árnevek, illetve írói névváltozatok	285
Melléklet	287
Név- és tárgymutató	289

ELŐSZÓ HELYETT

Nem túlságosan gyakori, hogy valaki két hivatást valljon magáénak, s hogy e kettős pálya metszéspontjába egy téma kerüljön. Ez történt velem Afrika esetében.

Mint diplomata, több mint egy évtizeden át foglalkoztam az ENSZ tevékenységével, szem- és fültanúja lehettem a politikai függetlenségüket elnyert afrikai országok megjelenésének a történelem porondján, a világszervezet fórumain, jelen voltam a gyarmati rendszer maradványainak teljes és végleges felszámolásáról szóló közgyűlési nyilatkozat elfogadásánál is, és később képviselhettem hazámat az ENSZ-közgyűlés gyarmati kérdésekkel foglalkozó bizottságában. Megbízatásaim, rövid időre ugyan, de Kelet- és Nyugat-Afrikába szintén elvezéreltek. A hatvanas évek elején Afrika váratlanul nagyra nőtt óriásként jelent meg a nemzetközi életben, figyelmet parancsolt.

Mint tollforgató, szükségképpen nem elégített ki Afrika politikai arculatának vizsgálatát. Afrika szívéig: irodalmáig kívántam hatolni. Megragadott, hogy egy kevésbé ismert, sőt sokak által lebecsült irodalom kibontakozásának, diadalmas újjászületésének közvetlen megfigyelője és hiteles tanúja lehetnék.

Afro-amerikai kulturális szervezetek segítségével láttam munkához, amelyeknek az érdeklődése Afrika felé fordult. Magyar nyelven irodalomtudományi munka nem akadt, csupán gyér számú műfordítás jelent meg. A világ legnagyobb könyvtárai között számon tartott New York Public Library központi katalógusából 1960-ban még hiányoztak az afrikai irodalmakra utaló címszavak. Nekem is, mint az afrikai irodalom kutatói java részének, le kellett mondanom a törzsi nyelveken írott művek közvetlen tanulmányozásáról, s meg kellett elégednem az európai nyelveken megszólaló vagy azokra lefordított alkotások kutatásával. Érthetően fájlaltam ezt, jöllehet az afrikai literatúrát anyagilag támogatni képes, művelt és kellő számú hazai közönség híján, valamint a helyi nyelvek nagy többségének viszonylagos fejletlensége folytán az

angol, a francia és a portugál még ma is az afrikai irodalom latinja, nélkülözhetetlen közvetítő nyelve, a legtöbb országban az írásos irodalomnak mondhatni legfontosabb vagy kizárólagos hordozója.

Afrika mind tökéletesebb megismeréséhez több tudományág, köztük az orientalisztika művelőinek a jövőbeni rendszeres és intézményes együttműködésére lenne szükség Magyarországon. Örömmel töltene el, ha ez a munka is erre ösztönözne.

Könyvemet a magyar afrikanistáknak s a nemzeti irodalmuk megteremtésén munkálkodó afrikai költők és írók nemzedékének ajánlom.

K. T.

I. BEVEZETŐ

„Afrikában a legsötétebb mindig is tudatlanságunk volt.”

(H. T. KIMBLEY)

AZ UTOLSÓ KONTINENS

Paradox módon az Európával össze nem függő, lakott kontinensek közül épp a hozzá legközelebb eső Afrika feltárása, megismerése, tudományos birtokbavétele következett be a legkésőbbben. A terjeszkedő polgárság előbb gyarmatosított Amerikában és Ázsiában, távoli országokban, mint a kartávolságra fekvő Afrikában. Miért e késedelem?

Afrikát későn térképezték fel; az első megbízhatóbb rajzokat az arabok készítették a X–XII. században. A hódítók még a rabszolgakereskedés virágzása idején is jobbra csak a part mentét ismerték, innen hurcolták el falvaikból a lakosságot. Eleinte hirtelen rajtaütéssel, később pedig a helybeli törzsfőnökökkel kötött szerződések révén, kereskedelmi úton jutottak az élő rakományhoz. A szárazföld belsejét több helyütt magas plató védőbástyái övezték, természetes erődítmények; a felfedezők szokásos taktikáját pedig, a folyókon való felhajózást, itt vízesések, navigációs nehézségek gátolták.

Elrettentették az utazókat az afrikai barbarizmusról terjesztett legendák, a nehéz éghajlati viszonyoktól, a tropikus betegségektől, az ember-evőktől való félelem. Valójában a természeti viszonyok a föld számos más, korábban gyarmatosított pontján sem voltak sokkal kedvezőbbek s a kockázatok sem kisebbek. A „sötét földrészről” alkotott elképzelések meglehetősen túlozták Afrika érinthetetlenségét. Basil DAVIDSON, napjaink kiváló afrikanistája jegyzi meg, hogy bár a kannibalizmusról, a feketék fogságába esett fehérek sorsáról sok rémtörténet kapott lábra, mindössze néhány esetet jegyeztek fel, amikor például hittérítők áldozatul estek.¹ Az Afrika belsejéről tudósító első ismert európai útirajz, amely hosszú ideig az egyetlen ilyen irat maradt, 1447-ből származik, Antonio MALFONTE tollából.

Még az afrikai partvidéket is a fehér ember temetőjének tartották; a matrózok így énekelték meg a gyilkos tengerpartot:

Benin öbléhez
Sose közeledj.
Negyvenből, ki ott járt,
Ha visszajön egy.²

¹ Basil DAVIDSON: *Az újra felfedezett ősi Afrika*, Budapest, 1965, 235. old.

² VAJDA Endre fordítása Basil DAVIDSON: *A fekete anya, Afrika a megpróbáltatás éveiben* c. művéből, Budapest, 1965, 411. old.

Régtől fogva akadtak azért az afrikai népeknek barátai is, akik a valóságnak megfelelően igyekeztek tájékoztatni a közvéleményt. Közük magyarok is.

A kalandos életű MAGYAR László flottahadnagy a múlt század közepén eljut Afrika belsejébe, feleségül veszi Bihé fejedelmének lányát, akitől gyermeke is születik. Leveleiben tiltakozik a gyarmatosítás legaljasabb gyalázata, az „istentelen embervér-kereskedés” ellen. Úgy tervezte, Magyarországon nevelteti majd fiát, hogy böles uralkodó váljék belőle.

BENYOVSZKY Móric gróf, aki fegyverrel és ravaszsággal több sikeres hódítást hajtott végre Franciaország számára, 1774-ben kikötött Madagaskár szigetén, és királlyá választatta magát. A különféle európai udvaroknál tett sikertelen kísérletek után amerikai segítséggel próbált önálló birodalmat létrehozni, és 1785-ben kikiáltotta a független madagaszkári államot. A leverésére küldött francia katonákkal vívott csatában vesztette életét.

Míg BENYOVSZKY Móric vagy MAGYAR László utazása Afrikában inkább kultúrtörténeti érdekesség, addig TORDAY Emilhez, neves néprajztudosunkhoz már irodalmi emlékek is fűződnek. Az angol és belga megbízásból a századfordulón végzett kutatásai során megismerte és megszerette az afrikai népeket. Külföldön megjelent tudományos dolgozataiban és magyar nyelvű útirajzában erélyesen cáfolta az afrikaiakról célzatosan terjesztett hiedelmeket és hazugságokat. „Kétszer bolyongtam végig Kongó államot, és nem akadtam néptörzsre, amely természetes hajlamát tekintve rosszindulatúnak volna mondható. Alaptermészetük a békeszeretet, és nincs más vágyuk, mint békességben élni és élni hagyni másokat... A feketék, ha nem is keresztények, sokkal inkább követik a keresztény tanítást: bánj úgy másokkal, ahogy szeretnéd, hogy mások bánjanak veled...” — összegezte tapasztalatait.³ TORDAY már mesefordításokat is hagyott ránk, Afrika irodalmi kincseire is felfigyelt.

1852-ben, 1853-ban és 1858-ban egy szenegáli színész, Ira ALDRIDGE érkezett Angliából Budapestre, mintegy viszonzva az első magyarok Afrikában tett látogatását. SHAKESPEARE-darabokban lépett föl, és gyakran játszott rövid jelenetében Mungó, egy kis afrikai rabszolga tragikomikus figuráját keltette életre. ALDRIDGE látogatását magyar írók is megörököltették. „Miért kell szétszórva lennetek a világban, nap-sugaras hazák szülőttei, fekete arccal, fehér lélekkel. Leigázva nemes barbároktul, fehér arccal, fekete lélekkel” — jegyzi be JÓKAI Mór a szenegáli színész vendégkönyvébe. Amikor JÓKAI A jövő század regényének figuráját, Mr. Serverus-t megteremti, bizonyára emlékében él még

³ Idézi BÉKÉS István: A „fehér néger” és a többiek . . . , *Népszabadság*, 1961. IV. 26., 9. old.

e látogatás. „Fekete láng!!! varázsfényt árasztál a művészet homályos ösvényeire” — köszöntötte őt SZIGETI József. Vas Gereben így emlékezett meg róla: „Fényed tüzenél a fehér előítélet elpirul... Sírunk mi már régen, Mungó! Mikor megneveltetél, örömről ugyan, de mégiscsak — sírtunk.”

A huszadik század első felében Afrika ismét emlékjeleket hagy a magyar irodalmi-művészeti életben. Az afrikai művészet hatása HEVESY Iván elméleti munkáiban könnyedén tetten érhető. KASSÁK Lajost és RADNÓTI Miklóst egyes költeményeikben és műfordításaikban főként Blaise CENDRARS közvetítésével ihlette meg az afrikai líra, és a regék, mítoszok világa. JÓZSEF Attila, akit szürrealista kísérletei csak segíthettek az afrikai lírához való közeledésben, szintén fordított poézisükből.

Maguk az afrikaiak nem teremtettek tartós kapcsolatokat a külvilággal. Nem voltak hajós népek, így három oldalról útjukat állta az óceán, északon pedig a sivatagi övezet sorompója zárta el előlük arab szomszédaikat. A szudáni szavannákat délen az őserdők sövénykerítése választotta el a még délebbre fekvő területektől. A rabszolgavadászatok s az emberkereskedelem pedig éppenséggel nem bátoríthatták az afrikai törzseket arra, hogy kapcsolatokat keressenek szomszédaikkal. A forró égövi éghajlat, amely készen kínálta sok, megélhetéshez szükséges terméket, eszközt, inkább gátlóan, semmint serkentőleg hatott a termelőerők fejlődésére. Sok törzs a legutóbbi időkig megtartotta nomád szokásait. Etiópia kivételével az imperializmus rohamának idejére csak egyes helyeken jött létre, illetve maradt fenn Afrikában fejlett kultúrájú társadalom, államszervezet, amely kezdeményezte volna kapcsolatok létesítését a külvilággal.

Így azután Afrika sorsát végül is az imperializmusba forduló kapitalizmus nyersanyag-éhsége pecsételte meg. A múlt század két utolsó évtizedében a sürgető igényeknek megfelelő gyorsasággal az angol, francia, olasz, portugál, holland, spanyol, majd a német tőke behatolt Afrika belsejébe, megszilárdította uralmát, s a hódító önkényével rajzolt új határvonalakat, sokszor törzseket osztva ketté.

A földrész azért sohasem volt teljesen ismeretlen a mindenkori civilizált világnak számító országok előtt.

Az ógyiptomi birodalom már az i. e. harmadik évezredben kereskedett afrikai törzsekkel. Számos fáraó vezetett hadjáratot Kushba, a mai Kelet-Szudán területére. A hamiták és a nilóták által lakott ország harcossai ellentámadásba lendültek, megdöntötték az uralkodó dinasztíát, és Egyiptomban, az i. e. VIII. században, két nemzedéken át kushita királyok ültek a fáraók trónján. NÉKO fáraó az i. e. VII., KAMBÜSZÉSZ perzsa király a VI., Karthágó az V. században indított újra expedíciót az afrikaiak földjére.

Az ókori görögök, rómaiak is ismerték, mesés gazdagságú tündérvilágnak hitték. Utazóik eljutottak a mai Egyiptomba és Etiópiába. Tudták, hogy Afrikát sötétbőrű emberek lakják, akiket „aithiokok”-nak kereszteltek el.⁴ A fóníciai és karthágói hajósok gyakran látogatták Kelet-Afrika partvidékét. Hódító útja NAGY SÁNDORT és JULIUS CAESART is elvezette Afrikába.

A X–XIV. század között arab utazók: MASSOUDI, IBN HAOUKAL, IBN BATOUTA keresték fel Fekete-Afrikát,⁵ a XIII. században elvetődött erre MARCO POLO, az újkorban pedig, a XV. századtól kezdve, portugál hajósok látogatták a kontinenst. Ez már a rabszolgakereskedelem, majd az azt követő gyarmati leigázás nyitánya volt.

Az arabok a VII. századtól kezdve létesítettek kereskedelmi telepeket Kelet-Afrikában. Az itt kialakult városállamok a kultúra, az irodalom központjaivá váltak. Kikötőiket különben a VIII. századtól indiai, a XII. századtól kezdve kínai hajósok is látogatták, főként vasat, elefántesontot, aranyat vásároltak. Az innen importált vasat Indiában dolgozták fel acéllá, hogy aztán a kereskedelmi háromszög bezárásával arab fegyverkovácsok kalapáljanak ki belőle remekműű damaszkuszi kardpengét, díszes törököt.

A tudomány cáfolja azokat a közelmúltban még a gyarmatosítók tudatos történelemhamisító szándékával terjesztett hiedelmeket, miszerint Fekete-Afrika népei, alacsonyabbrendűségük folytán, megrekedtek a történelmi fejlődés kezdetleges szintjén, s igazi történelmük csak a fehérek megjelenésével vette kezdetét. A kelet-afrikai antropológiai leletek — köztük az 1964-ben kiásott „homo habilis” — kézzelfogható bizonyítékát adják annak a jelentős szerepnek, amelyet Afrika játszott a történelem előtti ember fejlődésében.

A függetlenné vált Kongói Demokratikus Köztársaságban eltávolították STANLEY angol Afrika-kutató szobrát, amelynek talapzatán a felirat azt hirdette, hogy ő fedezte fel a Kongó folyót 1870 táján. STANLEY belga és angol vállalkozók fizetett és kegyetlenségéről ismert ügynöke

⁴ HOMÉROSZ több helyütt utal az afrikaiakra. Így az *Iliász* I. (423–425) és XXIII. (205–207) énekében, valamint az *Odüsszeia* I. (22–26), IV. (84–89) és V. (282–283) énekében. Az *Iliász* első énekében a főisten fényes kísérettel keresi fel az afrikaiakat: „Ókeanosz mellé, lakomára, az aithiokokhoz /ment Zeusz még tegnap, s vele ment valamennyi nagy isten” (DEVECSERI GÁBOR ford.). Az aithiok elnevezés az Egyiptomtól délre fekvő területekről származók általános megjelölésére szolgált a görögöknél.

⁵ Hangulatos útleírások maradtak ránk tollukból, amelyeket érdemes fellapozni. A megfigyelések gazdagságával különösen két mű tűnik ki: IBN HAOUKAL: *Description de l'Afrique*. Párizs, 1842 és IBN BATOUTA: *Voyages*, Párizs, 1922. Ez utóbbi rövidített kiadása: *Ibn Batouta zarándok útja és vándorlásai*, Budapest, 1964.

volt. Ettől eltekintve is világos, hogy itt nem afrikai barbarizmussal van dolgunk, hanem európai arroganciával: az afrikai népek sok nemzedékkel STANLEY előtt felfedezték már maguknak a Kongót. Ideje, hogy Európa végképp levetkőzze kolonialista eredetű szemléletét.

A „SÖTÉT” KONTINENS

„Nincsen ott leleményes ipar, sem művészet, sem tudomány” — állapította meg David HUME. TROLLOPE hozzáfűzi: „A néger nem közeledik fehér embertársainak civilizációjához, akiket úgy utánoz, mint majom az embert.”⁶ „Nyugat-Afrika túlságosan nyers és brutális ahhoz, hogy talajul szolgáljon a költői inspirációnak vagy a regényírói alkotói vágyaknak” — állította 1930-ban Courtenay HODGSON.⁷

Az afrikai népeknek nem csupán a kulturális tevékenységét ítélték meg elfogultan. A gyarmatosítás védelmezői egészében véve azt hirdették: szellemi skorbutban szenvednek e népek, nincs bennük elegendő vitamin sem a munkára, sem a művészetre, sem a társadalmi együttélés igényes megszervezésére. Az önállóságra vonatkozó követelések jogosságát kívánták ezzel eleve kétségbe vonni.

Az Egyesült Államokban EMERSON harvardi professzor egyenesen kétségbe vonta a volt gyarmati népek államalkotó képességét, MORGENTHAU, a Yale egyetem tanára pedig azt fejtegette, hogy a politikai függetlenség károsan hat a gazdasági, szociális és kulturális fejlődésre Afrikában.⁸ Dr. G. H. T. KIMBLE, az indianai egyetem professzora pedig még 1964-ben is arra a következtetésre jutott, hogy Fekete-Afrikában csupán Kongó Kinshasa, Ghána, Elefántcsontpart, Nigéria és talán Tanganyika „képes eleget tenni a huszadik századi nemzeti létből fakadó kötelezettségeknek”.⁹

Tíz évvel Nigéria függetlenségének kikiáltása előtt az angol gyarmati kormányzó le merészelt írni ezt a mondatot: „Megszámlálhatatlan évszázadok során, miközben pergett a történelem filmje, az afrikaiak mozdulatlanságba — a primitív vadság állapotába dermedtek.” Ugyancsak az ötvenes években Sir Arthur KIRBY, Brit Kelet-Afrika londoni főbiztosa kijelentette: „Az elmúlt hatvan évben s ez alig haladja meg a teremben tartózkodó jónéhányunk életkorát, Kelet-Afrika kiemel-

⁶ Idézi Basil DAVIDSON: *Az újra felfedezett ősi Afrika*, Budapest, 1965, 14. old.

⁷ Idézi M. DANQUAH: *A Blueprint for African Fiction*, *West African Review*, 1948. január, 16. old.

⁸ Idézi KOMOR Imre: *Neokolonialista elméletek*, *Magyar Nemzet*, 1963. X. 24. 2. old.

⁹ *African States' Ability to Survive Doubted*, *New York Herald Tribune*, 1964. I. 30.

kedett a primitívség állapotából, ami sok tekintetben kezdetlegesebb volt a kőkorszaknál is. . .”

Ízelítőnek elég a felsorolásból. Effajta idézetekből kötetnyire valót lehetne összeállítani.

És ha tényekre bukkant a tudomány? Akkor magyarázatokat gyártottak. A főníciaiakkal kívánták megmagyarázni a dél-rhodesiai romváros, Zimbabwe létét. Az óegyiptomiaknak tulajdonították a Délnyugat-Afrikában talált, ún. fehér hölgy festményt. Hosszú időn át vitáztak azon, hogy a Dél-Afrikában több helyütt fellelhető, művészi sziklaképek valóban busman alkotások-e. Azt állították, hogy Benin és Ife bronz és terrakotta szobrait görög példákról másolták, illetve, hogy a portugálok voltak a tanítói az afrikai művészeknek — holott Benin és Ife bronzkultúrája felülmúlta a korabeli portugál alkotások színvonalát.¹⁰ Még a hettitákat is felvonultatták az afrikai civilizáció létének, lehetőségének tagadására.

A gyarmatosító országokban még a közelmúltban is könnyen hallhatott az ember társaságban effajta kijelentéseket: Utazzon Afrikába, láthat majd négereket, majmokat és párducokat. Ami pedig a városias életmódot folytató, európai ruhát viselő, tehát „civilizált négereket” illeti, róluk szintén kialakultak a pejoratív klisék: a dzsessz-zenészé, a szenegáli lövészé, a szállodai boyé. Mintha az afrikai népeknek nem lett volna múltjuk, s csak a gyarmati kor szolgálfigurái jelentenek a kiemelkedést a semmiből.

Pedig Afrikának van történelme.¹¹

ŐSI BIRODALMAK

Az ősi Meroé (i. e. VII—II. sz.) romjai a mai Szudán területén az ókori világ lenyűgöző emlékei közé tartoznak. Helyét az i. e. II—i. sz. IV. század között hatalmas fekete-afrikai birodalom foglalta el. Feltételezések szerint Meroé vándorbotot fogott lakosai vitték magukkal a vas-kovácsolás titkait a Szahara déli szegélye mentén Nyugat-Afrikába. Ma már a vas elterjedésének hozzávetőleges időpontját és terjedésének útvonalát is ismerjük: a kereszténységet megelőző néhány évszázadban

¹⁰ BODROGI Tibor: A régi Nigéria művészete, *Művészet*, 1961, II. évf. 1. sz., 25–28. old.

¹¹ Az Afrika ókori, középkori és újkori történelmét ismertető munkák közül Basil DAVIDSON már idézett művein kívül nélkülözhetetlen referenz-forrásként használtam főként a következőket: Sík Endre: *Fekete Afrika története*, I—II. kötet, Budapest, 1964; Jacques MAQUET-nek az 1966-ban Dakarbán megrendezett Első Néger Művészeti Világfesztiválon díjat nyert könyve: *Les civilisations noires*, Párizs, 1962; Henri LABOURET: *L'Afrique précoloniale*, Párizs, 1959.

a szudáni szavannákon már nyilvánvalóan ismerték a vas megmunkálásának módját, amely az i. sz. első századok vége felé nem maradt titok a Szudán déli határának számító őserdő-övezettől délre sem. Az i. sz. IV—VI. században Kelet- és Délkelet-Afrikában új társadalmak jönnek létre már a vaskor talaján. Az Afrikában egészen a XIX. századig tartó, északról nyugatnak és délnek irányuló népvándorlás útját járta a vas is.

A forró szudáni szavannák nyugati felében szintén hatalmas birodalmak alakultak ki, Nyugat-Afrika folyóihoz kapcsolódó kultúrák, amelyekben a pásztorkodás mellett földműveléssel és kereskedelemmel foglalkoztak; megindult bennük a városiasodás folyamata. A legkorábbi közülük Ghána lehetett (IV—XIII. sz.), kiterjedt vaskohászattal, só- és aranykereskedelemmel. Amerika felfedezéséig ez az állam képezte közvetítő kereskedelem útján az európai aranyimport talán legjelentősebb forrását. Már központosított állam, amikor arab feljegyzések i. sz. 800-ban említést tesznek róla. Ghána hatalma a XII. században már hanyatlóban van, Malié viszont ekkor ível felfelé, a XIV. században éri el csúcspontját, de formálisan fennmarad a XIX. századig. A harmadik ilyen nagy birodalom Kanem, majd Bornu, amelyek feltehetően a VIII—XVII. század között léteztek a mai Észak-Nigéria, Csád területén és virágkorukat ugyancsak a XIII. század táján érték el. Szongai hatalma és hírneve beragyogja a XV. és XVI. századot. A mai Gambia területén alakult a X. században, fénykorában az Atlanti Óceánig nyúltak határai. Formálisan a XIX. század második feléig maradt fenn.

Porfelhőben lobogó tolldíszek, bélelt páncélok, rézveretű lószerszámok csillogása, hegyes dárdák végén libbenő zászlócskák, nagyszerű lovasok, egy arisztokratikus lovassereg lendülete, harci zaja és pompája ... — ilyen feudális Európára emlékeztető hangulatot nyújthattak e szudáni birodalmak hadseregei. A XI. században EL BEKRI ezt jelenti: „Ghána királya 200 000 harcost tud csatasorba állítani, s ezek közül több, mint 40 000 íjjal és nyilakkal van felfegyverkezve...”

E birodalmak keretében pezsgő életű kereskedő városok, egyben intellektuális központok jöttek létre: Timbuktu és Djenné; Koumbi, Ghána fővárosa a XI. században már 30 000 lelket számlált; Gao, Szongai fővárosa a XVI. században 50 000 lakossal rendelkezett — méretben nem kisebbek, mint más korabeli európai városok, amelyeknek alapját ugyancsak a kézművesség és a kereskedelem vetette meg. Ilyen város volt Audaghas, amelyről EL BEKRI ezt írja: „... igen nagy város, sok piaccal ... Teli van szép házakkal és tömör épületekkel ... Amikor a király audienciát tart, meghallgatja a nép panaszait, s igazságot oszt ... mellette tíz apród pajzsot és aranykardot tart, jobbján a birodalom hercegei, ragyogó öltözékben, hajukban aranylapokkal. A város kormányzója a földön ül, a királlyal szemben ... A törvény-

kezés helyét kutyák őrzik, amelyek arany és ezüst nyakörvet viselnek...¹²

LEO AFRICANUS, az Európába került afrikai nemes, a XVII. században Timbukta tett látogatásáról szóló beszámolójából némi képet nyerhetünk a város kulturális életéről: „Timbuktaiban sok bíró, orvos és pap él, s mind jó fizetést hűz a királytól. Az uralkodó mélységesen tiszteli a tanult embereket. Nagy a kereslet a Berberiből behozott kéziratos könyvek iránt. A könyvkereskedelem nagyobb hasznot hajt, mint bármely más üzletág.”¹³ Nyilvánvaló, hogy Nyugat-Szudán irodalmi műveltsége — ha ennek írásos nyomai nem is maradtak fenn — több évszázados múltra tekinthet vissza.

A Guineai-öböl partján, a tropikus erdőövezet szélén a XVII—XIX. század között négy hatalmas államalakulat jött létre: Ojo, Benin, Ashanti és Dahomey. De tudunk joruba államokról a mai Dél-Nigéria területén már a XIII. századból is. Itt már az európaiak megérkezése előtt virágzott a fűszer-, elefántcsont- és rabszolgakereskedelem. Afrika belsejében, Angola és a mai Kongó Kinshasa, illetve Kongó Brazzaville területén a XIV. századtól létezett egy állam, amely formálisan csak 1888-ban szűnt meg. Portugál levéltárak e birodalom királyának, AFFONSONAK 1512—1540 között a portugál uralkodóhoz írott több, mint húsz levelét őrzik. E levelek szövege bizonyítja, hogy a két ország kapcsolatait kezdetben az egyenjogúság jellemezte.¹⁴

Kelet- és Dél-Afrikában szintén kialakultak a szervezett állami városi élet olyan központjai, amelyek az afrikai nyelvek és irodalmak fejlődésének támasztékául szolgáltak. Már a vaskor kultúrájára épült az uaklimik és a monomotapák királysága (i. sz. X—XVI. század), illetve a Senában, Zimbabweben, Mapungubwében, Kilwában, Mombasában, Malindiben, Songo Mnarában, Sanje Ya-ban, Katiban, Kuaban és másutt kialakult központok. A kelet-afrikai partvidék városállamaiban virágzott a szuahéli kultúra és irodalom, amely afrikai (mindenekelőtt bantu) és arab elemekből tevődött össze. A hiedelmekkel ellentétben a szuahéli inkább arabizált afrikai termék, semmint fordítva, bár igaz, hogy a középkorban a szüntelen bevándorlás következtében az arab beütés mindegyre erősödött. Közülük a legjelentősebb a mai Rhodesia területén fekvő Zimbabwe, amely az i. sz. XIII. sz. közepétől a XVIII. sz. közepéig virágzott, valamint Mapungubwe, amelyet valószínűleg a VII., vagy VIII. században alapítottak és különféle népek egészen

¹² Idézi Basil DAVIDSON: i. m. 76. old.

¹³ Idézi Basil DAVIDSON: i. m. 82. old.

¹⁴ Érdekes elemzést ad Portugália és Kongó kapcsolatáról, részben e levelezés részletesebb ismertetésével Basil DAVIDSON: *A fekete anya, Afrika a megpróbáltatás éveiben*, Budapest, 1965, IV. fejezet, különösen a 345–367. old. Alapos elemzést nyújt J. CUVÉLIER műve: *L'Ancien Royaume de Congo*, Brüsszel, 1946.

a XVIII. századig lakták. A bugandai királyság a mai Uganda területén a XV—XIX. sz. között állt fenn. A XVIII—XIX. században Madagaszkár az egységes hova állam keretében egyesül.

Az afrikai kultúrával az arabokon, a perzsákon, az indiaiakon meg egy időszakban a kínaiakon kívül más népek nemigen kerestek, illetve találtak érintkezést, kivéve a rabszolgakereskedőket és az újkori hódítókat. Ritka találkozásokra azért Európában is sor került, már az újkor első századaiban. Rómában 1518-ban felszentelték Afrika első néger püspökét, KONGÓI HENRIKET, egy kongói királyi család sarját. Ugyancsak a XVI. század elején afrikai személyek jártak már Skóciában, akiket bizonyára skót kalózok zsákmányoltak portugál rabszolgaszállító hajókról. Néhányan közülük az edinburghi társaságba is bekerültek, nem utolsósorban az a bizonyos „vastag ajkú hölgy”, akiről DUNBAR írt néhány költeményt. Tudunk arról, hogy a XVI. században egy, a mai Ghána területén élő törzs fiatalja spanyolországi egyetemre került, s itt írt latin nyelven verses filozófiai elmélkedést. IOANNES LATINUS 1573-ban kiadott műve az írott afrikai irodalom első ismert alkotása.¹⁵

Milyen kór emésztette, sorvasztotta el a kialakult afrikai kultúrákat, s idézte elő az újabbkori történelemben szinte példátlanul álló hanyatlást? Mivel magyarázható, hogy a XIX. sz. végén Afrika belsejébe hatoló gyarmatosítók úgyszólván semmi összefüggést nem találtak már a városállamok romjai és a szomszédságukban élő nomád törzsek között?

A legfontosabb ok a kialakult feudális vagy félfudális államok belső ingatlansága. A törzsi maradványok át- meg átszűntek, gyengítették őket. Erejüket a viszályok, dinasztiaiak közti vetélkedések éppúgy emésztették, mint Európában. Az erős központi hatalom megteremtésére — amelyre Európa feudális országaiban a középkorban, az újkor elején került sor — már nem jutott idő a XVI. században megkezdődő, majd rendszeressé váló portugál beavatkozás és más nemzetek rabló kalandjai miatt. A rabszolgakereskedelem hallatlan mértékben megtizedelte a lakosságot. Olyan pusztító következményekkel járt, mint a pestis, a középkorban dúló fekete halál, amely becslések szerint Európa lakosságának egyharmadával végzett. Afrikában joggal nevezhetnék a rabszolgavadászatot fehér halálnak. Kezdetben kalózkodás, majd háborús szövetségek révén szereztek az arab s a fehér kereskedők rabszolgákat, később azonban, bármilyen szörnyűen hangzik is, békés társasviszony, törzsfőkkel kötött megállapodás alapján.¹⁶ Jacques MAQUET a „legóva-

¹⁵ Ioannes LATINUS: *Ad catholicum pariter et invictissimum Philippum dei gratia hispaniarum regem . . . stb.*, Garnatae (= Granada), 1573. Részletesebben lásd „Az írásos afrikai irodalom kezdetei” c. fejezetet.

¹⁶ Sir Harry H. JOHNSTON az *A History of Colonisation of Africa by Alien Races* c. munkájában (Cambridge, 1899) a kolonialisták jólismert pózából a következő indoklást adja arra, hogy miért éppen Afrika lett a rabszolgavadászok

tosabb becslésként” 15—20 millió főre becsüli az Afrikából eladásra került rabszolgák számát.¹⁷ Basil DAVIDSON számításai szerint az Atlanti-óceánon át folytatott rabszolgakereskedelem Afrika számára legkevesebb ötvenmillió ember vesztését jelentett.¹⁸ Ez a mai Fekete-Afrika lakosságának egyötödét teszi ki. Leopold S. SENGHOR, Afrika poeta doctusa, aki etnográfiai és szociológiai búvárkódásokat is végzett Afrika történelmében, egyik versében tízmillió elhurcoltról tesz említést.¹⁹ Az európai, amerikai és afrikai rabszolgakereskedők ténylegesen felvágták a földrész ereit; csoda, hogy nagyobb fokú elvészés nem következett be. Talán még e vérvesztéségnél is súlyosabbnak bizonyultak a rabszolgakereskedelem társadalmi kihatásai, hiszen alapjaiban gyengítették meg az önálló afrikai hatalmat. (A rabszolgaság intézményét egyébként Tanganyikában — ma Tanzánia — hivatalosan csak 1922-ben, s Sierra Leonében csupán 1928-ban törölték el.)

A legyengült, csontrendszerében különben még meg sem szilárdult Afrika viszonylag könnyű zsákmányt jelentett az oda betörő európaiaknak, akik a magasabb társadalmi szintről érkezettek fölényével bocsátkoztak harcba. Helyenként mégis kemény ellenállásba ütköztek.²⁰ Az

vadászterülete: „A négert, jobban, mint bármely más embertípust, szellemi és fizikai tulajdonságai más fajok szolgálójaként emelik ki . . . a néger, kezdetleges állapotában, született rabszolga. Nagy testi erővel rendelkezik, szelíd, jókedélyű, könnyen felejt a bánatot és a kegyetlenségeket, a jóságért és igazságos elbánásért azonnal hálás . . . És mindenekelőtt bírja a fárasztó munkát a forró napon, a forró égővi egészségtelen éghajlaton. Nem alakult ki benne, vagy csak kevéssé, a faji összetartozás érzése — azaz, nem érez együtt más négerekkel . . . és mivel rendszerint izmos férfi és jó harcos, nemcsak mint munkaerőt keresik, hanem mint katonát is.” (151- 152. old.)

¹⁷ Jacques MAQUET: i. m. 237. old.

¹⁸ Basil DAVIDSON: *A fekete anya, Afrika a megpróbáltatás éveiben*, Budapest, 1965, 318. old.

¹⁹ *Békeimádság orgonaszóra, az Ébredő Afrika c. antológiában*, Budapest, 1961, 42. old.

²⁰ A XIX. század második és a XX. század első felében vívott jelentősebb szabadságharcok és kitört felkelések csupán vázlatos felsorolása is cáfolja azt a gyarmatosítók által gyakran hangoztatott tételt, mely szerint az afrikai népek kísérletet sem igen tettek az európai kolonizátorok „civilizációs küldetésének” meghiúsítására:

1811—1858	Dél-afrikai Köztársaság (Dél-Afrika)
1850—1880	Guinea
1848—1856	Libéria (amerikai négerek ellen)
1873	Ghána (Aranypart)
1877—1881	Dél-afrikai Köztársaság (Dél-Afrika)
1878—1885	Kelet-Szudán
1882—1886	Guinea, Elefántcsontpart
1883—1885	Madagaszkár
1884—1901	Kamerun
1890—1905	Tanzánia (Tanganyika)
1891—1900	Elefántcsontpart, Csád

afrikai líra, dráma és epika elsősorban SAKA, a „zulu Napóleon”, MIRAMBO és SZAMORI szabadságharcát örökítette meg.²¹

Az afrikai birodalmak és városállamok bukását betetőzte, hogy az első portugál beavatkozásokat követő zavart kihasználva délről a még barbárság fokán élő törzsek betörték ide és nagy pusztítást végeztek, fizikai és társadalmi értelemben egyaránt. Ebbe a pusztaságba vonultak be a XIX. század végén a különböző európai gyarmatosító hatalmak, amelyek úgy vélték, legalábbis úgy hirdették, hogy így állt rombadőlvén minden, az idők végtelensége óta.

Nem sejtették, hogy Afrika, béklyóba verése után nem egészen egy évszázad múlva talpra áll, igazolja múltját, és a politikai függetlenség bástyáiból vívja harcát a gazdasági függetlenségért és a kulturális feltámadásért.

Victor HUGO megjósolta, hogy a XX. század Afrikáé lesz. Próféciaja sok tekintetben valóra vált.

KULTÚRTÖRTÉNETI HÉZAGOK: ÉPÍTÉSZET, HAJÓZÁS, KERÉK

Akik az afrikai kultúra hiátusairól beszélnek, nemcsak e társadalmak fejlődésének számukra rejtélyesnek tűnő stagnálására utalnak, arra, hogy míg másutt sebesen haladt előre a történelem szekere, addig a

---

1893–1912	Mozambik
1895	Madagaszkár
1904–1907	Kamerun
1905–1906	Namíbia (Délnyugat-Afrika)
1906	Guinea
1907–1914	Angola
1914–1930	Libéria (amerikai négek ellen)
1915	Malawi (Nyasszaföld)
1916–1918	Nigéria
1917	Portugál Guinea
1917–1922	Namíbia (Délnyugat-Afrika)
1925	Portugál Guinea
1928	Kongó, Angola
1930	Angola
1931–1936	Kongó
1936	Portugál Guinea, Etiópia
1952–1956	Kenya
1959	Malawi (Nyasszaföld)
1961–	Angola, Portugál Guinea
1963–	Mozambik

²¹ Az egyetlen magyar nyelvű forrás, amely szépirodalmi igénnyel örökíti meg e szabadságharcosok alakját, SIK Endre tollából való: *A nagy Mirambo árnyékában*, Budapest, 1961.

bágyasztó afrikai Nap alatt mintha sok minden a törzsi élet primitív fokán konzerválódott volna.

Gyakran említik, hogy Afrikában mindvégig esenevész maradt az építészet. A kevés fennmaradt és feltárt romból arra következtethetünk, hogy az Etiópia és Transvaal között elterülő valamennyi ország közös vonása a kötőanyag nélküli építészet. Türelmes munkával, pontosan összeillőre faragott kődarabokból húzták a nagyobb erődítmények, kiemelkedő jelentőségű épületek falait. Zimbabwe romokban fennmaradt nagytemploma is így készült, azzal a technikával, amellyel az ókori Egyiptomban vagy a közép- és dél-amerikai indián birodalmakban emelték a piramisokat, erődítményeket. Úgy látszik azonban — erre mutat az épületek csekély száma —, az afrikai népek életszemlélete, vallásfilozófiája nem ösztönzött arra, hogy örökbecsű, az idő vasfogát kiálló templomokat, szentélyeket, királysírokat hagyjanak az utókorra. Kőben szegény vidékeken, mint például a mai Uganda területén, föld-sáncok, földerőd-rendszerek nyomaira bukkant az újabb kutatás. Az ötvenes években Bigo mellett tártak fel tartós településekről tanúskodó leleteket, föld-építkezés maradványait. Hegyes-dombos vidékeken úgy építették a kunyhókat, hogy vermet ástak a meredek oldalba, az alját követel kibélelték, s a kijárat védelméül a kihányt földet sánccá formálták. Sík terepen a méhkasszerűen fölmagasodó, vagy fordított tölcser alakú, hegyes csúcsban végződő, vagy a teknősbéka pán céljára emlékeztető fedéssel ellátott kunyhók a leggyakoribbak. Az éghajlati viszonyok Afrika nagy részén feleslegessé tették a kimunkált elemekből összeállított, zárt falú lakóépületeket.

Bár Fekete-Afrikát három oldalról tenger övezi, lakói sohasem váltak hajós néppé. Hiányzik kultúrtörténetükből a vitorla.

Mint ahogy hiányzik belőle a kerék is, az embernek a tűz után talán legfőbb találmánya. Abban persze, hogy nem találták fel, s nem is vezették be a kerék használatát, nem állnak annyira egyedül, mint azt sokan hinnék. A középkori Észak-Európa népei sem találták fel, s a XII—XIII. századig ritkán alkalmazták. Skót krónikák 1577-ben említik, hogy a trónörökös hintaja „a második, amelyet az országban valaha láttak; az elsőt Lord Alexander SEATON hozta, amikor Mária királynő érkezett Franciaországból”.²²

A kereskedelem hosszú ideig cserekereskedelem formáját öltötte Afrika sok táján, egészen a huszadik századig, még a külvilággal leginkább érintkező Kelet-Afrikában is. A legrégebb pénzermét, amelyet ma ismerünk, Kilwa városa verette a XIII. században.

Afrikát évszázadokon át félkarú óriásnak hitték, kultúrtörténetének e hézagai miatt. Sokáig úgy tartották, hogy szellemi kincsekkel egyál-

²² Idézi Basil DAVIDSON: *Az újra felfedezett ősi Afrika*, Budapest, 1965. 220. old.

talán nem rendelkezik — értékét még a XX. század első harmadában is az aranyban, elefántesontban, kakaóban, a különböző ásványokban és gyümölcsökben meg az olcsó munkaerőben mérték. Ma már nevetségesnek tűnik — valójában azonban szomorú kortünet —, ahogyan August SEIDEL lelkendezik: „A vad afrikai! Egy fekete vad! Képzeljék el, amint gondolkodik, érez, és amint képzelete alkotónak bizonyul! S mi több, képzeljék, érzékeli és értékeli a költői formát, a ritmust, a rímet! Egészen hihetetlenül hangzik, pedig így van. A hittérítőké az érdem, hogy elsőnek fölvázolták a négerek természetes tehetségének képét. A filológusok, a benszülött nyelvek alaposabb ismeretének birtokában, pontosítani tudták ezt a rajzot. És mindenki megdöbbenésére kiderült, hogy a néger éppúgy gondolkodik és érez, akárcsak mi magunk.”²³

IRODALOM ÁBÉCÉ NÉLKÜL

Jelentősebb afrikai irodalom létezésében sem hittek, — jellemző, hogy André GIDE hét hónapig tartó utazásának vaskos naplója, a *Voyage au Congo* (Utazás a Kongóban) egy szót sem ejt az afrikai irodalomról — részben azért, mert a szóbeli irodalom termékeinek felkutatására, lejegyzésére, egyes szórványos törekvésektől eltekintve, csak napjainkban történik komolyabb erőfeszítés, másrészt azért, mert az afrikai népek a vitorla, a kerék s hosszú ideig a pénz mellett az írást sem ismerték, illetve nem használták.

Irodalom ábécé nélkül? Hihetetlennek hangzott ez az európai fül számára, hiszen az írás a művelt emberiség egyik legősibb és legnagyobb-szerűbb találmánya, amely a suméroktól kezdve minden ismert kultúrából megőrzött számunkra valamit, s az ember legtermészetesebb igényeinek kielégítésére szolgál. Az afrikai népek azonban, úgy tűnik, nem tartották szükségesnek gondolataik feljegyzését.

Évszázadosnál régibb, anyanyelven írott irodalmi emlékek csak a kultúrtörténetileg más fejlődési vonalba tartozó és függetlenségét az 1936-os olasz invázióig megőrző Etiópiából, az indiai—maláj befolyásnak hagyományosan kitett és etnikailag is erős maláj beütésről tanúszkodó Madagaszkárból, valamint a VIII. század óta erőteljes arab hatás alatt álló Kelet-Afrikából kerültek elő. Ez utóbbiak az Afrikában jelentős suahéli kultúra termékei, amelyeket a XIX. század végéig arab, attól kezdve pedig latin betűkkel jegyeztek le. A nyugat-afrikai—arab kapcsolatok következtében az arab írás a középkorban s még inkább az újkorban Afrika nyugati részén sem volt ismeretlen. Nem honosodott meg azonban igazán az iszlám elterjedtsége ellenére sem.

²³ August SEIDEL: *Geschichte und Lieder der Afrikaner*, Berlin, 1896, az előszóban.

Az írásbeliség tehát Fekete-Afrikában az arab, majd jóval később a latin ábécé bevezetésével kezdődik. Igazán afrikainak nevezhető írás megteremtésére azért mégis történt néhány kísérlet Nyugat-Afrikában.

A *vai* szótagírás volt; a mai Libéria területén jöttek nyomára 1849-ben.²⁴ Feltalálását a vai törzs főnökének tulajdonítják.

NJOYA, a kameruni bamum nép szultánja nevéhez fűződik a *bamum* írás kidolgozása a múlt század kilencvenes éveiben. Kezdetlegesebb formájában 466 képjelből állt. Rendszerét négy alkalommal egyszerűsítette, s 1918-ra már hetvenre csökkentette az írásjelek számát. Ezzel egyidejűleg a kezdetben csupán piktografikus jelek többségét fonetikussá alakította át. NJOYÁt gyakorlatias célok is vezették a bamum írásrendszer kidolgozásánál: a gyarmati kormányzat idején ennek segítségével érintkezhetett, az idegen hatalom ellenőrzését kijátszva, a neki alárendelt törzsfőnökökkel. Később hivatalos írás lett, iskolában is tanították. HIRTELER német hadnagy és GÖRING német misszionárius segítségével réz kliséket készíttetett, amelyekkel kinyomatta néhány munkáját. NJOYA halálával azonban, 1932-től, végleg kiszorította a bamumot a latin ábécé.

A mai Nigéria ibolakta vidékeiről való a *nsibidi*, az egyetlen igazán ideografikus írás, amely konvencionális jegyekből tevődött össze. Egy ma is létező hasonló nevű titkos társaság használta, főként kultikus célokra. Pálmakéregre vésték vagy festették. Európai kutatók 1904-ben jöttek nyomára.²⁵

Libéria és Guinea területén világi szövegeket írtak *guerzevel*. Ez az etiópiai papság szótagírása volt, amelyet az i. e. V. századtól használtak már.

Mindez azonban keveset változtat azon, hogy — Fekete-Afrika népeinek történetét évszázadokban és évezredekben mérve — az írásbeliség igényének hiánya megmarad kérdőjelnek. Akik ennek megoldását keresték, sokféle magyarázatot ajánlottak.

Bár gyakran az afrikai uralkodókról is azt tartotta a nép, hogy istenek, illetve istennők leszármazottai, akiket pompa illet, ezek a királyok és királynők sohasem halmoztak föl annyi kincset és vagyont, mint mondjuk az egyiptomi fáraók. A törzsfőnökök és papok gazdagsága még kevésbé jutott arra a szintre, amelyen szükségessé vált volna a matematikai ismereteket s feljegyzések készítését kívánó nyilvántartás.

Más szempontok ugyancsak megfontolást igényelnek. Milyen célokat szolgál az írás általában? Részben a gondolatok közlésének eszköze a

²⁴ DELAFOSSE: *Anthropologie*, X. köt. 129, 294. old. Lásd még A. KLINGENHEBEN: *The Vai Script, Africa*, VI. évf. 2. sz. London, 1933.

²⁵ Az afrikai írásmódokat bizonyos részletességgel értékeli E. N. OBIECHINA: *Growth of Written Literature in English-Speaking West Africa, Présence Africaine*, 66. sz. Párizs, 1968, 58—61 old.

jelen, részben a gondolatok megőrzésének eszköze a jövő számára. Ez utóbbi szerepet persze csak akkor töltheti be igazán, ha biztosítottnak látszik, hogy a leírt szövegek valójában fenn is maradnak. Fekete-Afrika azonban kőben szegény. Többek között ezért maradt csenevész az afrikai építészet a gyarmatosítás koráig. A fakéregre vagy bőrre írt jelek rövid idő alatt áldozatul estek volna a tropikus klímának, vagy a természetnek. Tudjuk, hogy például Kongóban alig letek száz esztendő, vagy annál régebbi rituális, vagy a nemzetségfóket megörökítő szobrocskákra, faragványokra, egyszerűen azért, mert a tulajdonos halála után azokat rendszerint megsemmisítették, nehogy dicstelenül pusztuljanak el. Az afrikai nem bízott a jövőben.

Emellett jellegzetesen a jelennek élő kultúra lehetett a fekete-afrikai népeké. A pillanat örömét élvezték. Az életigenlés spontán derűjét nem nehezítette el, nem bonyolította sem a múlt, sem a jövő. Szemben az örökkévalóságban, a végtelen jövőben horgonyzó óegyiptomi kultúrával, és az ugyancsak jövőirányultságú középkori európai halálvárással, vagy az ősi Kína hagyományos múltbafordulásával, életszeretetük, spontaneitásuk sem a múltba, sem a jövőbe nem engedélyezett hosszúnak tűnő kalandozást. Életfelfogásuk tengelyében a mindenkori jelen állt. Ez szellemileg is magyarázza igénytelenségüket az írásbeliség dolgában. Közismerten beszédet tisztelő ember az afrikai: az eleven szó varázsát jobban becsülte a betűnél, amely a halott múlté, vagy a még meg sem született jövőé. A szót mágikus erőnek ismerték, a jó beszéd-készséggel, ékesszólással megáldottak, az ügyes mesélők mindig köztiszteletben álltak körükben.

IRODALOM ÉS DOB

Az írás nemcsak a gondolat megőrzéséül szolgál, kapocs a jelen és a jövő között, hanem egyben a gondolatközlés eszköze a jelen számára. És itt, a dobnyelv feltalálásával, az afrikai népek géniusza kamatostul kárpótol hiányrétünkért, amelyet az okoz, hogy sok évszázados irodalmukat nem élvezhetjük eredeti teljességében, régi kézírataikban, hanem csak kivonatolt formában, szájhagyomány útján fennmaradt résztöredékekben, aromájában, amelyet a képzelet rekonstruálhat igazán egészzé, növelhet-hígíthat fel eredeti arányaira.

Igen, az első gondolatra primitívnek tetsző dobnyelv a híradástechnika történetének legnagyobb vívmányai közé tartozik. Gyorsasága elvileg a hang terjedési sebességével azonos. R. S. RATTRAY angol Afrikakutató feljegyezte, hogy Khartoum elestének hírért az afrikai dobosok huszonnégy órán belül már Nyugat-Afrikában is jelentették.²⁶ Emellett

²⁶ Captain R. S. RATTRAY: *Ashanti*, Oxford, 1923, 242. old.

a dob egyszerre tud nagy tömegű emberhez, a falu aprajához nagyjához szólni. A hírközlésnek ezt a demokratizmusát Európában csak a rádió és a televízió elterjedése valósította meg. Fekete-Afrika dobnyelve, minden nyers egyszerűsége ellenére, a hírközlésnek mondhatni fejlettebb eszköze volt, mint például a polgárság kialakuló zsurnalisztikája, amely a híryanagy szélesebb terjedése elé az írástudás, valamint a vagyoni és társadalmi helyzet korlátait emelte.

A sémi nyelvekben annyira jelentősek a mássalhangzók, hogy a szavak megértését a magánhangzók jelölésének kihagyása nem akadályozza. Számos afrikai nyelv még ennél is jobban leegyszerűsíthető. Például a jorubában a hangmagasság annyira meghatározó erejű, hogy mind a magán-, mind a mássalhangzók elhagyhatók. A hangutánzó, magasra és mélyre hangolt ikerdobok nem valamifajta egyezményes jelekkel, hanem az emberi hang közvetlen utánzásával képesek üzenettovábbításra. A tónusában korrek dobnyelv érhetőbb a joruba számára, mint a rossz hangmagasságban futó emberi beszéd.

A tvi tele van egy szótagú szavakkal, amelyek más és más jelentést kapnak, sokszor ötfélet is, attól függően, hogy milyen hangmagasságban ejtik őket.

Az interpunkciókat rövidebb-hosszabb szünetekkel érzékeltetik a beszélő dobok. A mai Ghána területén élő asanti törzs nyelve Afrika több más törzséhez hasonlóan holofrasztikus; a csak beszélt és az írásbeliség fokáig el nem jutott nyelvek sajátága ez: a mondat egésze hordozza a jelentést, kevésbé annak egyes részei. A dobnyelvű szövegben az üzenet egészének megértése a döntő, s ha egyes részek felfogása nem is egészen pontos, az üzenet mégis bír jelentéssel.²⁷ RATTRAY szövegeket kottázott le, a beszélő dobok hangját.²⁸

A dob művészi tevékenység közvetítőjévé is vált: Afrikában a kéziratok kódexek s hosszú ideig a nyomtatott könyv szerepét töltötte be. Mint valami óriási, dobogó szív, felerősített lüktetéssel röpítette szét a híreket, tudósított az ünnepi események lefolyásáról, nemzedékek leszűrt bölcsességét és tapasztalatait szigorú felépítésű irodalmi műfajokba komponálta. Szinte az afrikai faluközösség szervezeti szimbóluma lett, miként valamikor a templom az európai falvak életében. A tam-tam pergő ritmusában európai szinonimákkal kifejezve: a templomi harangszó vegyül el a hűbéri harsonákkal és a krónikások lantszavával.

A beszélő dobok kezelése nagyfokú technikát és műveltséget, a hagyományok alapos ismeretét követelte meg, s ezekhez az igényekhez csak a hivatásos dobosok tudtak fölmagasodni. Szent mesterségük apáról fiúra szállt. Köztisztületnek örvendtek, társadalmi rangsorban a főnök

²⁷ H. U. BEIER: *The Talking Drums of the Yoruba, African Music*, I. évf. 1. sz. Roodeport, 1954.

²⁸ Captain R. S. RATTRAY: i. m., különösen 264—286. old.

és az orvos-pap-varázsló után harmadiknak következtek. Tulajdonképpen ők voltak az afrikai népek krónikásai, a történelmi műveltség őrzői: például a joruba törzs dobosai a piactéren évenként eldobolták a királyok teljes sorát, „oriki”-jükkel, a névhez fűzött dicséző szózatokkal egyetemben, azaz a törzs egész ismert történelmét. Félig-meddig szent embernek számítottak, mert a közhit szerint közel álltak az ősök szellemeihez.²⁹

A misszionáriusok és a gyarmati kormányzat, befolyásuk megszilárdítása érdekében, igyekeztek eltörölni a hivatásos dobosok intézményét. Főképp ennek tulajdoníthatóan ma a nyugati műveltséggel rendelkező afrikaiak közül kevesen értik már a dobnyelvet, s az afrikai kultúra e jelentős hordozója hovatovább népművészeti ággá zsugorodik.

Ugyanezt a taktikát követték a gyarmatosítók és a missziós ruhába öltözött szellemi kolonizátorok az Újvilágban is, hogy befolyásuk alá vonják az oda hurcolt rabszolgák ott kisarjadt, de Afrikából eredő kultúráját. A nyugat-indiai szigeteken például az angolok elkobozták, összetörték a „pogány négek” dobjait, akik erre a kikötők-ből szerzett üres bádogtartályokat használták fel. Így alakult ki az azóta melleleg világot bejárt calypso népzene jellegzetes fémes csengése, harmóniavilága.

AZ AFRIKAI KULTÚRA AMERIKÁBAN

Az afrikaiak milliós tömegeit rabszolgaként hurcolták az „új hazába”. Így kerültek, láncon, Amerikába. Többen feltételezik ugyan, hogy már Kolumbus előtt is éltek afrikaiak Amerikában.³⁰ Földrajzi nevek nyelvészeti elemzése, sőt tárgyi bizonyítékok, például jellegzetesen vastag ajkú embereket ábrázoló prekolombiánus szobrok is erre utalnának. Mégis, ezek az érdekes elméletek nem haladják túl a hipotézisek határát.

Fekete-Afrika területe, a zömmel feketék által lakott Dél-afrikai Köztársaságot beleértve, körülbelül 20 millió négyzetkilométer, a Föld szárazföldi felületének mintegy 15 százaléka. Lakosainak száma — ha eltekintünk a Dél-afrikai Köztársaságban és Rhodosiában letelepedett,

²⁹ J. H. NKETIA: The Role of the Drummer in Akan Society, *African Music*, I. évf. 1. sz. Roodeport, 1954

³⁰ E kultúrtörténetileg rendkívül izgalmas témával számos könyv és tanulmány foglalkozik. Különösképp tanulságos ezek közül a következők anyaga: WRIGHT: Negro Companions of the Spanish Explorers, *American Anthropologist*, 1902, IX, 217. old; HOOTEN: *Apes, Men and Morons*, London, 1938; WEINER: *Africa and the Discovery of America*, Philadelphia, 1922, 11. és 137. old; DONALLY: *The Atlantic*, London, 1950, 136. old; M. HAMIDULLAH: *L'Afrique découvre l'Amérique, Présence Africaine*, 18—19. sz. Párizs, 1958.

összesen körülbelül 4 millió főre rúgó fehér kisebbségtől; döntően a rabszolgavadászat következtében elszorított vérvesszeség miatt, — mindössze 6 százaléka a világ népességének: 210 millió főre tehető. Jelentős számú az afrikai származású kisebbség Amerikában: az Egyesült Államokban 20 millió, Brazíliában közel 1 millió, Kubában, Guyanában háromnegyed millió, Nicaraguában, Panamában, Hondurasban százezer fölötti lélekszámban. Ők teszik ki a 3 milliós Haiti lakosságának csaknem egészét és a népesség kétharmadát adják az összesen 3 milliós lélekszámú Karib-tengeri szigeteken.³¹

Az angolok főként Gambiából és Sierra Leonéból, a portugálok Dahomeyból és Angolából, a franciák Szenegálból szerezték be emberanyag szükségletüket. A felvásárló piac szűk határai következtében az áthurcolt rabszolgák sok helyütt megőrizték etnikai egységüket: a törzsi eredet tisztán visszanyomozható az Újvilág sok táján. Kivételt képeznek a volt spanyol gyarmatok. Itt a faji keveredést előmozdította az, hogy a spanyol rabszolgatartók rendszerint másodkézből, sokféle helyről vásároltak rabszolgákat.

Az afrikaiak elegendő szellemi vitaminnal rendelkeztek ahhoz, hogy az Újvilágba átmentsék, sőt alkotólag újratereptsék hazájuk szokásait, hitét.³²

A brazíliai Bahia környéke például joruba hagyományokból táplálkozik. Őseik hitéből és a kereszténység kölcsönzött elemeiből eredeti, sajátos filozófiát alakítottak ki. Orisáik, nemzeti isteneik keresztény szentekként bukkantak föl. A templomi énekek, álarcok és szövegek azonosságot mutatnak az óhazaival, bár ez utóbbiakat Bahiában portugál, Nigériában joruba nyelven mondják. A piacon a kofák ősi afrikai receptek szerint készült ételeket árulnak. Rio de Janeiróban Ogun — aki joruba-földön félig-meddig történelmi, félig-meddig mitológiai figura: a törzs vándorlását vezető nagy király, s egyben a vas és a háború istene — Szent Györgynek, a katolikusok szentté avatott lovagjának a mezében tűnik föl. A Rióban élő afrikaiak imaházaiban sok helyütt ma is név szerint Ogunhoz fohászkodnak: „Ogun! Ogun Atyám! Oh, Jorge, oltalmazd Ogunt!” Jemandzsa és Osun, e két joruba istennő a szeplőtlen szűz képében olvad egygé. Más afrikai istennők is különféle szentek alakjait öltötték magukra.

Haitiba főként a dahomeyi királyok rabszolgái, az eve-fonok kerültek. Így települt át a vudu kultusz, a kígyónak mint a királyi család

³¹ *United Nations Statistical Yearbook*, 1968, New York, 1969, 78—80. old.

³² Sokoldalúan elemezte az afro-amerikai kultúrák megnyilvánulásait a német J. JAHN. Szellemtörténeti módszere és felfedezéseinek végleteket súroló kimunkálása miatt azonban alapos kritikával kell olvasni. Főként két könyve érdemel említést e vonatkozásban: *Muntu*, Düsseldorf, 1958, és a *Geschichte der neo-afrikanischer Literatur*, eine Einführung, Düsseldorf—Köln, 1966.

jelképének a tiszteletben tartása (ez a hagyomány a kontinentális Afrikában már elsorvadt, bár akad Dahomeyban ma is újonnan épített kigyótemplom) és a kultikus dobok használata.

Holland Guyanában az őserdőbe vonultak a korán felszabadított aranyparti (a mai Ghána egy része) rabszolgák ivadékai, és önálló törzsi életet éltek. Faragványaikon az asanti és a fanti törzs jellegzetes motívumai az uralkodóak. A főistent ők is Nyankuponnak nevezik, és afrikai nevet adtak a fákból lakozó szellemeknek.

Venezuelában erős a jorubával keveredő kongói beütés. Itt is lelni azonban felismerhetően tiszta hagyományú településeket. Makumbáikban (sajátos imaházaikban) az isteneket ősi névvel illetik, és dobjaik hasonlatosak a ma Kongóban használtakhoz.

Az afrikai kisebbség néhány vonatkozásban kitörölhetetlen bélyeget nyomott a dél-amerikai országok életére. Ismert például, hogy az innen származó táncok egy része — rumba, chica, yuka, szamba, mambo, csa-csa-csa, merinque — voltaképpen afrikai ritmikájú. Ugyanez vonatkozik egyébként az észak-amerikai maxixe, cakewalk, one step, turkey trot elnevezésű táncokra is. Az Egyesült Államokban, ahol a legnagyobb számban tömörültek az elhurcolt afrikaiak ivadékai, a húszas évek néger reneszánsza után ismét újjászületését éli Afrika. A négerlakta vidékeken, negyedekben divatba jöttek a hagyományos afrikai ruhadarabok, hajviselet, az afrikai receptre készült ételek. Néhány iskolában bevezették az afrikai nyelvek, elsősorban a szuahéli oktatását. Fellendült az úgynevezett afro-amerikai irodalom.

AZ AFRIKAI IRODALOM FOGALMA

Nem egyértelműen használatos még a szakirodalomban az afrikai irodalom fogalma. Tekintettel a nagyon eltérő interpretációkra, az afrikai irodalom tüzetesebb vizsgálata előtt elkerülhetetlen annak tisztázása, hogy ebben a könyvben mit takar e kifejezés. Annál is inkább, mert a fogalom különféle megközelítései mögött eltérő ideológiai tartalom rejlik.

A négritude filozófiáját valló, a négritude stílusirányzatának sorába tartozó afrikai irodalomtörténészek és kritikusok — akiknek doyenjéül ma L. S. SENGHORT, a szenegáli poeta doctust tekinthetjük — mértéktelenül kitágítják, „parttalanná” hígítják a fogalmat. Helyet szorítanak benne a megújuló afro-amerikai kisebbségek irodalmi termékeinek is. Fekete-afrikai, vagy ahogyan ők nevezik: néger-afrikai irodalom mindaz, amit afrikai vagy afrikai származású amerikai írók alkottak művészi szinten. Egyes európai afrikanisták, így a belga L. KESTELOOT,

va gy a német J. JAHN osztják ezt a szemléletet.³³ Nigéria, Haiti, Brazília, az Egyesült Államok és más országok afrikai származású íróinak alkotásaiban azonban vajmi kevés lehet a közös elem, hiszen ezek a művek a társadalmi valóság szükségképpen eltérő, sőt gyökeresen különböző talajáról fakadnak. A közös nevező itt nem magában az irodalomban, hanem az írók és költők faji hovatarozásában rejlik. Csakis a faji szemlélet és az irodalomnak az alkotóművész, tehát a literatúra szubjektív eleme oldaláról történő s az ezt a szempontot abszolutizáló megközelítése adhatja itt az egység látszatát. Ugyanennek a nyilvánvalóan elhibázott felfogásnak az alapján egy kalap alá kellene vennünk számos szláv nép irodalmát, vagy négy földrész: Európa, Amerika, Ausztrália, Afrika angolszász nyelvű irodalmait, ami nyilvánvaló képtelenség lenne.

Janheinz JAHN nagy hatású könyveiben másként is ferdít a látószögön. A PTOLEMAIOSZTÓL kölcsönzött *agisymba* kifejezést újítja fel a „tisztá” fekete-afrikai irodalom jelölésére — megkülönböztetésül az ugyancsak afrikai földrészhez kötődő arab, angolszász és búr, valamint az ezekkel az elemekkel keveredő „félvér” afrikai irodalomtól, továbbá az európai szellemmel átítatott, Nyugatot majmoló afrikai literatúrától. Az agisymbát véleménye szerint a legtöményebben, bár korántsem kizárólagosan, a folklór tartalmazza. Különösen a guineai C. LAYE-t és a nigériai A. TUTUOLÁT emeli ki az ősi hagyományok jeles újrafogalmazóiként. Az afrikai génuszt a legtisztább formában tükröző agisymbát szigorúan szellemtörténeti módszerekkel határozza meg. Szerinte fehér ember számára is lehetséges, hogy afrikai művet hozzon létre, viszont kirekeszti a tiszta afrikai irodalom fogalmából a tősgyökeres afrikai szerző művét, ha úgy találja, hogy az nyugati, angol, francia, vagy portugál szellemiség jegyében fogant.³⁴ A nyugati minták másolásán túljutott, de mégis európai elemekkel ötvöződő mai literatúrát, ugyancsak az agisymbától való megkülönböztetésül, *neo-afrikai irodalomnak* nevezi. Stílus kutatásával arra törekszik, hogy a hagyományos, ősi, úgynevezett reziduális elemekről leválassza az idegen hatásokat, és ezáltal valami képzelt laboratóriumi lombikba foghassa az afrikai irodalom legtisztább párlatát. Azokat a stílusjegyeket, amelyekből kirakja, összeilleszti az üdvözítő mércét, alapvetően két forrásból gyűjti: a kontinentális Afrika orális hagyatékából, és az afro-amerikai kolóniák általa ősi elemeknek

³³ L. KESTELOOT belga irodalomtörténész egyazon kategóriába helyezi a szenegáli L. S. SENGHOR, s az Antillákról származó A. CÉSAIRE, illetve L. DAMAS irodalmi tevékenységét; általában egy szintre emeli, egységben tárgyalja az afro-amerikai és a fekete-afrikai írókat. Lásd különösen doktori értekezését: *Les écrivains noirs de la langue française*, Brüsszel, 1963, és az általa szerkesztett *Anthologie négro-africaine*-t, Verviers, 1967. J. JAHN fentebb már említett két fő műve hasonlóképp faji szemlélet alapján tágítja ki az afrikai irodalom fogalmát.

³⁴ J. JAHN: *Muntu, An Outline of New African Culture*, New York, 1961, 195. old.

ítélt hagyományaiból. JAHN alapvető tévedése, hogy feltételez egy örök, változatlan afrikai szellemiséget, amely vegytisztán az agisymba irodalmában testesülne meg. Az afrikai géniesz azonban a múltban is más népekkel kölcsönhatásban alakította, formálta szellemi vagyónát. Ha ez így igaz, a neo-afrikai irodalom kategóriájának nem sok értelme van. Tény, hogy a gyarmatosítás az utóbbi száz esztendőben a hagyományos afrikai irodalmat erős angol, francia és portugál besugárzásnak tette ki. Ettől azonban az afrikai irodalom megmarad annak, ami volt: afrikai szerzők afrikai társadalmi valóságot tükröző művészi alkotásai összegének. Nincs tehát régi és új afrikai irodalom, mint ahogy nincsen ősi, ha szabad így mondani: szittyá-magyar és az európaias hatásokat is befogadó neo-magyar irodalom sem. Természetesnek kell vennünk, hogy a társadalmi létben bekövetkező változásokat, áttételekkel persze, de tükrözi az irodalom szüntelen változó tartalommal, szüntelen változó formában. E változásoktól azonban, az epigonizmus szélsőséges esetét kivéve, egyetlen irodalom sem veszti el egyéniségét.

Ismét mások, pusztán geográfiai értelemben általában az afrikai irodalomról beszélnek. Afrika azonban mind kultúrtörténetileg, mind a mai társadalmi valóság tartalmát tekintve, legalább három, meglehetősen élesen elkülönülő övezetre oszlik, és ezt tükrözi északon az arab, a Szaharától délre a fekete-afrikai, s még délebbre az angol-búr irodalom. Világosan kirajzolódik a határvonal az arab és a fekete-afrikai kultúróvezet között, az intenzív kölcsönhatások ellenére is. Nehezebb a tájékozódás Afrika déli részén. A kérdés ez: a fekete-afrikai irodalom tartományába tartozik-e, vagy sem a Dél-afrikai Köztársaság?

Lakosai háromnegyed részben afrikaiak, ez Fekete-Afrikához kötné. a fehérbőrű kisebbség azonban kirekeszti nemcsak a közéletből, de az irodalomból is a színesbőrűeket. Rendőrkarddal gyakorlatilag kettévágták az országot egy fehér és egy fekete Afrikára, az afrikai írókat pedig szellemi rezervátumokba vagy külföldre kényszerítették. Bármennyire is szokatlan és sajnálatos, ennek a jelentős országnak ma két irodalma van: egy hivatalos, angol-búr irodalom (ide tartoznak a humanista afrikaans vagy angol nyelvű irodalom olyan jelesei is, mint A. S. PATON, J. COPE, U. KRIGE, N. GORDIMER, R. CAMPBELL, W. PLOMER, E. LEWIS vagy D. LESSING, akik egyes munkáikban vagy életművükben közeledő együttérzéssel ábrázolják az afrikai lakosság sorsát) és egy saját hazájában belső emigrációba, föld alá kényszerített fekete-afrikai irodalom. Az alapvető itt a társadalmi valóságélmény kettőssége. Ez adja a Dél-afrikai Köztársaság irodalmi Janus-arcát. Hogy e két irodalom határvonalai egyben faji, etnikai választóvonalat is jelentenek, ez az adott helyzetből logikusan következik, de az irodalomtörténész számára semmiképpen sem meghatározó szempont. Kétségtelen, hogy a Dél-afrikai Köztársaság irodalmának kettőssége pillanat-

nyi. Nehéz lenne azonban megjósolni, hogy e pillanat években mérve meddig tart.

C. OKIGBO nigériai költő stíluselemzésen alapuló megfogalmazása szerint az afrikai irodalom „gyökereinek mélyen Afrika talajából kell táplálkoznia, afrikai tapasztalatokból kell születnie, afrikai érzésektől kell lüktetnie”.³⁵ A meghatározás kevés fogódzót ad és sok pontot tisztázatlanul hagy. Azt jelenti-e vajon, hogy kireked az afrikai irodalom fogalmából az a mű, amely afrikai szerző tollából született ugyan, de nem afrikai tapasztalatokat dolgoz fel — például a dél-afrikai P. ABRAHAMS nyugat-indiai történetei, vagy a nigériai J. P. CLARK útinaplója, az *America, Their America*? A téma lenne meghatározó? Aligha. Ezen az alapon a lengyel származású angol író, Joseph CONRADOT, vagy Joyce CARYT is ide sorolhatnánk némi nagyvonalúsággal. O. TAIWO példátlan bátorsággal, így is tesz: „Úgy tűnik nekem, hogy bármely művet, amelynek háttere valóságosan afrikai, az afrikai irodalom részének kell tekinteni, függetlenül attól, hogy szerzője afrikai-e vagy sem.” Szubjektív és elfogadhatatlan mércét ajánl.³⁶

E könyvben az *afrikai irodalom* kifejezést mindig szűk értelemben használok: a kontinentális Afrikában és a hozzá tartozó szigeteken lévő fekete-, másnéven néger-afrikai országok irodalmát jelöli az elnevezés. Nem foglalja magában sem a kontinensen fellelhető arab országok, sem a Dél-afrikai Köztársaság angol-búr irodalmát, sem pedig az afro-amerikai kolóniák literatúráját. A természetes határokat a múlt és a jelen társadalmi valósága, ennek irodalmi tükröződése rajzolja ki — s ez szükségképpen minőségileg eltérő az arab, az afrikai, az angol-búr és az afro-amerikai népcsoportok esetében.

Ennek megfelelően e feldolgozás az idegenbe szakadt szerzők közül csak azokat öleli fel, akik Afrikában kezdték életüket, még a kontinensen születtek. Vonatkozik ez a XVI—XIX. századi Európába vagy Amerikába szakadt úttörőkre, továbbá századunkban a Dél-afrikai Köztársaságból emigrációba kényszerített írókra és költőkre, illetve az életükkel-tevékenységükkel időlegesen Párizshoz, Londonhoz kötődő huszadik századi alkotókra. A külföldön született második és további nemzedékek művészei az irodalomtörténetírás szempontjából már nem tekinthetők afrikainak, hiszen más társadalmi valóság kifejezői. Ezért a fekete-afrikai irodalom kibontakozására egyébként nem kis eszmei és formai befolyást gyakorló egyes afro-amerikai írók, mindenképp A. CÉSAIRE és L. DAMAS, részletes ismertetéséről és elemzéséről elvi okokból le kell mondanom.

³⁵ Idézi J. OKPAKU: Tradition, Culture and Criticism, *Présence Africaine*, 70. szám, Párizs, 1969, 137. old.

³⁶ O. TAIWO: *An Introduction to West African Literature*, London stb. 1967, 180. old.

A történelmi fejlődés egyes szakaszaiban, főként századunk húszas és harmincas éveiben, az afrikai irodalom és a különféle amerikai országok literatúrájának szerves részét alkotó afro-amerikai irodalom görbéi metszik egymást — nevezetesen a négritude mozgalma esetében. E könyv, mivel nem témája, nem tárgyalja az afro-amerikai irodalmat — az afrikai irodalomra gyakorolt hatására, befolyására azonban szükségképpen ki kell térnie. Az érintkezési pontok számbavétele természetesen nem tárgytható ki az afrikai írókra ható afro-amerikai művészek életművének elemzésére, bármily jelentős egyéniségekről legyen is szó, hiszen ez kívül esnék az afrikai irodalom fogalmán.

A nyelv önmagában nem lehet az irodalmi hovatartozás kritériuma. A mai afrikai irodalom jelentős értékei zömmel angol, francia és portugál eredetiben íródnak, s csak kisebb részben afrikai nyelveken. Ki vitatná, hogy Janus PANNONIUS az első nagy magyar költő, pedig életművét a legtöbbször csak fordításokból ismerjük. A normann hódítás után hosszú ideig a francia lett az angol értelmiség, így az angol irodalom elfogadott nyelve, ettől azonban az angol literatúra folytonossága nem szakadt meg. Az afrikai irodalom szuverén létének közvetett tagadását jelentené, ha az angol, a francia, vagy a portugál irodalom nyelvi tartományaként kezelnék a gyarmatosítók nyelvén megszólaló afrikai irodalmat.³⁷

Van-e egységes afrikai irodalom? Természetesen nincs. Mint ahogy általános gyümölcs sem létezik, csupán alma, körte, szilva stb. Az afrikai irodalom is tehát az egyes nemzeti irodalmakban öltött vagy ölt testet, amelyeknek természetesen vannak közös és sajátosan az afrikai népekre jellemző jegyei.

A tényleges helyzetet számos tényező bonyolítja.

Afrikában, a gyarmati korszak átkos öröksége folytán, ritkán esnek egybe az etnikai és az országhatárok: az újonnan függetlenné vált országok szétszakított népcsoportokat, s ezzel nyelvi atomizáltságot örököltek. Egy-egy ország irodalmának története tehát egy-egy nép irodalomtörténetének csupán része lehet, és viszont.

Viszonylag kevés afrikai országban bontakozott ki a szó igazi értelmében vett irodalmi élet. Sok helyütt az írásos nemzeti irodalom londoni és párisi kiadóvállalatoknál tett írói portyákra korlátozódik. Burundinak, Egyenlítői Guineának, Gabonnak 1970-ig nem alakult ki írásos

³⁷ A fekete-afrikai országok egyetemlein (elsőnek Nigériában) a hatvanas évek közepétől folyik az afrikai irodalom módszeres oktatása. A tematika azonban egyaránt felölel valóságosan afrikai szerzőket és Afrikában író, vagy afrikai tárgyú könyveikről nevezetesen angol és francia írókat. Magyarországon BAJOMI LÁZÁR Endre a *Mai francia irodalom kistükrében* (Budapest, 1962), a francia nyelven alkotó afrikai írók műveit még mintegy a francia irodalom meghosszabításaként, ehhez kapcsolva tárgyalja.

irodalma. Mauritiust, Nigert, Egyenlítői Guineát, Guineát, a Középfrikai Köztársaságot, Csádöt, Kongói Köztársaságot, Ruandát, Felső-Voltát, Libériát mindössze néhány író képviseli. Togóban és Sierra Leonében is még egyjegyű számmal összegezhető az írói társadalom létszáma.

Az írásossághoz kötött afrikai irodalom első nemzedéke még a gyarmati korban nőtt fel. Ez a nemzedék elsősorban afrikainak tartotta magát, a kontinenshez tartozónak, s csak másodsorban egy bizonyos törzsbélinek, egy bizonyos ország, terület szülöttének. Mozgalmaik — pl. a négritude — átlépik az etnikai és a közigazgatási határokat — sőt még kontinensek határait is. A második világháború után felnevelkedett második nemzedék zöme szintén külföldi egyetemeken tanult, ami ugyancsak gátolta irodalmi tevékenységük sajátos nemzeti jegyeinek kibontakozását. E nemzedékek szerveződése is inkább nemzetközi, kozmopolita, pánafrikai, semmint nemzeti formákat öltött. Nemzeti formákat? Afrika sok országában most lehetünk szemtanúi a törzsi szervezet felbomlásának, a nemzetté válás összetett — és a szakirodalomban melleleg fogalmilag is sokat vitatott — folyamatának.

A hatvanas évekig olykor egy kimagasló egyéniség, egy írócsoport, egy irodalmi iskola, egy mozgalom, ritkán egy-egy ország jutott befolyásoló szerephez a kontinens nagy részének, vagy egészének irodalmában. Az önálló afrikai államstruktúrák megjelenése viszont felgyorsítja a lakosság kulturális fejlődését, s az afrikai irodalom egyre több helyen konkretizálódik önálló arculatú nemzeti irodalmakra.

AZ AFRIKAI IRODALOM KORSZAKAI

Mint minden folyamat, az afrikai irodalom története is nehezen bontható szakaszokra. A korszakhatárokként jelzett esztendők csupán naptári fogódzók az események elvághatatlan menetében.

Az első, s a leghosszabb távot felölelő korszak az *orális irodalomé*. Gyakran hagyományos irodalomnak nevezik. Ez a folklór művészet a kezdetektől tart, s kizorulófélben ugyan, de ma is él, párhuzamosan napjaink írásos irodalmával.

Fordulópontot jelent az első írásos afrikai mű megjelenése 1573-ban. Jobb választóvonal híján innen számíthatók az *írásos afrikai irodalom kezdetei*. E szakasz rendkívül hosszú periódust zár magába; az írásbeliséghez kötődő irodalmi tevékenység csak 1906-tól élénkül meg, amikor Afrika déli részén erőteljes fejlődésnek indul, s a század első harmadára aranykorát éli a bantu irodalom. A második harmadban párizsi központtal szervezkednek az emigrációban élő vagy ott tanuló, odalátogató, főként nyugat-afrikai írók. A második világháború rövid időre fékezi az afrikai irodalom fejlődését.

Új fejezet nyílik az 1947-es esztendővel: megalakul a *Présence Africaine* nevű, mozgalommá nővő folyóirat, majd az *Afrikai Kultúra Társasága*, amely maga köré tömöríti Afrika és Amerika afrikai származású értelmiségét: írókat, tudósokat, művészeket. 1948-ban megjelenik az első, afrikaiak által szerkesztett nemzetközi költői antológia. Az *afrikai irodalom kibontakozásának* ez a korszaka az ötvenes évek végéig tart.

Az afrikai irodalom negyedik történelmi szakasza jelképesen 1960-nal indul. Ebben az esztendőben fogadták el az ENSZ-közgyűlésen a gyarmati rendszer végleges és teljes felszámolásáról szóló nyilatkozatot. Az ENSZ-deklaráció természetesen nem elindítója volt a gyarmati birodalmak felbomlásának, hanem csupán tükrre. 1960-ig mindössze 5 fekete-afrikai állam rendelkezett politikai függetlenséggel; 1960-ra már 18, és 1970-re 34. Bár gazdasági függetlenség hiányában ez többnyire csak formális önállóságot jelent, mégis teljesen új feltételek jöttek létre a nemzetké alakulás folyamatával párhuzamosan a nemzeti irodalmak kifejlődésére, illetve megerősödésére.

II. A HAGYOMÁNYOS (ORÁLIS) AFRIKAI IRODALOM

„Sok mindent megtanultunk a közös tűznél,
s észre sem vettük: történelmet, hagyomá-
nyokat, szokásokat, az illendőség szabályait,
közösségi felelősségérzetet, társadalmi élet-
módot és még sok egyebet.”

(EZEKIEL MPHABLELE)

1. IRODALOM ÉS TÁRSADALOM

A HAGYOMÁNYOS IRODALOM KÜLÖNLEGES SZEREPE

Fekete-Afrikára is érvényes az arab mondás: a mi nemzeti könyvtárunk a nép emlékezete. A gyarmatosítókat persze épp e nemzeti könyvtár feltárása érdekelte a legkevésbé. A tudatlanságból, illetve hamis szándékkal Afrikáról terjesztett tévhitek, illúziók légköre sem kedvezett a nép ajkán élő irodalom gyűjtésének. Napjainkig, mondhatni csak szórványos jelleggel történtek filológiai pontosságú kísérletek az emberi agy gyűjtőmedencéjében tárolt kincsek felkutatására, feljegyzésére, közzétételére.

A magyar Afrika-kutatók közül TORDAY Emil gyűjtött elsőnek módszeresen folklórananyagot a múlt században. Néhány klasszikus szépségű mesefordítását újabban ismét kiadták.¹ A második világháború előtt FÓNAGY Iván népdalfordításai és RADNÓTI Miklós prózafordításai, valamint lírai átköltései² jelentették e hagyományok folytatását. Az ötvenes és hatvanas években népmese sorozatok egy-egy köteteként jelentek meg magyar nyelven afrikai regék, mítoszok, népmesék és népdalok.³

Nemzetközi szinten, filológiailag legigényesebben a közelmúltban az Oxford University Press vállalkozott az orális afrikai irodalom gyűjté-
ményes kiadására.⁴

Pedig az orális irodalom jelentősége Afrikában alig becsülhető túl. Nemcsak a múlt árnyéka, hanem a jelen fizikai valósága is. A társadalom törzsi szervezettségének fennmaradása, az írástudatlanság magas foka, valamint az a tény, hogy pl. Nyugat-Afrika lakosságának háromnegyed része falusi vagy hagyományos életformához kötött városi környezetben él, s hogy az írásos kultúra szintjére jutottakat is rokoni szálak kötik

¹ TORDAY Emil fordításait lásd az afrikai mesék magyar nyelven eddig kiadott legteljesebb és irodalmilag legigényesebb antológiájában: *A csillagok szíve*. Budapest, 1962.

² FÓNAGY Iván fordításai megjelentek a *Wawiri; primitív népek költészete*, Budapest, 1942; és RADNÓTI Miklós a *Karunga, a holtak ura; néger legendák* c. kötetében, Budapest, 1944 és 1957. Blaise CENDRARS neves antológiájának kevésbé ismert és töredékesen maradt fordítási kísérlete DÉNES Zsófiáé: *Néger antológia I*, Bécs, 1924.

³ A fent említetteken kívül: *Gueladiyo, a nagy szerelmes*; guineai népmesék. Budapest, 1962 — *Az oroszlánmenyasszonyok*; dél-afrikai népmesék. Budapest, 1961. — *Rajara, a víz leánya*; madagaszkári népmesék. Budapest, 1960 — *A réti varázsló*, néger népmesék, Budapest, 1957.

⁴ W. H. WHITELEY: *A Selection of African Prose*, I. Traditional and Oral Texts, Oxford, 1964.

a szóbeli irodalom tradícióihoz — egyaránt érthetővé teszik az orális irodalom kivételes fontosságát. Emellett, a nép konzervatívabb rétegeiben élő hagyományok szükségképpen az ellenállás fő közegévé váltak az erőszakos európai befolyással szemben. Ez utóbbi inkább az írott szövegekben nyert tért. Az orális és az írásos irodalom Afrikában ma is kiegészíti egymást.

A hagyományos irodalom különleges szerepe abban áll, hogy nem csupán szépirodalmi hagyatékokat örökít meg. A nép egész szellemi közkincsét fogalmazta meg irodalmi műfajokban: történelem, jogtudomány, erkölcstan is volt némiképp. Éppen a leírt szó hiánya befolyásolta erőteljes módon a hagyományos irodalom mivoltát, társadalmi hatókörét. Csaknem kizárólag irodalmi formában mentődött át nemzedékről nemzedékre a törzsi múlt ismerete, ebben fogalmazódtak meg a magatartás szabályai, a közrend normái, a társadalmi szokások etikai tartalma. Az irodalom a társadalmi lét folytonosságának pótolhatatlan összetevőjévé vált.

A jelent vagy a múltat nem annyira a gyönyörködtetés kedvéért ábrázolták, hanem elsősorban azért, hogy tanulsággul szolgáljanak.

Kollektív ihletésű a hagyományos afrikai irodalom, egyenes ellentéte a l'art pour l'art felfogásnak — és természetesen kollektív szövésű társadalmat tükröz.

A társadalom sejtje a család, amelyet Afrikában meglehetősen tágan értelmeznek: ma is megeshik, hogy a városban hivatalt szerzett férfiúhoz csapatostul jönnek a távoli atyafiak anyagi segítségért, eltartásért, a szentnek tekintett rokon kötelékekre való hivatkozással. A termelőeszközök formailag a családfe, valójában a család közös tulajdonát képezik. A kollektív munka eredményeképp közös a föld hozama, meg a kisipari termékek. A nagy család körül mind szélesebb ívben gyűrűznek más közösségek: az egy korosztályhoz tartozók köre, a felnőtté avatásra előkészítő titkos társaságok, a falu, s az Afrikában még mindig eleven erőként fennmaradt törzsi szervezet, amelynek átvághatatlannak látszó indázata át- meg átfonja a modern államépítkezést.

A MŰVÉSZET MÁGIKUS SZEMLÉLETE

A fekete-afrikai népek hagyományos vallásfilozófiájuk révén úgyszólván tegező viszonyba kerültek környezetüknek még az élettelen létezőivel is. Animista hitük szerint⁵ a dolgok lényege a mindenütt jelenlévő és min-

⁵ Az Afrika nagy részén még ma is elterjedt animista vallás klasszikus feldolgozását P. TEMPELS végezte el: *La Philosophie Bantou*, Párizs, 1949. Lásd még: L. S. SENGHOR: *Liberté I, Négritude et humanisme*, Párizs, 1964, különösen a 24—27, 70—73, 202—208 és a 264—268 old.

denható életerő. Élni cselekvően, erőteljesen, örömeiket keresve kell. Az erő a lét, s a lét nem más, mint erő, amely hierarchikus rendben nyilvánul meg: legfőbb erő az isten, minden elevenség forrása. Az isten tulajdonságai azonban kirajzolatlanok, alakja elmosódott, fogalma elnagyolt, sok helyütt csak kialakulóféiben levő. A tisztelet tárgyai inkább a jó és a rossz szellemek s a törzs ősei. Utánuk következnek más elhalt személyek, a törzs élő vénei és többi tagja, sőt az állatok, növények és ásványok, hiszen hitük szerint ezek szintén részesei a világ élet-erejének. A mozdulatlan kő vagy a szikladarab is erővel telített.

VAN DER LEEUW megtörtént esetet ismertet, amely nagyon jellegzetes. Egy expedíció afrikai teherhordója az úton megbottlott egy kőben. „Ha! Te itt vagy?” Lehajolt érte, felvette és magával vitte. A kő, úgy ahogyan volt, jelt adott arról, hogy erő rejlik benne, s ezért a teherhordó a birtokbavételével növelte saját erejét. Személyhez illően szólt hozzá, mintha társát szólítaná.⁶

Az animista hitű afrikai érzelmi kapcsolatot teremt környezete tárgyaival, s ez kezdetleges irodalmi tevékenység ihletéséig fokozódhat. Egy kelet-afrikai néger fiú magatartását így jellemezték: „Apjától egy ökröt kap ajándékba. Ez a legökéletesebb ökör. A fiatalember barátja és társa. Játszik vele, becézi. Verseket költ róla, s azokat dúdolja neki. Megkér egy kisfiút, vezesse körbe a táboron, reggel vagy este, miközben ő mögötte ugrándozik és dalait zengi ... dicséri a minden más ökörnél kiválóbb ökröt. Díszeket készít, felaggatja az ökör egyik szarvára, s örvend a látványnak, amikor azok a nyak lengésétől ide-oda rázódnak ... Elmegy a tábor széléig, hogy ott üdvözölje, amikor az állat az esti legelésből hazafelé ballag. Soha nem fárad bele erényei leírásába, és amint magasztalja, közben táncol hozzá, esetleg a magasba nyújtja a karját, mintha szarvait utánozná. Ha netán elpusztul az ökör, a fiú boldogtalan lesz. S ha a fiú halna meg, a gyászszertartáson az ökröt feltétlenül feláldozzák.”⁷

A folklór hitelével alkotó nigériai író, A. TUTUOLA *Részeg a bozótban* c. regényében elvont fogalmak megtestesítői szintén az erő képében jelennek meg, mint pl. a nevetés vagy a szépség. Ez utóbbit így jellemzi: „... ezt az úriembert a csatamezőn nem ölné meg vagy ejtené foglyul az ellenség, és ha a bombázók meglátnák őt a városban, nem dobnák le a bombákat, amíg ott tartózkodik, és ha le is dobnák, a bombák nem robbannának fel, amíg ez az úr el nem hagyná a várost, olyan szép ember volt.”⁸

⁶ VAN DER LEEUW: *Religion in Essence and Manifestation*, New York 1938.

⁷ E. E. EVANS-PRITCHARD: *The Sacrificial Role of Cattle Among the Nuer, in Cultures and Societies of Africa*, New York, 1960, 390–391. old.

⁸ A. TUTUOLA: *Részeg a bozótban*. Ford. KESZTHELYI Tibor, Budapest, 1966, 150. old.

A varázsló és a dobos az életerő médiumai. Őrajtuk keresztül léphetnek az élők kapcsolatba a számukra egyébként elérhetetlen erővel. Afrika legtöbb táján a kovácsok szintén különleges tiszteletnek örvendtek, félelemmel vegyes áhitat övezte mágikusnak vélt hatalmukat. Amikor az üllőre csapnak — magyarázta egy afrikai egy európai utazónak —, a föld életerejéből vesznek át. Így meséli C. LAYE guineai író híres önéletrajzában, a *Fekete fiúban*.

A költő, akinek nyelvével az ősök beszélnek, megszólaltatja, hangformákba varázsolja ezt az őserőt. Az afrikai tehát — és ez a hagyományos művészet és irodalom legfőbb sajátossága — a jelenségekben mindig a természetfölöttit keresi. Hogyan is mondja L. S. SENGHOR, a szenegáli költő és esztéta? „A költészet ‚erkölcsi világot‘ akar kifejezni, ‚valódiibat‘, mint az igazi világ ... olyan világot, amelyet a világegyetemben uralkodó erők töltenek meg élettel ... A ritmus által felindult művész kapcsolatba lép e kozmikus erővel, s megkísérli megszólaltani őket a művében ... Afrikában minden művészet egyben mágikus aktus. Az életerőt érzékszerveinkkel érzékelhető burokba kell fogni, s onnan szabadjára eresztetni táncgal vagy imával...”⁹

A hagyományos afrikai létszemlélet egyébként a képzőművészetben szintén maradéktalanul érvényesült. Erre vall a forma elvont kezelése, a legszükségesebb elemekre való összpontosítás, az emberi test közép-pontba állítása, s az hogy a hangsúly a természetes arányok figyelmen kívül hagyásával mindig a spirituálisan lényeges részekben van: szemek, fejen, hason, köldökön stb.

Az ősök figurái gyakran valószerűtlen lények alakját öltik. A fej és a köldök aránytalanul megnő, mert az életerő bennük fészkel, a szemek keskenyek, hisz a halott úgylát még. A kifaragott, megmintázott test nem fétis, hanem jelkép: a halottak erőiket az élők rendelkezésére bocsátják.

A fétisek szintén gyakran készülnek szobrocskák formájában, ezeket azonban, ha nem bizonyulnak hatékonyak, könnyen elhajítják, összetörik.

Az ősök mozdulatlan szobrocskáinak dinamikus ellenpárja a maszk. A maszkok részben arra szolgálnak, hogy a jó szellemeket felidézzék, s magukba költöztessék — ezt rendszerint felhevült, végsőkig fokozott ritmusú táncban érik el. Cselekvésben jut érvényre rendszerint valamilyen nagyobb esemény: eső vagy szárazság, halál, aratás, vadászat idején.

A megformált állatfigurák szintén elvont tulajdonságokat jelképeznek: az elefánt az erőt, a majom a játékoságot — sohasem pusztá képmásai

⁹ L. S. SENGHOR: Poésie et language, *Deuxième biennale internationale de Poésie*, Brüsszel, 1954.

élő állatoknak. Alakjuk arányainak torzulásai itt is elvont, gyakran állati és emberi tulajdonságokból összegyúrt jellegzetességeket fejeznek ki.

Az afrikai művész leginkább fával dolgozik. A fa él, ezért munka előtt többnyire a bocsánatát kéri. Az olyan sajátos szerszámok, mint a szarv vagy az állatfogak, ugyancsak erőt rejtenek magukban. Nyersanyagul szolgál a lopótök, a csont és az elefántesont, az agyag, a viasz és a bór, ritkábban a vas, és a bronz, meg az ezüst és az arany. A kővel, ritka előfordulása miatt, csak szórványosan él a művész.

A színeknek sajátos szimbolikájuk van. A piros erőt, örömet sugároz, a fehér tisztaságot és méltóságot, a fekete mozdulatlanságot, szilárd-
ságot. E három ásványi, állati és növényi forrásokból könnyen előállítható alapszín mellett az indigókék, a zöld vagy a sárga használata már a fejlettebb kultúrákra utal.¹⁰

A GRIOT

A hagyományos irodalomnak — versnek és prózának egyaránt — alkotója, megőrzője és tolmácsolója a hivatásos költő: a griot. Magyarul regósnek neveznék. Az első tudósítást a griot-ról a XIV. században hozza egy arab utazó, IBN BATOUTA. Leírja, hogy Mali királyának udvarában egy fogadás alkalmával verseket adtak elő a költők, akiket malinke szóval djelinek nevez. SAINT-LÔ még guriot-nak írja a szót.¹¹ A XIX. században már feljegyezték, hogy e mesterség nemcsak a férfiak kiváltsága: „A griot-k és a griotte-ok Afrika kóbor énekesei, szórakoztatói, poétái, sőt muzikusai.”¹² A kelet-afrikai szuahéli nyelvű kultúrákban sok költőnőt övezett hír.

Kétségtelen, hogy a griot mesterség nagyon ősi. Zárt kasztot alkottak, mesterségük apáról fiúra szállott. Királyi udvarokban éltek mint tanácsadók, nevelők, a hagyományok őrzői, a törvények ismerői s a származástan krónikásai. Minden királynak megvoltak a maga griot-i, akik gazdájuk dicső tetteit, hadi érdemeit, bölcsességét és nagylelkűségét zengték. Sok falunak is volt közköltségen tartott poétája.

Mielőtt szolgálatba álltak, hosszú ideig tanulták mesterségüket, akár a családon belül, akár az erre a célra létesített iskolákban. Mindegyiknek megvolt a kiszemelt utódja, akit a mesterség fogásaira oktattott. Versben tanulták be a királyi dinasztiák származástanát. Ügyelniök kellett

¹⁰ Az afrikai művészet eddigi legteljesebb összefoglaló elemzése magyar szerző tollából BODROGI TIBORÉ: *Afrikai művészete* Budapest, 1967.

¹¹ A. de SAINT-LÔ: *Relations de voyage au Cap vert*, Párizs, 1637.

¹² S. M. X. GOLBERRY: *Fragments d'un voyage en Afrique*, Párizs, 1802, 2. köt. 415. old.

a pontos időrendi sorrendre, s emellett az egymást követő uralkodók személyéről, tetteiről is sok mindent meg kellett jegyezniök. Tanulták a szónoklás művészetét is. Azután utaztak, hogy a költeményekben említett történelmi helyeket a saját szemükkel lássák, ihletet nyerjenek, és megismerkedjenek más mesterekkel. Némelyik falu a griot-képzés híres iskolájává vált, így a mai Mali területén a Bamakóhoz közel fekvő Keyla, ahol a DIOUBATÉ család monopóliuma lett a malinke történelem megéneklése. Itt tökéletesítették tudásukat egyébként nemcsak Mali, hanem Szenegál és Guinea legnevesebb griot-jai is. Guineában Djelibakoro és Fadama voltak a griot-képzés ismert központjai.

D. T. NIANE guineai író történelmi tárgyú művében így szól a griot: „Mi vagyunk a nép emlékezetek, mi, akik életet adunk a királyok tetteinek és gesztusainak, eljövendő nemzedékek okulására.”¹³ Nélkülözhetetlen szerepet tölthettek tehát be, nyelvük őrizte a történelmet. Néhány nevesebb mester neve máig fennmaradt: Maliból SABADOU és KADOU, Szenegálból Amadou KOUMBA, Madagaszkárból RAMAMANATO. Szuahéli nyelven, Kelet-Afrikában a HEMEDI és a BASHEKI családok nemzedékeken át számos kiváló költőt adtak. A hauszák közül NARAMBADA, Sarkin Kotsón DAURA, Mamman Sarkin TAUSHI, Jan KIDI, Mamman SHATA nevét jól ismerik.

A griot-kat, noha az uralkodók és törzsfőnökök környezetéhez tartoztak, sok országban mégis alacsonyabb rendű kaszthoz sorolták. Társadalmi helyzetük tehát ellentmondásos. Bejutni és kitörni egyaránt nehéz volt ebből a társadalmi skatulyából.

A hauszában *zabiának*, vagyis énekmesternek nevezik a vándorköltőt, hivatásos énekest, aki a dob és más zeneszerszámok kezelésében is jártas.

Afrika egyes tájain az énekmondókat megvakították, hogy hallásuk és fantáziájuk finomodjék.

Nem a griot volt a költészet egyetlen letéteményese. Sok helyütt, ékesszólásuk révén, a siratóasszonyok szintén költői rangra emelkedtek. Másutt az evezősök lettek a költői hagyományok művei, akik különféle ünnepi alkalmakon vers- és énekmondással vettek részt. Vagy éppen séggel a koldusok. A dobosok a költészet választékos mesterei közé tartoztak.

Egyes népeknél különösen kifejlődött a lírai érzék, elterjedté vált az emelkedett kifejezés igénye. L. S. SENGHOR a hellén s az arra épülő mai európai kultúrát alapvetően racionálisnak nevezi, s szembeállítja a néger emocionális magatartásával.¹⁴ Ha valóban az érzelmek játszanak vagy játszottak meghatározó szerepet az afrikai népek kultúrájában,

¹³ D. T. NIANE: *Soundiata*, ou l'épopée mandingue, Párizs, 1960.

¹⁴ L. S. SENGHOR: *Liberté I, Négritude et humanisme*, Párizs, 1964, 24, 136, és 203. old.

könnyen érthető a zenével, énekhanggal egygyéforrott lírai költészet népszerűsége. A páratlanul gazdag hagyományokkal rendelkező jorubáknál az angol Erzsébet-korra emlékeztetően kiemelkedő helyet kapott a dal. Komponálásával úgyszólván a lakosság minden rétege foglalkozott, s rögtönöz ma is *ijálákat*. A koszorús dalmokok persze a király szolgálatában álltak. Kevés hausza van ma is, aki nem képes több-kevesebb sikerrel lírai sémákba szorítani a gondolatait. Ezeknél a népeknél, ahogyan BABITS Mihály mondja a *Mint forró csontok a máglyán* c. versében, „nem az énekes szüli a dalt / a dal szüli énekesét”.

2. KÖLTÉSZET

AZ EPOSZ. HŐSI EPIKA

A hagyományos afrikai irodalom számottevő értékei részben a lírikus és az epikus költészet, részben a prózai epika és a dráma területén lelhetők fel. A próza és a költészet nem mindig válik el élesen egymástól, mint ahogy a zene, a tánc, az ének, sőt a képzőművészet és az irodalom kapcsolata is szerves. Az orális irodalomban még kézzelfogható a múzsák ikertestvérisége. Szétválasztásukat még nem végezte el a történelem; a fejlődés differenciáló folyamatában még nem következett be teljesen a művészeti ágak, s ezen belül a műfajok kategóriáinak elkülönülése. Ez olykor szokatlan problémákat vet fel.

Feltűnő, hogy a fennmaradt szóbeli irodalmakban nem található egy *Iliász*-, *Gilgames*-, *Kalevala*-, *Beowulf*-szabású naiv eposz sem. Költői formában megírt, összefüggő regék töredékeit, valószínű részeit az újabb kutatás próbálja egészzé illeszteni, főként Nyugat-Afrikában. E filológiai kirakósjáték azonban egyelőre még nem hozta meg az igazán remélt eredményeket.

Létezett-e egyáltalán egy vagy több ilyen nagy igényű, összefoglaló epikai alkotás? Meglehet.

Elképzeltető, hogy a szórványos és pontatlan forráskutatás során e nagy eposz vagy eposzok részeit az anyaggyűjtők egymástól többé-kevésbé független meséknek, mítoszoknak vagy regéknek tekintették, s így hozták nyilvánosságra. Az európai kutató, aki a hagyományok szent világához többnyire az avatatlan idegen kezével nyúlt, mit sem sejtve könnyen feldarabolhatta egy legendakör kerek egészét, sőt lehetséges, hogy — a próza és a vers közti határvonal elmosódottságát félreértve — a nagy epikus költői műveket prózában fordította a gyarmatosítók nyelvére.¹⁵

Súlyos adósság rendezése van tehát még hátra: afrikai irodalomtörténészekre és barátaikra vár a feladat, hogy egyértelműen tisztázzák a ma még kérdőjelek sövénykerítésébe fogott afrikai naiv eposz, illetve eposzok kérdését.

René LOUIS a naiv eposz és a műeposz mellé egy harmadik kategóriát állít fel: az *élő eposzt*. Ez a nép ajkán formálódó epikus élményanyag

¹⁵ E lehetőséget többen felvetik. Lásd K. MATENEE: *Sur un poème Kihunde, Présence Africaine*. 55. sz. Párizs, 1965, 73—82. old; L. KESTELOOT: *Les Epopées de l'Ouest Africain, Présence Africaine* 58. sz. Párizs, 1966, 204—209. old; R. CORNEVIN: *Les poèmes épiques africains et la notion d'épopée vivante, Présence Africaine* 60. sz. Párizs, 1966, 140—145. old.

lenne, amely még nem nyert Afrikában teljes megfogalmazást, orálisan sem.¹⁶ Teóriája azonban, bármennyire is eredeti, aligha elfogadható. Természetes, hogy minden népnek vannak még megfogalmazatlan élményanyagai. Ezek azonban nem préselhetők okvetlenül az eposz kategóriájába. Valószínűtlen az is, hogy egy eposzi szabású élmény évszázadok múltán se kristályosodjék ki.

Sikerült azért néhány csonka eposzt, verses, illetve prózai epikus művet rekonstruálni, eposz-igényű versciklusok töredékeit csokorba szedni. R. O. BOLAERT *Lianja* címmel a mongok, B. BYEBUYCK *Mubila* és *Mwindo* címmel a legba és nyengo eposzokat igyekezett egészre kikerekíteni. A. H. BA *Da Monzon* címmel szégu eposztöredéket ültetett át franciára, M. GRIAULE a vízistenre vonatkozó dogoni töredékeket gyűjtötte össze. M. JAKOBS *Kudukese* címmel az atetela, D. T. NIANE *Soundiata* címmel a malinke hagyományok cserepeit illesztette össze. R. P. A. KAGAME a mai Ruanda területén élő népek dinasztikus költeményeit szedte hosszú fűzerbe, 176 verstöredéket, amelyek egy része a XI. században keletkezhetett. A felsorolás sajnos szinte teljesnek mondható. Akadnak azért persze — filológiailag egyelőre kellőképpen nem bizonyított — igények egyéb témakörök lehetséges összefüggéseire.¹⁷

Szudánban akadtak olyan griot-ra, aki fél tucát, egyenként több ezer strófára rúgó költeményfűzért ismert. Maliban egy griot repertoárja mintegy húsz ciklust tett ki, beleértve a *Soundiadt*, amely a független Mali nemzeti himnuszának is alapjául szolgált. Afrika legköltoőbb eredetlegendáit a mai Ghánát lakó ga nép körében lelték; *Klamának* nevezett dalciklusuk sok ezer strófára terjed.

A hőskölteményeket — amelyekbe helyenként eltérő aránnyal lírai elemek vegyülnek — Ugandában *ebyevugonak*, Dél-Afrikában *izibongonak*, Botswanában és Lesothoban *mabokonak*, egyebütt ismét másként nevezik. Lényegük azonos. Jelentőségük, hogy töredékeikben is egy erőteljes epikus inspiráció bizonyítékai.

A rendelkezésre álló anyag azt tanúsítja, hogy ezek az afrikai eposzok a műfaj minden hagyományos sajátosságával rendelkeznek. Szerkezetükben éppúgy megvannak az invokáció, az expozíció elemei, mint az európai eposzokban. Valóságos, történelmi események ihlették őket, szokás szerint azonban az események valódi menetét megszipítették, a dicső tetteket valamely király vagy dinasztia felmagasztalása céljából arányai-ban és jelentőségében módosították. A halandók küzdelmébe itt is beleszólnak az istenek, pontosabban mindenfajta földöntúli erők: szellemek, boszorkányok és a törzs totemállatai. Az emelkedett hangvétellel megörökített téma tartalmi jelentőségének megfelelően alakult a művek

¹⁶ *Revue de la Table Ronde* 12. sz. 1960

¹⁷ L. KESTELOOT: i. m., i. h.

terjedelme: előadásuk valószínűleg órákat vett igénybe. Zenei kísérettel kántáltak az afrikai vándorköltők, akárcsak a magyar lantosok.

A hagyományos afrikai irodalom sajátos halmazállapotából eredően — oldott formában még összevegyül az irodalommal a zene és más művészeti ágak — kialakultak az eposzok bizonyos afrikai formajegyei. Így például minden hős, jelentős figura részére önálló zenei témát komponáltak, s a történet elmesélésekor színrelépésüket megelőzi a nevékhöz kötött dallamok felcsendülése. Gyakran hangutánzó zenekíséret színesítette az eposz előadását: lábdobogás, a tam-tam dobok harcra vagy táncba hívó dübörgése stb. Gyakran refrén szakítja meg a strófákat. Ez egyes tartalmi elemek kiemelését szolgálta, egyben pedig az emlékeztést könnyítette.

Sajnos, az idő múlásával egyre valószínűbbé válik, hogy jelentős szellemi kincsek merülnek örökre a feledés homályába. Hampate BA joggal figyelmeztet bennünket: minden vén, aki meghal, egy-egy lángba borult könyvtár.

ANIMISTA SZEMLÉLETMÓD A LÍRÁBAN

A hagyományos költészet elterjedtebb műfajai egyszerű szerkezetűek. Fellelhető köztük a szóbeli irodalmak valahány ismert témája: munkadalok, szerelmi énekek, imák, siratóénekek, gyermekversek, bölcsődalok, természetleíró költemények, királyköszöntők, esőváró fohászok, ördögűzők, termékenységért könyörgők, tüzdalok, vadász- és harci dalok, állatversek stb.

Ezeknek a verseknek a hangjából a természettel egy közösségben élő afrikai lelkivilága rajzolódik ki. Illó tisztelettel bár, de a természeti jelenségekkel azonos rangban álló ember szólal meg bennük:

Tűz, ki a tenyéren átvilágítasz, félelem nélkül szólok most hozzád.

Varázlók tüze! Hol van apád, anyád? Ki táplált téged?

Tulajdon apád, s anyád vagy, nyom nélkül eltűnő.

Nem a száraz fa nemzett, s nem lányod a hamu, meghalsz, de el nem múlasz.

Beléd költözik a kóborló lélek, senki fel nem ismeri.

Varázlók tüze! Szelleme a víznek, lenn, és a légnek odafenn!

Villám, ki vakítasz, szentjánosbogár, ki a lápnak lámpása vagy!

Szárnyaszegett madár, testétől megfosztott társod tüze az esőhulló,
Figyeld most rám! Ezután nekem szólok hozzád.

(Voloľ tüzdal)

Az állatokról szőtt lírai elmélkedést áthatja az erő iránti tisztelet:

Ha villámlást hallasz eső nélkül,
Az orrszarvú közeleg.
Pusztá láttára remegünk.
Az orrszarvú a vadonban pusztul el.
A ház urát a fára zavarja.
Ha orrszarvúval találkozik a vadász, ígéri:
soha nem vadászik többé.
Rimánkodva így szól: csak kölesönöztem a puskát,
Csak barátom számára őrzöm.
Halál az orrszarvú, amelytől tüskés fára kúszik a gyermek.
Húsz ló tulajdonosa sem meri üldözni őt.
Gonosz, ki kést visel a sarva hegyén,
S fittyet hány a vadász varázsszereire.

(*Joruba vadászének*)

Elefánt apánk!
Eltévedt a lándzsánk!
Bántani, ártani nem akartunk!
Jaj, nem akartunk megölni!
Nem a harcos ölt meg,
Az órád jött már el.
Nehogy visszatérjél!
Ne ronts a házunkra,
Elefánt atyánk!
Ne érjen szörnyű haragod!
Hiszen szép lesz az életed ezentúl.
Együtt élsz fent a többi szellemekkel,
Atyáinkkal újra szövetkezhetsz.
Ezután már sokkal, sokkal jobb sorod lesz,
Együtt élsz fent a többi szellemekkel.

(*Pygmeusok dala*, FÓNAGY Iván fordítása)

A siratóénekekben az elmúlás tragédiája, a gyász egy olyan világkép tükrözéseként fogalmazódik meg, amelyben még nem szakadt meg a szerves kapcsolat az ember és a természet között. Szokatlanul szoros az összefüggés az állatok s az erő-rendszer közepe táján, de nem középpontjában helyet foglaló ember között. Minden érzékelhető jelenség részesül a dolgok lényegét kitevő életerőből; ezért szolgálhatnak egymásnak összehasonlításként:

Azt mondom, kelj fel, s te nem kelsz fel.
Ha Olunak mondják, Olu felkel.
Ha Awonak mondják, Awo felkel.
Az új feleség engedelmeskedik a hívásnak,
Bár nevén sem meri férjét szólítani.
Ha felébred, felkel az elefánt.
Ha felébred, felkel az orrszarvú is.
Mint a domb, úgy fekszik le az elefánt.
Ó, jaj! Elhullott az elefánt,
És sohasem kelhet már fel!
Azt mondom, nincs vagyonod, sem gyermeked.
Negyven krajcárod sem, hogy sót vegyél.
Néma fej, fel! Kelj fel!

A leopárd szeme tűzgolyó,
A leopárd farka örökké mozgó.
De legfélelmetesebbek a karmai, amelyeket nem is láthatsz.

(Joruba siratóének)

Az Afrika különféle tájain gyűjtött líra jellemző vonása, hogy öncélúan sohasem ábrázolja a természetet, nem merül el a táj, egy állat, egy növény vagy egy természeti jelenség szépségében. A természetversek mindig emberi kapcsolatok kifejezései. Érdekes bennük az állati és az emberi tulajdonságok szabad helycseréje.

Az afrikai líra közös jegyei mellett természetesen a regionális sajátosságok is kiütöknöznek. Így pl. a kelet-afrikai hagyományosan harcos katonatársadalmakban a pásztornépek lírája a lándzsa kultusztát teremtette meg.

Mindez nem egzotikum, legfeljebb az első világháború utáni évek európai embere számára látszhatott annak, mert képzeletvilágában meghökkentő hirtelenséggel bukkant elő Afrika az óceán hullámveréséből, mint valami kihaltnak vélt, vagy ismeretlen, kontinensszabású óslény. A két világháború közt divatos, áttetszően haloványvá, arisztokratikussá csiszolt polgári lírához vagy a raffinált formabontáshoz képest a hagyományos afrikai költészet nyers, egyszerű, vadon magával ragadó, brutálisan új volt. Olvasóinak kezdetben szűk köre úgy érezte, hogy a gyűjtések fehér lapjain valamiféle eltemetett óslírára bukkant. Az egzotikum kikapcsolását törvényszerűen követte a józanabb szemügyrevétel.

LÍRIKUS SZERKEZETEK

Afrika egyes tájain bonyolultabb szövésű műfajok is létrejöttek. Így Madagaszkáron a *kabary* — áttételes hasonlatokkal, nehéz allegóriákkal díszített, s ezért értelmileg is összetett, retorikus hangvételi alkotás. Szintén Madagaszkáron alakult ki a *hain-teny*, amelyet a színes, szélsőségig hajtott hasonlatok barokkos bőssége jellemez, a jelképek avatatlan számára nehezen megfejthető párhuzamossága; gyakran szubjektív elemek, így a szavak zeneisége, a hangok varázsa határozza meg benne a szófűzés rendjét. Tartalmilag az enigma, a jótanács, a játékos közmondás vegyülete, rövid, színes gondolatforgács. Néha két recitativo oratorikus párbaja húzódik meg benne.

Műfajilag leginkább a klasszikus perzsa és arab költészetből is táplálkozó kelet-afrikai szuahéli nyelvű poézis kristályosodott ki. Egyaránt népszerű lett a *thania* (páros rímű kettős), a *talatia* (hármás), a *tarbia* (négy soros strófa, amelyben az utolsó sor, a *bahair*, egy korábbi gondolatot ismétel), a *gunin*ak nevezett blank vers, vagy a szabadvers: a *mashash*. Feltehetően indiai eredetű a szuahéliben elterjedt *shairi*, Valószínűleg költői versenyek során merevült szigorú formába. Egy-egy strófa négy tizenhat szótagos sorból áll, amelyet következetesen középre eső cezúra oszt meg. A szuahéli nyelvi gazdagságából talán sejtet valamilyen, hogy mindössze két rím fordul elő a strófában (a—b), amelyek közül az egyik sorközépre, a másik sorvégre jut. A versenyző költőknek a vetélytárs két első sorát kellett újabb két sorral megtoldania, frappáns rögtönzéssel kiegészítenie. A szóvirágos keleti nyelv, s a jelképek használata további ékessége e költői formának, amely a szuahéliben rendkívül gyakori. Minden, ami az egyszerű dal és a verses epika között helyezkedik el, ebben íródik. Az eredeti szöveg jobban érzékelteti a vers ritmikáját és zeneiségét, mint a legkitűnőbb műfordítás:

Ziaka tupu hutisha,
Adui atakupisha,
Bila ya kudhihirisha,
Stadi kubahatisha,

likiwa na mfuniko,
njiani kila wendako,
nia kwa tamko,
hatambui siri yako.

Ziaka bila mshale,
Hudhaniwa imo tele,
Ulimi vile vile,
Usipomwaga nenole,

likifunikwa hutisha,
mishale ya kufisha,
siri yake hudumisha,
ovyó katika maisha.

(Shaaban ROBERT: *Tegez*)

Mindez prózai fordításban körülbelül ezt tartalmazza:

Ha csukott is a tegez, rajta fedele,
A lesben álló ellenfél érzi fenyegetését,
Kétség gyötri, nem sejtheti szándékod,
Ám a tegez nem árulja el félelmetes titkát.

Fedéllel is nyomasztó látványt nyújt,
Nyilvesszó híján is, úgy sejlik, halált rejteget.
Így őrzi titkát a fegyvelmezett nyelv is,
Mígnem óvatlan kibök egy szót idegeneknek.

Az effajta verstípusok kialakulása a költészet több évszázados virágzását feltételezi.

Az orális líra zöme azért megformáltságában kocsonyásabb, egész Fekete-Afrikában. WEÖRES Sándor szavai a hagyományos afrikai lírára is érvényesek: „A próza is, a vers is egy keverék-művészetből származik: az énekből, a zene és a beszéd keverékéből. A primitív népek zenéje nem tagoltabb, mint a közbeszéd: nem oszlik taktusokra; énekük is egyvégtében áradó kántálás, melyhez bármilyen szöveg alkalmazható. . . Ha valamely népnél a zene, esetlegessége helyett, kezd motívumokká sűrűsödni, kötötté válni: már nem minden szöveg énekelhető; az ének ütemes kötöttségbe rántja az énekelt szöveget is; az a szöveg pedig, amely elsősorban világos közlés számára való, kénytelen függetlenedni a dallamtól . . .”¹⁸ Az afrikai líra legmélyebb rétegeiben az emberi beszéd, a ritmus és a dal még nem választható el élesen egymástól. Az afrikai nyelvekben általában zenei a hangsúly, mint a kínaiában,¹⁹ s ez a zeneiség annyira lényeges eleme a jelentésnek, hogy amikor dalt komponálnak, rögtönöznek, voltaképpen a szavak melódiája szabja meg a dallamot.²⁰

A dallam, a szöveg, a ritmus tehát az orális afrikai hagyományok jelentős részében még összefonódva jelenik meg előttünk. A hausza egy szót ismer a dalra és a versre: waka. Szerves a kapcsolat a vers és a próza között is. L. S. SENGHOR egyazon ritmus lüktetését véli felfedezni az afrikai versben és prózában:²¹ „Fekete-Afrikában nincs alapvető különbség a próza és a költészet között. A költemény nem egyéb, mint erőteljesebben és szabályosabban lüktető próza.”²² A ghánai akan líra

¹⁸ WEÖRES Sándor: A vers születése. *Híd*, Novi Sad, 1964. júl.—aug, 742. old. Lásd még R. MBITI: L'éveil de la littérature indigène de la tribu akamba, *Présence Africaine* 24—25. sz. Párizs, 1959, 231—248. old.

¹⁹ Lásd A. TROCEY igen érdekes elemzését: *African Music, African Affairs* LIX. évf. 239. sz. London, 1961.

²⁰ G. THOMPSON ezt a megállapítást általános érvényűnek tekinti a kezdetleges fokon álló népekre: *Marxizmus és költészet*, Budapest, 1948, 18—19. old.

²¹ L. S. SENGHOR: i. m. 171. old.

²² L. S. SENGHOR: i. m. 213. old.

esetében különösen tisztán érzékelhető a különbség a beszédhangon recitált formák (dicsérő énekek), a félig énekelt és félig beszélt lírai alkotások (vadász-, halotti-, siratóénekek) és a teljességgel énekelt költemények között (bölcseődalok, fohászok, verses népmese betétek, menyasszonydalok, harci énekek stb.).

A versek struktúráját alapvetően zenei kívánalmak befolyásolják, a tonális hangsúly következményeképp. Megfigyelték, hogy az énekmondók hangszíne kifejezetten megszabhatja, milyen költői formák előadására alkalmasak. Egyfajta tónust igényel pl. a joruba *ijálá*: beszédhanghoz közel álló dal, frappánsan megfogalmazott, gyakran bölcselkedő sorok füzére, amelyeket gyakran zenekísérettel hangsúlyozott refréneke választanak el egymástól — és megint mást a *rára*: közemberek dicsérete, az *ege*: elégikus megemlékezés kiváló emberekről, az *ofo* és az *ogede*: ráolvasás, varázsdal, az *evi ogun*: Ogun istennek szentelt dalok, vagy az *oriki*: dicsérő.²³ Az olykor lírai műfajnak számítható közmondások közül egyesek a prózához állnak közel, másokat dobkísérettel adnak elő, ezek ritmizáltabbak és prozódikusabbak.

Ibo nyelven *ukwe*, *uri* vagy *ngkwa* szóval illetik a dalt, s ezt táncformák megjelölésére is használják. Az ibo gyakorlatban ugyanis vers, dal, ének, tánc még szétválaszthatatlan egész.

Afrikában sem az időmértékes, sem a hangsúlyos verselésnek nincs hagyománya. Egyikből sem alakult ki valamiféle metrum. A szavak zenei magasságának sincs bizonyítottan ilyen hatása. A. BABALOLA, a joruba népköltészet tudós kutatója is csak kérdőjellel veti fel, hogy talán a magánhangzók zenei magassága szorítja rendbe az *ijálakat*.²⁴

Afrika sok táján a lírai költemény gyakran improvizált szólókra és betanult kórusra oszlik. Ilyenkor a melódia hordozója mindig a kórus. A refréneke, kórusok kialakulása törvényszerű volt ezen a földrészen is, sőt különösen itt. Csak az írásbeliség ismeri a közlés magányát. Az eleven szó — és erre épült az afrikai társadalom — eleve közösséget tételez fel, befogadót, aki már a pusztá megértéssel is alkotóvá válik. A kollektív szövési törzsi társadalmakban a lírai alkotásnak mindenki részese.

A dalt rendszerint az alkalom szüli: egy helyzet kifejezésre talál. Az alkalmiság kezdetleges fokon mindig rögtönzést jelent. Ez rendkívül fontos mozzanat: jelzi, hogy a dal még a hétköznapi cselekvés szerves része, nem vált el az élet gyakorlatától.²⁵ „A primitív költemények rendszerint nem differenciálódtak a törzs, az illető kultúrkör egyéb élet-

²³ Számos prozódiai kérdést érintenek a *Black Orpheus* c. folyóiratban megjelent különféle dolgozatok. Válogatott gyűjteményük is fellelhető: *Introduction to African Literature*, szerk. U. BEIER, London, 1967.

²⁴ A. BABALOLA: *Ijálá*. Az *Introduction to African Literature* c. antológiában, szerk. U. BEIER, London, 1967, 13. old.

²⁵ Lásd erre vonatkozóan C. M. BOWRA helytálló fejtegetéseit: *The Primitive Song*, Cleveland, 1962.

tényeitől ... szoros részei a vallási-harci cselekvésnek, hiedelemszerű praktikáknak, az élet szertartásszerű eseményeinek; kibőgzhatatlanul összefonódtak az élet minden más tényezőjével”.²⁶

Az afrikai orális lírának tehát — a főként arab, óperzsa és indiai hatásokat is mutató szuahéli irodalom kivételével — nincsen törvényerőre emelt metruma. Nem kristályosodtak ki ritmikai képletek. Ennek ellenére az emelkedettebb nyelvi kifejezés sok ékessége díszíti, avatja igazi lírává: a fogalmazás rendkívüli tömörsége, az asszociatív gondolati kiteljesülésre és a képzelet játékára épülő szóhasználat, a szavak szelektív használata. Lazán összefűzött képsorai — amelyek látszólag kiszakíthatók, leválaszthatók lennének a vers egészéből — az analóg ábrázolás eszközei. Íme egy részlet a joruba ogogát, királyt dicsőítő énekből:

Bármily kicsiny a tű, a tyúk le nem nyelheti.
Hetykén a szakács arcába ugrik a béka.
Kétszáz tű sem ér föl egy kapával,
Kétszáz csillag sem tesz ki egy holdat.

Ismeretlen vagy véletlenszerű benne a rím, de nem az alliteráció. Sodrást ad a lírai alkotásoknak a gondolatritmus. Kedvelt díszítő elemként közmondások szövik át a szöveget. Az emlékezést, az elmondást segítik a többnyire kurtára fogott gondolatok. Egyes joruba — s mellesleg dobra írt — dicsérő énekekből előbukkan az észak-amerikai néger dzsesszadal őse, a blues lényeges szerkezeti eleme, a sorisméltéses megállapítások, amelyek kurtán fogalmazott végkövetkeztetésre vezetnek:

Szabálytalan táncléptekkel a mocsár felé haladnál,
Szabálytalan táncléptekkel a mocsár felé haladnál,
Ha mindig így lépkednél,
Ha mindig így lépkednél
Jó táncos nem lehetnél sosem.

A későbbi blues ritmikájának ezt az ősi változatát jobban érzékelteti az eredeti szöveg:

Jó báta—batá o gb'òná àbàtá
Jó báta—batá o gb'òná àbàtá
Ojó báta—batá
Ojó báta—batá
Opa b'ó ti mó jó lailai.

Az esztétikai élmény forrásai az olyan nevek is, amelyeknek konkrét jelentéstartalma még elevenen él, képi erővel felruházott — eltérően

²⁶ ORTUTAY Gyula: *Halhatatlan népköltészet*, Budapest, 1966, 426. old.

a mai európai nevektől, amelyeknek szemantikáját már csak a nyelvész bonthatja ki. Afrikában születéskor még ilyen neveket kapnak a gyerekek: „öröm lépett a házba”, „van már kit becézniem”, „Vas isten küldött nekem vigaszul” stb. A névadás jelezheti, hogy a gyermek elsőszülött az ikrek közül, hogy arccal lefelé fordulva született, hogy melyik napon jött a világra és így tovább. Ennél is fontosabbak azok a nevek — dicsérő jelzők —, amelyeket valaki tettekkel szerez, érdemel ki. A nevekhez fűzött dicsérő szavak — istenek, ősök, királyok, hősök esetében állandó jelzőkké kövesülve — a lírai inspiráció megnyilvánulásai. A jorubában ezek önálló lírai formává nőttek, *orikínek* nevezik őket. Másutt is divatosak:

Én, A Csatát Szilárdan Vívó, porig aláztam az ellenfelet
barátommal, Akinek Nincsen Szüksége Védelemre.

Én, Akinek Elméje Fényes, farkaszemet néztem a halállal,
oldalamon a Fáradhatatlan Harcossal.

Rabszolgálynót zsákmányoltam, én, Aki Mindig Kész a Küzdelemre,
társammal, Aki Nem Kér Segítséget.

(*Bahima dicsérő*)

A vers mondatai külön-külön is önálló költeményt alkotnak az afrikai felfogás és érzék szerint. Rögtönzéssel tetszés szerint megtoldható, helyettesíthető hát a fűzér minden darabja. Az öröm és diadal extázisában meg is teszi az afrikai énekmondó.

Afrikában tehát a líra születésének keresztmetszetét kapjuk: a források kezdetleges struktúráitól a szuahéli költészet már-már raffinált csiszoltságáig, formaigényéig. Nem zárult le a népdalteremtés korszaka ma sem. Az újabb keletű, száz esztendőnél nem régibb alkotások a fehér ember megjelenését is megörökítik. Először még a csodálat hangján, amelyben nyoma sincs keserűségnek:

Lent, a tenger mélyén, lent,
furcsa lény lakik.
A bőre fehér, mint a só,
a haja hosszú, fonódik, imbolyog,
mint a tengeri fű.
Hatalmasabb a földi királyoknál.
Ruhája, mint a halaké,
akik a madaraknál szebbek.
A háza sárga rézrudakból épült,
a kertje dohány-erdő.
Országát fehér gyöngyök öntik el,
mint homokszemek a partokat.

(*Az isteni európai, Gabon. FÓNAGY Iván fordítása*)

A későbbi tapasztalatok, a fajüldözés egészen más hangú népköltészetet segítettek világra a huszadik század derekán. A dél-afrikai hivatalok afrikai ügyfelekkel elutasító kurtasággal bánó fehér tisztviselőinek pattogós stílusát az európai fül számára szokatlanul érdes népdalba rögtönözték:

Le a sapkát!
Hogy hívnak otthon?
Mondd, ki az apád?
És főnököd?
És hol fizetsz adót?
Melyik folyóból iszol?
Gyászoljuk hazánkat.

(Zulu kesergő)

Hasonló helyzet, a fehér gyarmati tisztviselő ügyintézésének szülötte ez a rögtönzés is:

A fehér ember azt hajtogatja
„Jöjjön majd holnapután.”
„Nyolcszáznyolcvanöt.”
Vagy mit is mondott?
Nyolcszáznyolcvankilencet talán?

(Dahomeyi panaszdal)

DOBKÖLTÉSNET

A hagyományos afrikai költészet darabjait gyakran zenei kísérettel adják elő. Leginkább húros hangszereket használnak erre a célra: a korát, a háromhúros vieille-t, a kéthúros mencét, a belafonguot, a tamburászertű romyt — meg a dobot.

A dob, amely bizonyos értelemben az írást helyettesítette, megszólaltatója lett a költészetnek, sajátos, dobra komponált műfajok kialakulásához vezetett. A dobköltészetnek ma is számos formáját ismerik. Így a klasszikussá vált kompozíciós szabályokon felépülő, több „versszakra” rúgó fohászokat, a királyokat és az ősoket magasztaló énekeket, dicshimnuszokat. A dobos a műfaj szigorú szabályai szerint előjáróban bejelenti magát, majd megszólítja a dob lelkét: „ismerni kívánlak, jöjj, segíts!”, „hozzád szólok, s te érteni fogsz!” és sorrendben „életre kelti” a dob részeit: a fahengert, a feszülő bőrt, a kereszthúrt, a dobverőket. Ezután köszönti az istent, a földet, a kakast, a boszorkányokat, elmúlt idők dobosait és így tovább:

Isteni dob, dobos, alig vagyok ébren, felkelek.
Én a főnök dobosa, asanti dobos, dobos vagyok.
Alig vagyok ébren,
most kelek, ébredek, felkelek most.
Ráverek a dobra, most, most fogom verni.
Ha máshova mentél, elmentél, hívlak, gyere!
Kakasszó! Kukorékol, reggeledik.
A kakas már kukorékolt, reggeledik.
Már korán kukorékolt.
Hozzám beszélnek,
a kakas és a tyúkok, meg fogom érteni őket.

Isten, jó reggelt!
Szombaton szolgálunk téged.
Jó reggelt.
Kakasszó! Kukorékolt, reggeledik.

Óh, föld, amíg élek, rajtad élek, bízom benned.
Föld, tied lesz a testem.
Az isteni dalos mondja,
ha elhagyott, ha elment,
reggelre visszatért, felébredt.
Kakasszó! Kukorékolt,
korán, igen korán.
Most hozzád fordulunk,
megértesz minket.
Hozzád,
s megértesz minket.

(*Dobének az adae szertartáson, FÓNAGY Iván fordítása*)

Sajátos műfaj a helyszínen különleges alkalmakkor komponált, jelen idejű költői elbeszélés. Afféle helyszíni közvetítés ez, ünnepi ceremóniák-ról, a hagyományos költészet prózainál emelkedettebb stílusában. Például így szól a dobos, ha a főnök köszöntőhöz készül:

Hozzák már, főnök,
hozzák már,
Hozzák már neked.
Ó főnök, inni fogsz.
Önts keveset a földre.
Kortyolja már lassan, apránként,
Nyeli már apró kortyokban.

Hosszú füzérekre valót szoktak megszólaltatni dobon a rendkívül népszerű közmondásokból és a néha vulgáris, obszcén találós kérdésekből. Ezek közül némelyek eleve dobnyelvre készültek. Ezekben a szavak megválasztása, a gyakori ismétlések eleve a zeneiség célját szolgálják. Íme egy-egy dobolt tvi közmondás, illetve találós kérdés:

A vadász, aki megölte az elefántot,
megeheti az erdei egeret is.

A vadász, aki megölte az elefántot,
megeheti az erdei egeret is.

A folyó átszeli az utat.

Az út átszeli a folyót.

Vajon melyik az öregebb?

A mi művünk az út, ugye?

Már régen folyik a folyó, régen eredt,
teremtő istenből ered.

Mert mindent ő teremtett:

Óh, szent, szent Tanno!

(FÓNAGY Iván fordítása)

KÖZMONDÁSOK

A szájhagyomány irodalmi formái közé tartozik Afrikában a közmondás. Megfogalmazása olykor prózai, olykor azonban közel áll a költészethez. Rendszerint erősen képszerű. Sokszor tulajdonképpen nem más, mint egy-egy önálló életet élő költői hasonlat, egy jelkép egyetlen mondatra zsugorított magja.

A hagyományos irodalom különleges társadalmi szerepe magyarázza e bölcs szentenciák meglepő bőségét. J. C. CHRISTALLER csupán a mai Ghána területén több, mint 4000 mondást gyűjtött össze, C. M. DOKE a Malawiban élő lamba törzs hagyatékából 1700-at kutatott fel, G. BARRA 1000 kenyai, kikuju közmondást tett közzé.

A közmondásokat olvasva önkéntelenül az amerikai imagista iskola egy-egy plasztikus képre összpontosító rövid verse, az expresszionista líra megütő kifejezései vagy WEÖRES frappáns egysorosai jutnak az eszünkbe:

Ha valaki tüskék közt fut, vagy kígyót kerget, vagy a kígyó kergeti őt (fon).

A népet megtéveszteni annyi, mint papirosba csomagolni a tüzet (luba).

Hosszúfarkú állat sose ugorják át a tűz felett (eve).

Ha elevenen békát akarsz főzni, langyos vízbe tedd, mert a forróból kiugrik (asanti).

Majomház előtt nem bukfencezünk (joruba).

Nehogy rajtakapjanak, amint csonkalábú ember ujjait számlálod (joruba).

Kabátunk ráncaiban él a halál (szeszuto).

Aki ötvenéves asszonyt vesz a házhoz; megöli gyermekeit, aki rab-szolganóval szeretkezik: eladja gyermekeit, aki más feleségével hál: elajándékozza őket (szoninke).

Nem könnyű követ hajítani az agyagedényen sütkérező gyíkra (tvi).

Az ember az árnyékával együtt esik el (baszuto).

Mindig az a tűz éget meg, amelyiknél melegszel (baszuto).

A közmondások átszövik a hagyományos költő versét, s a póézis ékítményévé válnak. Nem kis szerepet játszik ebben zeneiségük. Íme két szuahéli közmondás, amelyeket a magyar fül a jelentés ismerete nélkül is a verssel rokonítana:

hababa nahaba
hujara kibaba
(sok kicsi sokra megy)

haraka haraka
haina baraka
(lassan járj, tovább érsz)

3. PRÓZA

AZ ORÁLIS SZÉPPRÓZA

Úgy tűnik, hogy a nagyszabású naiv eposzok hagyta ürt az afrikai népek gazdag prózája tölti be. Bonyolult szerkezetű, kompozíció-igényes műfajok a prózában sem alakultak ki. Trópusi bujasággal burjánzottak el azonban a rövid lélegzetű, mesemondással nemzedékeken át megőrzött különféle szépprózai alkotások. Ezek az eleven hang közegében fogamzottak meg, formálódtak ki. Ismert az afrikai népek körében a szó, a *palabra* mélyen gyökerező tisztelete. Nem egy regény utal arra, hogy a jó beszédkésztséget, a gördülékeny stílust, a mesemondás tehetségét az emberi kiválóság fontos jegyének tartották — s tartják ma is.

E folklór anyag terjedelmre is legjelentősebb csoportját a *népmesék* alkotják: állatokról szóló fabulák és emberek tetteit, magatartását ábrázoló történetek. Mindkettő erősen didaktikus, moralizáló; élvezetül és tanulságként egyaránt szolgál. Sajnos, viszonylag gyér számban maradtak fenn a *regék*. Ezekben az egyes törzsek, népek eredete, múltja, a történelem fogalmazódik meg. Forrásértékűek a történelemtudomány számára is. Ezeket a világias tartalmú műfajokat a vallásos szemlélet síkján a *mitoszok* egészítik ki. Röviden, a legegyszerűbb struktúrákban fogalmazva és filozófikusan magyarázzák a világ, az istenek, az ember, a természet jelenségeinek eredetét, a dolgok miértjét. A mesék, regék, mítoszok csontrendszerére épül az orális afrikai széppróza. Ide sorolhatók még, ezek forgácsaiként, a prózai megfogalmazású *közmondások*, valamint az olykor rövid történetté kerekedő *talányok*.

E történetek, mesék előadása a törzsi élet mindennapos jelensége volt. A mítoszok, regék, mesék egy része a felnőtté avatásra való előkészítésben tananyagként szerepelt a titkos társaságok bozótiskolaiban, ahol — írja William CONTON — „megtanultuk, hogyan védekezzünk a harcban, hogyan szeretkezzünk, daloljunk, doboljunk, táncoljunk. Megismertük a törzs múltját, meséit és közmondásait”.²⁷ Más részüket este, a fárasztó napi munka, vagy a vadászat befejezése után, a sült hús, a készülő vacsora illatánál, a közös tűz köré gyűlve hallgatták az idősebbek szájából.

A hallgatóság egy része többnyire ismeri már az előadott történeteket. A mesélő taglejtései, arcjátéka, hangszínezései azonban mindig új hangsúlyt adnak az elnyűtt cselekménynek, s biztosítják az eleven kapcsolatot a közönséggel. A színes előadásmód egyben küzdelem az álom ellen.

²⁷ W. CONTON: *Afrikai vagyok*. Ford. KESZTHELYI Tibor, Budapest, 1963. 35. old.

A hallgatóság tevékenyen részt vesz a narrátor munkájában: kórusban dalolnak, dobbal, zeneszerszámokkal kísérik, egy-egy tömör fogalmazású konklúzióját, szentenciáját hangosan megismétlik. A mesélő gyakran találós kérdésekkel készíti fel a hallgatóságot a történetre, s elmondása közben is, ha érzi, hogy lanyhul a figyelem, kérdésekkel tartja fenn a dialógust önmaga és a köréje gyűltekek között. A mesemondás tehát kollektív tevékenység.

A történetek nevelve szórakoztatnak, szórakoztatva nevelnek. Hogyan is írja Ezekiel MPHABLELE önéletrajzi regényében? „A falu tűzhelye. Itt gyűltekek össze a férfiak és fiúgyerekek, hogy — asszonyoktól és lányoktól távol — megbeszéljenek fontos dolgokat és semmiségeket. Asszonynak és leánynak csak akkor szabad megközelíteni ezt a helyet, ha a vacsorát hozza a nagy lopótökbekben . . . Sok mindent megtanultunk a tűzhely mellett, s észre sem vettük: történelmet, hagyományokat, szokásokat, az illendőség szabályait, közösségi felelősségérzetet, társadalmi életmódot és még sok egyebet.”²⁸

A mese — s vele a többi rokon prózai műfaj — annyira hozzánőtt a elkivilágukhoz, hogy amikor századunkban komolyabb kezdeményezések történtek e gazdag mesevilág összegyűjtésére, kiderült, hogy töredékeikben bár, de az elhurcolt rabszolgák ivadékaik sokadízíglően megőrizték ezt a hagyatékot. A kutatók fordulataikban is azonos történeteket jegyezhettek fel az Aranyparton éppúgy, mint a Mississippi völgyének gyapotföldjein, vagy a kubai cukornádültetvényeken.

Afrika más népekkel kialakult kapcsolatainak ismeretében semmi rejtélyeset sem találhatunk abban, hogy e mesék sok eleme, fordulata egyezést mutat a hindu, indonéz, kínai szellemi örökséggel, a középkori *Reynard*, a róka ciklussal, a hindu *Pancsatántrával* vagy a kínai *Jatak* mesékkal. Egy afrikai kultúrtörténész azt a merész feltevést is megkockáztatta, hogy AESORUS meseforrása egy Afrikából származó néger rabszolga lehetett.²⁹ Természetesen megtalálható az afrikai történetekben az európai mesevilág számos eleme: a hamupipóke, a mágikus repülés, a varázskorbács, a terüljasztalkám, az aranytojást tojó tyúk, a szerencsés legkisebbik fiú stb. Ezeknek a meséknek a fő motívumai is nemzetközileg ismertek: a makacs gyermek, a hűtlen barát, a tündér keresztanya, a bűn és bűnhődés és így tovább.

Az európai nagyközönség a húszas években kezdett ismerkedni az afrikai folklór világával, főként német, francia, angol fordításokból.

²⁸ E. MPHABLELE: *A fekete utcája*. Ford. RÓNA Ilona. Budapest, 1961. 12. old.

²⁹ Lásd S. A. DIOP szenegáli történész tanulmányát: *Nations nègres et culture*, PARIS, 1955. Kultúrtörténetileg érdekes — bár bizonyítékokkal kellőképp alá nem támasztott — okfejtésében a fekete-afrikai kultúrát az óegyiptomi birodalomból származtatja. Hasonló következtetésekre jutott egyébként a nigériai O. LUCAS: *The Religion of the Yoruba*, Lagos, 1948.

M. J. HERSKOVITS becslése szerint 1925-re mintegy 7000 mesét, legendát, mítoszt tettek közzé ezeken a nyelveken.³⁰ Blaise CENDRARS Párizsban, 1927-ben megjelent *Anthologie nègre*-je (Néger antológia) több mint háromszáz oldalnyi prózai művet közölt. Susan FELDMAN amerikai néprajzkutató egynegyed millióra becsüli az Afrikában a nép száján élő mesék, mítoszok és regék mennyiségét.³¹

Ami ezeket a történeteket közel hozza a mai európai ember szemléletéhez is, az a bennük megnyilvánuló realizmus, a valóság iránti érzék, az élet kissé ironikus szemlélete, s az a rokonszenves eszme, hogy az ész mindig diadalmaskodik a nyers erővel szemben. Nem mond ellent az alapvetően realista szemléletnek, hogy e mesékben humanizálódik a természet minden jelensége, sőt képzeletbeli erők testesülnek meg benne: állatok, növények, tárgyak, sőt elvont fogalmak, mint a dal, a nevetés vagy a tánc, megszemélyesítve jelennek meg. Hangulatilag e mesevilág rokon az európai balladákkal. Ne feledjük: az Erzsébet-kori angol közönség szívesen olvasott E. SPENSER tündérr királynőjéről, s a londoni színházrajongók számára még érzékletesen valószínű lehetett Puck játékos figurája, Prospero alakja vagy Hamlet apjának szelleme.

REGÉK

Eredetmondák viszonylag gyéren maradtak fenn és töredékesen. Fájjalja ezt nemcsak az irodalom, hanem a történelemtudomány is, amely a fikció rétegét lehántva, értékes adatok birtokába jut általuk az ősi Afrika történelmi mozgásának rekonstruálásánál. Nincs egyetlen jelentősebb nyugat-afrikai nép sem, amelynek ne volna valamilyen regéje őseinek keleti vagy északi származásáról. A XIX. század végéig tartó, nagy észak—déli és kelet—nyugati irányú afrikai népvándorlás emlékenyomai ezek.

Irodalmi szempontból — különösen az esetlegesen létezett (vagy az embrionális állapotban európaiak kezén elvérzett?) eposzok nyomát kutatva, lehetséges körvonalait tapogatva — főleg e folklóranyag emberábrázolása kelt figyelmet.

A mondavilágban bukkannak fel olyan hősök, akiknek erényei eposzi méretűvé nőnek a visszaemlékezés nagyítója alatt. Az elődök rettenthetetlenül bátor, villogó szemű, csodálatos férfiak az utókor szemében. Egy idős ugandai a folklór anyagot gyűjtő kutatónak így beszélt róluk: „Pihenést és akadályt nem ismerve vonultak olyan vidékeken, amelyeket emberi láb még nem érintett addig . . . Nem lehetett az arcukba tekin-

³⁰ M. J. HERSKOVITS: *Negro Folklore. Cultures and Societies of Africa*, szerk. S. és P. OTTENBERG, New York, 1960.

³¹ S. FELDMAN: *African Myths and Tales*, New York, 1963.

teni, annyira villámlott a tekintetük, hogy az embernek káprázott a szeme, ha csak rájuk pillantott. Mintha csak a napba néznénk.”³² A hajdan a Csád-tó környékén élő száok az utódok képzeletében „... csodás erejű óriások ... meghökkenítő hőstettek fűződnek a nevükhöz. Félkézzelet gátat emeltek a folyóknak, hangjuk olyan harsányan zengett, hogy csak úgy átrikkantottak egymásnak, egyik városból a másikba, s köhögésük hallatára a madarak riadtan menekültek. Vadászataik alkalmával messze elportyáztak az otthonuktól: egyetlen nap alatt sok száz mérföldnyi utat tettek meg, s az elejtett vízilovakat, meg az elefántokat könnyűszerrel emelték a vállukra a szerencsés kezű vadászok ... A pálma törzsét íjként használták ... Dübörgött a föld súlyos lépteik alatt ...”³³

Ez a szemlélet teremtette meg — vagy készült megteremteni? — Afrika töredékesen fennmaradt — vagy valójában ki sem fejlődött? — naiv eposzait.

MÍTOSZOK

Más népek hagyományaihoz viszonyítva, a történelmi regékhez hasonlóan *mítoszokból* is viszonylag keveset sikerült fellelni. Valószínűleg azért, mert a világ teremtésének fontos eseményeiről, az istenek cselekedeteiről szóló szent történeteket sok helyütt csak bizonyos kijelölt személyek mesélhették, és pedig szigorú rituális körülmények között. A mítoszokban kevés a cselekményt hordozó elem, főleg a dolgok morális oldalát domborítják ki. Inkább valamifajta emberi dilemma az uralkodó bennük, semmint az istenek cselekedetei. Kimunkált, spekulatív mítoszokat gyűjtöttek azért néhány vidéken, főként a dogon, bambara, joruba és a fon törzseknél.

A világ eredetéről szóló mítoszok meglehetősen csekély számban fordulnak elő. Számos történetet jegyeztek fel azonban, amely magyarázólag írja le egyes lények, emberek, állatok, növények keletkezését, egy már adottnak vett, létező világegyetemben. Az ember többnyire az istenek családjából származik, s a szó szoros értelmében leereszkedett az égből. Olykor nem az égből, hanem a fákról, a folyókból, a barlangokból, a föld mélyébe nyúló üregekből kerül elő. Egyes történetek szerint az égből származik ugyan, de bűnbeesése miatt az istenek kutasították maguk közül. Akad példa arra is, hogy az embert teremtik: az istenek gyúriják, formálják ki, azaz, nem az istenek leszármazottja. Ez azonban még mindig nem oszlatja el az ember származása körüli homályt, mert

³² Idézi B. DAVIDSON: *Az újra felfedezett ősi Afrika*, Budapest, 1965, 29. old.

³³ B. DAVIDSON: i. m., 30. old.

a teremtő isten a néger hagyományokban formailag mindig meg lehetősé-
tően ködös jelenség. A zuluk például sohasem tettek különbséget
a teremtő és a törzs ősatyja közt.

Egyes afrikai történetekben a bibliai események ellenkezője is meg-
fogalmazódik: nem az isten taszította ki az embert a paradicsomból,
hanem az ember kényszerítette az istent arra, hogy elhagyja a földet,
s az égbe vonuljon vissza. Ezekben a feljegyzett históriákban nem annyira
arról van szó, hogy bántalmazta az ember az istent, mint inkább arról,
hogy barátságtalanul bánt vele, s az isten bosszúállás helyett a vissza-
vonulást választotta.

Kiválóan példázza ezt egy versbe szedett joruba mítosz — az afrikai
folklorban a vers és a próza olykor nehezen választható szét — részlete:

Megalkotta Odundun-t, a Levelek Királyát,
s helyettesét, Tètè-t.

Megteremtette a Vízek Tengeri Királyát
s a lagunát tette meg helyetteséül.

Elá-t mégis azzal vádolták

Nem jól intézi a világ dolgát

s ezt hallván Ela megharagudott

mennybe kúszott egy kötélén, eltűnt.

Térj vissza, fogadd tiszteletünk

ó, Ela!

(Ela dicsérete)

Az szintén feltűnő, hogy a legtöbb mítosz szorosabb, közvetlenebb
kapcsolatot tételez fel az isten és az állat, mint az ember és az isten
között. Mint pl. a *Many Words Do Not Fill a Basket* (Sok szóval nem
telik meg a kosár) c. joruba magyarázatban, amely azt indokolja, hogy
noha az állatokat isten megsegítette az ember ellen, mégsem kerked-
hettek felül:

„Egy nap a madarak és az állatok nagy gyűlést hívtak egybe, hogy
megvitassák, milyen rosszul bánnak velük az emberi lények. Úgy
döntöttek, küldöttséget menesztenek az alkotóhoz, kérve, változtasson
a sorsukon, s ha lehetséges, tegye őket is emberré. . . A teremtő így
szólt hozzájuk: sok szóval még nem telik meg a kosár. Lássuk,
mit vagytok képesek tenni. Menjetek a városba. Amikor arra a helyre
értek, ahol összetalálkoznak az utak, egy pálmaolajjal teli edényt
találtok. Mártsátok mancsotokat az edénybe, s dörzsöljétek be magat-
okat az olajjal. Meglátjátok, hogy hét nap múltán a szőr eltűnik
rólatok, emberi lények lesztek. . . És ekkor a madarak és az állatok
nagyon vidámak lettek, köszönetet mondtak az ég tulajdonosának,

s vidáman dalolva visszaloholtak az erdőbe... ahol nagy vígasságot csaptak... A vígasság addig tartott, amíg el nem jött az éj, s bizony megfélelkeztek az olajjal teli edényről. A majomnak jutott először az eszébe, aztán mindnyájan elrohantak a város felé... Aznap azonban nagyon forrón tűzött a nap és felszárította az olajat, amelyből csupán néhány csöpp maradt. A majom, aki elsőnek ért oda, bele-mártotta a mancsát az edénybe, s megdörzsölte az arcát, s a tenyerét. Aztán látva, hogy olaj jóformán már nem maradt, beleugrott az edénybe, s kitörölte a fenekével a maradékot. Így vesztette el e helyeken a szőrét, így lett belőle majdnem ember."

A Sleeping Mat Confidences (Alvógyékényen elhangzó titkok) c. asanti történetben Ananse, a furfangos pók így lesz az isten veje, legyőzve vetélytársait, az embereket:

„Azt mesélik, hogy egyszer Nyankonpon Kwame, az ég-isten, nagy ültetvényre valót tisztított meg a bozótól, s beültette okrával, hagymával, babbal, tojásnövényvel, paprikával, tökkel. Ám a gyom megerősödött a kertben, magasra nőtt a gaz. Ekkor az ég-isten megüttette a gongokat és kihirdette, hogy kertjét ellepte a gaz, s aki úgy kigyomlálja, hogy közben nem vakaródzik, jöhet és feleségül veheti leányát, Abena Nkroma-t, azazhogy a kilencedik gyermeknek született Abena-t... Az emberek mind kudarcot vallottak... Kwaku Ananse azonban így gondolkodott: az ég-isten ültetvénye annak az útnak a mentén fekszik, amelyen az emberek pénteki napokon a piacra igyekeznek. Pénteki napokon szabad tehát csupán gyomlálnom a kertben. A furfangos pók ugyanis jól sejtette, mi történik majd. És valóban, ahogy kapált, egymás után érkeztek az emberek, s menet közben üdvözölték őt: „Üdv néked, munka közben, Pók Apó!” Ő meg ekként válaszolt: „Köszönöm, Aku!” Azok meg folytatták: „Csak nem azt akarod mondani, hogy kigyomlálod azt az ültetvényt, amelyet senkinek sem sikerült megtisztítani a gatzól?” A pók meg ilyenkor ezt felelte: „Ó, csak amiatt a lány miatt gyötöröm magam ennyire, akinek ilyen a karja” — és ezzel jól megdörzsölte, megvakarta a karját, ahol éppen viszkedett, megkönnyebbült tehát és folytathatta a munkát...”

Számos bibliai történetből és a görög mitológiából ismert elem fordul elő az afrikai hagyományokban: a paradicsom elvesztése, a tűz ellopása. Ami azt illeti, az afrikai hitvilág talán egyik leggyakrabban visszatérő motívuma az elveszett paradicsomi állapot, amelyben az ember és az isten együttléte szoros és zavartalan volt, s az embert még nem sújtották a betegségek, a halál, a verejtékes munka. A halál okát némely mítosz valamely tabu megsértésével magyarázza. Ez megint szellemi rokon-

ságot mutat a bibliának forrásául szolgáló, közeli népeknél fellelhető szóbeli hagyományokkal.

Az etióp mítoszokban a kopt egyház keresztény szentjei győzedelmeskednek a sárkányokon. A sárkányölés egyébként — a kereszt pusztá felmutatásával vagy botként való alkalmazásával — rendkívül jellegzetes motívuma ennek a keresztény és dél-arábiai elemekkel gazdagon átszőtt folklórnak.

A bantu mitológia tudományos szempontból legizgalmasabb vonása, hogy a vallásos képzetek nem kialakult, késszé merevült formában lelhetők fel benne, hanem a látható formálódás folyamatában.

A legősbib réteg zoomorfikus: ebben állat-őstől származtatja magát az ember. A jao nép hite szerint a kameleon volt az emberiség tanítója, a beni-marunguk a hangyászó sünnnek tulajdonítják az ember megteremtését, a tongák hite szerint a teknőc ajándékozta meg a tüsszel az embert. Luji és fiote mítoszokban a madaraktól származnak az ember ismeretei.

Később kialakul az istenített királyi ősök mint mitológiai figurák antropomorfikus képzete. Egyes mítoszokban a férfiak és a nők szerepe elkülönül. A rongáknál a tüzet a férfi szerzi egy kagylóhéjban, de a nő találja fel a főzést. A kikuju törzsnél az első ember három fia közül az egyik az állattenyésztést, a másik a földművelést, a harmadik a kovácsmesterséget honosítja meg. Ezeket a tudományokat nem az istenek ajándékozzák. A bambaráknál Lukele, aki átalakítja a Föld felszínét, nem isten, hanem a törzs legendás hőse. Ez az a pont, ahol a mítoszok anyaga közvetlenül vegyül a regékével.

Az isten-fogalom kialakulása egy későbbi fázisban következik be. Szovjet tudósok — így E. S. KOTLYAR és E. M. MELETINSKY — feltevézése szerint az idealista szemléletű európai Afrika-kutatók, így az animista vallásfelfogás klasszikus szakértője: TEMPELS atya is, tévesen emelik az isten-fogalom szintjére az antropomorfikus hősfigurákat.³⁴

ÁLLATMESÉK

A gyarmatosítás kezdeteit követő idők véres viharából az állatmese ciklusok kerültek ki leginkább csonkítatlanul. A ma még mindig különös népszerűségnek örvendő, széles körben és nagy számban terjedő mesék hősei rendszerint fizikai lehetőségeikben korlátozott állatok, akik leleményességükkel és bölcsességükkel győzedelmeskednek mások elretentő ereje felett.

³⁴ E. S. KOTLYAR érdekes tanulmányt szentel e lehetőség vizsgálatának: *The Culture Hero in East African Bantu Myths Essays on African Culture*, szerk. M. A. KOROSTOVSEV, Moszkva, 1966, 94–105. old.

Mintha Afrika brutális fölényvel leigázott és szolgasorban tartott népei jelképes formában értékeikről vallanának, egyenjogúságra benyújtott igényük igazolását adnák. Hiszen a mese mozgatórugója a képzeletbeli korrekció, győzelem a világ gondjain. A mese tehát a „megváltott valóság műfaja”.³⁵ M. J. HERSKOVITS is így vélekedik: „Ami megdöbben bennünket ezeknek az írásoknak az olvasásakor: hogyan is hagyhatták figyelmen kívül a gyarmatosító hatalmak az általuk fenntartott függőség állapota elleni eleven, szentesítő tiltakozásnak ezt a világos bizonyítékát, vagy az általuk kormányzott népek által előadott mesék lélektani finomságai láttán honnan hitték mégis, hogy gyermekkorát élő fajjal akadt dolguk?”³⁶ Vagy e mesegazdagság kivételesen érzékeny fantáziájuk finom reagálása lenne egy trópusi édenkert akadálytalanul tenyésző állatvilágára? Esetleg a vad természettel kozmikus testvériségben élő afrikai ember animista vallásfilozófiája magyarázná az állatmesék maradandó szeretetét?

Az állatmesékben jobbra egy kisebb, gyengébb állat furfangosan túljár a nálánál erősebbek eszén. Nyugat-Afrikában általában a pók, Kelet-Afrikában a nyúl és a teknőc a csalafintaság nagymestere. Szerephez jutnak azonban más állatok is: az antilop, a sakál, a kecskebak, a béka. Idomtalan, nagy erejű, de lassú észjárású, sőt — és ez érdekes — szorgalmasan, de tehetségtelenül dolgozó, becsületes, de együgyű állat rendszerint az oroszlán, az elefánt, a hiéna, az orrszarvú, meg a víziló. Állatmese formájában egyébként találhatóak szent történetek, mítoszok, erkölcsi tanítást tartalmazó, vagy különböző jelenségeket magyarázó legendák is. Olykor kultikus célokat szolgáltak — a csavaros eszű pók köré szövött meséket a szaramakkáknál temetkezési szertartások alkalmával adták elő, a halott lelkének vidítására. A világi mesék főhősei egyik-másik törzs változatában istenként kerülnek az ismert történet középpontjába.

Nem szokatlan az állati hősök istenné vagy emberré alakulása. Sem a fordítottja. Az animista hit szerint az istenek, emberek és az állatok, ha nem is egyforma mértékben, de ugyanazon őserő részesei. Kenyában a nyúl ugyanolyan tetteket hajt végre, mint a zulu Hlakanjana vagy a dahomeyi Legba isten. A hősök gyors alakváltozását könnyíti, hogy mélyégesen humanizált, kirívóan emberi tulajdonságokkal felruházott állatok ezek. E helycsere különben a mese műfaji

³⁵ LUKÁCS György: *Hét mese*, 1918 (Balázs Béláról); Közli: *Új Symposium* Novi Sad, 1965, ápr. 15, I. évf. 4. sz. 14–17. old.

³⁶ M. J. HERSKOVITS előszava, *African Heritage*, szerk. J. DRACHLER, New York, 1964, 10. old.

lényegéből fakadóan is könnyen létrejön. „A mesében minden átalakulhat mindenné, formát, lelket cserélhet . . . Léte állandó metamorfózis.”³⁷

Örökké vesztes ellenfelekkel szemben, mellesleg ezek a hősök az agyafúrtságon kívül kevés rokonszenves tulajdonságot mutatnak fel. Olykor haszonlesőek, számítóak, torkosak, könyörtelenek, s gyakran csupán azért diadalmaskodnak, mert egy pillanatra sem haboznak, amikor a görbe utat kell választani. Sohasem lesznek szerelmesek, távol áll tőlük minden romantika. Mások becsapását, vagy az ügyességgel szerzett finom falatokat többre becsülik.

Az állatmesék egy kisebb csoportja az ember és az állatok közti viszonyról szól. A két fél annyira egyenrangú, hogy meglepőbb az afrikai mesehallgató számára, ha egy nőnek két férje van, mint az, hogy a férjek — állatok. A *Half Truth Is No Truth* (Féligazság nem igazság) c. joruba mesében például ez áll:

„... Akkor a teknősbéka így szólt: mindketten feleségül vesszük őt. Ám a lány szülei ezt válaszolták: hát az meg hogyan lehetne? Ki hallott már arról, hogy egy nőnek egyszerre két férje legyen? Mire a majom közbeszólt: Talán nem is örülnétek annak, hogy a menyasszony árát kétszer kapjátok meg?...”

TALÁNYOK

Népszerűek azok a tudatosan félbehagyott történetek, amelyek a befejezést, rendszerint valamilyen ítélet meghozatalát, megoldás keresését, a hallgatóságra bízzák. A mesékben a jó és a rossz általában világos megfogalmazást kap — ezekben viszont épp a felhozott esetek erkölcsi kétarcúsága a lényeg. A folklór hagyományokból erőteljesen merítő A. TUTUOLA nigériai író könyveibe számos ilyen talányt beépít, eldöntetlen bírósági ügyeket hagy az olvasóra. A *Részeg a bozótban* c. munkájában két ilyen csalafinta történetet is kerekít egymás mellé, majd hamiskásan ezzel fejezi be a kitérőt: „Nagyon hálás lennék, ha bárki, aki ezt a történetet olvassa, kiokoskodna valamilyen ítéletet az egyik, vagy a másik ügyben, s erről engem haladéktalanul tájékoztatna, mert a Tanácstalan Város lakói türelmetlenül várják, hogy ítéletet hirdessenek a két vitás ügyben.”³⁸

³⁷ TURÓCZI-TROSTLER József: *Magyar irodalom—világirodalom*. A mese felfedezése és a magyar mese a 18. században, Budapest, é. n.: I. 73. old.

³⁸ A. TUTUOLA: i. m. 230. old.

4. A DRÁMA ÉS A SZÍNJÁTSZÁS

Az afrikai dráma ősi múlttal büszkélkedhet. Eredetére nézve éppúgy kultikus, mint kezdetben a Dionüszosz-ünnephez kötött görög vagy a középkori, keresztény misztérium-játékokból kinőtt európai dráma.

A dráma a primitív, totemisztikus nemzetség mozgásutánzó ritusaiba ereszti gyökereit. Mágiára és varázslatra tör. A műfaj születésének Európában elveszett pillanatait a kutatók még századunkban is fel-lehették Afrikában.³⁹

Legkezdetlegesebb, legősibb formája a *táncjáték*. Ebben egy szálon függ még a dal, a mozgás ritmusa, s valamiféle egyszerű cselekmény sugallata. Nigériában pl. az *ibo nkwa* még tánc és már színház is egyben: a tánc, a dal, a zene egységben jelenik meg benne. A *nkwa* különféle típusai alakultak ki a témát nyújtó alkalomtól függően: az újszülött üdvözlése, nők tánca, fiúk és lányok vegyes tánca, haláleset stb.

A táncjáték kifejlődését az utazók már régen nyugtázták — némi meglepetéssel.⁴⁰ Később megállapították, hogy „... tökéletesen szabályozott és rendszerbe foglalt darabok” ezek, amelyek célja, hogy „egy meghatározott cselekményt bontsanak ki, éspedig színészek tolmácsolásában...”⁴¹

A mimus, az utánzás részben megszemélyesítést, részben azonosulást jelent. Mindkettőnél jelentős szerephez jutott másutt is, de Afrikában kiváltképp, a *maszk*.⁴²

Az álarc maga is azonosulás. A primitív népek kétféle álarcot ismertek: az egyik a „védő maszk”, amely az ellenséges szemek elől takarta el vonásaikat. Idegen alakba bújtak, s így rejtve maradtak az ártó, gonosz hatalmak elől. A másik a mágikus maszk. A drámában ennek van szerepe. Viselőjére az ábrázolt démon vagy istenség átruházza erejét.

Afrikában vallásos ceremóniákhoz kötötték a maszkok szellemeinek zenés-táncos felidézését, a maszkokba költöztetését, e szellemek táncos

³⁹ G. THOMPSON: i. m. 49. old.

⁴⁰ IBN BATOUTA: *Voyages*, Párizs, 1922, 397. old.

⁴¹ LABOURET-TRAVELÉ: *Africa*, Párizs, 1928, 74. old.

⁴² A dráma születését, a maszk ebben játszott szerepét hitelesen elemzi UNGVÁRI Tamás: *Poétika*, Budapest, 1967, különösen 486–487. old. Az afrikai dráma is érvényesek a műfaj lényegéről tett általános megállapításai. Az afrikai álarcokra vonatkozóan lásd még A. MAESEN alapos, illusztrált tanulmányát: *African Masks, Le Théâtre dans le Monde*, X. évf. 1. sz. Párizs, 1961, 31–40. old.

megjelenítését a termés betakarításakor, nagy vadászat után és más alkalmakkor. Gyászszertartásoknál, még gyakrabban a gyász végét jelző ünnepség alkalmával kiemelkedő szerephez jutottak a maszkos táncosok. Haditáncok alkalmával is használták ezeket a spirituális eszközöket, mint médiumokat a szellemvilággal, az ősök szellemeivel való kapcsolat felidézésében. Ilyenkor hosszú jeleneteket dramatizáltak, elevenítették fel táncos formában a múltból. A maszkok a titkos társaságokban, a felnőtté avatás ceremóniáiban nélkülözhetetlen rituális kellékeknek bizonyultak Nyugat-Afrikában s Kongóban.

Bár a maszkok kétségkívül vallási eredetűek, a szigorúan ilyen célzatúak mellett a legkarikírozottabb komikus álarcig sokféle válfajuk jött létre. Anyaguk többnyire fa, de készültek gyapotból vagy raffiából, növényi rostokból, gyümölcshéjből, fakéregből, bőrből, agyagból, elefántcsontból, aranyból és rézből is.

Utazók a mai Dahomey, Niger és Nigéria táján még több helyütt *marionett*-színházra is bukkantak, amely vudu szertartások részét képezte.⁴³

A vallásos kereteket a *kotebának* nevezett — e színjátéktípus elnevezése területenként más és más — vígjáték nőtte ki, s vált a hagyományos afrikai dráma reprezentatív műfajává.⁴⁴ A *koteba* egyszerű alaphelyzeteket dolgoz fel a földművelésből, illetve a vadászatból élő közösségek életéből: két vak koldust lopáson kapnak rajta; az időnek előtte hazatért vadász tetten éri hűtlen feleségét; hajba kapott földművesek vitáját eldönti a bölcs főnök stb. A téma a *commedia dell'arte* törvényei szerint, előadásról előadásra alakul, minden közösség a maga igényeinek megfelelően gyúrja át. A falusi életmód szigorú erkölcsi rendje tükröződik abban, hogy a szereplők csak a két nem felnőttjei lehetnek, továbbá, hogy sem gyermekeket, sem férjhezmenendő lányokat, sem véneket nem vehet nyelvére a *koteba*, s hogy például, a nemek törzsi hierarchiájának megfelelően, mindig a nő csalja meg benne az urát, sohasem fordítva.

Ez a színjátéktípus alapjában realista igényű: a mindennapi élet fonákságai kerülnek benne terítékre. Plakátszerűen nagy vonalakban megrajzolt típusokat ábrázol: a rágalmakat szóró komaasszonyt, a hengegő vadászt, a szentelen szolgát, a hűtlen feleséget, a rossz gazdát. Érdekes, hogy — az európai ízléstől eltérően — a gyakran szerepeltetett

⁴³ L. P. SOLEILLOT: *Voyages et découvertes dans le Sahara*, Párizs, 1911, 170. old., valamint P. A. TALBOT: *Life in Southern Nigeria*, London, 1923, 72. old.

⁴⁴ A napjainkban is létező *koteba* mai színműtípusának klasszikus leírását *adja*, két csonkítatlan szövegmintával, C. MEILLASSOUX: *La farce villegoise à la ville, le koteba de Bamako, Présence Africaine* 52. sz. Párizs, 1964, 27—59. o.

nyomorékok nem érdemelnek benne sajnálatot, mind komikus figura, álszent, sőt gonosz.

Díszletekre természetesen nem volt igény, legfeljebb jelmezekre, a játékban résztvevők kifestésére, feldíszítésére. Az esetlegesen kidolgozott néhány díszletem — botok, háztartási eszközök, egyéb tárgyak, kunyhó — mind jelképes értelmű. Mint a modern színjátszás hajnalán, a Shakespeare-korabeli színművekben, itt is a szövegből derül ki a cselekmény színhelye és időpontja. A színjátszás erőteljes eszköze a mimika, a hangsúlyozottan kifejező kar- és lábmozgás, a naturalista jelmezek és az álarc, amely mind élő személyeket, mind isteneket, királyokat, állatokat, szellemeket testesít meg; esztétikai értelemben önálló szereplője a drámának.

E hagyományos afrikai dráma további jellegzetessége, hogy még érintetlen benne a gyakran párbeszédre és kórusra osztódott szövegmondás és a zene meg a tánc egysége. Az afrikai irodalom és művészet műzsáinak testvérisége itt, a hagyományos drámában érzékelhető a legteljesebben. Az előadást szabályszerűen tánc nyitja meg, a koteba tartalmához igazodó lassú vagy gyors, improvizált tánc. Ez fejezi be, s közben is élénkítően hat: a főbb szereplők belépőjüket gyakran táncmozgással adják elő.

Amint azt az afrikai írók és művészek második, római világkonferenciája 1959-ben megállapította,⁴⁵ a gyarmatosítás mérgezett levegőjében csaknem elsorvadt az afrikai irodalom e nagymúltú ága.

A misszionáriusok tűzzel-vassal írtották a pogány vallásfilozófiához kötött művészet minden ágát; a hamisítatlan néger-afrikai színházat egyszerűen a barbarizmus fogalomkörébe utalták. Jellemző R. P. G. LOYER misszionárius vallomása arról, hogyan pusztított el egyszer egy „pogány” maszkot: „Jelen voltam, 1701-ben, amikor fétiseiket készítették. Tapában is jártam; midőn odautaztam, a fétiseiket vízbe merítettem. E vízzel meghintették minden holmijukat, majd nekem támadtak, valamiféle szavakat mormolva. Erre, kinevetve babonáikat, fogtam az egyik fétisüket és ezer darabra törtem, megtapostam és a tűzbe vetettem. Könnyen elégett, mert egy állat farkából és vörösre festett tüskéből készült.”⁴⁶

A gyarmati kormányzat legjobb esetben elhanyagolta ezeknek az értékes népi hagyományoknak az ápolását. Az afrikai lakosság színház-igényét később a ráhatás eszközeként használták fel, saját ideológiájuk kényszerzubbonyát húzták az afrikai drámára. Nigériában pl. joruba

⁴⁵ *Présence Africaine* 24—25. sz. Párizs, 1959, 390—391. old.

⁴⁶ Idézi Ch. BEART: *L'Éducation africaine, Archive du Gouvernement du Sénégal*, Saint Louis, 1937, 8. old.

nyelven egyházi előadásokon bibliai jeleneteket hoztak színre nevelő és pénzgyűjtő cézzal Józsefről és testvéreiről, Nabukodonozorról s a szentírás egyéb alakjairól. Ádám és Éva fürdőruhába öltözve moralizáltak paradicsomi meztelenségükön. Az angol gyarmatosítók pedig a kenyai mau-mau felkelés idején az internáló táborokban használták fel a drámát „agymosásra”.

Az iszlám behatolása Fekete-Afrikába, puritán szellemisége miatt, ugyancsak inkább fékezte, semmint elősegítette a drámai formák kibontakozását.

III. AZ ÍRÁSOS AFRIKAI IRODALOM
KEZDETEI

1573—1946

„Afrika mindig nyújt valami újat.”

(SENECA)

I. ÍROTT AFRIKAI IRODALOM A XX. SZÁZADIG

A RENDHAGYÓ ETIÓPIA

Etiópia sokféle szempontból autonóm tartománya az afrikai irodalomnak. Fejlődése a többi afrikai országhoz viszonyítva meglehetősen rendhagyó. Az ország területén már az i. e. V. században ismerték az írást, amelyet Dél-Arábiából vettek át. A kopt egyházon keresztül mediterráni keresztény, a szomszédos arab népek révén pedig iszlám hatások érték irodalmát. Hosszú évszázadokon keresztül készültek szövegek szabai, gez, amhara, gafat, tigre és harari nyelven — mégis keveset tudunk erről az irodalomról, mivel kutatását elhanyagolták.

Már időszámításunk előtt kialakult az etiópiai irodalomnak az Afrikában sajátosnak tekinthető formája: a *felirat*.¹ Ennek legkezdetlegesebb formája is nyilvánvalóan irodalmi tevékenység eredménye. Törölni nemigen lehetett, ezért gondosan kellett megformálni az oltárok oldalára, kőből faragott trónusokra, szobrokra, szent állatok képmásaira bevéssett szöveget. Az i. sz. II. században, amikor görög lesz az irodalom nyelve, még inkább kifejlődik a feliratkészítés művészete. Ekkor jönnek divatba a győzelmi feliratok. A legnevesebb, művészileg is legértékesebb EZENA király öt felirata a IV. századból: ezek közül is az epigráfikus stílus csúcását a núbiai hadjárat leírása jelenti.² Vallásos pátosz, nemes ékes-szólás, elvont fogalmak gyakori alkalmazása, megszemélyesítések, megfigyelőkészségről tanúskodó leírások ragadják meg benne az olvasót, s keltik valóságos epikus alkotás benyomását.

A IV. századtól a görög helyét a gez veszi át (amelyet egyházi szertartásoknál ma is használnak). Az első irodalmi művek (fordítások) az V. században keletkeztek. Az egyetlen világi szöveg a *Physiologus*, egy áltudományos értekezés.

Körülbelül a IX. századtól letűnik a feliratok divatja; az írásos irodalmi tevékenység háttérbe szorul. A gazdagnak hitt középkori etiópiai mondavilágból mindössze két olyan történetet írtak le, amely egyben esztétikai érték is: az egyiket AMDA-SEYON négus hadjáratáról,³

¹ Kítűnő összefoglalót nyújt az etiópiai feliratokról A. J. DREWES: *Inscription de l'Éthiopie antique*, 1962, 30—64. old. Az Axumite-korszak két ismertebb feliratának szövegét közli J. T. BENT: *The Sacred City of the Ethiopians*, 1893; s egy harmadikét (a matarait) C. C. ROSSINI: *Manoscritti ed opere abissine in Europa Rendiconti*, 1899.

² Angol fordításban a teljes szöveget idézi Y. M. KOBISCHANOW: *The Origin of Ethiopian Literature, Essays on African Culture*, Moszkva, 1966, 34—36. old.

³ Lásd *Histoires des guerres d'Amda-Syon, roi d'Éthiopie*, szerk. és ford. J. PERRUCHON, *Journal Asiatique*, XIV. évf., 1899. 271—453. old.

a másikat HADANI DAN'EL hadjáratáról. Mindkettőt vulgáris gez nyelven szövegezték, a papság s a nemesség nyelvén, amely a XI—XIII. században még közel állt az irodalmi gezhez.

A XIV—XVI. század a régi etiópiai irodalom aranykora. A kereszténység előtt Dél-Arábiából hoztak be könyveket Etiópiába, ezeket azonban csak a hellenisztikus kultúrával átítatott vékony réteg olvashatta. Most már nemcsak görögből, hanem arab és kopt szövegekből is készülnek fordítások. Továbbra is főként vallásos témákról: himnuszok, imák, litániák, teológiai elmélkedések — de néhány népszerű históriát is szövegeznek a Salamon-dinasztia dicsőítésére. Az első gez nyelven írott könyvek keresztény, misszionárius propaganda termékei voltak, valószínűleg szír, egyiptomi és bizánci hittérítők munkái. A legkorábbi fennmaradt gez kéziratok a XIII. századból valók. Az udvari és a vándorköltők a legfejlettebb helyi nyelvet, az amharát használták, a szóbeliség dimenziójában. A folklór művészet természetesen az ország számos nyelvén talált továbbra is kifejezési formára. A stílusban igényes középkori epikus alkotásoknak egyenes leszármazottai a XVI—XVII. századi négusok tetteit, dicsőségét megörökítő királyénekek — amelyek a mai Etiópia hősi dicsőróénekeiben nyernek kiteljesülést.

Nem bukkan fel kiemelkedő író vagy költő, sőt még a másodrangú csillagok is hiányoznak az etiópiai irodalom egéről. Az irodalmi tevékenység főként fordításokra korlátozódik. Jelentős szerepet játszanak a bibliafordítások, amelyekből a legrégebb fennmaradt szöveg 1314-ből való. Az ótestamentumot 46, s az újtestamentumot 35 kötetben adták ki. A XV—XVII. században a diplomáciai levelezés episztoláris stílus rejt irodalmi értéket. Különösképp figyelemre méltók LEBNA DENGEL-nek MANUEL portugál királyhoz írott sorai. A XVII—XVIII. sz. irodalma már európai hatások jegyében fogant. A XIX. sz. végére mintegy 40 etiópiai könyvet nyomtatnak ki Európában. C. C. ROSSINI klasszikus bibliográfiája közel 1200, Európában ekkorra már ismert kéziratot vesz lajstromba.⁴

A XX. században MENELIK, majd SZELASSZIÉ császár felvilágosult uralma idején Etiópiában kulturális újjászületésre kerül sor. Eredeti irodalmi tehetségekben azonban a mai napig szegény maradt ez a közel három évezrede politikai függetlenséggel rendelkező afrikai ország. A mai tollforgató nemzedékből kettlen magasodnak ki. Tsegaye GABRE-MEDHIN (1935—), MOLIÈRE és SHAKESPEARE fordítója, liturgikus dikciójú poémák költője, hazája múltjában él. Misztikus, mitológus középkort lehelő színműve is: *Oda-oak Oracle* (Jóslat az Oda-völgyenél, 1965). Sahle SELASSIE önéletrajzi regényét a *Shinega's Village* (Shinega faluja, 1964) angol fordításban adták ki; a huszadik századi

⁴ C. C. ROSSINI: *Manoscritti ed opere abissine in Europa Rendiconti*, Róma, 1899.

etiópiai életbe enged bepillantást, a regény levegőjét mégis évszázadosnak érezzük. 1955-ben 1400 személyt befogadó színházat építettek Addis Abebában, amely azonban inkább a tánc és a dal, semmint a dráma otthona. A. E. YOHANNES és népi szerzők rövid komédiái, valamint vallásos vagy hazafiaskodó egyfelvonásosai rendkívül igénytelenek, s olykor a köznapi befolyásolás eszközeül szolgálnak: drámákat írtak az urbánus élet bűneiről, hogy fékezze a falusi lakosság városba özönlését stb. A színészek példát mutatnak a nemzeti viselet hordására.

ELŐFUTÁROK A XVI–XVIII. SZÁZADI EURÓPÁBAN ÉS AMERIKÁBAN

Az afrikai irodalomban az írásbeliség az arab és a latin ábécé bevezetésével kezdődik. A középkori iszlám behatolásból eredően, különösen az arab befolyásnak hagyományosan kitett Kelet-Afrikában, időrendileg az elsőbbség az arabot illeti; a legrégebb írott nyelvemlékek azonban, amelyeket ma ismerünk, csupán a XVIII. századból valók. Ennél korábbi alkotások maradtak fenn Európában és Amerikában. Ha e kézzelfogható bizonyítékokat vesszük alapul, az írásos afrikai irodalom – s ez újabb paradoxon e irodalom történetében – az első lépéseket idegen terepen: Európában és Amerikában, idegen nyelven: latinul, hollandul és angolul teszi.

A bevezető is utalt arra, hogy az afrikaiak nem voltak hajós népek, nem kerestek kapcsolatot szomszéd országokkal és földrészekkel. Ritkán adódott tehát a XX. századig, hogy szabad emberként Európába vagy Amerikába vetődtek. Mégis akadt rá példa. Ezek az írástudó afrikaiak irodalmi tevékenységet is folytattak. A rabszolgaként elhurcoltak egyike-másika az Egyesült Államokban vagy Angliában szintén tollat fogott. Kétségtelen, hogy zsenge korukban kiszakadtak az afrikai valóságból, legtöbbjük élményanyaga korántsem jelentett elegendő védettséget az iskolában szerzett idegen hatások ellen, műveik tehát nem sokban különböznek európai és amerikai kortársaiktól. Éppen ezért alkotásaik az őket befogadó országok irodalmához is kapcsolódnak. Az afrikai irodalom életrajza mégis megbocsáthatatlanul hiányos lenne ezek nélkül az első nemzedékbeli „emigránsok” nélkül, akik életművükkel az afrikai szellemiség erejét, lehetőségeit csillantották fel, s magukat afrikainak vallották.

Juan LATINO (1516?–1606?) verseinek megjelenésétől számíthatjuk az írásos afrikai irodalom kezdeteit. Talán Guinea partvidékéről származott; rabszolgaként került anyjával együtt, 8 éves korában Spanyolország egyik legismertebb hadvezére, Gonzalo FERNANDEZ DE CORDOBA lányának, Donna Elvirának a házába. E családdal 1530-ban Granadába költözik. Taníttatják és 1557-ben tanári állást kap az egye-

temen. Becsöppen az előkelő társaságba. Kártyapartner V. Károly törvénytelen fiának, DON JUAN D'AUSTRIANAK, a későbbi lepantói győzőnek. Versben is megörökíti a török felett aratott győzelem hőseit. Juan LATINO a kor tudálékos stílusában versel, költeményein átsüt a spanyol katolicizmus és hazafiség szelleme, sorait divatos módon klasszikus utalásokkal tűzdeli meg. Az afrikai öntudat azért kibukkan a spanyol máz alól:

Quod si nostra tuis facies Rex nigra ministris
Displicet, Aethiopum non placet alba viris.⁵

CERVANTES a *Don Quijote* elején Juan LATINÓRÓL mintázza a kor jellegzetes, enervált, finnyás tudálékosságával tüntető figuráját. LATINO életének egy epizódját Lope de VEGA drámában örökítette meg,⁶ Jimenez de ENCISCO pedig egész komédiát írt belőle.⁷

Spanyol nőt vett feleségül, egy sirban vannak eltemetve. Sírfeliratukat saját maga fogalmazta meg:⁸

Del
Maestro Juan Latino
Cadetratico de Granada
y Doña Ana de Cardobal
Su Mujer
y Herederos MDLXXIII.

Garnatae doctus, clarae doctorque juventae
Oratorquo pius doctrina et moribus unus
Filius Aethiopium, prolesque nigerrima patrum,
Infans illaesus cepit praecepta salutis
Augusti Austriade cecinit qui gesta Latinus
Conditur hic cippo: surget cum conjuge fida.

⁵ „Ha fekete orcánkat, ó király, minisztereid utálatosnak találnák /az ethiópok a ti arcotokat sem kedvelik ám jobban.” *Fernandi principis navitate*, Granada, 1573, 10. old.

⁶ Lope de VEGA: *La Dama Boba*, II. felv. 21. jel.

⁷ D. Jimenez de ENCISCO: *Comedia famosa de Juan Latino*, *Comedias escogidas de las mejores de España*, Madrid, 1652, II. rész.

⁸ „Juan Latino mesternek /a granadai professzornak/ és hitvesének /Doña Ana de Cardobalnak/ és örököseinek MDLXXIII/Granada hírneves tudósa és kiváló ifjak tanítója/ kegyes beszédű szónok — / tanokban és erkölcsökben kiemelkedő / sőtét bőrű etiópiiai ősök mélyfekete arcszínű ivadéka és sarja / aki gyermeki ártatlansága idején tanulta meg mindazt, ami elvezet az üdvözüléshez. /A szépséges latin nyelven énekelte meg a dicső Ausztriai hősi tetteit./ Itt nyugszik, ezen oszlop alatt; hőn szeretett hitvesével együtt támad majd föl.” Az eredeti sírfeliratot és angol nyelvű fordítását idézi Valaruez B. SPRATLIN: *Juan Latino, Slave and Humanist*, New York, 1938. 21. old.

Latin nyelven írt költeményeit Granadában nyomtatták ki 1573-ban: *Ad catholicum pariter et invictissimum Philippum dei gratia hispaniarum regem, de foelicissima . . . Fernandi principis navitate, epigrammatum liber. Deque . . . Pii Quinti romanae ecclesiae pontificis summi rebus . . . liber unus. Austrias, carmen de . . . D. Ioannis ab Austria, Caroli Quinti filii, . . . re bene gesta, in victoria mirabili . . . adversus perfidios Turcas parta . . .*

Négy esztendő korában került rabszolgaként Anton Ulrich német herceg udvarába az aranyparti Antonius Guilielmus AMO (1703—?). A hallei egyetemen jogi, Wittenbergben filozófiai doktorátust szerez, 1736-tól a hallei egyetem magántanára; 1753-ban visszatér hazájába. Három latin nyelvű, filozófiai és orvostudományi értekezést tett közzé, 1734-ben és 1738-ban,⁹ amelyek közül a *Tractatus de arte sobrie et accurate philosophandi . . .* tekintélyes terjedelmű, 208 számozott oldalt tartalmaz. Az értekezések címei a korstílusnak megfelelően hosszú sorokra rúgnak, inkább tárgymegjelölések. Bár művei nem skatulyázhatók a szigorúan vett szépirodalom körébe, mégis az első nyelvi emlékek közé tartoznak, s így mindenképpen figyelemreméltók. Fennmaradt egy költeménye is, német nyelven, amelyben egy bizonyos Doctor Moses Abraham WOLFFOT köszönt.

Honfitársa, Jacobus Elisa Ioannes CAPITEIN Németalföldre vetődött, s az amszterdami egyetemen tanult. Itt adta ki 1742-ben 44 oldalas latin nyelvű politikai-teológiai értekezését,¹⁰ amely két szempontból is magára vonja a figyelmet. Ez az első afrikai szerző tollából származó mű, amely a rabszolgaság intézményét bírálja, természetesen keresztény nézőpontból. Egyben az első afrikai írásmű, amely idegen nyelvű (holland) fordításban is megjelent, még ugyanabban az esztendőben. CAPITEIN egyébként az első afrikai prédikációs gyűjtemény szerzője is. Szent-

⁹ *Dissertatio inaguralis philosophica de humanae mentis Apaltheia seu sensionis ac facultatis sentiendi in mente humana absentia et eorum in corpore nostro organico ac vivo praesentia, quam praeside D. Mart. Gotthelf Loescheri med. et phys. Prof. publ. nec con sereniss. ducis saxovinariensis phys. provincial. publice defendit auctor Antonius Guilielmus Amo Guinea-Afer, Phil. et. A. A. LL. Magister et I. U. C. in auditorio maiori MDCC.XXX.IV. mense April, Wüttemberg, 1734.*

Disputation philosophica continens ideam distinctam eorum, quae competunt vel menti vel corpori nostro vivo et organico quam consentiente amplissimorum philosophorum ordine praeside M. Antonio Guilielmo Amo Guinea-Afro, in auditorio philosophico die XXIX. Maii MDCC.XXX.IV defendit Joannes Theodorus Meiner, Rochlitz-Misnic, Philos. et I. U. cultor., Wüttemberg, 1734.

Tractatus de arte sobrie et accurate philosophandi, academicis suis praelectionibus accomodatus; additis tractatione succinta et diligenti, de critica, interpretatione, methodo, arte disputandi, aliisque, quae in logicis traduntur, rebus. Halle, 1738.

¹⁰ *Dissertatio politico-theologica, de servitute, libertati christianae non contraria . . . Praes. Joan van den Honert Lugduni Batavorum, 1742.*

beszédei — ritka műfaj Afrikában! — holland eredetiben jelentek meg, 1742-ben.¹¹

Afrika első ismert költője az Amerikába hurcolt, gazdája után elnevezett Phillis WHEATLEY szenegáli származású. Nyolcesztendőskorában került Bostonba, ahol kitűnően megtanult angolul. Jóságú gazdája taníttatta. Csodagyerekként tartják számon. Több költői műve jelent meg nyomtatásban — az első tizenhét éves korában: hány költő vágya ez! —, elégiák kedves ismerőseinek haláláról, vallásos és moralizáló lírai monológok, egy hosszú vers a gondviselésről, valamint humoros költemények. Tulajdonképpen ő az első afrikai származású bestseller költő: művei 1770 és 1930 között negyedszáz kiadást értek meg az Egyesült Államok több városában és Londonban.¹² Neoklasszikus költeményei POPE stílusát mintázzák. Ődát írt WASHINGTON tábornokhoz is. Leveleit utólag gyűjtötték össze és tették közzé, elsőnek egy amerikai történettudományi folyóiratban.¹³ Összes művei, versek és levelek együtt, ugyancsak számos kiadást értek meg. P. WHEATLEY-t az Egyesült Államok irodalmának története számon tartja. Joggal kap helyet azonban az afrikai irodalom történetében is: Afrikában született, kivételesen fogékony lelkében a szülőfalujaiban magába szívott dallamok, mesék, tanítások érlelődhetek meg, s vegyülhetnek később a protestáns Amerikától kapott gondolatokkal.

Ugyancsak több amerikai és angol kiadást ért meg James Albert Ukawsaw GRONNOSAW stílusban különben kevésbé jeleskedő önéletrajza: *A narrative of the most remarkable particulars in the life of James Albert Ukawsaw Gronniosaw, an African prince, as related by himself*. Az először 1770-ben kinyomatott munka később más címeken is megjelent.

Nem tudjuk, hogy Ignatius SANCHO Afrika mely tájáról származott. Útban Amerika felé, egy rabszolgahajón született. Még gyermekkorában Montagu angol herceg udvarába került, ahol a herceg titkáráként kora angol hírességeivel is kapcsolatba jutott. Levelei halála után jelentek meg 1782-ben, Londonban.¹⁴ Stílusa többnyire erőltetett, olykor kifeje-

¹¹ *Uitgewrogte predikatiën, zynde de trouwhertige vermaaninge van den apostel der heydenen Paulus, aan zynen zoon Timotheus*, uit 2 Timotheus II. vers 8. Te Muiderberg, den 20. Mey 1742. Alsmede de voornaamste goederen van de opperste wysheit, uit Spreuken VIII. vers 18. In twee predikatiën, In's Gravenhage, den 27. Mey 1742. En T'Ouderkerk aan den Amstel, den 6. Juny 1742. Gedaan door Jacob Elisa Joann Capitein, Afrikanische Moor, Beroepen Predikant op D'Elmina aan het kasteel St. George. Amszterdam, 1742.

¹² A könyvészeti adatokat lásd J. JAHN: *A Bibliography of Neo-African Literature*, London, 1965., 64–66. old.

¹³ *Proceedings of the Massachusetts Historical Society*, Boston, 1864 VII. évf. 267–279. old.

¹⁴ *Letters of the Late Ignatius Sancho, an African*. To which are prefixed memoirs of his life, London, 1782.

zetten homályos; fennmaradt életművében kevés az eleven gondolat, a színesebb stílusfordulat.

Londonban, 1787-ben adta ki Ottobah CUGOANO a rabszolgaságot támadó röpiratát: *Thoughts and Sentiments on the Evil and Wicked Traffic of Slavery*. Önmagáról keveset ír benne, s ez inkább a szociológusok és történészek érdeklődésébe utalja a pamfletet. Kétséges az is, hogy művének, kiadott formájában, ő a szerzője. Egyik fennmaradt levele ugyanis nélkülözi a stílus csiszoltságának azt a fokát, amely különben annyira megragadó a művében.¹⁵ Valószínűbb, hogy az eredeti kéziratát névtelenül átdolgozták.

Afrika első ismert vérbeli írója a mai Nigéria területén élő ibo törzs szülötte: Olaudah EQUIANO, vagy ahogyan később nevezte magát: Gustavus VASSA. Önéletrajza — *The Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano, or Gustavus Vassa, the African* — Londonban jelent meg 1789-ben, két kötetben. Az afrikai irodalom más előfutáraitól eltérően könyve nemcsak irodalomtörténeti kuriózum, hanem még mindig élvezetes olvasmány, mindenekelőtt eleven stílusának és remek megfigyeléseinek, közvetlen előadásmódjának köszönhetően. Felmerült a gyanú, hogy valaki az ő szövegét is megcsiszolta, mivel az egyszerű hangvételű mondatok olykor retorikus kitörésbe csapnak — kettős szintű a stílus. Az esetleges javítások azonban csak a könyv elenyésző részét érinthették. EQUIANO saját keze munkáját ékesszólóan bizonyítja az a költeménye, amelyre kálvinista hitre térése ihlette. A rímeken félreérthetetlenül átsüt az afrikai akcentussal beszélt angol, amely nem tesz különbséget a hosszú és a rövid „i” hang között (between-sin, relieve-give), az „ei” kettőshangzó és a hosszú „i” között (been-pain), vagy például az „ou” és „u” hangok között (know-do).

EQUIANO 1745-ben született, s testvérével együtt már tíz esztendőskorában a rabszolgavadászok fogságába esett. Egy hajóskapitány tulajdonába került, akivel bebarangolta Kanadát, a Földközi-tengert, hadjáratokban vett részt, majd Angliába került és különféle családoknál töltött néhány évet. Iskolába is járatták. Itt szerzett ismeretei révén hajóírnok lett, gyakran utazott Amerika és a nyugat-indiai szigetek között. Kalandos élete tehát bőséges anyagot szolgáltatott vérbő önéletrajzához. Könyve tele van megható, izgalmas és humoros epizódokkal: ír a felszabadított afrikaiak életének félelmes bizonytalanságáról, tengeri kalandjairól, a rabszolgákkal való bánásmódról, sikertelen kereskedői próbálkozásairól, brutális fehérekkel történt összeütközéseiről. Gyengéd nosztalgiával emlékezik vissza falusi gyermekéveire: „mondhatni, táncosok, muzsikások, költők népe vagyunk”. Részt vett

¹⁵ Lásd C. FYFE: *The History of Sierra Leone*, London, 1962. 13. old.

az Amerikában felszabadított és Sierra Leonében letelepedni készülő afrikaiak tengeri expedíciójában is, Afrikáig azonban már nem jutott el velük, mert önérzetes magatartása miatt felettesei eltávolították a hajóról. Kapcsolatban állt a rabszolgaság eltörléséért küzdő mozgalommal; 1789–1793 között számos angol nagyvárosban mondott beszédet. Több ízben megkísérelte, hogy visszajusson Afrikába, hol misszionáriusként, hol Afrika-kutatóként, vágya azonban sohasem teljesedett. Angliában maradt, ott is nősült meg és Londonban hunyt el 1797-ben.

Rabszolgaként került az Egyesült Államokba Venture SMITH, aki 1798-ban adta ki önéletrajzát: *A Narrative of the Life and Adventures of Venture, a Native of Africa...* (Afrika szülötte, Venture életének és kalandjainak története...)

A nigériai R. CAMPBELL ugyan az Egyesült Államokban élt, a XIX. században — nevét mégis itt kell megemlíteni. Még Afrikában született; 1861-ben New York-ban kiadott útinaplója *A Pilgrimage to My Motherland* (Zarándoklás szülőföldemre) — amely a jorubáknál 1859–1860-ban tett látogatásáról vall — az egyébként ritkaságszámba menő útinaplók sorát nyitja meg.

KELET-AFRIKAI NYELVEMLÉKEK A XVIII–XIX. SZÁZADBÓL

Nyugat-Afrikában, az iszlám elterjedése ellenére, sikertelen maradt az arab ábécé meghonosítása a kanuri, hausza, szongai, bamana, volof, fulani és egyéb nyelveken. Az ősi Mali birodalomban az arab lett a hivatalos nyelv az iszlám felvételével. Nyugat-Afrikában mintegy hét évszázada használják az arab írást, mégis mindig csupán egy vékony társadalmi réteg elkülönítő kiváltsága maradt. A latin ábécé elterjedésétől még inkább. Nem így az évszázadok óta arab befolyási övezetnek számító Kelet-Afrikában, a szuahéli kultúra övezetében.

A szuahéli nyelven írt legrégebbi dokumentum a *Kilwai Krónika* egyik változata. Ennek arab eredetije, amelyet a portugálok a XVI. században ismertek, elkallódott; a szuahéli változat keletkezését a XVIII. század első felére teszik. Egy másik jelentős korai szuahéli emlék 1714-ből való, Mohamed próféta tetteit örökíti meg, több mint ezer strófában. Archaikus szuahéliben íródott, szabályos, 8 szótagos sorokban, könnyed, gördülékeny ritmusban. A költemény stílusának ilyen mérvű kifinomodásához nyilvánvalóan évszázadok kellettek. Jogos tehát a feltevés, hogy e fennmaradt epikus költemény több száz esztendő fejlődés eredménye. Az utenzinak nevezett 8 szótagos sor egyébként még számos más fennmaradt epikus műben fellelhető.

Valószínűleg a múlt században íródott Fekete-Afrika ma ismert leg-hosszabb epikus költeménye, a több mint 6000 strófára terjedő *Próféta eposza*, amely Mohamed életét ismerteti, s amelyet csupán néhány évvel ezelőtt fedeztek fel. A szuahéli nyelven fennmaradt irodalmi emlékek zömmel terjedelmes epikus alkotások. A legrövidebb megőrzött elbeszélő költemény hossza is közel jár a száz strófához.

A vallásos költészet és a prózai krónikák mellett egy XIX. századi, szuahéli nyelvű orvosi könyv tartozik még Afrika korai nyelvemlékeihez. Az, hogy ilyen gyér számú alkotás maradt az utókorra, még a viszonylag kései korokból is, nem kis mértékben a gyarmatosítók pusztításainak tulajdonítható. A portugálok például a XVI. század elején a szuahéli kultúra egyik központját, Mombasa városát három ízben feldúlták.

Az észak-nigériai fulani törzsnél a XIX. századra az orális művészet írásos alakot ölt. Ennek az újjászületésnek a fő művesei UTHMAN DAN FODIO és fiai: BELLO és ABDULLAH szultánok. Históriaik, krónikák, értekezések, levelek, verses dicséretetek maradtak reánk tőlük örökségként.

Madagaszkár szigetén a XIX. század elejétől datálódik a fennmaradt kevés hova nyelvű írásos emlék: a Radama királyról írt dicsőítő versek és RAMANANATO madagaszkári költő 12 verse, illetve verstörédeke, amelyek szatirikus hangnemben tiltakoznak az alapvető emberi értékek tagadása ellen. A szerző nemcsak komponálta, olykor rögtönözte, hanem a vándorköltők hagyományainak megfelelően, a tamburaszerű romy kíséretével maga adta elő őket. A prózai nyelvemlékek legszebb darabja ANDRIANAMPOINIMERINA király (1740—1810) testamentuma. Madagaszkár legnagyobb uralkodója volt, aki egyesítette és felvilágosult szellemben kormányozta az országot. Nevéhez fűződik Tananarive fővárossá tétele. Néhány oldalas, irodalmi stílusban megfogalmazott végrendeletében az életről, az emberi erényekről bölcselkedik, szigorú műfaji szabályokhoz kötött retorikával.

2. AZ ÍRÁSBELISÉG TÉRHŐDÍTÁSA A XX. SZÁZADBAN

AZ AFRIKAI NYELVEK ALFABETIZÁLÁSA

Az elsőnek arab, majd később latin írásjeleket használó szuahéli kivételével (a XIX. századtól kezdve a szuahelit is latin betűkkel írják) az afrikai nyelvek meglehetősen későn jutottak az írásbeliség szintjére, jelentős részük máig sem. Még kevesebb azon nyelvek száma, amelyek az alfabetizáltságon túlmenően szépirodalmi tevékenység hordozójává váltak. Ma még azt sem tudjuk pontosan, voltaképpen hány afrikai nyelv, illetve lényeges elkülönülést mutató nyelvjárás létezik. Talán épp a nyelvészet az afrikanisztika legzsengőbb hajtása. Becslések szerint a világon ma ismert mintegy kétezer nyelvből 700–1000 lehető fel Afrikában.

A fekete kontinens nyelvi térképe első látásra ijesztő atomizáltságot mutat. J. H. GREENBERG klasszikus munkája,¹⁶ amelyben igyekezett egységes szempontok szerint csoportosítani e nyelveket a hangkészlet, a szóformálás és a mondatfűzés rokonítható vonásai alapján, távolról sem oldotta meg az afrikai nyelvek megközelítésének nehéz problémáját, csupán szerkentette a kutatásokat.¹⁷

Az afrikai nyelvek feltérképezését, s ezzel latin betűs le-, illetve átírását, a misszionáriusok kezdték meg. A mai Ghána területén az első 500 fanti szót ők vették jegyzékbe 1763-ban. Egy esztendővel később már összeállítják az első fanti tankönyvet, természetesen a vallásos oktatás céljából. Módszeresebb nyelvészeti kutatások a XIX. század közepén indulnak meg. CASALIS a szoto (1841), CROWTHER a joruba (1843), SCHÖN a hausza (1843), RIIS a tvi és az akuapem (1853), KÖLLE a kanuri (1854), SCHLEGEL az eve (1857), HAHN a herero (1857), BOILAT a volof (1858), ZIMMERMAN a ga (1858) nyelv első rendszerezője, CROWTHER kivételével — aki nigériai püspök volt — európai hittérítők. A XIX. század végén, a XX. században mind erőteljesebb lendületet vesz a kutatás. Mindez persze nem az irodalomtörténeti, hanem a nyelvészeti stúdiumok birodalmába tartozik. Annyiban mégis irodalomtörténeti vonatkozású, hogy e nyelvészeti expedíciók egyben az írásos irodalmi tevékenységet is segítették. Később intézményes formában kísérletek történtek néhány afrikai nyelv irodalmivá fejlesztésére.

Az afrikai nyelvek európai szakértői 1925-ben Londonban állapodtak meg abban, hogy a művészi és tudományos gondolat kifejezésére egy-

¹⁶ J. H. GREENBERG: *The Languages of Africa*, Hága, 1963.

¹⁷ Lásd István FODOR: *The Problems in the Classification of African Languages*, Budapest, 1966. (Sokszorosítva)

aránt alkalmasnak látszó afrikai nyelveket módszeres kertészkedéssel kiemelik a szavannák, a bozótok elvadult növényzetéből, és „felnevelik”.

1926-ban, szintén Londonban, megalakult az *International Institute of African Languages and Civilisations* (Az Afrikai Nyelvek és Civilizációk Nemzetközi Intézete), angol, francia, belga, olasz, dél-afrikai, német, svéd, amerikai és egyiptomi tudósok részvételével. Az Intézet élén a nagy híré francia tudós, M. DELAFOSSE, majd honfitársa, M. H. LABOURET állt, akit a német D. WESTERMANN követett. Az Intézet 1928-tól kezdve negyedévenként folyóiratot adott ki. Az anyanyelvi irodalom kialakulását kezdetben az afrikai nyelvek helyesírási szabályzatának kidolgozásával segítették, majd 1930-tól pályázatokat hirdettek kijelölt afrikai nyelveken írandó írásművekre. Évente öt díjjal jutalmaztak eredeti fogalmazványokat vagy a megadott nyelvekre történő műfordításokat. Feltétel volt természetesen, hogy a szerző afrikai legyen, a téma igényt tarthasson közérdeklődésre, s hogy az írásmű terjedelme elérje a 40 000, s ne haladja meg a 60 000 szót (a terjedelmi követelményeken később több ízben enyhítettek). Több-kevesebb zökkenővel (1939-ben csak két nyelvre adtak ki díjat, 1940-ben felfüggesztették a díjakat, és az Intézet *Africa* c. folyóirata is bulletinné zsugorodott, majd szabadon választott nyelvekből 1942-ben jutalmaztak ismét írásműveket) 1942-ig folytatott az Intézet rendszeres tevékenységet. A világháború megszakította a munkát. A beérkezett mintegy 500 kéziratból 150-et jutalmaztak.¹⁸

A háború után rövid időre felélénkült az Intézet tevékenysége. Módosították a követelményeket: rövid és hosszabb terjedelmű esszékre hirdettek pályázatot; 1950-ben azonban — ekkor már javában tevékenykedett Párizsban az *Afrikai Kultúra Társasága*, ahol Afrika és Amerika színes bőré értelmisége maga vette kezébe az afrikai kultúra ügyét — az Intézet ezzel a félig szomorú, félig örvendetes következtetéssel számolja fel irodalmi pályázatát: „irodalmi hivatalok, missziós nyomdák és egyéb szervezetek ma már többet tehetnek” az afrikai irodalomért.

Ha a nemes buzgalommal induló Intézet nem is teljesíthette kitűzött célját — túlhaladta a fejlődés gyorsuló üteme Afrikában és az európai emigráció központjaiban —, mindenesetre bizonyítani tudta, hogy számos afrikai nyelv: szuahéli, hova, xhosza, akan, kongo, szoto, ganda, hausza, malinke, bulu, eve, ibo, nyandza, zulu, joruba, kikuju, csvana, duala, sambala, sona, tonga, luba, csva, efik, venda, bamba, nkundo, mende, tvi, fanti, fulani, azande, ruanda, luo — alkalmas árnyalt gondolkodás kifejezésére, művészi tevékenység közvetítésére. Ez elvileg alternatívát nyújtott az európai gyarmatosítók nyelvének elterjedt használatához.

¹⁸ A díjazott szerzők jegyzékét, a nyelvek felsorolását, az írásművek címét s a kiadott pénzjutalom összegét közli a *Présence Africaine* 67. száma, Párizs, 1968. 150–156. old.

Az európai gyarmatosító tevékenysége mindig nyersen egyértelmű volt; csak a gyarmatbirodalmak alkonyán tett komolyabb erőfeszítéseket a könyörtelen elnyomás kendőzésére, s igyekezett emberi arcot ölteni. Jelmondata — Hilaire BELLOC szállóigévé vált szavaival — ez volt: „Whatever happens we have got/The Maxim gun and they have not”, ami prózai magyarsággal valahogy így fordítható: bármi történjék is, nálunk a Maxim-géppuska, és nem őnáluk.

Az egyház szerepe Afrikában — Afrikában is — kétarcú. Az egyes hittérítők esetleges egyéni jószándékuktól függetlenül a gyarmatosítók előfutárjainak, majd segédcapatainak a szerepét játszották. Segítettek föllazítani az ősi afrikai társadalom morális rendjét, megpuhítani az ellenállást, keresztényi alázatra és béketűrésre tanítani e megtizedelt és megalázott népeket. Belga Kongóban egy hittérítő így magyarázta meg a gyarmatosítás létjogosultságát fekete nyájának: „Világosan megmondtam nekik, Isten azért engedte meg az állami hatóságoknak, hogy birtokba vegyék a szülőföldjüket, mert nem tudtak rendet tartani. Folytonosan hadakoztak és gyilkolták egymást ... Ezt nem tudták megcáfolni”¹⁹. Ebben a stílusban magyarázta ezer más társa is, hogy a gyarmati szolgaság istentől rendeltetett. Az egyház objektív társadalmi funkcióját frappánsan jellemezte Stokeley CHARMICHAEL afro-amerikai politikus: amikor bejöttek (a misszionáriusok), miénk volt a föld, övék a biblia; amikor távoztak, övék volt a föld, miénk a biblia.

Dölyfösen lenézték, és károsnak ítélve rombolták az afrikai népek ősi vallását — feledve, hogy az irracionálismusban minden vallás, a sajátjuk is, osztozik. Avatatlan kézzel sebészkedtek az afrikai művészetben és irodalomban, a pogánynak nevezett animista szemlélettel együtt irtották az afrikai népek szellemi örökségét. Meglehetősen későn adta fel az egyház sovíniszta, európai szemléletét — azért, hogy engedve az idők változásainak, közelebb férjen az afrikaiak szívéhez. Az afrikai képzőművészet első jelentősebb, missziók által szervezett kiállítására csupán 1939-ben került sor — egy emberöltővel azután, hogy a francia festők és szobrászok már felfedezték. Az első afrikai bíboros 1960-ban neveztek ki, s a II. Vatikáni Zsinat idején a Szent Péter bazilikában megjelentetett a hosszú ideig üldözött népi liturgikus tánc.

Ugyanakkor a hittérítők az elsők között kezdték gyűjteni a népi költésű verset és prózát, kezdték föltérképezni az afrikai nyelveket, szerkesztettek szótárakat, nyelvkönyveket. Fölismerék, hogy a vallásos oktatás anyanyelven a leghatékonyabb, s ehhez az egyházi irodalmat afrikai nyelvekre kellett fordítaniuk. Mindezzel segítették az írásbeliség

¹⁹ V. L. CAMERON: *Across Africa*, London, 1877.

megjelenését és elterjedését szerte Afrikában. A főként kultikus célokat szolgáló törzsi bozót-tanfolyamok kivételével, s a középkori arab tanítók tevékenysége után Afrikában a szervezett iskolahálózat megteremtése szintén a misszionáriusok nevéhez fűződik. Anyanyelven, nagyobb gyerekek számára angolul, franciául és portugálul folyt az oktatás. Az afrikai értelmiség legnagyobb része, még a XX. század derekán is, a missziós iskolákban nevelkedett. P. LUMUMBA, K. NKRUHAH, K. FODEBA, L. S. SENGHOR és még sokan mások az ismertebb politikai vezetők közül szintén itt kezdték. Nyugat-Afrikában az állami függetlenség eléréséig, mondhatni, kizárólag keresztény egyházi iskolák tartották a kezükben az oktatást. Ghánában 1962-ben, a függetlenség ötödik esztendejében, az elemi és középiskolák négyötödét még a misszionáriusok tartották fenn. Hasonló volt a helyzet a francia és a belga birtokokon. Afrika egyes részein — így angol Kelet-Afrikában — külön iskolahálózatot tartottak fenn a fehér telepesek és a gyarmati tisztviselők gyermekei számára, és külön egy alacsonyabb színvonalút a helyi lakosság részére. A politikailag független Etiópiában is csak a XX. század első felében jött létre állami iskolahálózat: HAILÉ SZELASSZIÉ császár MENELIK négus példáját követve, különféle oktatási intézeteket alapított. A második világháború végéig ez a hálózat 4 közép- és 8 elemi iskolából állt.

A hittérítők telepei az írásos afrikai irodalom melegházaik lettek. Számuk rohamosan emelkedett: 1880-ban 30, 1914-ben már mintegy 100 működött. Dél-Afrikában a missziós nyomdák — Lovedale, Marianhill, Morija — jelentették hosszú ideig az irodalmi megjelenés, mondhatni, kizárólagos fórumait. Ez természetesen nagymértékben megszabta, befolyásolta az irodalmi tevékenység tartalmát és formáját.

Az európai írásmód fő terjesztője tehát az egyház volt Afrikában. Mégsem az egyedüli. John ADAMS angol hajóskapitány a XVIII. század végén tett útjairól írott könyvében így jellemzi Calabar kulturális helyzetét: „A bennszülöttek közül sokan írnak angolul; ennek művészetét először egyes kereskedők fiai sajátították el, akik ellátogattak Angliába, s akik elég bölcssek voltak ahhoz, hogy tudományukat megőrizzék egészen máig. Iskolákat hoztak létre és tanítókat szereztek, azzal a céllal, hogy e művészetre oktassák a jelentősebb családok fiataljait.”²⁰

Aki írni-olvasni tud Afrikában, az már értelmiséginek számít, még a XX. század derekán is. A betűvetők, írnokok, levélírók, akik az írástudatlanok gondolatait, az élő szót formázták meg, foglalták betűkbe, fontos társadalmi funkciót láttak el. Bár nem irodalmi tevékenységet

²⁰ J. ADAMS *Remarks on the country extending from Cape Palmas to the River Congo* c. könyvéből idézi E. N. OBIECHINA: *Growth of Written Literature in English-Speaking West Africa, Présence Africaine*, 66. sz. Párizs, 1968., 67. old.

folytattak, munkájukkal azért az afrikai literatúrának is törték az utat. Rövidlátó góggel nyilatkozott hát róluk Nigéria angol kormányzója 1920-ban: „... túlságosan sokan közülük, bármennyire is sekélyes nevelésben részesültek, most már úgy tekintenek önmagukra, mint akik a mezőgazdasági munka szintje fölé emelkedtek és emez helyett inkább azt a bizonytalan és erkölcsromboló megélhetést választják, hogy többé-kevésbé olvashatatlan leveleket fogalmaznak olyan személyek nevében, akiknek tudatlansága még az övékéénél is nagyobb.”²¹ Nem valami hízelgő jellemzés e hivatásos tollforgatókról, akiknek hangsúlyozott csiszolatlansága legfeljebb a gyarmati kormányzat hanyagságát, felelőtlenségét és érzéketlenségét tükrözhetette.

A NEMZETI IRODALMAK KIALAKULÁSÁNAK ÚTJA

Az európai írás bevezetése és elterjedése után az afrikai irodalom fejlődési sémája nagyjából megegyezik az európaiéval. Az orálisból halad az írásbeliség felé. Az egyház szárnyai alatt fejlődik, de fokozatosan elszakad tőle, leveti a miseruhát és megtelítődik világi tartalommal. Fokozatosan tért nyer az anyanyelvi kultúra — Afrika latinja: az angol, a francia, a portugál rovására.

E hármastendencia erősödésével és diadalra jutásával voltaképpen megfogamzik a már írásbeliséghez kötött nemzeti irodalom, persze Afrika különféle tájain más és más időpontban. Az afrikai irodalmak írottá válása évszázados ugrás a jelenbe; a gyarmatosítás viharait túlélő orális irodalom kiteljesülését hozza, valóságos irodalmi újjászületést jelent.

A portugál gyarmatok literatúrájának XIX. századi fáklyalobbanása után a mai Dél-afrikai Köztársaság területén élő bantu népeknek a múlt század végén, s századunk elején kibontakozó irodalma az első biztos jel arra, hogy kirügyezett az afrikai literatúra kiszáradtnak vélt fája. Az anyanyelvén megszólaló bantu irodalom aranykora a harmincas években végetér, amikor egyre inkább hangot kap az országban a szélsőségesen nacionalista, fajüldöző fehér kisebbség. Az egész afrikai irodalom tragédiája ez.

Az afrikai eredetű kultúra új hajtásai más kontinenseken is előbukannak. Először Amerikában. Paradox módon Európa nem Afrikában, hanem az óceánon túl, Amerikában figyel fel az eredetében a fekete kontinensre visszanyomozható néger művészetre. A dzsessz és az észak-amerikai néger irodalom máglyatüze a húszas években rádöbbsenti az Európa-központú irodalmi világot új, s még ismeretlen tartományok létre. Ezzel egyidejűleg Közép- és Dél-Amerika szegényes tanyáin

²¹ Lásd E. N. OBIECHINA, i. m. 74. old.

új típusú költészetet teremtenek azok, akik büszkén vallják magukat Afrika leszármazottainak, s „vigyázó szemüket” az őshaza felé fordítják.

Európában szintén virágzásnak indul az afrikai irodalom. A harmincas évek közepétől Párizsban ring bölesője. Az itt nemzedékké kovácsolódo afrikai értelmiségre várt a feladat, hogy a világháború után visszaültesse az idegen földrészek cserépedényeiben kivirágzott irodalmat Afrikába, a szülőföld televényébe. Itt teremtdőnek meg majd a nemzeti irodalmak — egy későbbi időszakban, a politikai függetlenség elnyerése után, a nemzetté válás bonyolult történelmi folyamatának elválaszthatatlan részeként.

3. A BANTU ARANYKOR

A DÉL-AFRIKAI BÖLCSŐ

Bár a portugál gyarmatokon az írásos irodalom szigorú naptári szemlélettel nézve korábbi keletű —, a modern, már európai hatásokat is magába olvasztó afrikai alkotótevékenység kezdetül a dél-bantu népek irodalmának fellendülését veszik. Ez ugyanis csaknem kizárólag anyanyelven szólal meg a mai Dél-afrikai Köztársaságban és az ezzel szomszédos területeken: a századfordulótól a xhosza és a szoto, majd a harmincas évektől a zulu és szörványosan más nyelveken; angolul is. Ezeknek az irodalmaknak már sodrása van. Központok alakulnak ki: a xhoszáé Lovedale-ban, a szotóé Morijában, a zulué Marianhillben, hittérítő telepeken. Nagyobb számú költő és író tevékenykedik egy időben. Nemzedékek váltják egymást. A bantu aranykor tehát nem magányos úttörők tömeges jelentkezése. E kor, magától értetődően, nemcsak irodalomtörténeti, hanem irodalmi értékeket is kitermel magából.

A klasszikusok egynémelyike még mindig népszerű. Erősen epikus ihletésű valahány. A műfajok közül főként a regény bontakozik ki, elbeszéléssel kevesen jelentkeznek, és a dráma sem vetekedhet vele. Megszületik a történelmi regény. A költészetben könnyed lírai dalok és az orális hősi epikára emlékeztető nehezevretű, hosszabb poemák jönnek divatba. Kialakulnak az újságírás s az irodalomkritika kezdetei. Itt ringott az afrikai irodalomtörténet és irodalomesztétika bölcsője: H. I. E. DHLOMO, D. T. JAVABU, B. W. VILAKAZI és az angol nyelven író R. H. W. SHEPHERD a nagy úttörők. W. B. BENNIE itt és ekkor szerkeszti az első afrikai nyelvű xhosza antológiát. A lírikus és epikus alkotásokat kötetbe fogó *Imibengo* (Darabkák) 1935-ben jelent meg, s azóta két újabb kiadást ért meg. A *Bantu Studies* (1921—1941) c. tudományos és kulturális folyóirat fórumot nyújtott a zsenge irodalomtudomány számára is, hasonlóan az *African Studies*-hoz (1941—).

A bantu aranykor kettős forrásból táplálkozik: a hagyományos népi elemekből, valamint angol nyelvű, vagy angoltól fordított vallásos művekből. Az egyházi bábáskodás egyben a nyomdafestékhez jutó művek keresztény szellemű válogatását is jelenti, beavatkozást az afrikai irodalom fejlődésvonalaiba, ha nem is törést, mindenesetre éles kanyart.

Formailag szintén árnyékot vet a bantu aranykorra a tengeren túli angol irodalom. A költők az afrikai hagyományoktól idegen rímes verselés meghonosításával kísérleteznek. H. I. E. DHLOMO óvja is tőle nemzedékét: „A technikával, a rimmel való túlzott törődés a kelleténél tudálékosabb művészetet hozhat létre. Különösképpen áll ez az afrikai

nyelveken alkalmazott rímelésre, amelyeken a szavak szinte törvény-szerűen magánhangzóra végződnek, s amelyeken a hangsúly jelentéshordozó szerephez jut. Itt a rím elhomályosíthatja a jelentést, gátat vethet a gondolatok szabad folyásának, sőt mesterkeltté, felületessé teheti a verset.”²²

Európai minták helyett inkább az óhéber költői formákat találja alkalmasnak az afrikai géniuszhoz: a gondolat s a kifejezés párhuzamos-ságát, röviden olyan poézist, amely mérték és sorvégi összecsengés hiányában is kötött, a mondatok szimmetrikus elhelyezése folytán. (ARANY János szintén felismerte egyébként a héber költészet belső ritmusának forrásait, s ennek költői értékét. Párhuzamot vont a költészet és a nyelvi gondolatképzés között, amikor elemzi az óhéber ritmusalkotás három lehetséges elemét: a párhuzamosságot, az ellentétességet és az összerakást)²³. H. I. E. DHLOMO egy másik formát is ajánl a bantu költőknek és drámaíróknak: a kései SHAKESPEARE laza blank verse-ét, amely rugalmasabb, szabadabb, szótagszámra kevésbé szabályos, s a kádenciában eltéréseket engedélyez. Kifejti, hogy a hagyományos bantu költő, az érett SHAKESPEARE-hez hasonlóan, szintén a mondanivaló egészére ügyelt, s a sorok struktúráját ennek rendelte alá. Ez alakítja ki a bantu szellemnek leginkább megfelelő, gondolatilag lüktető irodalmi formát.

A nagy zulu költő, B. W. VILAKAZI szintén tudatos gonddal elemzi az angol verselés formai hatása alá kerülő bantu költő gondjait, s nemcsak irodalmi gyakorlatával, hanem elméletileg is keresi a megoldást. A problémák felismerésében sok azonos vonást mutat H. I. E. DHLOMO gondolkodásával, következtetései azonban, legalábbis kezdetben, mások: „Nem hiszek a formában. Inkább bízom magam a poézis szellemére. A forma arra ösztönöz, hogy mindent mechanikus szabványokra és matematikai formulákra faragjunk le. De azért valamilyen formát használnunk kell, hogy testet adjunk költészetünk szép szellemének, hogy felöltöztethessük. Kialakult formákkal még nem rendelkezünk. Kiindulópontunk tehát a minta kell, hogy legyen, amelyet az egyetemen szerzett nyugati műveltségünk kínál. Belekezdünk abba a munkába, amelynek tökéletes formáját csak eljövendő nemzedékek adhatják majd meg. Ezért úgy hiszem, feltétlenül szükséges, hogy versek alkotásakor használjunk rímeket, és határozottan megformált stanzák díszes keretébe fogjuk költői képeinket.”²⁴ VILAKAZI tehetségéből, szellemi

²² Idézi R. H. W. SHEPHERD: *Bantu Literature and Life*, Lovedale, 1955, 179. o.

²³ ARANY János: *Összes Prózái Művei*, Budapest, é. n. A magyar nemzet-
versidomról.

²⁴ B. W. VILAKAZI: *The Conception and Development of Poetry in Zulu*,
Bantu Studies, XII. évf. 2. sz., Johannesburg, 1938, 129. old.

energiáiból futotta a kísérletezésre. Elég bölcs volt azonban ahhoz, hogy végül beismerje tévedését. Utolsó verseskötetében (1945) már felhagyott az angolból örökölt rímmel.

É bantu aranykor két olyan paradox vonással rendelkezik, amelyre nehéz magyarázatot találni.

Prozódijából és prózájából egyaránt hiányzik a természetnek az az utánozhatatlan panorámája, amely keretet ad a bantu életnek. Az égbe nyúló hegyek, végtelen síkságok, buja növényzetű erdők, vakító homoksvatagok, tavak, zuhatagok, az örökké aranyló nyár, a viharos esők kevésbé ragadták meg a költő és az író képzeletét. Talán VILAKAZINAK, a zulu költészet atyjának az *Impophoma ye-Victoria* (Viktória zuhatag) c. költeménye az egyetlen frappáns kivétel, amely éppen nagyszerűségével emlékeztet a csiszolt tájköltészet s a prózában a lírikus tájleírások hiányára.

A másik paradoxon még rejtélyesebbnek tűnik, éppen mert zömmel angolszász anyanyelvű protestáns hittérítők nevelték a bantu írónemzedékeket. Tiyo SOGA alább is megemlített Bunyan-fordítása kivételével, és e fordítás hallatlan sikere ellenére, kevés angol klasszikust ültettek át bantu nyelvekre. Pedig azt hihetnők, épp a fordítás-irodalom adhatott volna lökést a zsenge afrikai irodalomnak, láthatta volna el mintákkal. Talán a forma idegensége riasztotta vissza a bantu tollforgatókat. A misszionáriusok pedig nem bátorítottak különösképp erre, hiszen nem azért jöttek, hogy a kultúrát terjesszék, hanem azért, hogy a vallásuk számára hódítsanak.

Dél-Afrikában mutatkoznak tehát az első jelei az orális állapotában hosszú ideje szunnyadó afrikai irodalom ébredésének. Az első irodalmi nyelvemlék 1830-ból való, Lukács evangéliumának csvana fordítása, Robert MOFFAT tollából.

A XHOSZA IRODALOM KÉT NEMZEDÉKE

Dél-Afrikában készíti el a xhosza nyelvű biblia klasszikus változatát 1867-ben Tiyo SOGA lelkész (1829–1871). Lefordítja a nagy angol misztikus, John BUNYAN könyvének, a *Pilgrim's Progress*nek (A zarándok útja) az első részét is, amely számos modern afrikai szerzőnek szolgál majd ihletőül. A bibliafordításban megelőzték ugyan a fehér hittérítők (az Újtestamentum 1846-ban, az Ótestamentum 1857-ben jelent meg), de SOGA érett stílusával egyik fordítás sem vetekedhet.

John Tengo JABAVU 1880-tól nyolc éven keresztül szerkeszti az első afrikai (xhosza) nyelvű újságot, az *Isigidimit*. Addig csupán xhosza és angol nyelvű rovatokat egyaránt tartalmazó egyházi lapok jelentek meg: 1837–1841 között az *Umshumayeli Indaba*, 1843–1844-ben a

rövid életű *Ikwezi (Morning Star)*, 1850-ben az *Isitunyva Senyanga (The Monthly Messenger)* és 1862-ben a már kétharmadnyi xhosza anyagot tartalmazó *Indaba (The News)*. Az *Isigimidi* is kétnyelvű lapnak indult (angolul *Kafir Express* néven futott), 1870-ben. Hat év múltán az afrikai rész önállósult, és négy évvel később afrikai szerkesztőt kapott.

Samuel Edward Krune MQHAYI (1875—1945) xhosza nyelvű dicséret énekeket írt. Művei az afrikai irodalom élő hagyományai közé tartoznak. *Ityala lamawele* (Az ikrek vizsgálja) c. 1914-ben írt elbeszélő költeményét ma is tanítják az iskolában. A walesi herceg látogatására írott szatirikus ódáját éppúgy az országba érkező zsarnok látogatására ihlette, mint ARANY JÁNOS *Walesi bárdockját*. Ő az első xhosza költő. Kiváló afrikaiakról írott három életrajzából és önéletrajzából szintén kihallik a lírikus.

John Knox BOKWE (1855—1922), a xhosza prozódia úttörője pap volt, akár SOGA. Zeneszerzéssel, újságírással is foglalkozott. Dalai több kötetben, a maga komponálta zenével, énekeskönyvként jelentek meg.

A főként epikus ihletésű első xhosza nemzedékhez tartozik a regényíró H. M. NDAWO, KAKAZA, G. B. MAKALIMA, MLOTYWA. Regény- és drámaíróként egyaránt ismert G. B. SINXO, aki a század második felében novellista és népszerű költő lett. SINXOhoz hasonlóan az ötvenes évekbe nyúlik át J. J. R. JOLOBE munkássága. Az ősi hagyományok világába temetkező regénnyel jelentkezik, majd két kötetnyi verset tesz közzé. Költeményei egy részét, saját fordításában, angolul is kiadja. Az aranykor lezárulásával ő is hosszú időre elhallgat.

A harmincas évektől hallatja hangját a második nemzedék. WALAWA és A. C. JORDAN a regény hagyományait folytatják. A xhosza regény főként urbánus témáival, a városi élet sivárságának ábrázolásával és moralizáló tendenciájával tűnik ki. H. M. NDAWO mellett elbeszélésekkel hallat magáról Z. Z. T. FUTSHANE és V. N. M. SWAARTBOI.

A xhosza irodalom legcsiszoltabb egyénisége az angol nyelven is alkotó Davidson D. T. JABAVU (1885—1959), J. T. JABAVU fia, egy híressé vált íródinasztia középső tagja. Londonban antropológiát tanul, ő az első bantu, aki diplomát szerez külföldön. Jeruzsálemba, Indiába és az Egyesült Államokba tett útjait xhosza nyelvű útikönyvei szép-irodalmi igénnyel örökítik meg. Fel kell figyelni rájuk már csak azért is, mert — s ez újabb paradoxona az afrikai irodalomnak — bár a XX. századi afrikai írónemzedékek legjava külföldön tanult és élt, az útleírás, útinapló máig ritkaságszámba megy. Apjáról angolul, Dungulwana törzsfőnökről xhosza nyelven írt életrajzot. Őt tekinthetjük az első afrikai irodalomtörténésznek. *The Bantu Literature* (A bantu irodalom) c. művét 1921-ben és *The Influence of English on Bantu Literature* (Angol hatások a bantu irodalomban) c. értekezését 1948-ban adta ki.

Ezek ma is forrásértékű alkotásnak számítanak az egyelőre még kevés afrikai által művelt tudományágban. Nyelvésznek szintén kitűnő volt. Különféle bantu nyelveket tanított a történelem és az antropológia mellett a Fort Hare-i egyetemen.

A SZOTO NYELVŰ IRODALOM

Nemcsak a szoto nyelvű irodalom nagy úttörőjeként, hanem általában a modern afrikai próza atyjaként tisztelik Thomas MOFOLOT (1875—1948), aki elsőként foglalkozik korának emberi konfliktusaival. Keresztény szülők gyermeke, missziós iskolában nevelkedik, tanítói oklevelet szerez. Eredeti foglalkozásától azonban megválik, és sokféle kenyérkeresettel próbálkozik: ács, kefelenyomatok korrektora és még sok minden egyéb.

Első regénye, a *Pitseng* (A fazék) 1910-ben jelent meg; egy írásművész ujjgyakorlata.

Két esztendővel később adja ki újabb regényét, a *Moeti oa bochabelát* (A keletre utazó), amely már angol fordításban is megjelenik. Ebben egy baszuto főnök fiának viszontagságait írja le, aki a tenger partjára érve súlyosan megbetegszik, s fehér hajósok veszik a gondjukba. Áthajóznak vele Angliába, majd vissza Afrikába, s közben megtanítják írni-olvasni. Az ifjú előtt, aki isten országának felkutatására indult, feltárulnak a keresztény világ csodái. Elérte tehát úticélját. Már ebben a könyvben kiütököznék MOFOLO erényei és hibái. A bibliai ihletésű témán erősen érződik a hittérítők keresztvize: jellemei vagy ördögök vagy angyalok, és pedig törvényszerűen mindig a pogány szemléletű négerek képviselik benne a goroszt, s a keresztény fehérek a jót. MOFOLO csak fekete és fehér színnel dolgozik, nem ismeri a szürkét, az átmenetet, az árnyalt jellemábrázolást. Stílusán azonban, amely fél évszázad múltán még mindig élvezhető, érződik, hogy vérbeli epikus tehetség alkotása. Nem mondanivalójában, hanem stílusában, észjárásában rejlik az afrikai karakter. Bizonyítani tudta népe irodalmi örökségének addig tagadott erejét.

Második könyvében a kereszténységet dicsérte, a harmadikban, a *Chakában* (1925) a pogányságot ítéli el. A nagy zulu főnökről ír benne, aki a múlt század végén behódolás helyett a fegyveres függetlenségi harcot választotta az angol betolakodók ellen. MOFOLO erősen romantikus színekből keveri ki a zulu Napóleon alakját, aki boszorkányos erővel szövetkezik a hódítókkal szemben. A történelmi SAKA méltó volt az irodalmi feldolgozásra mint szabadsághős és mint ember. Daliás termetű, spártai jellemű katoná. Együtt futott mezítlábas harcosaival a tüskéken, hogy eddze őket. Eltiltotta embereit a házasságtól, hogy

a családi kötelek ne kössék le erejüket, ne gyengítsék harci szellemüket. Amazon egységeket is felállított. Apjától 500 embert s alig száz négyzetmérföldnyi területet örökölt, nem sokkal halála előtt már félmilliós hadsereget s roppant kiterjedésű birodalmat mondhatott a magáénak. Vaskézzel uralkodott, ellenfeleit még ha rokonai voltak sem kímélte. MOFOLO persze SAKA vérengzéseiben ördögi erők működését látja, a sátánnal kötött szerződés romboló hatását.

A misszionáriusok félreértették a regényt, a pogányság elítélése helyett annak apologetikájában látták a mű lényegét, ezért a kézirat csak közel két évtized múltán került sajtó alá.

MOFOLOT érzékenyen érinti a kudarc, kiábrándul az irodalomból, felhagy az alkotó munkával. Beutazza az országot, gyémántbányák munkástoborzója lesz, majd Dél-Afrikában elsőnek gőzmalmot létesít. Később postás lesz, aztán megmaradt pénzén farmot vásárol és gazdálkodni kezd. Amikor a fajüldöző törvények következtében, élete alkonyán elveszik tőle a birtokát, maradék pénzét és energiáját a reménytelen pereskedés meríti ki. Csalódott, megtört emberként hal meg.

MOFOLO szinte a semmiből varázsolta elő a modern szoto prózát. Művei nemcsak irodalomtörténeti, hanem irodalmi értékkel is bírnak. Még mindig olvasott klasszikus. Az általa vágott csapást mások szélesítették tovább.

E. L. SEGOETE regényíró és novellista. Szatirikus történeteiben a múlt és a jelen, az ősi hagyományok és a gyarmatosítók által kialakított új életforma ütközik össze. Moralizáló elbeszéléseiben idillikus képet rajzol a törzsi életről. Z. D. MANGOAE LA állatmeséivel, és a szoto királyok tetteit megörökítő dicsérő énekeivel írta be nevét az irodalomtörténetbe. A. M. SEKESÉ egy nagy múltú afrikai műfaj, a szatirikus állatmesék mestere. Folklorikusatónak is jelentős; mese- és közmondásgyűjtését két kötetben adta közre. D. C. T. BERENG nevét főként MOSHOESHOE főnökről 1931-ben írott poémája őrizte meg a számunkra; angol minták után rövid rimes sorokat használ.

A harmincas években hallatja hangját a második nemzedék. R. L. MOTSATSE, a ma inkább drámaíróként ismert M. L. MAILLE, valamint S. MATLOSA, E. MOTSAMAI, J. J. MACHOBANE, R. L. MATSELETSELE az elbeszélés jeles képviselői. T. M. MOFOKENG, B. M. KHAKETLA, aki szintén MOSHOESHOE-t választotta hősül, és J. G. MOCOANCOENG a szoto dráma megteremtői. Ekkor jelentkezik költeményeivel G. LEROTHOLI, A. J. SELANE, W. L. N. TSOSANE, s a később elbeszélőként hírnevet szerző A. S. MOPELI-PAULUS, valamint az angol irodalmi hatásoknak túlságosan behódoló D. H. SENTSO.

A második szoto nemzedékkel egyidőben, tehát viszonylag későn ébred a zulu irodalom, amelyet néhány kiemelkedő egyéniség ural.

B. W. VILAKAZI (1906—1947) író, költő és irodalomtörténész, aki nemcsak műveivel, hanem pedagógusként, fiatal pályatársai patrónusaként is nemzedékeket befolyásolt. Ő az első bantu, aki doktorátust szerez az irodalomból. *Inkonldo kaZulu* (Zulu költemények, 1935) és *Amal'ezulu* (Zulu remények, 1945) címen közzétett versei ma is olvastak. Prózájában a múltba fordul. A harmincas évek közepétől három történelmi regényt tett közzé; PLAATJE és MOFOLO mellett ő e műfaj legkiválóbb bantu mestere.

Herbert I. E. DHLOMO (1904—1956) angol nyelven alkotott. Először drámával jelentkezik, maradandóbbak azonban költeményei. A *The Valley of a Thousand Hills* (Az ezer domb völgye) címen 1941-ben kiadott, KEATS, SHELLEY és BYRON romantikus lírájától ihletett ezersoros költeménye a passzív ellenállás irodalmának legszebb darabjai közé tartozik. Angol irodalmi hatásokat mutató, rímmel élő költészetébe a zulu népköltészet formai sajátosságait is beépíti.

Fivére, ROLFES R. R. DHLOMO szintén a zulu öntudat írója. A harmincas évek végén két életrajzi regénnyel tűnik föl: az egyiket SAKÁRÓL, a nagy zulu szabadságharcos vezérről írja: *Ushaka* (1937), a másikat 1938-ban MPANDÁRÓL, egy zulu törzsfőnökről: *Umpande ka Senzanyakhona*. A fajüldözést pellengérré állító regénye, amely címében hősnője, *Nomangala* nevét viseli, nem jelenhetett meg. Az 1946-ban írott *Indlela Yababi* (A gonoszok ösvénye) ismét magas hőfokon izzó regény, újabb tiltakozás a fojtogató társadalmi rend ellen. Az ötvenes évek légköre végképp lehetetlenné teszi politikus művésze számára az önkifejezés szabad szárnyalását. Ekkor tér vissza az életrajz műfajához.

J. L. DUBE szintén SAKA alakjához nyúl vissza egy 1930-ban megjelent regényében: *Insala kaTakaka* (Saka szolgája). Történelmi elbeszélései később a kereszténység jegyében, angol irodalmi minták alapján születtek. Majd két évtizedes hallgatás után, a hatvanas években drámával jelentkezik.

A zulu drámai irodalmat ekkor még N. N. T. NDEBELE egyetlen színműve, az 1941-ben írt *Ugubudele namazimuzimu* (Gubudele és az ember-evők) képviseli.

A CSVANA, CONGA, NYANDZSA
ÉS PEDI IRODALOM ELSŐ EMLÉKEI

Dél-Afrika egyéb népeiről irodalmi formában — eltekintve az *Afrikai Nyelvek és Civilizációk Intézete* gondozásában megjelenő s a szépirodalom körébe csupán töredékében tartozó műhelygyakorlatoktól — csak magányos úttörők adnak életjelt. Amolyan palackba zárt üzenetek ezek.

A csvana nyelvű irodalom ekkor S. S. MAFOYANE egyetlen verseskötetében, a *Morellóban* (Egy nyaláb gyümölcs) ölt testet (1945). A xhosza irodalom szintén számon tartja a kor egyik legszínesebb egyéniségét, az első jelentős csvana író, Tsekisho PLAATJÉT (1878—1932), aki angol nyelven alkotott. Autodidakta. Újságalapító, pártvezér, országgyűlési képviselő, jelen van az első világháború befejezését követő versailles-i békekonferencián, politikai küldetésben az Egyesült Államokba is ellátogat. Gyűjtött és fordított csvana közmondásokat, xhoszára ültette át SHAKESPEARE néhány drámáját. *Native Life in South Africa* (A bennszülöttek élete Dél-Afrikában) c. 1919-ben kiadott leplező beszámolójára Európában is felfigyeltek. Az irodalomtörténet számára azonban nevét leginkább *Mhudi* c. történelmi regénye (1917) örökítette meg, amellyel bevezeti ezt a műfajt a modern afrikai irodalomba. Olykor dőcögős mondataiért kárpótol nőalakjainak életszerű ábrázolása, ami ritka erénynek számít az afrikai irodalomban. A *Times Literary Supplement* is közölt róla méltatást.

Az első conga irodalmi nyelvemlék D. O. MARIVATE elbeszélése: *Sasavona* (A jóságos), 1938-ból.

A mai Malawi területére összpontosuló nyandzsa kultúra jeles úttörője S. Y. NTARA. Életrajzi regényét — *Man of Africa* (Afrikai férfi) — anyanyelvén alkotta, de csak angolul jelent meg, 1934-ben. Másik biografikus művét már angol eredetiben írta, s 1949-ben tette közzé: *Headman's Enterprise; an unexpected page in Central African history* (A főnök vállalkozása: meglepő oldal Közép-Afrika történelmében).

A pedi irodalom első írott szépirodalmi alkotása E. K. K. MATLALA *Tshukudo* c. drámája (1941).

4. AZ AFRIKAI IRODALOM FEJLŐDÉSE EURÓPAI NYELVI KÖZEGBEN

A PORTUGÁL GYARMATOK ÉBREDÉSE

Az európai nyelveken írott afrikai irodalmak közül elsőknek a portugál gyarmatoké jut forrponjtjára. A gyarmati függőség és elnyomás ma is fennálló, mindegyre elmérgesedő állapotában azonban e korán induló literatúra sohasem bontakozhatott ki igazán. Zöld-fok, Angola, Mozambik, Szt. Tamás-szk. politikailag és katonailag körülzárt írói, költői irodalmilag elszigeteltségre kárhoztattak. Elsőknek ezeken a helyeken válik írásbelivé a XIX. század végéig jobbára orális irodalom — s az irodalomtörténetírás napjainkban az utolsónak kezdi felfedezni.

Zöld-fok szigetén 1842-ben a *Boletim Oficial* már irodalmi rovatallal jelenik meg. Az úttörők közé tartozik Eugenio TAVARES, akinek költészete a folklórból nőtt ki. Kötete, a *Mornas* („kreol dal”) csak halála évében, 1930-ban jelenik meg. Az általa taposott ösvényt szélesítik más költők: J. BARBOSA, J. LOPES, P. CARDOSO. A harmincas évek elejétől az Agencia-Geral do Ultramar irodalmi díjai serkentik a második nemzedék jelentkezését. F. DUARTE 1934-ben közzétett *Avá c.* regénye a próza kapunyitása. Zöldfok határát messze túlnövi egy mozgalommá szerveződő folyóirat, a *Claridade*, amely 1936-ban indul. Köréből főként a prózáírók emelkednek ki: A. A. GONCALVES, B. LOPES és M. LOPES. A *Claridade* köre tömörülő csoport közönsége a valamelyest iskolázott, európaizálódott afrikai, a kulturális félvér. A mai olvasó már nem érzi autentikusan afrikainak az írásaikat. Lírájukat az evazionizmus, a valós problémák megkerülése jellemzi. Prózájuk a realista stílusigényű tájkultuszba menekül. E nemzedék tevékenysége csak a negyvenes évek második felében, az ötvenes években teljesedik ki majd, a gyarmati elnyomás mindegyre nehezebb esztendeiben. A szabadság fogyó holdja fényében azonban megsápad ez az irodalom: külsőleg érik csak be, formájában. Tartalmilag űrt hagy benne, hogy nem talál kapcsolatot a nép szélesebb rétegeihez.

Erősebbek az írott literatúra népi gyökerei Angolában. Az írók számára a szervezeti fórumokat itt szintén a folyóiratok jelentik. Az *O Futuro de Angola* 1822-től szentel rovatot az irodalomnak. Ennek olvasói az afrikai és a félvér középosztályból kerülnek ki. A *Civilizacao da Africa Portuguesa* irodalmi rovata 1866-tól tágítja a megjelenési lehetőségeket. Itt, Angolában lát napvilágot az első afrikai irodalmi folyóirat, a *Luz e Crenca* 1902-ben, P. FRANCO szerkesztésében. Ugyanebben az esztendőben követi ezt F. CASTELBRANCO hasonló jellegű lapja, az *Ensaio Litterarios*.

Az angolai irodalom atyjának Joaquim Dias Cordeiro da MATTÁT (1857—1894) tekintik, aki E. TAVAREShez hasonlóan a népdalból fakasztja líráját. Egyetlen kötetete, a *Delirios* (Delírium) 1887-ben jelent meg. Folklorikusként is jól ismert. Kimbundu közmondásgyűjteménye, szótára és nyelvtana röviddel halála előtt került kiadásra. Pedro Felix MACHADO a nyolcvanas években regényt ad közre: *Scenas d'Africa* (Afrikai táj).

A nemzeti öntudat ébredése itt is a politika és az irodalom szoros egységben való szemlélését követelte meg az írástudók legjavától. Az angolai írók 1901-ben kiadott vitairata, a *Voz de Angola Clamando No Deserto* (Angola kiált a pusztaságba) formálisan kesztyűt dob a gyarmatosítóknak: „Egy olyan országban, ahol rabszolgaság uralkodik, nem lehet sem munka, sem civilizáció, sem haladás.”²⁵

A húszas évektől a második nemzedék jelentkezését nehezíti a sajtószabadság felszámolása, a gyarmati uralom növekvő szigora. Az elnyomás fakó évtizedeiben az írók az afrikai egzotikumban keresik az élet és az irodalom színeit, zamatát. Ekkor indul az angolai prózáírás máig legjelentősebb alakja, Oscar RIBAS (1909—). Igényes stílusművészete szintén népi hagyományokra épül. Két regényének megírása után — *Nuvens que passam* (Felhőátvonulás, 1927), *O resgate duma falta* (Egy hiba ára, 1929) — súlyos betegsége két évtizedes hallgatásra kárhóztatja. G. Bessa VICTOR — a negyvenes években három verseskötetét adják ki — és M. de Almeida GOMES költészetében már ekkor kitapintható a nép szövetségeseként induló angolai irodalom egy részének fokozódó elválása a nemzeti függetlenség gondolatától, s hallgatólagos kiegyezése a gyarmati uralommal. A tényleges kettészakadás egy forradalmi és egy konzervatív szárnyra azonban csak később következik majd be, a fegyveres felszabadító harc forgószelének feltámadásával.

Mozambik a második világháború végéig csak az irodalom küszöbére jut el. Irodalmi folyóiratok helyett itt az olvasóközönség kialakításában két hetilap jut szerephez. Az *O Brado Africano*t 1918-ban alapítja J. ALBASINI és E. DIAS. Az *Itinerario* 1940—1942 között jelent meg. Az irodalmi újságírás szintjéről a harmincas évektől a prózában B. CAMACHO és a költészetben F. FERREIRINHA jut legközelebb az igényes irodalmi kifejezéshez. E korszak egyetlen vérbeli írója Castro SOROMENHO (1910—). Angolában nevelkedik, majd hazatér és 17 esztendőskorától gyarmati tisztviselőként dolgozik, bejárja az országot. Ekkor érlelődik meg benne a néprajzkutató és a történész. A harmincas évek végén kezd újságírói és irodalmi tevékenységbe. Meséket és elbeszéléseket ír (*Nhári*, 1938; *Rajada e outras histórias*, *Rajada és egyéb történetek*, 1940;

²⁵ Idézi M. de ANDRADE: La poésie africaine d'expression portugaise, *Présence Africaine* 65. sz. Párizs, 1968, 57. old.

A aventura et a morte no sertao, Kaland és halál az őserdőben, 1943; *Calenga*, 1945). E kedvenc műfajához a hatvanas években ismét visszakanyarodik (*Historias da terra negra* — Történetek a fekete földről, 1960). Ezekben és regényeiben (*Homens sem caminho* — Emberek út nélkül, 1941; *Noite de angustia* — Éji gyötteleim, 1943; *Viragem* — A kanyar, 1957) a fehér embertől még érintetlen Afrikát idézi néprajzilag hiteles ábrázolással. A cselekmény bonyolítását drámai feszültség, leírásait lírikus finomság ötvözi. Tájélményhez kapcsolódó realizmus, kommentártól tartózkodó, kimért szavú leírás adja stílusának zamatát. Ahol mesélőkedve letéríti a szigorúan etnografikus pályáról, s nem elégszik meg az afrikai kiteljesedő jövőjének légiés fölvázolásával, nem áll meg a sóhajoknál és reményeknél, azonnal lecsap a cenzúra. *Terra morta* (Holt föld) e. regényét az anyaországban betiltják, s csak a portugál nyelvű afrikai irodalom második otthonában, Brazíliában jut nyomdafestékhez 1949-ben.

Vele egyidőben indul, bár csak az ötvenes években érik be R. NORONHA, aki szemlélődő belenyugvással, az asszimilált afrikai lemondásával tekint körül, s tárja fel bizonytalan ujjakkal a gyarmatosítás okozta konfliktusokat.

Embriónális formában él még csak az irodalom a Szt. Tamás-szigeteken. Costa ALEGRE (1864—1890) kreol költő portugál mintákat másoló, főként szerelmi tárgyú lírája halála után jelenik meg kötetben (*Versos*, 1916). A harmincas években F. V. ALMEIDA elbeszélései és a negyvenes években az induló F. J. TENREIRO költeményei — egy-egy kötetük jelent meg — magányos híradások csupán.

MAGÁNYOS ÚTTÖRŐK AZ ANGOL ÉS A FRANCIA BIRTOKOKON

Dél-Afrikában a bantu aranykor idején, s ezzel párhuzamosan egy-némely portugál gyarmaton néhány írástudó működése nyomán kialakult, valósággá vált a tudatos alkotói tevékenységet folytató író, költő fogalma. Irodalmi központok szerveződnek, s rövidebb-hosszabb ideig összetartó csoportosulások. Irodalmi rovatallal rendelkező újságok, sőt tiszavirág életű irodalmi folyóiratok is felbukkannak. Az orális irodalom kódéből bizonytalan körvonalakkal elődereng a valamelyes iskolázottsággal rendelkező, európai hatásokkal beoltott olvasóközönségnek a tömege. Író, írásmű, befogadó közönség — íme az irodalmi élet csontrendszere. A gyarmati elnyomás idején ennél többre aligha nyílhatott lehetőség.

Afrika egyéb területein idáig sem jutottak el. A kontinens déli részében kialakult literatúrát évtizedes késéssel követik az irodalmi jeladások az angol és a francia birtokokon, mindenekelőtt Nyugat-Afrikában. Paradox helyzetet teremt, hogy a politikai függetlenséggel

rendelkező Etiópiában s Libériában lassúbb a fejlődés, mint a gyarmat-birodalmakon. Nyugat-, Kelet- és Közép-Afrikában embrionálisan sem alakul ki írásos irodalmi élet. Nincsenek csoportos vállalkozások, tömörülések — magányos úttörők javarészt elszigetelten alkotnak, sok helyütt egymás műveinek ismerete nélkül. A helyzet eleve kizárta az irodalmi kritika, esztétika, irodalomtörténeti munkásság lehetőségét. Ösztönösen eszmél Afrika literatúrája. Az irodalmi kifejezés eszköze ekkor még jobbára az angol és a francia. Néhány emlék afrikai nyelveken is maradt ránk. Nyugat-Afrikában Aranypart, Nigéria, Sierra Leone, Szenegál, Kamerun, Elefántcsontpart, Dahomey és Réunion, — Kelet-Afrikában Zanzibár, Uganda, Madagaszkár, Kenya, — Közép-Afrikában Belga Kongó területén, tehát csupán a kontinens egyes részein alakulnak ki az írásos irodalom kezdetei a XX. század első felében.

ARANYPART, NIGÉRIA ÉS SIERRA LEONE

Az Aranypart a leggazdagabb irodalmi emlékekben, angol nyelven. A sort a költők nyitják meg. O. D. AKO teszi közzé Nyugat-Afrika első verseskötetét Londonban *The Seductive Coast* (Csábos part) címen, 1909-ben. A harmincas években E. H. APPAH, J. B. Y. BORQUAYE és E. AMU, a világháború alatt B. AWOONER-RENNER egy-egy kötete kelti a folytonosság látszatát. A negyvenes években indul két jelentősebb egyéniség: M. F. DEI-ANANG és a ma inkább elbeszélőként ismert J. B. BLAY. Az első s e félszázadban egyetlen ghánai regény R. E. OBENG tollából való: *Eighteenpence* (Tizennyolc penny), 1943. A drámairodalmat Joseph Boakye DANQUAH (1895—1965) 1943-ban kiadott ötfelvonásosa, *The Third Woman* (A harmadik asszony) testesíti meg. A háború alatt két tvi nyelvű drámát is ír, amelyek közül azonban csak egy jut nyomdafestékhez. DANQUAH különben politikusként ismertebb: miután a londoni egyetemen doktorátust szerez történelemből, 1927-ben hazatér az Aranyparra. Tevékenyen vesz részt a politikai életben; hazája függetlenségének kikiáltása után NKURMAH ellenzékének vezetője, börtönben hal meg. Beszédeit és leveleit — (*The Doyen Speaks* — A rangidős szól) — 1956-ban, életrajzát — *Liberty, a Page from the Life of JB Danquah* (Szabadság, egy lap JB Danquah életéből) — 1960-ban adták ki. Az egész afrikai irodalom ritka színműve James AGGREY (1875—1927), szónok és filozófus, bölcs szentenciáinak gyűjteménye *Aggrey Said* (Aggrey mondta).

Fanti nyelven a harmincas évektől írnak szépirodalmat — G. R. ACQUAH elbeszéléseket és lírai verseket, J. E. K. KORSAH egy elbeszélést. Eve nyelven ez idő tájt F. K. FIWOO Berlinben kiadott színműve az egyetlen alkotás. Tvi nyelven E. J. OSEW ad ki egy drámát a harmincas

években. Ez idő tájt indul egy tvi elbeszéléssel a mai ghánai irodalom sokoldalú tehetsége, J. H. K. NKETTA. A tvi irodalom atyjának azonban J. J. ADAYE számít. Regénye — *Bere Adu!* (Itt az idő!) — 1913-ból való, amelyet néhány évtized múltán részben még ma is kiadatlan elbeszélései követtek.

Nigériában M. AGBEDI 1903-ban kiadott prédikációgyűjteménye az afrikai irodalomnak műfajilag ritka értékei közé tartozik. A. DENIGA 1914-től több kiadást megért, népszerű *West African Biographies* (Nyugat-afrikai életrajzok) c. gyűjteménye serkentőleg hatott az afrikai önéletírás divatjának kialakulására. A negyvenes évek első felében M. OJIKE három önéletrajzi írással dokumentum értékű leletet vesz fel a még klasszikus gyarmatosítás járma alatt szenvedő Afrikáról. A századvégi olvasó bizonyára nagyobb érdeklődéssel forgatja majd ezeket a könyveket, mint az anyanyelven írt, de angol mintákat utánzó egyéb alkotásokat. B. AKIGA tvi eredetiben a harmincas években írott önéletrajza közel évtizedes késéssel jelenik csak meg angol fordításban. P. NWANA egy-egy ibo és A. S. A. T. BALEWA hausza nyelvű elbeszélése inkább az anyanyelvi literatúra hiányát, semmint indulását demonstrálja.

Sierra Leonéből e korszak egyetlen ismert írója A. HAYFORD-CASELY. *Ethiopia Unbound* (Etiópia szabad) c. regénye (1911) az első kísérlet Nyugat-Afrikában e műfajban. Az ötvenes években folytatásokban megírta önéletrajzát.

SZENEGÁL. A WILLIAM PONTY DRÁMAI MŰHELYE

A francia birtokokon kizárólag a gyarmatosító nyelvi közegében jön létre az írott afrikai irodalom. Ennek a literatúrának a központja Szenegál. A bantu aranykor központjai afrikai missziós telepek voltak. A portugál és az angol birtokokon uralkodó viszonyokhoz hasonlóan azonban francia nyelven a könyvkiadás szinte kizárólagos fórumai a gyarmatosító ország fővárosában vannak. A szenegáli irodalom úttörői is külföldi portyák során, illetve az emigráns életből fakadóan már eleve Párizsból, azaz Párizsban hallatnak magukról.

D. A. MAPATE regénye — *Les trois volontés de Malic* (Malic három kívánsága) — a nyitány 1920-ban. Művére senki sem figyel fel. B. DIALLO hat esztendővel később kiadott önéletrajza, a *Force-Bonté* (Erő, jóság) szintén észrevétlen marad. Művének kicsiny az etnográfiai értéke, egész szemléletét a megalkuvás szelleme hatja át. Címével is francia jelmondatot idéz.

Ousmane Socé DIOP (1911—) az első jelentős szenegáli írógyéniség. A hírneves William Ponty iskolában nevelkedik Dakarban, majd állat-

orvosi oklevelet szerez Párizsban. Hazája függetlenségének elnyerése után diplomáciai pályára lép, s ekkor politikai tárgyú röpiratokat ír. *Karim* c. regénye (1935) az első francia nyelven írt jelentős afrikai regény. Diop Karim személyében romantikus pózzal utasítja el a bűnös várost, s tesz hitet a tisztább értékeket nyújtó hagyományos afrikai életmód mellett. Összkiengeségében kétségtelenül gyarmatosításellenes mű, népszerűségét is nekiköszönhette. Oppozícióját azonban naiv romantikában oldja föl. ValóságHITELE — máig kevés ennyire autentikus irodalmi rajz készült Dakarról — és a jóízű humor erényeit megcsillogtató stílusigény avatják élvezetes olvasmányá. Újabb regénye, a *Mirages de Paris* (Párizs délibábjai, 1937), már messzire távolodott az afrikai tájtól és szellemtől. A negyvenes években afrikai meséket és mondákat költ át franciára, az ötvenes és a hatvanas években pedig verseskötetekkel jelentkezik, amelyek a francia szabadvers mintáit követik.

A világháború befejezésének évében adja ki első kötetét Léopold Sédar SENGHOR, a négritude egyik apostola, a szenegáli állam atyja, az afrikai irodalom legnagyobb poeta doctusa és egyik újjáteremtője, költő, író, esztéta, kritikus, irodalomtörténész, államférfi. Irodalmi tevékenysége — hatásában is mérve — az afrikai irodalom történetének következő korszakára, a kibontakozás éveire esik.

A harmincas években válik irodalmi központtá Szenegálban a hírneves William Ponty fiú- s később a Rufisque-i leányiskola. Különösen az elsőkben francia Nyugat-Afrika számos kiváló egyénisége nevelkedett, írók és politikusok. A William Ponty iskolát Saint Louis-i székhellyel alapították, majd még az első világháború előtt Gorée-be költöztették, s végül Sébikotane-ba helyezték.

Tanáraik ösztönzésére a diákok a harmincas évektől kezdve a szünetekben folklórkutatásokat végeztek, s ezek anyagát történelmi témájú színpadi jelenetekben, rövid drámákban dolgozták fel. MOLIÈRE-vígjátékok műhelygyakorlatai után először 1933-ban rendeztek dahomeyi diákok színelőadást afrikai drámából, természetesen francia nyelven. Az iskola színjátszó csoportja 1937-ben Párizsban, a Champs-Élysées egy színházában vendégszerepelt, a *Sokamé* és a *Prétendants rivaux* (A vetélkedő trónkövetelők) c. színművekkel. A szenegáli Rufisque-ben létesített (s melleleg még a Ponty-nál is színvonalasabb) leányiskola növendékei 1939-ben új fejezetet nyitnak az afrikai dráma történetében. Fellépésük szakít az addigi hagyományokkal, amelyek szerint a női szerepeket is férfiak játszották. A következő évtől kezdve a két iskola vegyes szintársulatai bejárják Afrikát.

Jórészt C. BEART paptanár kezdeményezésére mintegy félszáz irodalomtörténeti értékű darabbal gyarapították az afrikai dráma repertoárját; a már említett két tragédián kívül: *La dernière entrevue de Behanzin*

et de Bayol (Behanzin és Bayol utolsó találkozása), *Un mariage au Dahomey* (Menyegző Dahomeyben), *Le triomphe du griot* (A griot győzelme), *Notre sel* (Életünk sava-borsa), *La reine baoulé* (A királynő) stb.

Ezekben a darabokban esztétikai kategóriává emelték a valóságghű jelmezeket, a történelmi hitelességet, egyszóval az akkoriban Európában még divatozó naturalista dráma-koncepciót. Ami persze a történelmi hűséget illeti, a gyarmatosítók asszimilációs politikájának torzító hatásai meglehetősen brutális erővel érvényesültek. Világosan kitűnik ez, ha egybevetjük például az *Entrevue de Samory et du Capitaine Péroz* (Szamori találkozása Péroz kapitánnyal) fennmaradt változatait. Az 1937-ben írt drámában Szamori, a nagy afrikai szabadsághős még afféle gyászvitéz, míg Péroz az igazság nemes védelmezője. Az 1957-ből származó szövegben Szamori még mindig negatív figura, de nemes gesztussal ő ajánl békét. A felszabadult Szenegál drámaírói 1962-ben már az afrikai szereplőket ábrázolják hősnak, a gyarmatosítók pedig — a valósághoz híven — kalandorok képében lépnek színre.

Franciaországban és Afrikában számos színjátszó csoport alakult a háború alatt és után — mint például M. S. SENGHOR munkásokból és diákokból toborzott párizsi társulata 1947-ben — ezek azonban többnyire az európai közönség egzotikum-igényét óhajtották kielégíteni. A guineai Fodeba KERTA Théâtre Africain-je figyelmet érdemlő kivétel: a Ponty iskola szellemében dolgozott; különösen a *Bigolo* c. tragédiával aratott kiemelkedő sikert. F. KERTA röviddel a háború után felhagyott a drámával, s táncegyüttese élén járta a világot, teremtette meg a mai afrikai balett esztétikai normáit: a folklór-hitelű koreográfiát, a realista jelmezeket, s a szülő helyett a kollektív táncrea épülő színpadi mozgást. (Hazánkban több ízben vendégszerepelt együttesével.) Tánckara 1959-re Les ballets africains néven állami társulattá alakult.

Az angol gyarmatokon szórványosabb kísérletek történének a színházi élet megteremtésére. Főként Aranyparton: 1918-ban YALLEE együttese, 1920-ban B. JOHNSON Versatile Eight-je (A sokoldalú nyolcas), 1930-ban Two Bobs and Their Caroline Girls (A két Bob és karolinai görljeik) vagy az Axim Trio hívja föl magára a figyelmet.

A francia nyelven megszólaló afrikai dráma központja a háború után is Szenegál. Dakarban afrikai színházat létesítenek. Az 1938-ban Abidjanban megalakított Théâtre indigène de la Côte d'Ivoire (Elefántcsontpart Afrikai Színháza) kezdeteket jelentő tevékenysége után itt lett igazán kedvező fogadtatásra a modern drámai törekvés.

DAHOMEY, KAMERUN, ELEFÁNTCSONTPART,
GABON, RÉUNION

Dahomeyból mindenekelőtt Paul HAZOUMÉ (1890—) neve kíván említést. Történésznek készült, tanító lett, s saját szorgalmából néprajzi kutatásokat folytatott. Írói hírnevét a *Doguicimi* c. történelmi regény-nyel szerezte, amely 1938-ban jelent meg. Miként korábban T. MOFOLO *Chakája* és később D. T. NIANE *Soundiatája*, ez a regény is testében hordja a folklórt. A félezer oldalas prózában írt eposz átfogó képet rajzol a XIX. század első felének dahomeyi társadalmáról, s az utolsó független uralkodó, GHEZO király tetteiről. A rabszolgakereskedelmet állami monopóliummá tevő Dahomey udvari életét nagy megjelenítő erővel és naturalista szemlélettel ábrázolja. Egy európai küldöttségnek a lakomán bájos fiatal lányok szolgálják föl az első fogást. A flörtölő európaiak megdöbbenésére azonban a második fogás előtt már e szűzek levágot fejeit hordozzák körbe. A király pedig, aki tudja, hogy a rabszolgakereskedelem feladásával járó anyagi veszteség összeroppanthatná a birodalmat, az embervásárra épülő társadalmi struktúrát, így érvel, a fehér Európának címezve a szót: „A rabszolgakereskedelmet vetitek minduntalan a szememre. Hát nem tőletek nyertük az ötletet, hát nem ti ébresztettétek fel bennünk eziránt az igényeket? Nem tiltottam meg ugyan az emberáldozatokat, de jelentősen csökkentettem őket azáltal, hogy levezetést kerestem a rabszolgakereskedelemben. Foglyaink nagy része így megmentheti életét...”²⁶ HAZOUMÉ nem azonosítja magát a királlyal, s a dahomeyi társadalom integritását inkább Doguicimivel, a shakespeare-i méretűre tervezett hősnővel kívánja bizonyítani, aki a szerző hangján szókimondóan bírálja a király zsarnoki uralmát, s ugyanilyen hévvel utasít el minden, erényei ellen intézett ostromot. Ghezo király hozzá képest törpe egyéniség, gyenge férfi a nagy befolyással rendelkező női tanácsadók és a korrupt udvari méltóságok között. Figyelmet érdemel a dahomeyi birodalom egy „igazságos háborújának”, Hounrjoto meghódításának leírása nemcsak a harci készülődés, a csatajelenetek haditudósítás hitelével történő megörökítése miatt, hanem azért is, mert színes képi erővel mutatja be azt a rajtaütő harcmodort, amely a dahomeyi királyok seregét oly nevezetessé tette. HAZOUMÉ regénye részben a dahomeyi királyság apológiája, részben pedig, — ki nem mondott következtetéseiben — filozófikus töprengés azon, hogy ha Ghezo király utódai hívek maradtak volna koncepciójához, talán másképp alakulhatott volna kapcsolatuk a francia hódítókkal.

Közel két évtizedes hallgatás után írt újabb regénye *Le pact de sang au Dahomey* (Vérszerződés Dahomeyben) messze elmarad a *Doguicimi* színvonalától. HAZOUMÉ jellegzetesen egykönnyves író.

²⁶ Paul HAZOUMÉ: *Doguicimi*, Párizs, 1938, 379—380. old.

Ehhez a nemzedékhez tartozik Maximilian B. QUENUM (1911—) forklórkutató és filozófiatanár, aki az ötvenes években politikai pályára lép. Ma inkább irodalomkritikusként ismert. Az irodalomtörténetírás leginkább *Trois légendes africaines* (Három afrikai legenda) c., a mese műfajához közelítő elbeszélés-kötetét tartja számon (1946). Felix COUCHORO szintén a próza művelője. *L'esclave* (A rabszolga) c. regényét (1930) évtizedes időközökkel három másik követte. Íráskészsége megreked a stílusosan tálat egzotikumok szintjén, s társadalmi értékű mondanivalója is gyér; inkább csak az úttörőt tiszteljük benne.

Az írott irodalom kameruni indulása nyelvi szilánkosságával jelképezi az afrikai irodalom egészének széttagoltságát, a formát kereső gondolat küszködését a kifejezés közegével. J. EKOLO duala nyelvű útinaplója csak német fordításban jelenik meg 1908-ban: *Wie ein Schwartzer das Land der Weissen ansieht* (Milyennek látja egy fekete a fehérek földjét). E rövid esszének beillő útibeszámoló műfaji ritkaságával s nem megfigyelési értékével hívja fel magára a figyelmet. Afrika német nyelven alkotó írója D. MISIPO, Németországban kiadott két elbeszélése közül az önéletrajzi tárgyú — *Der Junge aus Duala* (A duala ifjú), 1930, — is csupán kultúrtörténeti érdekesség. J. L. NJEMBA MEDU egyetlen bulu nyelvű elbeszélése (1939) az anyanyelvű irodalom első próbálkozása.

Az elefántesontparti irodalom terepe pusztaság még. A század második felében egész Afrika legjelentősebb íróegyéniségeinek sorába emelkedő B. B. DADIÉ tollából ekkor még csak egyetlen műve, a William Ponty iskola drámai műhelyének vonásait magán viselő történelmi tárgyú színműve ismert.

Gabonban A. R. WALKER, folklórkutató lelkes fog csupán tollat. Életében megjelent egyetlen műve, egy útinapló viszont az afrikai irodalom műfaji ritkaságai közé tartozik: *Voyage au pays Mitsogo* (Utazás Mitsogo földre, 1907).

A. CAZAMIAN nemcsak azért kíván említést, mert Réunion szigetéről évtizedekig az egyetlen íróegyéniség, hanem azért is, mert a XX. század első felében ő az első francia nyelven alkotó afrikai költő. Két kötetben — amelyek közül az első, a *Sous le voile* (Fátyolban), 1912-ben jelent meg — a fin de siècle francia modorában versel.

BELGA KONGÓ

A kongói írott irodalmat két prózai alkotás indítja meg. Th. BADIBANINGA egy elbeszélése 1931-ből, és az ötvenes években a költészetben nemzetközi rangra emelkedő A. R. BOLAMBA egy 1940-ben megjelent fiatalkori, meglehetősen kezdetleges regénye. Egyéb írásai ekkortájt belga folyóiratokban jutnak közönséghez.

KENYA, ZANZIBÁR, MADAGASZKÁR

Kelet-Afrikában az írott irodalom születésének emlékjelei gyérebbek, mint a kontinens nyugati partján. A nagy múltú szuahéli kultúra átmeneti sorvadásnak indul a gyarmatosítás nehéz évtizedeiben.

Kenyában V. N. KITSOKWE önéletrajzi elbeszélése — *Erlebnisse eines Kambajungen* (Egy kamba ifjú élményei), 1906 — csupán németnyelvűsége, s korai keletkezése miatt kelt figyelmet. J. J. MBOTELA szuahéli, E. E. K. MULIRA pedig angol és ganda nyelvű elbeszélő prózával kerül az előfutárok közé. A ma politikusként ismert Jomo KENYATTA, aki később meséket is írt, 1938-ban a kikuju törzs életéről ír angol nyelvű monográfiát, sok önéletrajzi elemmel: *Facing Mount Kenya* (Szemben Kenya hegyével), 1938.

A zanzibári Hamed bin Muhammed EL MURJEBI szuahéli nyelvű önéletrajzát a berlini egyetem nyomtatja ki 1902-ben: *Maisha ya Hamed bin Muhammed el Murjebi yaani Tippu Tip kwa maneno yake mwenyewe* (A Tippu Tip-nek nevezett Hamed bin Muhammed el Murjebi sajátkezűleg megírt élete).

A harmincas években két kötetnyi elbeszélést s egy angolra is fordított szuahéli mesegyűjteményt tesz közzé A. K. NYABONGO, ugandai író. Önéletrajza — *The Story of an African Chief* (Egy afrikai törzsfőnök története) — már angol eredetiben készül el 1935-ben.

Madagaszkár első francia nyelvű, máig egyik legnagyobb s egyben a XX. század első fele kelet-afrikai irodalmának legjelentősebb költője Jean-Joseph RABEARIVELO (1901—1937). Elszigetelt magányban, francia irodalmi példák nyomán kovácsolta ki a malgas népköltészetből azt a stílust, amely később a négritude művés költőire is hatott; hagyatékát befogadta a második nemzedék. 1924—1936 között nyolc kötete jelent meg, amelyek közül igazán csak kettőben — *Presques-Songes* (Dalfélék, 1934), *Traduit de la nuit* (Versek az éjből, 1935) — szabadította föl magát a francia irodalmi hatások alól. Hova nyelven is írt verseket, s ezek egy részét maga fordította franciára. Nyughatatlan lélek volt; tizenhárom esztendősen abbahagyta iskoláit, hogy verseléssel foglalkozzék. Irodalmi lapot alapít, bejárja az országot, ismerkedik a népdalkinccsel. Költészetéből hiányzik a XX. századi francia nyelvű afrikai poézis sok ismert témája: a gyarmatosítás okozta társadalmi sebek, az afrikai személyiség méltósága, a hagyományok magasztalása, a fekete test rajongó dicsérete, a szabadság követelése. A kozmikus víziók költője ő, egy elszemélytelenített líra keretében idézi a halált, a feltámadást, az öröklét filozófiai problémáit. Ember alig szerepel ebben a poézisben. Inkább csillagok, fák, madarak, halak. Költői tájképének talaja „sem forró, sem hideg, mint bőre azoknak, akik távol élnek élettől, haláltól”. Lombok dísztik e tájat, „amelyeket szél soha meg nem rázhat”, isme-

retlen éghajlat soha nem látott virágai virulnak benne. RABEARIVELO magánya és keserűsége a „néma madarak”, „gyökértelen fák”, „széthulló csillagok”, „kitépett nyelvű, meztelen hajósok”, „üvegszemű madarak” képelményeiben fogalmazódott meg. Uralkodó víziója a halál. A holdat láthatatlan patkányok rágják szét. Egész költészete a sehova sem tartozás kínzó vallomása. Lírájának sem előfutára, sem folytatása nincs a francia nyelvű afrikai irodalomban. A hatvanas években a T. S. ELIOT és EZRA POUND iskolájához tartozó modern nigériai költők visszhangozzák csupán a kietlen pusztaságból kihalló jajkiáltásait. Önkezeléssel vetett véget életének.

5. AZ AFRO-AMERIKAI IRODALMAK SZEREPE

AZ ÉSZAK-AMERIKAI NÉGER RENESZÁNSZ HATÁSA

A bantu aranyakor irodalma, amely évszázados ugrás a jelenbe, nem a semmiből született meg, hanem a szóbeli irodalom humuszából nőtt ki. Ugyanez volt az éltetője az európai nyelveken alkotó magányos úttörőknek is. A hagyományos afrikai irodalom parázsának lángallobbanására azonban a szakembereken és egy szűk olvasótáboron kívül senki sem figyelt fel.

Az első világháború okozta szellemi földrengés azonban bizonyos értelemben kedvező légkört teremtett Európában ennek az irodalomnak a befogadására. A rend, amely eddig maradéktalanul egészen és mozdíthatatlannak látszott, egyszeriben darabjaira hullott. Kinőtt az izmusok gombaerdeje, s rátelepedett a szétesett polgári világkép cserepeire. Mindenki a maga töredékéből kísérte meg rekonstruálni az egészet úgy, hogy a hiányzó részeket valami eddig nem látottal és nem hallottal pótolja. Megindult az újnak és az eredetinek a keresése az irodalomban, a festészetben, a szobrászatban, a zenében, mindenütt. A szinte betegesen fogékonyvá vált művészet egy időre kolumbuszok parádéja lett, akik felfedező útjaikon rábukkantak az afrikai kultúra kincseire is.

A két világháború közötti időszakban ezt nem annyira Afrikában, mint inkább az amerikai kontinensen lelték meg.

Igaz, hogy Benin és Ife bronzkultúrája vagy Kongó fétis-szobrocskái és maszkjai népszerűsége tettek szert. E művészetet az avantgarde szinte féltéstvéreinek érezte. Tristan TZARA visszaemlékezéseiből²⁷ úgy tudjuk, hogy az afrikai művészetet elsőnek a fauve-ok fedezik fel, a század első éveiben. BRAQUE, DRAIN, KIRCHNER érzékenyen reagálnak a benne megsejtett lehetőségekre. VLAMINCK elragadtatással hívja fel PICASSO figyelmét egy szobrocskára, amelynek maradandó hatása a festő „néger korszakában” mutatkozik meg. MATISSE sem vonta ki magát a kulturális értelemben fehér foltként ábrázolható fekete földrész befolyása alól. APOLLINAIRE *Zóna* c. ismert versében nyíltan megvallja, hogy inspirációért guineai fétisekhez fordult.

De a maradandóbb és mélyebb hatást mégis az Amerikába telepített, s az ott meggyökerezett afrikai kultúra gyakorolta Európára. Ha szigorúan mérlegelve az afrikai irodalom történetéhez nem is, életrajzához azonban minden bizonnyal hozzátartozik az Egyesült Államokban élő

²⁷ *Propos sur la culture africaine. Interjú Tristan TZARÁval. Les Lettres Françaises, Párizs, 1964. I. 2.*

feketebőrű lakosság kulturális újjászületése, pontosabban ennek kisugárzása az afrikai literatúrára.

A nagy számban az Újvilágba hurcolt rabszolgák az óhaza hagyományait az idegenben is megőrizték. Géniuszuk mindenekelőtt a táncban és a zenében bizonyította erejét. A képzőművészeti hagyományok ápolására, a rabszolgaság körülményei miatt, eleve nem nyílhatott lehetőség: szerszámokhoz nem juthattak hozzá, s a létrehozott művek illő gondozása reménytelennek látszott. Emellett a képzőművészet jóval kötöttebb volt kultikus célokhoz, mint a zene, s az ősi hit szerinti vallásgyakorlást az észak-amerikai szolgaság kivételesen nehéz körülményei lehetetlenné tették.

Az énekhez azonban elég volt az akarat s az emlékezés. Az ősi zene-kultúra kelyhe maga az emberi test. Érthető tehát, hogy a vallások kötöttségektől egyébként is szabadabb zene világában maradt fenn a legmaradéktalanabban a szülőföld emléke, ritmus- és dallamvilága. Az Egyesült Államok ma már húszmillió néger kisebbsége számtalan kiváló énekest, zenészt, komponistát, táncost adott mostoha-hazájának.

Kezdetben a spirituálékban, e hátborzongató jeremiádokban tör fel Amerikában a szolgasors keserősége. Később, a rabszolga-felszabadításal egybekötött amerikai polgárháború befejezése után a spirituálét felváltja a tragikomikus életérzést tükröző, a látszólag ernyedtt, valójában azonban inkább eleven melankóliájú blues, amely egészében visszahatás a négerség valamelyest módosult életlehetőségeire. Az Egyesült Államok fehér lakossága ugyanis a XX. században változtatott jelszaván. Eddig azt mondta: légy rabszolga, s áldjon az ég! — most pedig ezt: légy szabad, és vigyen el az ördög!

A spirituálé tulajdonképpen afrikai (zene) és zsidó (ószövegségi ihletésű szöveg) elemek keveréke, amelyben azonban az afrikai hatás a meghatározó erejű. A blues már modern műfaj, amelyhez tudatos alkotói kézzel nyúltak. Formailag azért sokban emlékeztet a hagyományos afrikai költészetre: kurtán megfogalmazott sorok, egyszerű szerkezetű strofa, refrén, vagy egyéb formában érvényesülő gondolatritmus, szinkopációval élénkített zene, amelynek pentatonikus skáláját, formavilágát, az újabb zenei irodalomban Leonard BERNSTEIN elemezte mélyrehatóan.

Az észak-amerikai néger költészet szintén kisarjadt. A XVIII. század második felétől kezdve író- és költőnemzedékek hosszú sora fogalmazza újra meg újra az idegenbe, ellenséges környezetbe szakadt gondolat- és érzésvilágát, köztük olyan művészek, mint William S. BRAITHWAITE, James W. JOHNSON, Paul L. DUNBAR, Angelina W. GRIMKÉ, Anne SPENCER, Georgia D. JOHNSON, Fenton JOHNSON és mások.

DUNBAR és J. W. JOHNSON nemzedékében még könnyen kitapintható az afrikai óhaza. Countee CULLEN, Gwendolyn B. BENNETT, Arna BONTEMPS, Langston HUGHES, Claude MACKAY, Richard WRIGHT már gyö-

kerében más formanyelven, a modern amerikai irodalom eredményeinek birtokában fejezi ki önmagát, egy elnyomott kisebbség nevében. Ők már W. E. B. Du Bois és Marcus GARVEY pánafrikanista eszméit is magukba itták. E kis írócsoport nevében szól Langston HUGHES, aki büszke öntudattal vallja magát afrikainak, s veti tevékenysége horgonyát a jövőbe: „Mi, az új néger nemzedék megteremtői, szegény és félelem nélkül kívánjuk kifejezni egyéniségünket. Ha ez tetszik a fehéreknek, nagyon örülünk neki. Ha nem tetszik nekik, annyi baj legyen. Tudjuk, hogy szépek vagyunk. És csúnyák is. A tam-tam sír, a tam-tam nevet. Ha ez tetszik a színesbőrűeknek, nagyon örülünk neki. Ámde se baj, ha mégsem tetszenék. Mi a holnap számára építjük templomainkat, amilyen erőket csak tudunk, és önmagunkban szabadon állunk ki a hegy csúcsára”²⁸. Az ő irodalmi tevékenységük már vitathatatlanul a világirodalom belső körének részét képezi, árnyékuk országhatárokon s óceánokon ér át. Más kérdés, hogy eltérően a zenétől, az észak-amerikai néger irodalom nem emelkedett igazán felül a középszerűségen. Az irodalmi reneszánsz hordozója, bázisa a néger középosztály, amely ekkor még nem közelítette meg ideálját, a fehér középosztályt, csak felnézett rá. Az irodalom is eszköz volt a kezében a tekintélynyeréshez, s nem szuverén önki-fejezési forma, mint amit a jazz jelentett az alsóbb néger társadalmi rétegek számára.

A húszas években forrpontjára jutó amerikai néger irodalom Philadelphiában egy időre megteremti a mind anyagilag, mind szellemileg független néger színjátást.

Van mire felfigyelnie Európának.

AZ AFRO-LATIN LÍRA KIALAKULÁSA ÉS SZEREPE

Nemcsak a „fehér Európa” figyelt fel erre az afro-amerikai irodalomra, hanem a Párizsban tanuló, vagy emigrációban ott élő fiatal, Afrikából, vagy már Amerikából származó néger értelmiség is.

A kontinentális afrikai irodalom megerősödéséhez a közvetlen lökést mégsem az észak-amerikai néger reneszánsz, hanem a Közép- és Dél-Amerikában megszülető, Afrika felé tekintő líra adja. Vulkanikus erővel inkább itt, és nem Észak-Amerikában tör fel az az öntudat, amely irodalmi eszközökkel is igazolni kívánta a néger szellemiség vitalitását. Az Egyesült Államokban a négerek — legalábbis elvileg, politikai és jogi értelemben — az ország jelentős részében ekkorra már kivívták maguknak a szabadságot, életszínvonaluk megemelkedett más országokban élő testvéreikéhez viszonyítva. Közép- és Dél-Amerika feketebőrű kiseb-

²⁸ Idézi L. KESTELOOT: *Les écrivains noirs de langue française; naissance d'une littérature*, Brüsszel, 1965, 66. old.

sége azonban még vagy a klasszikus gyarmatosítás jármában sínylődik, vagy pedig anyagi és szellemi vonatkozásban egyaránt nyomorúságosabb helyzetben él. Az elnyomatás barlangjában a szabadság ígérete, felderengő fénye még távoli, s csalókéának látszik. A hazátlan s hazára vágó latin-amerikai helyzetét tovább bonyolítja vérkeveredése (a spanyol, portugál és francia gyarmatosítóknak sohasem voltak annyira szigorú faji és erkölcsi előítéletei, mint angolszász szomszédaiéknak), sőt az, hogy értelmiségének számottevő része hosszabb-rövidebb ideig a gyarmattartó hatalom anyaországában él önkéntes számkivetésben. Főként Párizs vált az emigráció központjává. Érthető, hogy a többszörös talajtalanságból eredő, lappangó indulatok belőlük robbannak ki a leglátványosabban.

Aimé CÉSAIRE, martinique-i költő *Cahier d'un retour au pays natal* (Napló a hazába való visszatérésről) c. poémáját 1939-ben közzéteszi egy párizsi folyóirat, a *Volontés*. Ebben az epikus terjedelmű lírai költeményben írja le CÉSAIRE elsőnek a négritude szót, amely később egy egész afrikai írónemzedék lobogója lesz. Ebben szólal meg elsőnek a stílusirányzat jellegzetes hangján:

Feketeségem nem süket kő mely a nap zaját veri vissza csak
Feketeségem nem folt a föld halott szemén
Feketeségem nem torony és nem katedrális
Feketeségem a talaj vörös húsába vág
És behasít az ég mozgó testébe
Áthatol az elnyomás nehezékén a keményre feszült türelem

Aimé CÉSAIRE mellett a négritude másik nagy latin-amerikai apostola a guayanai Léon DAMAS. Költészetében olyan hangvillát pendített meg, amelynek rezgése a franciás műveltséghez kötött és francia nyelven író modern afrikai költők érzés- és formavilágában közel másfél évtizeden át visszhangzik majd:

Nem lesz néger a fehérből
mert a szépség néger
és néger a bölcsesség
mert a szívósság néger
és néger a bátorság
mert a türelem néger
és néger az irónia
mert a báj néger
és néger a fekete bűvölet
mert a szeretet néger
és néger a ringó járás

mert a tánc néger
és néger a ritmus
mert a művészet néger
és néger a lendület
mert a nevetés néger
mert az öröm néger
mert a béke néger
mert az élet néger

(Fekete csillagzat alatt)

A feketeség büszke vállalása, a négritude mint irodalmi mozgalom voltaképpen a húszas évek második felében született, részben az észak-amerikai néger irodalmi reneszánsz, részben az afrikai primitív művészet európai divatjának ösztönzésére. A kubai negrismo a *Revista de Avance* folyóirat szárnyai alatt nevelődött, amelynek első száma 1927-ben jelent meg. Bár már három évvel később megszűnt, mégis olyan ismert költőket vont hatása alá, mint a kubai Nicolas GUILLÉN, José Z. TALLET vagy Ramon GUIARO s a puerto-ricói Luis Palés MATEOS.

Hasonló mozgalom indult Haitiban, „Afrika Amerika testébe ékelődött szívében”, ahol a *La Nouvelle Ronde*, a *La Revue Indigène* és a *La Revue des Griots* szolgált gyújtópontul. Jean PRICE-MARS könyve, *Ainsi Parla L'Oncle* (Imígyen szóla a nagybácsi, 1927) nagy hatást gyakorolt a fiatal írókra és költőkre: Etzer VILAIRE-re, Carl BROUARD-ra, Roger DORSINVILLE-re, Jean Francois BRIÈRE-re. Jacques ROUMAIN magaslík ki közülük az eltelt néhány évtized távlatából, versben és prózában egyaránt.

Egy idilli Afrika képét melengetik a szívükben, nem a rabszolgakereskedelem okozta vérveszteségtől elgyengült, a gyarmatosítók által brutális fölényrel letepert s egyelőre magával tehetetlen földrészét. Afrika az ő számukra inkább lelkiállapot, semmint földrajzi-politikai valóság; egyúttal azonban olyan jövendőt ígér, amelyben beteljesülést nyerhetnek régi vágyaik. Haiti afrikai származású lakossága körében elevenen élt még az ősi hit, mely szerint Guinea a fekete mennyország, ahová haláluk után mindannyian eljutnak.

Ezért mondja Jacques ROUMAIN:

Hosszú az út Guineába
Hová a halál juttat el
Ott zöldellnek a gallyak a fák az erdő
Figyelj a szél susogására az örök éj hosszú hajára
Hosszú az út Guineába
Ahol apáid türelemmel várákznak reád

(Guinea)

Nicolas GUILLÉN még nevét is elsíratja: rabszolga ősei családi nevüket gazdájuktól kapták.

A négritude stílusirányzata, töménységében, tulajdonképpen inkább a karib-tengeri afro-amerikaiak helyzete, lelkiállapota kifejezésének adekvát irodalmi eszköze, semmint az új hajnalra ébredő afrikai emberé. Az afro-latin líra az európai intellektualizmus ellensúlyozására a felfokozott érzékiségben, a ritmus tobzódásában keresi önmagát. Témában és formában egyaránt újat kíván adni. A kubai néger líra például kölcsönveszi a rumba táncritmusát, s Haitiban a költészet vállalja a vérrokonságot a vudu szertartások pogány szellemiségével.

E líra terchangjai csendülnek fel az equadori Adalberto ORTIZ, a brazil Solano TRINIDADE, az uruguayi V. B. de SALAS, a guyanai Martin CASTER, Jan CAREW költészetéből.

6. AZ AFRIKAI IRODALOM EURÓPÁBAN

PÁRIZSI BÖLCSŐ

Az afro-latin líra kezdeményezései Európában lelnek folytatásra. Az út a francia fővárosba vezet, az új afrikai irodalom egyik bölcsőjéhez. Az Afrikában, Észak- és Dél-Amerikában keletkezett hatások erővonalai Párizsban metszik egymást egy közös csomópontban, a harmincas évek idején.

A Franciaországban tanuló diákok, az itt dolgozó fiatalok pezsgő szellemi életre találnak a háború előtti metropolisban. Mindez nem véletlen. Mondani szokták, hogy a mérhetetlenül sok rossz mellett, abból a kevés jóból, amit a gyarmatosítók adtak, az angolok gazdasági, a franciák kulturális téren nyújtottak többet (a portugálok egyikkel sem dicsekedhetnek). Az asszimilációs francia gyarmatpolitika, az eszmei megnyerés hátsó gondolatával ugyan, de mégis terjesztette a francia műveltséget.

GANDHI szabadságmozgalma a színesbőrű népek felemelkedésére mutat példát. Sokat ír erről akkoriban a francia sajtó, s ezzel akaratlanul is élesztgeti a fiatal afrikai és afro-amerikai értelmiség öntudatát. Párizsban a kommunista *Nouvel Age* több számot szentel 1930–1931-ben az észak-amerikai néger irodalomnak. Az orális irodalmat gyűjtő franciák — ROGER, BASSET, MONTEIL, LANREZAC, ZELTNER, EQUILBECQ, TAUXIER stb. — munkáját mintegy betetőzi Blaise CENDRARS hírneves folklór antológiája.²⁹ A levegőben még mindig ott érződik a Martinique-i születésű, de gyermekkora óta Franciaországban élő René MARAN 1921-ben kiadott és Goncourt-díjat nyert regényének, a *Batoualának* hatása, amely valóságos közbotrányt okozott. Ez volt az első regény, amelyben afrikai származású szerző leplezte le a gyarmatosítók módszereit, s afrikai mentalitással ítélkezett a kontinens európai megszállásáról. (Öntudatos afrikai tanárok az iskolában helyesírási gyakorlatoknál ebből mondtak tollba.) Az afrikai jellemeket torzítás, karikírozás nélkül ábrázolta, humorral, de anélkül, hogy nevetségessé tenné őket. Érzelmükben és gondolatukban olyanoknak mutatta őket, mint az európaikat. Egyszóval emberségüket domborította ki. A regényt egyszerűen nem bírta elviselni a francia közvélemény. A harmincas években betiltják a *Revue du Monde Noir* c., főként kulturális folyóiratot és a *Cri des Nègres* c. kommunista lapot. A Quartier Latinben és a Saint Germain-des-Près kávézóiban élénk vita folyik. Az egyre erősödő francia baloldal, a nép-

²⁹ *Anthologie nègre*, Párizs, 1921

frontpolitika, az európai fasizmus negatív példája e fiatalság érdeklődését a politika felé fordítja.

Az Afrikáról terjesztett sötét hiedelmek oszlatására a szépirodalom, az afrikai képzőművészet, a balra tekintő politikai gondolkodás fáklyái mellé újat gyűjt az antropológia és általában az Afrika-kutatás. Maurice DELAFOSSE 1927-ben kiadott *Les Nègres* (A négerek) c. könyve, majd Léo FROBÉNIUS *Histoire de la civilisation africaine* (Az afrikai civilizáció története) c. 1936-ban megjelent munkája egyszeriben ráirányítja a figyelem fénycsóvját az eddig eredendően primitívnek hitt földrészre s annak népeire. Más, hasonló szellemben író és dolgozó tudósok, így I. DELAVIGNETTE, Th. MONOD, P. RIVET, M. LEIRIS, M. GRIAULE, G. BALANDIE stb. munkái szintén rendszeres szellemi táplálékul szolgálnak az őskereső afrikai értelmiségnek.

L. S. SENGHOR így emlékezik vissza a francia fővárosban töltött ifjúkori évekre: „Lehet, hogy Párizs nem a legnagyobb múzeuma a néger-afrikai művészetnek, annyi azonban bizonyos, hogy e művészetet sehol másutt ennyire nem értették, nem magyarázták, nem becsülték, nem fogadták be. Párizs felfedte előttem ősi civilizációm értékét, arra készítetett, hogy magamba fogadjam, s gyümölcsé érelejem. Nemesak engem, hanem néger diákok, nyugat-indiaiak és afrikaiak egész nemzedékét.”³⁰

A harmincas évek közepén René MARAN lakása szolgált Párizsban irodalmi szalonként. Gyakran megfordul benne Leopold S. SENGHOR, Léon DAMAS, Aimé CÉSAIRE, akik a harmincas években közvetlen kapcsolatot teremtenek észak-amerikai társaikkal. Claude MACKAY, Langston HUGHES, Countee CULLEN, Jean TOOMER, Sterling BROWN, vagy Mercer COOK professzor — az új afrikai irodalom későbbi avatott népszerűsítője és tolmácsa — Párizsban személyesen találkozik velük. SENGHOR fordít is tőlük, mindenekelőtt CULLENTÓL és TOOMERTÓL. A parasztok költészetének nevezi az észak-amerikai lírát, ezért érzi a magáénak. Megragadja őt e költők „folyóvízélénkszerű képalkotása”, spontán kifejezéseik, a kötött ritmus felszabadítása, s a versek belső zenéje, amelyből azt érezte ki, hogy nem annyira olvasásra, mint inkább elmondásra születtek. A CÉSAIRE szintén sokra becsüli ezt a lírát.

Minden elem adva volt már tehát a fehér hittérítők gyámkodásától független, egész szellemében világias, korszerű formanyelven beszélő afrikai irodalom megteremtéséhez, pontosabban a halottfeltámasztás biblikus csodájához. Csak a vezérek hiányoztak, akik kivezetik a meg nem értett kontinens irodalmát az ismeretlenség homályából.

³⁰ L. S. SENGHOR: *Liberté I, Négritude et humanisme*, Párizs, 1964, 313—314. old.

LÉGITIME DÉFENSE

1932-ben egy füzet jelent meg Párizsban *Légitime défense* (Jogos védekezés) címmel. Étienne LÉRO szerkesztette, Jules MONNERAT-val és René MENILLEL. A júniusban kiadott első számot nem követte második. A szervezkedni próbáló párizsi néger értelmiségnek nem futotta még többre: a *Légitime défense* egyetlen harsogó rikoltás.

A vörösfedelű füzet, mint fény a pilléket, maga köré gyűjti, felbolydítja Aimé CÉSAIRE-t, Léon DAMAS-t, Libert CHATENAY-t, Lucie THÉSÉE-t, George DESPORTES-t, Lucien DEGRAS-t, Guy TIROLIENT, Lionel ATULLY-t. SENGHOR visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy az antillai diákokon kívül afrikai diákokat is a bűvkörébe vont.

Folytatás hiányában a *Légitime défense* jelentősége kimerül abban, hogy az első kísérlet volt. Mégis lehetőséget nyújt arra, hogy a folyóirat főként ideológiai, politikai tárgyú közleményeiből kiolvassuk az indulás alaphelyzetét, felismerjük, milyen irányba orientálódott a szervezkedő néger értelmiség gondolatrendszere.

Gyökértelen helyzetük következtében a racionalizmussal szembenálló szemléletmódnak, az akkor már végképp irracionális vágányokra siklott, de a születésüktől kezdve különféle baloldali eszmékkel rokonságot tartó izmusoknak a kor levegőjében tenyésző gombái megtelepedtek a *Légitime défense* lapjai közt. Az önálló szellemi lét igazolásaképp az eredetiség, az egyéniség túlhajtott tiszteletére vállalnak kötelezettséget. Elutasítják az európai művészet mintáit, háttal a múltnak kívánják a vadonatújat megteremteni. Természetesen nemcsak a művészetben, hanem a politikában is szakítanak, mind a múlttal, mind a jellel. Ez szükségképpen elvezeti őket a gyarmati rendszer elleni lázadáshoz. Szembeszállnak az asszimilációs törekvésekkel, s elődeik középszerűségét azzal magyarázzák, hogy azok gumigerinccel igazodtak a fennálló rendhez, az ellenállás, az önállóság igénylése helyett a beolvadás megálázó és eleve félsikerre ítélt útját választották.

A *Légitime défense* lázadás volt. Nem nehéz e lázadás ihletőit, illetve forrásait felfedezni.

Az egyik kétségtelenül a kommunista mozgalom, illetve a marxizmus – leninizmus. A folyóirat belső körében hitték és tudták, hogy egyedül a kommunisták lépnek föl szervezeten az Egyesült Államokban a néger lakossággal szembeni atrocitások ellen. Hasábjain ilyen mondat is megfogalmazódik: „A burzsoázia . . . nem kíván többé osztozni azokon a javakon, amelyeket a proletariátus követel, az a proletariátus, amelyet nem tarthat örökké kában a demokrácia injekciója.”³¹

³¹ Etienne LÉRO: *Civilisation, Légitime défense*, Párizs, 1932, 9. old.

A másik a szürrealizmus, amely mind irodalmilag, mind gondolatilag formáló hatást gyakorol a körre. Lelkesen tekintenek André BRETONra, aki szét kíván rombolni „nagy számú tabut, . . . a faji megkülönböztetést, és azt a legfőbb aljasságot, amelyet a pénz hatalmának neveznek.”³²

L'ÉTUDIANT NOIR

1934-ben új folyóirattal jelentkezik a mozgalom. A *L'étudiant noir* megjelenését a háború szakítja meg 1940-ben. Az antillai diákok köre tovább bővül a kontinentális Afrika jövődiákkal, a szenegáli Birago DIOPpal és O. Socé DIOPpal.

A CÉSAIRE és L. DAMAS mellé harmadiknak a vezérek sorába lép a szenegáli L. S. SENGHOR. Ők hárman a négritude főpapjai, akik szent ostyaként mutatják föl a nagyvilágnak Afrikát.

A *L'étudiant noir* csoportja igyekszik elhatárolni magát a mozgalmat befolyásoló két legjelentősebb szellemi áramlattól: a marxizmustól és a szürrealizmustól. Függetlensége megalapozásául önálló koncepció kidolgozásába kezd, amely persze egyelőre nem lehet több a vágyak és a célok megfogalmazásánál, eklektikus csipegetésnél, tisztázatlan szempontok alapján történő válogatásnál. A mozaikból barkácsolt emelvényt, amelyről szót intéznek a világhoz, a faji öntudat, az emóció képesai fogják össze.

A marxizmust „kutatási módszernek” és a „politikai forradalom technikájának” ismerik el, nem pedig minden kérdésre választ tartalmazó filozófiának. L. S. SENGHOR, David DIOP és más afrikai költők mély katolicizmusa eleve kirekeszti annak lehetőségét, hogy a materialista pilléreken nyugvó marxizmust a magukévá tehessék.

A szürrealizmusról L. S. SENGHOR L. KESTELOOTHoz intézett levelében, 1960-ban így ítélt: „Elfogadjuk a szürrealizmust mint eszközt, de nem mint célt, mint szövetségest, de nem mint mestert.”³³ Hármuk közül jobbára csak A. CÉSAIRE él a szürrealizmus művészi eszközeivel, inkább az izmusból áradó lázadás szelleme, az uralkodó rend tagadása ragadja meg őket.

A mozgalom szoros kapcsolatot tart fenn baloldali francia diákokkal, akcióegységet teremt velük az olasz fasizmus Abesszínia elleni agressziója idején.

Az irodalom és politika mellett etnológiai kérdések tanulmányozásába kezdenek. A Quartier Latinben és a Saint Germain-des-Près tanyáin

³² A. BRETON: *Un grand poète noir*, *Fontaine* 35. sz. Párizs, 1944.

³³ Idézi J. JAHN: *A History of Neo-African Literature*, London, 1968, 243. old.

vitaüléseket tartanak. L. S. SENGHOR a háború alatt sokat foglalkozik a második nemzedékbeli afrikai diákokkal.

Íme, innen és így terebélyesedik elő az Afrika nagy részét magával sodró irodalmi iskola, s egyben ideológiai és politikai mozgalom, a négritude pálmafája, amely a háború után érlelni kezdi szokatlan ízű gyümölcsseit.

IV. AZ AFRIKAI IRODALOM KIBONTAKOZÁSA

1947—1959

„Vad szolga, benned jóság magva nincs:
mindenre kész vagy! Szántalak, beszélni
Tanítottalak, bajjal; egyre-másra,
Minden órában oktattalak: addig
Magad se tudtad, mit kívánsz; baromként
Makogtál: én adtam ösztöneidnek
Szavakat, nyilvánulni, hasztalan!”

(SHAKESPEARE: A vihar, I : 2)

A világháború kitörése fékezően hatott az afrikai irodalom kibontakozására. A francia főváros német megszállás alá került, a párizsi böleső hosszú időre megszűnt ringani. Dél-Afrikában megerősödött a brit uralom ellen lázongó, szélsőségesen nacionalista és fajüldöző fehér kisebbség, amely a háború után mindjobban kezébe kaparintotta a hatalmat. Gyakorlatilag lehetetlenné vált a londoni székhellyel működő Afrikai Nyelvek és Civilizációk Nemzetközi Intézetének tevékenysége. A háború korlátokat emelt a fiatal afrikai értelmiség elé, gátolta nemzedékké szerveződésüket. Anyagi támogatás, mozgási szabadság s a béke nyugalma híján nem verhettek gyökeret.

A háború befejezését követő másfél évtized viszont gyorsuló fejlődést hoz magával politikai s ezzel szoros összefüggésben irodalmi síkon egyaránt.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének alapokmánya a világháború kitörésekor csődbe jutott Népszövetség egyezségokmányához képest új elveket fogalmaz meg, így többek között azt, hogy a gyarmati rendszer átmeneti állapot, a függetlenséggel nem rendelkező területeken az igazgatási hatalmat gyakorló európai országok tevékenységének egyetlen nemzetközileg elfogadott célja a gyarmati sorban élő népek előkészítése, anyagi és kulturális színvonaluk szüntelen emelésével, az önállósággal járó feladatokra. Az alapokmány szövegezői között szocialista diplomáták is ültek.

Ez a történelmi ígélet természetesen üres szó maradt volna, ha e népek nem veszik a kezükbe sorsuk irányítását. Most már nincsenek egyedül, a szocialista világrendszer segítségére is támaszkodhatnak. Nyugat-Afrikában főként politikai eszközökkel folyik a felszabadítási harc. Pártok, politikai mozgalmak alakulnak. A Demokratikus Afrikai Tömörülés (Rassemblement Démocratique Africain) már 1946-tól több jelentős afrikai író és költő — Fodeba KEITA, Bernard DADIÉ és mások — eszmei formálója. Kelet-Afrikában a hagyományosan harcos törzsek a fegyveres felkelés útját választják. Legismertebb a kenyai kikuju törzs mau-mau lázadása, amelyet a brit gyarmati túlerő az ötvenes években lever; az íróként is ismert Jomo KENYATTA kikuju népvészér börtönbe kerül. Afrika déli részén, a portugál gyarmatokon ekkor érik a fegyveres felszabadítási harc. A gyarmatosító imperialista hatalmak ellen ekkor még jobbára egységes tömbként fellépő afro-ázsiai országok 1955-ben Bandungban megtartott konferenciája az ellenállás tüzes fáklýáját lobbantja

fel a világnak mind a négy sarkában. Eresztékeiben meglazul a gyarmati rendszer.

A politikai megújulás első kézzelfogható jelei: 1957-ben elnyeri függetlenségét Aranypart (és felveszi az ősi Ghána birodalmának büszke nevét), 1958-ban pedig Guinea. Etiópiával és Libériával együtt most már négy politikailag önálló állam létezik Fekete-Afrikában.

Szervezkedik, a politikai eszközökkel vagy a fegyverrel vívott szabadságharcra való készülődéssel egyidőben rendezti sorait az afrikai írók és költők nemzedéke.

1. AZ IRODALMI ÉLET STRUKTÚRÁJA

FOLYÓIRATOK

A dél-afrikai bantu irodalom hanyatlásával, pontosabban elsorvasztásával paradox helyzet áll elő: az afrikai irodalom kibontakozása a negyvenes évek második felében és az ötvenes években jobbra idegen, európai közegben megy végbe. Kettős értelemben véve is: az irodalmilag-esztétikailag értékes művek zöme európai nyelveken, mindenekelőtt angolul és franciául íródik; az afrikai kulturális elmaradottság miatt ez a kibontakozó irodalom elsősorban európai olvasóközönségre, illetve az afrikai értelmiség európai műveltséggel rendelkező vékony rétegére támaszkodhat csupán.

Az idegen ajkú és európai ízlésű közönség légüres terében alkotó afrikai író számára ebben a helyzetben különös jelentőséggel bírtak a folyóiratok. Afrikára szintén igaz az Egyesült Államok példája, ahol a felnövő, ízig-vérig amerikainak mondható irodalom pillére nem a könyv, hanem a színes tartalmú magazin volt, s ehhez kapcsolódott a mindegyre terebélyesedő olvasótábor. Afrika irodalma a kibontakozás időszakában szintén elsősorban folyóirat-, s csak másodsorban könyvkultúra. A folyóiratok irodalomszervezői tevékenységének jelentőségére egy adat: a *Drum* c. dél-afrikai folyóirat 1957-ben megrendezett első irodalmi pályázatára több mint ezeröttszáz jelentkező akadt. A fekete-afrikai országokból, illetve területekről származó szerzők mintegy félezer önálló kiadványként megjelenő műve zömmel párizsi és londoni kiadóknál lát napvilágot.

Nem sokkal a második világháború befejezése után sikerült olyan fórumot teremteni, amely a *Légitime défense* és a *L'étudiant noir* próbálkozásai után végre életképesnek bizonyult. Sőt kezdetben szervezetileg is összefogta a világszerte reneszánszukat élő afrikai eredetű kultúrák művészeit: írókat, költőket, művészeket, tudósokat.

1947 októberében jelent meg a ma is legjelentősebb afrikai folyóiratnak számító *Présence Africaine* első száma. Megindítását a szenegáli Alioune DIOP kezdeményezte, aki irodalomszervező munkájához jelentékeny támogatást kapott L. S. SENGHORTÓL, A. CÉSAIRE-TŐL, R. WRIGHT-TŐL, SŐT A. GIDE-TŐL, A. CAMUS-TŐL, J. P. SARTRE-TŐL. A lap széles perspektívákkal indult: egyetlen spektrumba akarta gyűjteni az afrikai gondolat minden árnyalatát, politikai véleménykülönbségre való tekintet nélkül. Csupán a legszélesebb alapokon nyugvó egység jelszava biztosíthatta a munkatársi és olvasógarda gyors összetoborzását.

A lap központi feladatának az afrikai kultúra gyökereinek feltárását, értékeinek a „fehér nyugattal” való elismertetését s e kultúra korszerűvé

tételét, nemesítését tekintette. C. A. DIOP, hogy a *Présence Africaine* elkerülje elődei, többek közt a Martinique-ban betiltott *Tropiques* sorsát — az induláskor hangsúlyozza: „Célunk, hogy franciák legyünk, francia keretek közt éljünk.”

Ennek ellenére a francia hatóságok még az ötvenes évek végén is gáncsolni igyekeztek a *Présence Africaine*-t: a könyvtárakra nyomást gyakoroltak, hogy ne járassák, közvetlen és közvetett cenzúrának vetették alá, a posta meglehetősen késéssel terjesztette a szétküldött számokat stb. 1947-től 1953-ig 14 száma jelent meg, 1955–1960 között pedig 35; 1961-től negyedévenként adják ki.

A négritude eszményének, koncepciójának megfelelően egyformán helyet biztosít az észak-amerikai, a latin-afrikai s a kontinentális afrikai irodalomnak, tudománynak.

A *Présence Africaine* hamarosan új vállalkozásba kezd. Mindig több volt egyszerű folyóiratnál — fórum, aréna, szervezeti központ, egy szent háború vezérkara kívánt lenni. 1949-től könyv alakban különkiadásokat bocsát ki, Ghánáról, Guineáról, az afrikai és afro-amerikai írók és művészek világkongresszusairól, fiatal költőkről, irodalmi és tudományos művekből. Különös figyelmet kelt közülük C. A. DIOP *Nations nègres et culture* (Néger nemzetek és a kultúra) c. munkája, melyben kapcsolatot keres az afrikai történelem és Egyiptom, Etiópia múltja között. A szerző vakmerő történész: új összefüggéseket tár fel, a homályból előásott tényanyaga azonban olykor megalapozatlan, kellőképpen nem bizonyított, és túlságosan szárnyaló végkövetkeztetésekre ragadja; mindemellét kultúrtörténetileg érdekes és értékes olvasmány. E külön számok révén első ízben tárul föl a néger világ panorámája.

Az ötvenes évek elején megszaporodnak benne a kifejezetten politikai jellegű közlemények. A folyóirat a munkásrétegek helyzetével, munka jogi kérdésekkel, a szakszervezeti mozgalommal is foglalkozik. Sikeres kísérlet tesz arra, hogy fiatal afrikai diákokat, egyetemistákat vonjon be a vitákba.

1955 áprilisában új szemlélettel — és ismét előlről számozott sorozattal — jelentkezik a *Présence Africaine*. Vezércikkben fejti ki egyfajta „népfront politika” megteremtésének szükségességét és az antikolonializmus zászlaja alatt mindenféle politikai irányzat képviselőit harcba hívja Afrikáért. A politikusabb, a gyarmatosítók ellen irányított élő gondolkodás kétségkívül a nemzetközi életben végbement nagy változások tükröződése. Forrong Afrika és Ázsia, a klasszikus gyarmatosítás e két kontinense: a nagy gyarmatbirodalmak felbomlásának előestéjén vagyunk. Ez a bandungi konferencia éve. A DIOP munkatársai nevében egyértelműen hitet tesz az afrikai író elkötelezettsége mellett: „Afrikában a kultúrember nem zárkozhatik el a politikától, amely a kulturális újjászületés elengedhetetlen feltétele.” Fiatalok tollából ekkor számos marxis-

ta eszmét is tükröző cikk lát napvilágot. A DOP arra serkenti őket, hogy Afrika körülményeire alkalmazzák a marxizmust. Már az ötvenes években felbukkannak a szerkesztőségi állásfoglalásokban olyan gondolatok, amelyek később az ún. harmadik világ egészében hangerőre kapnak. Az V. szám vezércikkében meghúzódik az a tétel, hogy a dekolonizációért vívott harc elsődleges a munkásmozgalomhoz képest, — mintha e kettőt szembe kellene, vagy lehetne állítani. A XVIII—XIX. szám szerkesztőségi cikke fő ellentmondásnak nem Kelet és Nyugat (szocializmus és kapitalizmus), hanem Észak és Dél (a gazdaságilag fejlett és a fejlődő országok) közötti összeütközést látja.

Közben, még az ötvenes évek elején, a folyóirat közreműködik egy afrikai művészetről szóló kisfilm elkészítésében. Alain RESNAI és Chris MARKER *Les Statues meurent aussi* (A szobrok is meghalnak) c. alkotását azonban, annak gyarmatosítás-ellenes éle miatt, a francia hatóságok betiltják.

A lap a különkiadások folytatásaképp 1956-tól szabályos könyvkiadói vállalkozásba kezd.

Irodalomszervezői tevékenysége szintén igen jelentős. A szerkesztőség találkozóhelye a Párizsba látogató vagy ott élő íróknak, művészeknek. A *Présence Africaine* irányítói azonban ennél szélesebb látókört kívánnak olvasóinknak biztosítani. A folyóirat egésze alatt ül össze az afrikai, illetve afrikai származású írók és művészek első világtkongresszusa (1956). Képviselői jelen vannak más afrikai írótalálkozókon is. Részt vesznek az első néger művészeti világfesztivál (1966) rendezésében.

Mozgalommá nőtt lap tehát, a mi *Nyugatunkhoz* hasonlóan.

A ma is második legjelentősebb afrikai folyóirat — eltérően a *Présence Africaine*-től, amely angolul és franciául egyaránt közöl írásokat — kizárólag angol nyelvű. A *Black Orpheus* nyelviileg és szellemében egyaránt tükrözi a négritude romantikus koncepciójától magukat elhatároló, gyakorlatias, francia szürrealizmus helyett angol intellektuális hagyományokon nevelkedett, angol nyelven író afrikaiak világát. Ulli BEIER és Janheinz JAHN, két európai afrikanista alapította 1957-ben. 1960-ig hat száma jelent meg, azóta átlagban évente kettő. A szerkesztőség nem Európában, hanem az összafrikai viszonylatban élénk irodalmi életet élő Nigériában székel. Kezdetben a nigériai művelődésügyi minisztérium nyújtott támogatást a lapnak, ma a *Mbari Club* védnöksége alatt jelenik meg, az ország kulturális fővárosában, Ibadanban.

Alcfme arról tanúskodik, hogy „az afrikai és az afro-amerikai irodalom folyóirata”, ablakot nyit tehát az egész világ néger kultúrájára, a *Présence Africaine*-hez hasonlóan, de nem annak módján, hiszen a kettő közé nem tesz egyenlőségjelet.

Szépirodalmi és kritikai folyóirat, amelyben az irodalom és a művészet kap helyet; nem szolgál politikai, szociológiai és történelmi jellegű tuda-

mányos írások fórumául. A *Présence Africaine*-nél esztétikusabb kivitelű, művészi illusztrációk díszítik.

A *Présence Africaine* és a *Black Orpheus* mellett néhány más folyóirat is irodalmi fórummá válik. Belga Kongóban a *Jeune Afrique* (1947—1960), a *La voix du Congolais* (1946—1959), az *Études congolaises* (1957—) és a brüsszeli kiadású *Zaire*. A Dél-afrikai Unióban az *Africa South* (1956—1960), amely 1960-tól emigrációs lapként Londonban jelenik meg, továbbá az *African Drum* (1951—), amely később *Drum* néven folytatódott és 1958-ig foglalkozott irodalmi kérdésekkel, valamint a *Fighting Talk* (1946—1963) és a *New Age* (1953—1962). E két utóbbit betiltották. A portugál gyarmatokon néhány tiszavirág életű folyóirat bukkan föl: Zöldfokon a *Certeza* (1947), Angolában a *Mensagem* (1950) és a *Cultura* (1950). Sierra Leonében a *Sierra Leone Studies* közöl elvétve irodalmi vonatkozású értekező prózát (1953—). Szenegál első irodalmi rovatl rendelkező folyóiratai: a *Bingo* (1953) és a *Traits-d'Union* (1954—1957). Itt jelenik meg az ötvenes években a *Conditions humaines* s Párizsban az *Afrique en marche*, amelyek az afrikai kritika fórumai. Nigériában a *Horn* rövid életű költészeti folyóirat (1959). Az ugyancsak időlegesen megjelenő *Pilot* a hazafias költőnemzedék fóruma. Ghánában ugyanezt a szerepet a *Pioneer* játssza. A nigériai lapok közül az *Ibadan* c. egyetemi lap (1957) és a joruba nyelvű, Ifében kiadott *Odù* (1955) jut irodalomalakító szerephez. Ugandában két egyetemi lap a legjelentősebb irodalmi forum: a *Makarere Journal* (1958—) és a *Penpoint* (1958). Tanzániában a *Swahili* (1950?—) inkább tudományos folyóirat.

AZ AFRIKAI KULTÚRA TÁRSASÁGA

A *Présence Africaine* az ötvenes években központja a nyugat-afrikai irodalomnak. Közép- és Kelet-Afrikában ekkor ébrednek az irodalmi tudat, a kontinens déli részén pedig, a Dél-afrikai Unió területén és szomszédságában, valamint a portugál gyarmatokon, a mostoha politikai körülmények miatt nincs lehetőség az elszigeteltségből való kitörésre. Nyugat-Afrikából elsősorban a francia birtokokról származó írók, művészek és tudósok tömörültek a *Présence Africaine* köré. Zömmel a pánafrikai szemléletű négritude ideológiai nézőpontját vallották magukénak.

E kör alapította meg 1956-ban az *Afrikai Kultúra Társasága* (Société Africaine de Culture) elnevezésű szervezetet, amely nem kisebb feladatot tűzött maga elé, mint hogy keretbe fogja az egész világ, mindenekelőtt az afrikai és az amerikai országok afrikai származású tudósainak, művészeinek és íróinak tevékenységét. E kulturális szervezet egészét, különösen fennállása első évtizedében, erős négritude-ista szemlélet hatja át.

A Társaság elnöke J. PRICE-MARS, és főttkára A. DIOP, a *Présence Africaine* alapító-szerkesztője. Rendszeres tevékenység folyik a művészeti, vallási, tudományos, szociológiai gazdasági, pedagógiai és irodalmi szakosztályban. A Társaság nagyszabású célt tűzött ki maga elé: egy afrikai enciklopédia összeállítását, amelyből kirajzolódna Afrika múltja, jelene és intézményei, szervezetei, személyiségei, egyszóval mindaz, amit a gyarmatosítás ködbe vont, meghamisított vagy tagadott. Úgy tűnik, az európaiéhoz hasonlóan az afrikai felvilágosodás is enciklopédisták mozgalmával teljesedik ki. Amaz az egyház, emez a gyarmattartó világi apparátusa ellen vívja szabadságharcát. Afrikaiak és Afrika Amerikába szakadt sarjai összefogtak, hogy bizonyítsák: nincs nép kultúra és ősök nélkül.

NEMZETKÖZI TALÁLKOZÓK

Az afrikai értelmiség nemzetközi összefogását erősítették, s az irodalom ügyét is szolgálták azok a különféle kongresszusok, konferenciák, amelyeket az *Afrikai Kultúra Társasága* vagy más szervezetek hívtak össze. Az ötvenes évek a négritude filozófiájának jegyében telnek el. A pán-afrikai mozgalom ezeken a találkozókön rendszerint tehát szárnya alá veszi az afro-amerikai kolóniák képviselőit is. A bandungi szellem pedig ekkor még egymás mellé sorolja Afrika és Ázsia íróit, költőit, akik társadalmilag elkötelezetteknek vallják magukat, és rohamra készülnek a klasszikus gyarmatosítás bástyái ellen.

Az afrikai és afro-amerikai írók, művészek első világkongresszusa 1956. szeptember 19–22 között ült össze Párizsban, a Sorbonne falai között. Ez nyújtotta az első lehetőséget arra, hogy a résztvevők kollektív bölcsességgel nemzetközileg felmérjék az afrikai kultúra állapotát, kijelöljék helyét a világban és szervezett formában kísérletet tegyenek a fejlődés irányának és kereteinek meghatározására. Ekkor vált a néger kultúra, az afrikai irodalom hatalommá, ekkor mutatkozott be potenciális erejével, s jelentette be igényét arra, hogy az ismeretlenséget jelképező fehér folt helyén új színnel gyarapodjék a világ irodalmi térképe.

1959-ben március 26 – április 1 között Rómában ült össze a második világkongresszus, az *Afrikai Kultúra Társasága* kezdeményezésére. Ez a nemzetközi találkozó még mindig az afrikai és az afro-amerikai kultúra egysége jegyében vette szemügyre, most már nagyítóüveg alatt, a tennivalókat. Az irodalom helyzetét is pontosabban mérték föl, mint az első találkozón. Íme az elfogadott határozat főbb megállapításai:¹

— meg kell menteni a szóbeli irodalmak szétpergő értékeit (erre Ghánában, Guineában, illetve Haitiban történtek eddig megfelelő kezdeti intézkedések);

¹ Lásd *Présence Africaine*, XXXIV–XXXV. sz., Párizs, 1959, 387–392. old.

— a szóbeli irodalmat az írásbeliség szintjére kell emelni, egyelőre a gyarmatosítók nyelvének felhasználásával, amely az új Afrika építésének jelentős eszköze;

— bátran nyúljunk az ősi afrikai hagyományokhoz és azok új formáihoz;

— át kell lépni a nyugati irodalmak története folyamán kikristályosodott irodalmi struktúrákon; népe történelmi viszonyainak leginkább megfelelő módon teremtsen új formákat az író;

— a nemzeti nyelvek fejlesztése és a nép való életének bemutatása jelentős hozzájárulás az afrikai népek általános felemelkedéséhez;

— a gyarmatosítás következményeképp megsemmisülőben van a hagyományos dráma és színjátszás; az új afrikai színház megszületésére valószínűleg csak az anyanyelvi irodalom közegében kerülhet sor; addig viszont a hagyományos színjátszással magasabb szintű drámakultúrát kell létrehozni Afrikában, hasonlóan Haiti kreol és Brazília kísérleti afro-amerikai színházaihoz, amelyek a vudu, illetve a makumba hagyományaira támaszkodnak; a néger színház az Egyesült Államokban a fajüldözés elleni tiltakozás általános vonalát követte; a modern afrikai dráma repertoárja egyelőre nem alkalmas arra, hogy az afro-amerikai színészek tehetségét kibontakoztassa;

— harcolni kell az írástudatlanság felszámolásáért és a könyvtári hálózat szélesítéséért;

— kutatási központokat kell létrehozni az afrikai irodalom múltjának és jelenének tanulmányozására;

— szélesíteni kell a fordítói tevékenységet az afrikai nyelvekre;

— meg kell teremteni a nemzeti írószövetségeket, amelynek Ghánában és Guineában már léteznek, s szervezett formában kell segíteni az új írónemzedék kinevelését;

— továbbra is szorgalmazni kell az írók nemzetközi találkozóit.

Amint a fentiekből kitűnik, az eredmények szigorú számbavételekor a politikai függetlenség adta lehetőségekkel legjobban élő afrikai országok, Ghána és Guinea állanak az irodalom támogatásában az első helyen, példa gyanánt.

A második világtkongresszus egysége már csak látszólagos. Nyilvánvaló volt, hogy sok közös vonás ellenére alapvetően más az afrikai irodalom helyzete a többi néger irodaloménál, mások a problémái. Kieleződtek a világnézeti ellentétek: a marxista csoport külön nyilatkozattal jelentkezett. A frankofon afrikai csoporttal szemben színre lépett az angol gyarmatok afrikai értelmisége, amely javarészt tagadja a közösséget a négrituda romantikus eszméjével.

Az afro-ázsiai írók mozgalma, amely a klasszikus gyarmatosítás áldozatává vált két kontinens haladó íróit tömörítette, 1957-ben jött létre, Delhiben, indiai kezdeményezésre. Az írócsoport első konferenciáját

Taskentben tartották meg, 1958. október 1—7 között. Ez a találkozó inkább az irodalom és a társadalom, a politikai harc kapcsolatát hozta közelképbe, s csak másodlagosan érintette az irodalom és az irodalomtudomány szűkebb szakmai témáit. Az I. konferencia határozata alapján Colombóban felállították az *Afro-ázsiai Írók Állandó Irodáját*, szovjet, kínai, indiai, indonéz, japán, ceyloni, arab, szudáni, valamint kameruni és ghánai részvétellel. Főtitkára a ceyloni SENENAYAKE lett. A szervezet tevékenységét nemcsak az afro-ázsiai egység megbomlása, hanem a hatvanas években a nemzetközi munkásmozgalmon belül kiéleződő ellentétek is gátolják, illetve lehetetlenné teszik.

AZ AFRIKAI NYELVŰ IRODALOM FÓRUMAI

Az európai nyelveken írott irodalom fő fórumai: az afrikai folyóiratok és a párizsi, londoni könyvkiadók. Ennél szűkebb olvasóközönsséggel rendelkeznek az anyanyelven írott afrikai művek. Kiadásukra továbbra is főként afrikai hittérítő telepek nyomdái vállalkoznak. A londoni székhellyel működő *Keresztény Irodalom Egyesült Társasága* (United Society for Christian Literature) a negyvenes évektől szintén figyelemmel fordult az afrikai irodalom felé, megkísérelte befolyásának kiterjesztését. Kiadói tevékenysége azonban csupán néhány, főként ghánai mű közzétételére vonatkozott.

Az anyanyelvű afrikai irodalom serkentésére az egyházon kívül szintén történnek erőfeszítések.

Kenya, Tanganyika, Uganda, Zanzibár irodalmának és nyelvi kultúrájának előmozdítására 1948-ban felállítják a *Kelet-Afrikai Irodalmi Hivatalt* (East African Literature Bureau), amely könyvtári hálózatot tart fenn, s támogatja anyanyelven írott művek kiadását. Az ötvenes évek végéig mintegy hatszáz kiadvány jelenik meg a Hivatal szerkesztésében, egytizedük szépirodalmi alkotás.

1948-ban Nigériában hazafias politikusok kezdeményezésére létrejött a *Nyugat-Afrikai Társaság* (West African Society), amelynek céljai közt az Afrika-kutatás előmozdítása, az afrikai irodalom fejlesztése és közönségének kinevelése szintén szerepelt. A Társaság kiáltványa többek között leszögezte: „... egyetlen nép sem lehet nagy, saját irodalom nélkül. Gondolataikat, törekvéseiket és eredményeiket, történetüket, művészetüket és kultúrájukat, valójában egész népük történetét, oly módon kell megörökíteni, hogy sajátjuknak érezzék és a világ felismerje különbözőségét. Az afrikai téma afrikai írókat kíván...”²

² *West African Review*, 1948. I. 11. old.

Az Aranyparton 1952-ben létrehozták az *Afrikai Nyelvek Hivatalát*, amely a mai Ghána területén beszélt 56 nyelv és nyelvjárás közül nyolcat igyekszik módszeresen fejleszteni, hogy a modern tudomány és irodalom engedelmes eszközeivé váljanak. Megalakul az *Akan Helyesírási Bizottság*.

Maliban 1953-ban alakul meg a *Centre Culturel*, amely 1954-től az ország reprezentatív irodalmi műfajában, a drámában rendez vetélkedőket. A versenyszabályok legfeljebb másfél óras, francia vagy afrikai nyelven és nem több, mint 25 tagú együttessel előadott darabok részvételét tették lehetővé. A helyezésekről zsűri döntött. Az irodalmi fejlődés szempontjából szerencsés követelmény volt, hogy a darabok szövegét le kellett írni; csekély teret hagytak az improvizációnak, s ezzel a tudatos művészi tevékenységet erősítették. Rhodesiában az *Afrikai Irodalmi Hivatal* (African Literature Bureau) 1954-től tevékenysége első 6 esztendejében mintegy ezer anyanyelvű kéziratot vizsgált felül, amelyek közül a színvonalasabbakat díjazta.

Az afrikai irodalom ügyét volt hivatva előmozdítani az első ízben 1950-ben odaítélt *Margaret Wrong-díj*. Margaret WRONG a londoni *Afrikai Keresztény Irodalom Nemzetközi Bizottsága* (International Committee on Christian Literature in Africa) titkára volt. Húsz esztendőn keresztül dolgozott Afrikában, ott is halt meg. A díjat az ő emlékére alapították. A döntőbizottság elnöke Sir Gerald HAWKESWORTH, majd Christopher Cox lett.

Ezüst érmet és öt angol fontot meg nem haladó pénzjutalmat tűztek ki olyan Szudán, Szomáliföld, Kenya, Uganda, Tanganyika, Zanzibár vagy Belga Kongó területéről származó olyan angol vagy francia nyelvű munkára, amely legalább ötezer s legfeljebb tizenötezer szó terjedelmű, s amelynek témája általános érdeklődésre tarthat számot. Eltérően az *Afrikai Nyelvek és Civilizációk Nemzetközi Intézetétől*, amely az anyanyelvi kultúrát támogatta, a *Margaret Wrong-díj* nyilvánvalóan a gyarmatosító nyelvének pozícióit igyekezett erősíteni. Még egyértelműben vall a döntőbizottság kultúrpolitikájáról az 1954-ben bevezetett módosítás. Ettől kezdve két díjat osztottak ki: pénzjutalomban részesítették az Afrika bármely részéről származó európai (angol, francia, portugál, spanyol, afrikaans) nyelveken írott színvonalas kéziratokat — és érdeméremmel tüntettek ki már közzétett, afrikai nyelvű munkákat. Húsz angol fontra növelték az anyagi támogatás mértékét, ebből azonban afrikai nyelvű írás nem részesülhetett. Anyanyelvű (arab és fekete-afrikai) mű esetében szigorították a terjedelmi követelményeket: legalább 25 000 szót tartalmazó kéziratokat bíráltak csak felül (kivéve természetesen a költeményeket). Az európai nyelvű írásokról közvetlenül Londonban döntöttek, az afrikai nyelvekről előbb helyi szűrőbizottságok nyilvánítottak véleményt. Az eljárás bonyolultságát csak részben indokolhatták nyelvi nehézségek.

Általában az afrikai, de különösen az anyanyelvű irodalom jelentős fóruma a rádió. A legtöbb afrikai országban meglehetősen későn indultak a rendszeres adások: 1928-ban Kenya, 1931-ben Madagaszkár, 1934-ben Sierra Leone, 1935-ben Aranypart, 1939-ben Szenegál, 1940-ben Rhodesia, Nyasszaföld és Etiópia, 1941-ben Szomália és Kamerun stúdiói léptek működésbe. A háború után, kis szünettel, felgyorsul a fejlődés: 1949-ben Tanganyika és Elefántesontpart, 1951-ben Nigéria és Zanzibár, 1953-ban Togo és Dahomey, 1954-ben Uganda, 1955-ben Csád, 1957-ben francia Szudán, 1958-ban Niger és francia Közép-Afrika, 1959-ben Felső-Volta, Gabon és a francia Kcongó területén szólal meg a rádió — az ötvenes évek végére tehát a független Etiópiában és 23 gyarmati székhelyen. Az irodalmat befogadni képes közönség, afrikai kiadóvállalatok és afrikai nyelven megjelenő irodalmi folyóiratok hiányában a hangos újság és a hangos könyv szerepét egyszerre töltötte be. Hangja elért a távoli falvakba. Az adások nyelve persze zömében az angol vagy a francia, de rövid anyanyelvű műsorokat is szerkesztenek elterjedtebb dialektusokban. Sajnos a rádióstúdiók irodalmi műsorainak szövege nem áll rendelkezésre, mindörökké elveszett az éterben. Az egyetlen kivétel a *Voices of Ghana* c. antológia (Accra, 1958), amely kultúrtörténetileg érdekes csokrot nyújt az olvasónak az accrai adóállomás által 1955—1957 között sugárzott versekből, prózából, hangjátékokból és irodalmi tárgyú rádiócevegésekből, felolvasásokból.

2. NÉGRITUDE

Afrika és Európa kapcsolatának újraértékelése mindkét kontinensen újkeletű. Az első lépést a gazdaságilag-társadalmilag fejlettebb Európa tette meg az Afrikát felosztó egyezményekkel, amelyek újfajta függőséget teremtettek az európai gyarmatosító és az afrikai között. Afrika századunk második harmadában találja meg igazán szavát, jelenti be igényét az egész világ számára hallhatóan, a irodalmi fegyverével és valóságos fegyverekkel is, az önállóságra.

A nyugat-afrikai értelmiség függetlenségi háborúja — különösen a francia birtokokon — a négritude, azaz „négerség” néven ismertté vált irányzat. A rebellió Párizsban szerveződik, a gyarmatosító kulturális közegében, francia nyelvű írásokkal. A Prospero alakját öltő fehér gyarmatosító szájába tehát kitűnően illenének SHAKESPEARE-nek a fejezet elején mottóként idézett szavai. A négritude politikai mozgalommá nő, s végső szakaszában, a hatvanas években, államelméleti irányba is kiterjed.³ Átfogó igényű ideológia, amely meghatározólag hatott, elsősorban a francia gyarmatokról származó afrikai és nyugat-indiai költők és írók esztétikai nézeteire, szépirodalmi gyakorlatára.

A négritude szellemében fogant irodalom kibontakozásának időszakát az 1932—1946 közé eső évekre tehetjük. A mozgalom hólabdáját elindító, párizsi emigrációban tanuló és dolgozó nemzedék ekkor teszi az első kísérleteket a szervezkedésre, egyelőre tartósabb eredmények nélkül. A második világháború eseményei is megbontják tevékenységüket. A négritude virágkora az 1947—1959 közötti évekre esik. Ekkor indul meg és gyorsul fel a klasszikus gyarmatbirodalmak felbomlásának folyamata. Nem véletlenül jellemzi tehát az irányzat ekkori irodalmát harcias magatartás; ebben az időszakban kristályosodnak ki lírában, epikában és drámában egyaránt azok a stílusjegyek, amelyeket a négritude védjegye minősít. A gyarmatbirodalmak felbomlásával, a politikai függetlenség birtokában meginduló országépítéssel egészen új korszak köszönt be; az irodalmi élet központja Európából végérvényesen Afrikába helyeződik át. A nemzeti irodalmak kibontakozása egy merőben új társadalmi valóság talaján, szétfeszíti a négritude abroncsait, a „négerség” stílusirányzata hanyatló szakaszába lép. A líra, dráma és epika kilép a négritu-

³ A négritude jelenségét ideológiai-filozófiai szempontból eddig a legteljesebb igénytel MARTON Imre elemezte magyar nyelven: *Eszmék és téveszmék a harmadik világban*, Budapest, 1969.

tude ideológiai köntöséből, s az előző korszak stílusbélyegét már csak emlékként hordozza magán, egyre halványulóban.

ALAPÁLLÁS

A hatvanas évekig a nyugat-afrikai értelmiség javarészt a gyarmatosító ország fővárosában nevelkedett. Az afrikai öntudat, a négritude bölesője is a Szajna-parton ringott, ami sok mindent megmagyaráz a mozgalom egészéről. A harmincas évek Franciaországában összeverődött gyarmati fiatalságnak legalább négy közös jellemzője volt, akár a nyugat-indiai szigetekről, akár az afrikai kontinensről érkeztek: egy függetlenségétől megfosztott nép fiai, másodosztályú állampolgárok voltak, a bőrszínük fekete, mindannyian a francia nyelv és kultúra közegében nőttek fel, s végül, mindannyian osztoztak Párizs ekkortájt különösképp pezsgő politikai, kulturális életében.

A gyarmati iskolákban vagy nem tanították Afrika múltját, vagy meghamisították, sőt egyszerűen letagadták. Az afrikai kultúra időszámítása — a francia propagandában — a gyarmatosítók megjelenésével kezdődött. L. S. SENGHOR és társai úgy érkeztek meg Párizsba, mint akiknek múltjuk nincs, jelenjük a szolgaság természetes rendje, s a jövő az asszimiláció: felemelkedés a francia kultúrszintjére, azonosulás a francia gondolattal. A gyarmati gépezet ezt tűzte ki feltételként az első osztályú állampolgárság megszerzéséhez. E követelés szükségképpen egyet jelentett a gyarmati értelmiség hazájuk tömegeitől való elszakításával, annak minden következményével együtt.

A francia irodalom tükréből sem olvashattak ki sok jót. VOLTAIRE, MÉRIMÉE, BALZAC, MAUPASSANT, DUMAS műveikben az afrikai figurákat bizonyos lenézéssel kezelték.

A nyugat-indiai A. CÉSAIRE és L. DAMAS mellett ekkorra már vezéralakká nő a szenegáli L. S. SENGHOR. Ők a négritude apostolai. Egymástól gyökeresen eltérő történelmi helyzetben élő népek képviselői, mégis egy szólamban beszélhetnek, hiszen ekkor még az a döntő, ami közös bennük. Egyelőre nem jutnak messzebb a vágyak és célok megfogalmazásán — egyenlő jogú elbánás követelésén. Eklektikus csipegetés ez.

A négritude afrikai szárnyának vezéralakja kezdettől fogva L. S. SENGHOR, akinek a filozófiája a mozgalom egyéb vezetőinek a gondolatrendszerétől mindig is, s egyre inkább, jobbra helyezkedett el; elmélyítette a négritude irracionális vonásait.

Az afrikai irodalom története aligha nyújthat keretet a négritude sokárnyalatú, filozófiailag szerteágazó, s Afrikát, valamint az irodalom tartományát messze túllépő mozgalmának átfogó elemzéséhez — SENGHOR és afrikai követői esztétikai rendszerének, valamint szépirodalmi gyakor-

latának megértéséhez azonban elengedhetetlen néhány általános megjegyzés.

A négritude afrikai (SENGHORÉK) és afro-amerikai szárnya (A. CÉSAIRE és L. DAMAS hívei) egyaránt kapcsolatba jutott a marxizmussal Párizsban a világháború előtt, a két francia munkáspárt viszonylagos egységén alapuló népfrentkormány megalakulásának előestéjén. A CÉSAIRE 1956-ig a kommunista párt tagja volt; SENGHOR azonban MARX lényeges értékének csupán kisugárzó humanizmusát tekintette. A háború után távol tartotta magát a francia kommunistákkal együttműködő Demokratikus Afrikai Tömörüléstől, amely számos kiváló pályatársának iskolája lett. Sőt, a kultúra politikával szembeni elsődlegességének jelszavával állást foglalt amellett, hogy az afrikai mozgalmat „tisztán kell tartani” az európai (az adott helyzetben értsd: baloldali francia) befolyástól. Mindez nem akadályozta meg abban, hogy a világháború után közeledjék a SARTRE által megfogalmazott egzisztencializmushoz, SPENGLER történelmi relativizmusához, és — különösen az afrikai és az európai jellem megkülönböztető jegyeinek meghatározása dolgában (amely esztétikai rendszerének alapja) — BERGSONHOZ és LÉVY-BRUHL-hez. Az afrikai gondolkodás sajátosságait egy történelmileg változatlan feltételezett afrikai lélekből, az afrikai pszichofiziológiájából vezeti le.

SENGHOR elfogadhatatlannak találja a marxizmusból filozófiailag annak materializmusát, determinizmusát, a fogalmi megismerés magasabbrendűségét a szenzuális érzékléssel szemben, valamint MARX legfőbb gazdaságtani és politikai tételeit. Így az osztályharcról szóló tanítást is. A kultúra elsődlegességének hangsúlyozásával a nemzeti és az osztályöntudatot a faji öntudat csatornáiba igyekszik terelni — s ezzel a nemzeti felszabadító mozgalmat objektíve politikai szövetségeseitől fosztaná meg. Érettebb éveiben summásan ítélkezik a marxizmus—leninizmusról, amellyel különben, bár mindig negatív konklúzióval, de egész életpályáján viaskodott: „Mert hiszen mi a marxizmus—leninizmus, ha nem az orosz helyzetre alkalmazott marxizmus? És a tudományos szocializmus pedig görög római racionalizmus, amelyet egy német zsidó agyveleje alakított át és alkalmazott a nyugat-európai helyzetre a XIX. század közepén.”⁴

A négritude afrikai szárnyának más jeles képviselői, mint például az elefántcsontparti B. B. DADIÉ, legalábbis kezdetben, nem foglaltak el ennyire elutasító magatartást a marxizmussal szemben, mint ahogy a mozgalom első szakaszában az afro-amerikai szárny is keresett és talált vele érintkezési pontokat. CÉSAIRE és DAMAS ugyanis, akárcsak a *Légi-*

⁴ L. S. SENGHOR: *Pierre Teilhard de Chardin et la politique africaine*, Párizs, 1962, 26. old.

time défense köre, a kultúrát a politikai harc eszközeként tekintették, és nem fordítva.

Sajátossága a négritude afrikai szárnyának a katolicizmushoz való kötöttség s főként SENGHORNÁL, TEILHARD DE CHARDIN eszmei befolyása. Kétségtelen, hogy ebben az iskolai oktatást jelentős mértékben kezében tartó hittérítő tevékenységnek nem kis szerepe volt.

Az afrikai és az afro-amerikai szárny egyaránt rokonszenvvel ölelte magához a szürrealizmust, amely a két világháború között olyan művészek megnyilvánulási formája volt, akik alaktalan, a bizonytalanba nyúló körvonalú platformról, olykor levegőbe épített pódiumról támadták a kapitalizmust, határolták el magukat a fennálló, hitelét veszített rendtől. A négritude kapcsolata a szürrealizmussal szükségszerű volt, hiszen emez azt az értékrendszert utasította el, amelynek szerves részét képezte a gyarmatosítás. Az adott rend csődjének elismerése csak erősíthette az asszimilációval szembeni harcot. Ráadásul a négritude hívei úgy vélték: az az egészséges ösztönvilág, tudatalatti én, amelyet a szürrealisták oltárra emeltek, sokban rokon az ipari társadalomtól még javarészt érintetlen afrikai énjével.

A négritude a gyarmati elnyomás, a faji megkülönböztetés és az ezzel párhuzamosan alkalmazott asszimilációs politika reakciója volt. Antikolonialista éle adja meg pozitív tartalmát politikai és kulturális síkon egyaránt. Különösen a mozgalom első szakaszában, és egészében véve, tehát jótékony hatású. Negatív vonásai azonban kezdettől fogva ellentmondásossá tették: faji alapon kívánta megteremteni az afrikai, észak- és latin-amerikai fekete értelmiség egységét. J. P. SARTRE 1948-ban tett találó jellemzésével: *anti-raciste racisme*, fajelméletet elutasító fajelmélet a négritude.⁵ Egy értelmiségi elit ideológiája, amely faji értékek hangsúlyozásával, dokumentálásával kívánta benyújtani a számlát az európai felsőbbrendűség híveinek. Az egyenjogúságot azonban — legalábbis ami a mozgalom afrikai szárnyát illeti — voltaképpen csak önmaga, a művelt elit számára követelte, s nem a tömegek számára. Kezdetől fogva kitapintható tehát, hogy a négritude nemcsak szembenállás a gyarmatosítók asszimilációs kultúrpolitikájával, hanem ideológiai előkészítése is az értelmiségi elit uralmának Afrikában. A faji testvériség osztályérdekeket tagadó illúziójával kívánták megteremteni egységüket országos, kontinentális, sőt nemzetközi síkon. Ez az egység szükségképpen csak időleges és rövid életű lehetett. A négritude végérvényes szétágazása azonban csak a mozgalom második szakaszára, a második világháború utáni évekre esik.

⁵ J. P. SARTRE: *Orphée noire*, L. S. SENGHOR *Anthologie de la nouvelle poésie nègre et malgache* c. antológiájának előszava. Párizs, 1948, XXXIX. old.

KÍSÉRLET A „NÉGER-AFRIKAI ESZTÉTIKA” MEGTEREMTÉSÉRE

Az irányzat ideológiájának jellegzetes vonásai örökletes módon jelentkeznek L. S. SENGHOR jelentős kísérletében, „egy néger-afrikai esztétika” megteremtésében. A feladat pusztá kitévése — ilyen fogalmazásban — már a négritude szemléletről vall. Esszéiben, tanulmányaiban, cikkeiben, előszavaiban, beszédeiben faji tulajdonságokból bontja ki a néger világot szolgáló kívánó esztétikáját.

TEILHARD DE CHARDIN-nel vallja, hogy az emberiség fejlődésében jelentősebb új szakaszokat különféle fajok keveredése, kulturális kölcsönhatása nyit meg. Egy elvont, egyetemes kultúra szemszögéből ilyenformán utólag még a gyarmatosítást is hasznosnak ítéli. Az oxfordi egyetemen 1961-ben mondott beszédeben így összegezi két évtizeden keresztül többször is megfogalmazott gondolatát: „Ami Franciaország politikáját illeti, bár gyakran élesen ostoroztuk, végül is pozitív mérleggel zárul, mivel arra kényszerített bennünket, hogy magunkba fogadjuk az európai civilizációt. Ez serkentette a négritude-öt.”⁶

SENGHOR a negyvenes és az ötvenes években — hogy bizonyítékát adja az afrikai elit egyenjogúságának — tehát azt keresi: melyek a néger szellemiségnek azok a sajátosságai, amelyekkel hozzájárulhat az európai (értsd fehér) kultúra ötvözéséhez, s ezzel egy egyetemes afro-európai kultúra megteremtéséhez. Pontosabban, kettős célt tűzött maga elé: bizonyítani a néger szellemi értékek létezését s ezek különbözőségét az európaiétól.

A négritude faji szemlélete, korlátai miatt a megoldáshoz csak bizonyos emberi tulajdonságok metafizikus kiragadásával és abszolutizálásával juthatott. Feltételezése szerint a mai európai kultúra a görög—latin szellemiség egyenes leszármazottja, s a fehér ember alkatának megfelelően szükségképpen és alapvetően racionalista elveken nyugszik. Ezzel szemben az afrikai legfőbb jellemzője, hogy emocionális lény. Az európai gondolatiságának, hideg tudatosságának ellenpontjaként az afrikaiiban a költői kifejezés spontaneitását, melegségét, expresszív tulajdonságokat keres s vél megtalálni. DESCARTES „gondolkodom, tehát vagyok”-jával ezt szegezi szembe: „érzek, tehát vagyok”. A költészetet és a zenét éppen érzelmi telítettségünkél fogva tekintik par excellence afrikai kifejezési formáknak. A zenéhez szorosan kapcsolódó

⁶ Idézi I. L. MARKOVITZ: *The Political Philosophy of Leopold Senghor*, New York (New York University-re benyújtott disszertáció, kézirat)

tánc központi szerepét az afrikai életében így summázza: „a négerek táncolják életüket”. Végso elemzésében az európai objektivitását szükségképpen egészíti ki az afrikai szubjektivitása.

Ilyen metafizikus alaptételekre építi esztétikai és nyelvészeti elemzéseit. A ritmus mindenhatóságát hirdeti a lírában, a zenében, a táncban. Lírai receptje a dalolt, zsolnárszerűen énekelt vers szemben a szavalásra alkotott európai költeményekkel. A vers belso muzsikáját kiegészítő — Afrikában gyakori — zenei kíséretet is a néger vers belso sajátosságai-ból vezeti le. Felidézi a mai Mali területén élő népek legendáját, amely szerint a tam-tam születése megelőzte minden művészetét. Az afrikai nyelvek egyik fő sajátosságát a szókincs konkrétságában jelöli meg, és megállapítja, az afrikai költészetben a konkrét szavak bőségéből kirakott képszerűség a legszembetűnőbb sajátosság, szemben az európai költészettel, amelyben szabadabban érvényesül a gondolatiság, az elvont főnevek fogalmi építőeleme. A konkrét főnevek, bőséggel áradó jelzők, s a cselekvést hordozó igék gyakorisága az afrikai vers legizesebb fűszerei amelyeket SENGHOR a legtisztább néger stílusként ajánl.

Az európai ráció szerinte analitikus, s ez a tulajdonsága a gyakorlati alkalmazás révén érvényesül. A néger racionalizmusa a világ jelenségeit megbonthatatlan egységében, szintézisében észleli és intuitive érzekeli, közvetlen cselekvés útján.

A mai európai irodalom világi jellegével összeveti az erősen morális, sőt vallásos indítékú afrikai művészetet, s az európai „ateista materializmusával” szembeszögezi az afrikai „spirituális materializmusát” — ami persze megint fából vaskarika. Az afrikai irodalmat éppen vallásos kötöttségei folytán nevezi szürnaturalistának. B. DIOP meséihez⁷ írt előszavában így nyilatkozik: „... nincsenek határok Afrikában, még az élet s a halál között sem. A valóságos csak a logikus értelem merev korlátainak áttörésével, csak szürrealis dimenziókba való kiterjedéssel ölt testet, válik igazsággá. Azazhogy, a néger-afrikai szürrealizmus kozmologikus naturalizmus, szürnaturalizmus.”

Megfogalmazásában a négritude elkötelezett. Esztétikai rendszerét is azért dolgozta ki, hogy mozgósítson vele, persze abban a jellegzetes senghori tévhitben, hogy a kultúra elsődleges a politikával szemben. Idealista gondolatrendszeréről szemléletesen árulkodik, ahogyan a végso célt kitűzi. Azt vallja, hogy az 1789-es polgári és az 1917-es szocialista forradalom után „egy harmadik forradalom van érlelődőben, a kapitalista és a kommunista materializmus reakciójaként, amely magába olvasztja és egyesíti az erkölcsi, sőt vallásos értékeket a megelőző két nagy forradalom politikai és gazdasági vívmányaival. Ebben a forrada-

⁷ B. DIOP: *Les nouveaux contes d'Amadou Koumba*, Párizs, 1958

lomban a szerepet a színesbőrű népeknek kell játszaniok . . . glóbuszunk új civilizációjának felépítésében.”⁸

A NÉGRITUDE TÜKRE VERSBEN ÉS PRÓZÁBAN

A négritude — SENGHOR egyszerűsített, valóságos politikai tartalmától érthetően eltekintő meghatározásával: „a néger-afrikai kollektív személyiség” — tendenciaszerűen nyilatkozik meg a szépirodalmi gyakorlatban, korszakonként, területenként, írónként, művenként eltérő intenzitással és formában. Hatását a faji eredetű dac, az asszimilációval és az európai értékekkel való szembenállás, hangsúlyozott afrikaiság, a néger világ egységében a borszín mint meghatározó erejű közös nevező kiragadása jelzi legfőképpen. A témák feldolgozásának sajátos módját, tágabb értelemben vett stílusát jelenti az irodalomban, egyfajta jellegzetes hangszerelést. Voltaképpen a gyarmatbirodalmak felbomlásának irodalmi lecsapódása versben és prózában.

Mint irodalmi stílus, a négritude 1947–1960 között hat elevenen. Utánérzések és divat folytán modorosság lett belőle. Hatóereje tehát időben meglehetősen pontossággal körülhatárolható.

Térben is: Szenegál, Kamerun, Dahomey, Elefántcsontpart, Kongó, Mali a négritude fő fészkei a kontinentális Afrikában, valamint Madagaszkár. Az angol gyarmatbirodalomhoz tartozó nyugat-afrikai területek eltérő társadalmi levegője nem kedvez a négritude ideológiájának. Ghána és Nigéria, kisebb mértékben Sierra Leone néhány költőjére és írójára azért hatott: W. SOYINKA, C. EKWENSI, R. ARMATTOE, F. K. PARKES, G. OKARA és mások több műve a négritude jegyeit hordozza magán.

Mint minden romantika, a négritude is végletekben szemléli a világot. Költői és írói mintha egyfajta színvakságban szenvednének: a színskálából a fehéret és a feketét emelik ki, s rebellis módon újfajta emóciókkal töltik meg e fogalmakat. A fekete a tisztaság, a szépség, a becsület, a tökéletes emberi test színe, a kontinens méretű őshaza állandó jelzője. A fehér fogalmának esztétikai értéke nullára csökken, sőt zéró alá süllyed: kifejezetten pejoratív értelmet kap. Van, aki szürrealista gátlástalansággal a tejre is az „éhenfa sötét” jelzőt találja a legalkalmasabbnak, hogy kívánatoságát érzékeltesse. SENGHOR ilyen vesszorokat kanyarít:

Irók most néked, mert könyveim fehérek, mint az unalom,
fehérek, mint a nyomorúság, vagy a halál.

(*Levél egy fogolyhoz.* ÖRVÖS Lajos ford.)

⁸ L. V. THOMAS: Senghor à la recherche de l'homme nègre, *Présence Africaine*, 54. sz. Párizs, 1965, 15. old.

Tam-tam, ments meg, tam-tam, párdúc-szökelléstől,
hangya-taktikától
A nyálkás hüllőktől, amelyek harmadnapon bukkantak föl
a mocsárból
Hej, de méginkább a fehér lelkek szivacs-talajától,
enyves-síkos dalától

(Kongó. CSOÓRI Sándor fordítása)

B. DADIÉ versben mond hálát az istennek, amiért négernek teremtette, szinte kérkedik a feje alakjával, az orrával, lábával. Büszke bőrszínére, mert

A fehér az egyszeri véletlen színe
A fekete az idők végtelenjéé

(Köszönöm, Istenem)

A négritude hangja harsog DEI-ANANG-ból, a mozgalomhoz ugyan hozzá soha nem nőtt, de arra felügyelő úttörő ghánai költőből:

Fekete vagyok,
Oly büszke, hogy fekete!
Mert a fekete minden színt
Dúsan magába sűrít

(Fekete vagyok)

D. DIOP szenegáli költő ugyancsak a négritude haragos kardcsapásával választja ketté a színeket:

ki ott bókolsz tükröktől elfajzott szalonokban,
.....

Ha néha-néha eszedbe jut még föld-arcú anyád kunyhója,
el-el pirul képed, mely hosszú ideje megsápadt már.

(Elpártolt testvér. CSOÓRI Sándor ford.)

A fekete szín és a fekete test ünneplése egyazon szertartás náluk. **D. DIOP** *Egy fekete táncosnőhöz*, vagy *Rama Kam* e. verse kiválóan illusztrálja, hogyan emelték a költészet oltárára a fekete testet. A nigériai **C. E. BROWN** a *Lagosi lakodalomban* valósággal tobzódik a fénylő testű néger táncosok látványában, extázisban idézi a „tarkón feltornyozott, fülre símuló fekete s fényeshajzatú kerek koponyák”-at, a „gömbölyű, széles

tomporok"-at, a „nyilegyenes hátak, pálciformájú nyakak, elliptikus csípővonalak” forgatagát. L. S. SENGHOR így kiált fel:

Póre nő, fekete nő

Az életnek színe, a szépségnek formája a te öltözéked!

(Fekete nő)

A. TUTUOLA nigériai író világhírű regényét, a *Részeg a bozótbant* színpadi változatban 1964-ben egy nigériai színtársulat Ghánában is előadta. D. NWOKO modern rendezéséből a négritude ismert arcéle bukkan előnk. C. C. O'BRIEN így számol be róla: „Az est fénypontja a »fehér istenek«, egy európai házaspár megjelenése. Fakóra mázolt arcuk körül csapzott szőke haj lógott: úgy tűnt, mintha csupa láb meg orr lennének, a mozdulataik szegletesek, szerelmi játékuk a madarakéhoz hasonlatos, a hangjuk éles és szomorú. Bizonyos értelemben jóindulatú, sőt erőteljes figurák voltak, de e két vonás különvált, és mindezt a színészek két széthulló rongybábú mozgásával érzékeltették. A közönség vegyes: fekete és fehér volt. A fekete közönség szívből kacagott. Mi, fehérek, szintén nevetünk, de később — és kevesebbet.”⁹

A négritude életérzése nagy szerepet játszott az öntudatra ébredt afrikai írástudók narcizmusában: gondolatviláguk középpontja Afrika, mágneses bűvölettel köti őket. A ghánai R. АРМАТТОНЕ kivételével — aki mintegy 20 könyvet adott ki — igazán csak Afrikáról van jelentős mondanivalójuk. Regényeik főhősei mindig négerek. A guineai C. LAYE *Le regard du roi* (A király tekintete) c. regénye (1954) látszólag kivétel: itt ugyan fehér ember a vezéralak, viszont negatív figura, aki emberségét az afrikai filozófiához való hasonulás mértékében nyeri vissza, környezete afrikai jellemeiből építi újra önmagát.

A nyugat-afrikai regényben az irodalmi iskolát teremtő két kameruni mester, M. BETI és F. OYONO életművében tapinthatók ki legplasztikusabban a négritude nyomai, s kínálkoznak éppen ezért példaként. Hőseiknek legfőbb jellemzője, hogy nem fehérek, s látszólag ezért élnek szolgátságban. Figuráikat az élet periferiájáról válogatják. Háziszolgák, cselekvésképtelen öregek, a térítő missziók és a fehér gyarmati tisztviselők izolált világából kiemelt jellemeik mozognak regényeikben, elrendeltetés-szerűen, előre kirajzolt körpályán. Hőseik, akárcsak a szerzők, egyáltalán nem, vagy csak időlegesen találnak kapcsolatokat a változás ígérő hordozó politikai mozgalmakkal. A négritude hívei elsősorban vagy kizárólag a kultúra fegyvereit kívánták csak forgatni. Aki nem készül politikai vagy fegyveres harcra, szövetségeseiket sem keres. Hőseik mene-

⁹ *New Statesman*, London, 1964, V. 1.

külnek, menekülnének: faluból a városba, belső településekről a szabaddabb látóhatárral kecsegtető tengerpartra, a missziós telepek zárt világából az életbe, vagy éppen fordítva, Afrikából Párizsba, a francia főváros idegen világából pedig vissza a szülőföldre. Aki szembeszáll a hatalommal, az csupán magányos lázadó. Ezért törvényszerű regényeikben az afrikai hősök reményvesztett bukása. A négritűde ellenpróbája a francia nyelvű prózában leginkább a szenegáli S. OUSMANE, aki a fehér – fekete kategóriákban fogalmazó négritűde-től a legmesszebb jutott az osztályszempontú társadalmelemzésben.

A négritűde műfaji elrendeződésben is alakítólag hatott a nyugat-afrikai prózára. Az önéletrajzi regények divatáramlata egyik forrásaként az ötvenes években nem nehéz rálelni a négritűde kisugárzására. Ezekben az autobiografikus írásokban az időleges emigrációban élő néger fiatalság életérzése uralkodik: az elidegenedés, a magárahagyottság, a félrelököttség, a sors aljáról felfelé igyekvés. A szerzők egyes szám első személyben, néha egy harmadik személy mögé rejtezve, de mindig önmagukról vallanak: a nagy történelmi szerepre készülő afrikairól. Az emigrációs magány különben a négritűde-re hangszerelt nyugat-afrikai lírának is jellegzetes témája, sok szép vers ihletője.

A fekete szín, az afrikai test, az afrikai léletsors vállalása egyszersmind az afrikai lélek, hit, természetfelfogás vállalását is jelenti a négritűde ihletésű irodalomban. A nigériai G. OKARA, a szenegáli B. DIOP lírai prózájában (regényben, mesében) és prózaverseiben különös tisztasággal fogalmazódik meg az animista vallásfelfogás, egy elfelejtett hierarchia, elevenek és holtak, az ember, valamint az állat-, növény-, ásványvilág egysége. B. DIOP a folklór naiv hitével fogalmaz:

Figyelj a tárgyakra, ne csak az élőkre,
Hallgasd a tűz ropogását,
Hallgasd a víz csobogását,
Füled a szélbe, füled a fák sóhaját:
Őseink lélegzete az.

.....
A holtak nem távoznak el örökre
M megbújnak az asszonyok keblében,
A gyermekek sírásában, a felizzó zsarátnokban.
Nem a föld alatt lakoznak a holtak,
Hanem a libegő lángú tűzben,
A panaszosan hajladozó növényben,
A görgő sziklában

.....

(Ősök)

Ugyanez a balladai hangvétel tér vissza például G. OKARA *A hang* (1964) c. szimbolikus regényében. A négritude mesterei egyhúru hangserükön egy fekvésben játsszák a verset s a prózát.

A népköltészet ékítményei díszítik verseiket — ebben is hűségesek Afrikához —, alliteráció, vissza-visszatérő gondolatok gyűrűzése, megtervezett monotonía, hömpölygő, ritmus, amelynek látszólagos ernyedtsége alatt az indulat ereje feszül.

Afrika rendszerint nem konkrétan, egy-egy földrajzilag is valóságos tájában vagy történelmileg hiteles epizódjában, térben és időben konkrétan megragadva jelenik meg a négritude stílusában, hanem mítoszra nagyítva, az elvonatkoztatott ábrázolás szintén. E művekben Afrika — egy stilizált Afrika — a szabadság és a boldogság szinonimája. Csak-hogy túlságosan éteri szövésű, elérhetetlen messzeségbe állított — amelyet a négritude stílusában visszakívánni lehet, követelni nem, vágyakozni lehet rá, „fegyverrel ékesített kart” kinyújtani érte nem. Afrika a valóság és az álom, a múlt és a jövő határmezsgyéjén lebeg. Az illuzórikus faji testvériség eszméje csak egy ilyen átromantizált, tündérvilágba kivetített Afrikában lehetett hazára. Költészetben lírikusok roppant széles skálája siratja el szárnyaló ódáikban a rabszolgaságba döntött Afrikát, vall biblikus hömpölygéssel a szabad Afrika eljövételéről. Prózában talán a guineai C. LAYE kezelte legvarázslatosabban a négritude fekete ecsetjét a falusi életmód, a bearanyozott múlt nosztalgikus freskójának megfestésénél. A *Fekete fiú* (1953) és későbbi regényeinek is sok részlete mind önálló miniatűr remek, nem véletlenül kedves választása antológiák szerkesztőinek.

A négritude hívei nemcsak hazai olvasóközönség híján, hanem a mozgalom politikai tartalmából fakadóan, az európai olvasóközönségnek címezték mondanivalójukat. Nem annyira népüket buzdították a függetlenségi harcra, mint inkább a humanizmus jogán jelentették be igényüket a szabadságra azoknak, akik elrabolták tőlük. A nyomasztó hazai valóságból a Nyugaton megszerzett műveltség csúcsaira jutott és a gyarmatosítóval szemben a kultúra párbajfegyverét választó értelmiségi elit képviselői aligha szólhattak volna másként. A négritude sohasem vert gyökeret forradalmi mozgalmakban, sőt attól mind távolabb sodródott. Különösen az ötvenes évek végefelé egyfajta vákuumba került a négritude költője és írója: elszakadófélben volt a gyarmatosító anyaország közegéből, de nem tért még meg Afrika stilizálatlan valóságába. Nem is akart: szövetségeseit sohasem népének tömegeiben kereste, hanem a gyarmatosító nép humanizmusát ébresztgette. Innen a fölfelé kiáltás, a hangerő, az érzelmek halmozása, az emocionális viharokat regisztráló költészet. Prózában (gondoljunk a kameruni iskolára vagy a nigériai W. SOYINKA-ra, hogy csak a legkézenfekvőbb példákat említsem) innen a kesernyés humor, fanyar szatíra, kissé túlzottan önérzetes gúny. És

innen, prózában és versben egyaránt, a harag, a gyökértelenségből fakadó s éppen ezért túlságosan is széles lendületű, lármás vagdalkozás, minden irányba. M. SINDA kongói költő akaratlanul is kitűnően jellemzi a mozgalom egészét:

Szólj az órákról és a napokról,
Amikor átkozódunk.

.....
Szólj az őrzöngés óráiról,
Amikor ordítózunk,
Amikor dühtől részegen fenyegetőzünk

.....

(*A hajnal fénye*, Szűcs László ford.)

SENGHORNál s katolikus ihletésű költőtársainál a haragot és elkeseredést feloldja a keresztényi megbocsátás. Jézusi gesztussal jobbot kínálnak Afrika egykori keresztrefeszítőinek.¹⁰ A megbékélésnek ez a szelleme azonban nemcsak a missziós papok munkáját dícséri. A hatalmat nem saját népük tömegeivel, hanem a gyarmatosítókkal megosztani kívánó vagy kényszerülő értelmiségi elit objektív helyzetéből fakad ez. A négritude másik szárnyát — fonákját, ha úgy tetszik, de színét, ha a forradalmi költészet oldaláról közelítjük meg — a fiatalon elhunyt és az utóbbi években ismét fényesedő csillagú szenegáli költő, D. DIOP fémjelzi. Kevés társával együtt úgy vélte, SENGHORTól eltérően, hogy nincs mit köszönnie az európai gyarmatosítónak. Lírájukra a négritude-ön túli baloldali költészet tercel Nyugat-Afrikából és Dél-Afrikából.

A NÉGRITUDE AFRIKAI KRITIKÁJA

A hatvanas évekre a négritude eszmevilágát létrehozó történelmi tényezők hatása gyengül, megszűnik. Az elit afrikai értelmiség elidegenedését felváltja a stabilizáció. Az ódákban megénekelte Afrika harmincegynéhány politikailag független országban testet ölt, kézzelfogható valósággá alakul. A négritude az irodalomban avittá válik. Az ellentmondásos, de antikolonialista éle miatt végső kicsengésében haladó mozgalom legfőbb kritikusa maga a történelem, amely a hatvanas évekre modorossággá zsugorítja ezt a stílust.

A négritude leginkább alkalmas kifejezésmódja — gyűlékonyságánál, prózához viszonyított elvontságánál, emocionális töltésénél fogva — a

¹⁰ A *Haldokló bilincsek* c. antológiában, Budapest, 1968, BALÁSSY Béla és CSANÁDI Imre csokorra valót gyűjtött az ilyen szemléletű lírából

lira volt. Ez a közeg, az ötvenes évek hallatlanul bő termése után, észrevehetően megritkul. Az írástudó első nemzedék jelentős részét felszívja a politika, az államgépezet. Akik a helyükre lépnek, már mindkét lábbal Afrikában állnak, kevés kivétellel sohasem ismerték a hazátlan emigráció légkörét, mire beértek, már karnyújtásnyira volt tőlük a függetlenségében konkrét haza.

A négritűde megítélésében persze már korábban megoszlottak a vélemények Afrikában is. SENGHORÉK faji gyökerekből eredeztették, tehát időn kívül helyezték, örök érvényűnek hirdették. Mások pusztán létjogosultságát is tagadták, hiszen nem sajátjaiban, karikírozva, hanem általános emberi mivoltában, specifikumot is magában foglaló teljességben kívánták az afrikait ábrázolni. A néger írók és művészek első világkongresszusán (Párizs, 1956) még látszólag töretlen az egység. A második világkongresszuson (Róma, 1959) már nyíltan kirajzolódnak az ütköző tendenciák erővonalai; a marxista csoport külön nyilatkozattal lép fel. Az angol nyelven dolgozó afrikai írók első konferenciája (Kampala, 1962) a négritűde kritikájának első nyílt fóruma lesz, ízekre szedik mint ideológiát és mint irodalmi stílust.

A négritűde legszókimondóbb bírálója Afrikában E. MPHAPHELE emigrációban élő dél-afrikai író: „Képzelnék el egy kínait, aki reggel felébred, és kiáltozni kezd az utcán arról, hogy valami kínait fedezett fel a szobraiban, a festményeiben és a zenéjében . . . Ki kell nőnünk végre azt a szokást, hogy feketeségünkre úgy gondolunk, mint valami árura, amellyel az idők végezetéig megtölthetjük írásaink tartalmát.”¹¹

A négritűde-del átmenetileg kacércsódo nigériai W. SOYINKA ironikus tigrítűde-nek, csikjaival hivalkodó tigrisségnek nevezte a négerség szellemiségét faji alapon hirdető íróársai tevékenységét.¹²

A francia nyelvű írók közül S. OUSMANE szerint a négritűde, szemléletből eredően, gyakran negatív panaszokra ösztönöz, bizonyos értelemben passzivitásra kárhoztat, megelégszik átkokkal, cselekvés helyett. M. BETI, aki a négritűde-től fokozatosan távolodik még mélyebbre nyúlt, az irányzat alapját kezdi ki: „Jobb, ha a kérdést társadalmi és nem faji kérdésként kezeljük. Különbben is, a helyzet változik, s a gyarmati gyámkodás megszűntével valószínűleg kísérlet történik majd a feketék feketék által történő elnyomására. A társadalmi elnyomás szempontjából kell vizsgálni a helyzetet.”¹³

BETI szavainak — ma már bizonyítható — igazsága olyan súlyos, hogy méltán lehet zárókö a négritűde izgalmas jelenségéről elmondottakhoz.

¹¹ *Encounter*, London, 1961, III.

¹² G. MOORE: *Seven African Writers*, London, 1962, XVI. old.

¹³ Idézi L. KESTELOOT: *Les écrivains noirs de langue française: naissance d'une littérature*, Brüsszel, 1965, 299. old.

3. A FRANCIA BIRTOKOK IRODALMA

Az előfutárokat leszámítva, a múlt század végétől elsőknek a portugál gyarmatokon ad írásos formában életjelt magáról az afrikai irodalom, portugál nyelven. A világirodalom kapui ellen bebocsátásért induló első nagy roham azonban a dél-afrikai bantu íróké, a huszadik század első felében. A következő támadást a francia birtokok afrikai írói szervezik a negyvenes évek végén s az ötvenes években. Valóságos támadás ez, rebellió, perlekedés a nagyvilággal, főként Európával, az afrikai kultúra elismertetéséért, az afrikai személyiség méltóságáért, az afrikai népek jogiáért. Lépéstávolságban követi majd őket a nyugat- és kelet-afrikai angol birtokok írónemzedéke angol és afrikai nyelvű művekkel.

A francia birtokok irodalmi kibontakozásának központjai: főként Szenegál, valamint Kamerun, Madagaszkár, Elefántesontpart, Guinea. E irodalom köldöksínörje azonban továbbra is Párizshoz fűzi a háború után jelentkező, második nemzedék színe-javát. Főként itt jelennek meg műveik. Kevés kivétellel mindannyian francia nyelven írnak, a francia kultúra emlíni nevelkedtek, s osztoznak a gyarmati számkivetettségben. Elsősorban afrikainak vallják magukat, s csak másodsorban szenegálinak, kameruninak, illetve a különféle törzsekhez tartozónak. A legfőbb közös kapcsuk mégis a négritude testvérisége.

A NÉGRITUDE SZEMLÉLETE A SZENEGÁLI LÍRÁBAN

Léopold Sédar SENGHOR (1906—) nemcsak a szenegáli, hanem az egész afrikai irodalom kimagasló egyénisége. Költő, író, esztéta, esszéíró, kritikus, irodalomtörténész, ideológus, politikus, államférfi. A mai afrikai költészet egyik megteremtője, poeta doctus, Szenegál első köztársasági elnöke. Középnévében, amely törzsbéli származására utal, Afrikát hordozza, csakúgy, mint költészetében, amelyben a legmaradandóbbat nyújtotta.

Joalban született, egy Dakartól mintegy száz kilométerre fekvő kisvárosban. Apja nagykereskedő, akinek közmondásos a gazdagsága. Léopold, mintegy két tucatnyi fiú- és lánytestvérével jobb anyagi körülmények között ugyan, de a többi afrikai gyerek európai befolyástól mentes életét éli az első években. Szörén üli meg a lovat, a többiekkel együtt bemezénykedik a folyó közepéig, fittyet hányva az éhes torkú krokodi-

loknak, megriadt juhokkal fut versenyt, maga-szedte gyümölcsökkel csillapítja éhét és szomját. Pásztor-idill ez, amelyet később gyakran felidéz.

1913-ban katolikus missziós iskolába kerül, egy év múlva a N'Gasobil-i internátusban folytatja tanulmányait. Ekkor kóstolja először új nyelvek: a volof, a francia, az angol ízeit. Két legjobb barátja Charles testvére és Joseph FAYE, Dakar későbbi püspöke, Már ekkor versfaragással tölti idejét. Utóbb megtagadott zsengei a szimbolizmus és a parnasszusi irodalom hatását mutatják. 1928-ban érettségizik és ösztöndíjjal Párizsba kerül egyetemre. A Sorbonne-on végzi el a görög—latin szakot. Pedagógus lesz. 1939-től Tours-ban, majd Párizsban, 1945-től az École Nationale d'Outre-Mer-ben tanít.

Csillapíthatatlan szellemi szomjúságában mindent elolvas, amihez csak hozzáfér, PROUSTTól Virginia WOOLFIG, RILKÉTől SUPERVIELLE-ig, fordít az észak-amerikai néger költőktől, mohón falja az Afrikáról és a négerekről ekkoriban megjelent történelmi és antropológiai munkákat, mindenekelőtt FROBENIUST, életre szóló barátságot köt Aimé CÉSAIRE-rel, tevékenyen bekapcsolódik az afrikai és afro-amerikai értelmiség párizsi vitáiba, grandiózus, irodalmi tervek mérnöke lesz. Olvassa a marxista irodalmat is. 1936-ban, az országgyűlési választások során a kommunistákra adja a szavazatát. Esténként, szabad idejében a legnagyobb francia baloldali szakszervezet, a CGT által szervezett munkásakadémián a francia nyelvet és irodalmat tanítja.

A háború alatt német hadifogságba esik. A táborban szervezi a színesbőrű gyarmati katonákat. És tovább versel. Egyik osztrák öre, aki civilben orientalista és gyűlöli HITLERT, vállalkozik rá, hogy kéziratos költeményeit eljuttatja biztos helyre, Párizsba, Georges POMPIDOUHOZ, a Francia Köztársaság későbbi elnökéhez, hajdani egyetemi évfolyamtársához. SENGHOR így köszönti a felszabadulást: vége a háborúnak, végre tovább harcolhatunk. Mert élete célját, hogy a költészet s általában a kultúra eszközeivel újraterejtse Afrikát, egy pillanatra sem felejtette.

Első verseskötete 1945-ben jelenik meg Párizsban. A *Chants d'Ombres-t* (Dalok az árnyékban), — amelyből a dzsessz trombita lassú, panaszos hangja tör elő, s olykor mint a *Joal*ban ritmikailag is felaprítja a sorokat — követik a többiek, csupa franciaországi kiadás: a *Hosties Noires* (Fekete áldozatok) c. újabb verses gyűjteménye — amelyben epikus sodrással tiltakozik a faji megkülönböztetés ellen —, valamint az általa szerkesztett, s az afrikai irodalmak történetében korszakos jelentőségű *Anthologie de la nouvelle poésie nègre et malgache* (Az új néger és malgas költészet antológiája) 1948-ban. Ez utóbbihoz Jean-Paul SARTRE ír azóta is sokat vitatott bevezető tanulmányt *Orphée noir* (Fekete Orfeusz) címmel. Újabb költeményeit 1949-ben *Chants pour Naett* (Dalok Naettnek), 1956-ban *Éthiopiennes* (Etiopikák) és 1961-ben *Nocturnes* (Szerenádok)

ímmel bocsátja közre. Ezekben lecsitult hangon szól, elmélkedik. A ritmus felett győz a zeneiség. Sokban hasonlít e darabok hangulata a francia balladákéra, csakhogy szokatlanul mély lélegzetűek a sorok. Utolsó két kötetében megszorodtak a dalok. Közben, 1953-ban A. SADIJVAL közösen meséket ad közre afrikai iskolások számára: *La belle histoire de Leuk-le-Lièvre* (Leuk, a nyúl csodálatos története).

Neve méltán ismert a világ sok táján. Művei megjelentek folyóiratokban, önálló kötetekben, lemezen, antológiákban, gyűjteményes kiadásokban — tucatnyi európai és ázsiai nyelvű fordításban.

Választékos franciasággal megírt esszéiben és tanulmányaiban, előszavaiban és cikkeiben mindenekelőtt az afrikai szellemiség mibenlétét boncolgatja, próbálja megértetni és elfogadtatni mint az emberiség kultúrájának egyenjogú részesét. Elemzően nyúl a népköltészethez s a modern afrikai irodalom számos egyéniségéhez.

Érdeklődése nem korlátozódik csupán Afrikára. Kimutatja, mit adhat GOETHE az új afrikai nemzedéknek, ír Paul ÉLOUARD-ról, Victor HUGÓRól, Lavergne de TRESSANRól, Pierre SOULAGES-ról, Albert CAMUS-ról, Saint-John PERSE-ről, Párizsról, az UNESCO-ról, sőt Charles de GAULLE-ról, akinek egyénisége és nyelvezete ilyen kijelentésre ragadtatja: „Semmiféle francia irodalmi kézikönyv, amely méltó e névre, nem hallgathatja el e nevet, amely megtestesíti már a francia próza legmaradandóbb értékeit.”¹⁴

SENGHOR Párizs és a francia nyelv szerelmese. Párizsról gyakran nyilatkozik elragadtatással, még ha visszaemlékezve egyszer meg is állapítja: „. . . a legnagyobb lecke, amelyben Párizsban részesültem, nem annyira mások, mint inkább önmagam felfedezése.”¹⁵ Talán éppen ezért „Franciaország az európai civilizáció mintája”.¹⁶ Hadifogságában elég volt néhány oldalnyi francia szöveget olvasnia ahhoz, hogy felüdüljön, visszatérjen életkedve és önbizalma, emberi méltósága. Nem restelli bevallani: „Franciául gondolkodom; jobban fejezem ki magam franciául, mint az anyanyelvemen.”¹⁷

Asszimilálódása, felolvadása a francia gondolatban nemcsak költői, hanem politikai énjén is mélyen átüt. Amikor Szenegál függetlenséget kap Franciaországtól, s SENGHOR az államfői székebe jut, a francia nyelvet megtartja hazája hivatalos nyelvének; külpolitikáját a volt gyarmatosítókkal való szoros együttműködésre alapozza. Politikai gondolkodásában mindez nem új. Egy 1951-ben tartott beszédében pirulás nélkül jelentette ki a később tragikus eseményeket átélte Belga Kongóról, amelyben a LEOPOLD belga király uralkodása alatt elkövetett szörnyű kegyetlenség-

¹⁴ L. S. SENGHOR: *Liberté I, Négritude et humanisme*, Párizs, 1964, 394. o.

¹⁵ L. S. SENGHOR: i. m. 313. old.

¹⁶ L. S. SENGHOR: i. m. 318. old.

¹⁷ L. S. SENGHOR: i. m. 361. old.

gek egész Európát megrázták: „A kongóiak kétségtelenül nagyobb politikai szabadságot várnak önöktől. Természetes, és jó is, hogy ez így van. Mégis úgy gondolom, mindig is azt gondoltam, hogy ez egyáltalán nem lényeges. Ugyan mire jó a politikai hatalom . . . ha nem szolgál . . . a modern időknek megfelelő gazdasági infrastruktúra megteremtésére? . . . Önök felemelték a helyi lakosság életszínvonalát és legyőzték a forró égővi járványos betegségeket. Ám ennél is többet tettek, szellemi táplálékkal látták el őket, megőrizték a lelkük egészségét. Itt is idézhetnének számokat. Tizenegy millió lakosból 800 000 gyermeknek jutott hely az iskolában. Egyetlen más afrikai terület sem dicskedhet ilyen magas százalékaránnyal.”¹⁸

SENGHOR „afrikai szocializmusát” a négritude teoretikusainak eszméiből és a kereszténységből gyúrta össze. Politikai eklekticizmusa főképpen azt dokumentálja, hogy mekkora a „szocializmus” szó varázsa Afrikában is. MARX legfőbb tanításának nem a kapitalizmus tudományos bírálatát, hanem életműve egészéből kisugárzó humanizmusát tartja. Szembehelyezkedik K. NKRUMAHNAK a tudományos szocializmushoz közelebb kerülő, s az afrikai egységötörekvésekre épülő koncepciójával is: nem pánafrikanista vagyok, hanem humanista — jelenti ki a londoni repülőtéren 1961-ben. Teljesen kitárulkozik a számára francia szellemenben megtestesített európai kultúra előtt: „. . . minden nagy civilizáció, minden igazi kultúra félvérű . . . nem a múltat akarjuk életre kelteni, nem akarunk a néger-afrikai múzeumban élni.”¹⁹ Költészete Afrika gyarmati megaláztatásának roppant panorámáját vázolja föl. Hangja azonban nem a vádlóé, hanem a megbékélést keresőé.

A *Martalócság áldozataiban* ezért sóhajt fel így: „Ó, néger vértanúk, halhatatlan fajta, hadd zengjem a megbocsátás ígét.” A *Poème liminaire*-ben (Beköszöntő vers) pedig erre kéri barátait, különösen Aimé CÉSAIRE-t: „Ó, ne mondjátok, hogy ne szeressem Franciaországot.” A *Saka c.* drámai költeményében ezért foszlik a zulu Napóleon gyarmatosítók ellen vívott szabadságharcának felidézése holdvilágos romantikává. És ezért zeng így, teljes költői vértben, versművészete minden ékesszólásával Georges POMPIDOU francia politikusnak s feleségének ajánlva szavait:

.....

Négyszáz éve keresztrevont és mégis lélegző Afrikám tövében
Hadd mondjam el Neked, Uram, béke- s bocsánat-imádságát.
Uram Istenem, bocsáss meg a fehér Európának!
Való igaz, Uram, hogy a világosság négy századán át szelindekei nyálát és csaholását ontotta földjeimre,
És megtagadva fényedet és szíved édes szelídségét, keresztények

¹⁸ L. S. SENHOR: i. m. 123. old.

Raktak tüzet könyveimből a táborukban, tördelték szét tábláimat,
hurcolták el tudósaimat s doktoraimat.

.....
Vadászmezőként gyűjtögettek az illetlen szűz erdőket, a
nemtőket és ősoket szép békés szakálluknál fogva ráncigálták,
S vallásuk titkait holdkóros polgárok vasárnapi játékvá
gyalázták.

Uram, bocsáss meg nekik, akik miatt az aszkiákból makizárdok
lettek és királyaimból őrmesterek,
Szolgáimból boyok, parasztjaimból bérmunkások, s népemből
proletár nép.

.....
Feledkezzél meg haragodban róluk, kik tízmillió fiamat ragadták
idegenbe hajóik dögletes gyomrába zárva,
És kétszáz milliót kiirtottak belőlük,
S magányos vénséget hoztak fejemre éjszakáim mély erdejében
s nappalaim lápos sivatagában.

.....
Uram, a fehér nemzetek közt állítsd atyád jobboldalára
Franciaországot.

.....
Áldd meg e népet, mely meghozta nekem Jóhíredet, Uram, s lomha
pilláimat hited fényességére megnyitotta,

.....
Katolikus szívvel köszöntlek mindnyájatokat.

.....
Tudom, hogy sok hithirdetőd adott az erőszak fegyvereire áldást
és kötött alkut a bankárok aranyával,
De kell, hogy legyenek árulók és ostobák.

(*Békeimádság orgonaszóra.* RÓNAY György ford.)

SENGHORNak voltaképpen egyetlen témája van: Afrika. Poézisának dísz-
leteit gyermekkorának szenegáli emlékeiből építi fel. Elemei közé tarto-
zik a múlt köpönyegét viselő griot, az afrikai nő testi szépsége, a tam-
tam hangjaira liktető tánc, a méltóságteljesen hömpölygő Kongó. Érzéki
gyönyörrel sorol fel tulajdon- és helységneveket, hazai szavakat, szinte
ízlelve trópusi zamatukat:

Óh, Ngom! Tyané bajnoka!
Én köszöntelek, én falubéli és szívbeli barátod.

.....
Köszöntöm Tamsir Dargui Ndyaye-t, a tudás habzsolóját,

.....

És Samba Dyouma-t, a költőt, a gyűjtő, lángoló szavukat,

.....

Nyaoutt Mbydye-t, Koli Ngom-ot, névtestvéredet

(*Levél egy fogolyhoz. Örvös Lajos ford.*)

Sall! a neved kiáltom, Sall, Fouta-Damga-tól Zöldfokig!

(*Teddungal*)

Mbaye Dyob! Nevedet zengem és dicsőségedet!

Dyob! — Ngaboutól Waloig, Ngalomtól a tengerig kélnek lüktető
őserdők dalai

Kísérjék hát zengem a kora húrjai!

(*Taga de Mbaye Dyob*)

Újra meg újra nevedet zengem: Dyallo!

(*Földközi-tenger*)

A senghori líra tartalmilag is sokat megőrzött az animista szemléletből — különösen, ahol katolicizmusa segítette ebben. Nem tekinti borzalomnak a halált, mert hisz az élők és a holtak szoros egységében, s persze a túlvilágban. Afrikában sok helyütt tisztelettel tekintenek az újszülöttekre, akikről úgy tartják, hogy az ősök szféráiból érkeztek. Az életnek s a halálnak ez a dialektikus szemlélete hatja át számos versét: *Je ne sais* (Nem tudom), *Lasse ma tête* (Elszigázott elmém), *J'étais assis* (Üldögéltem), *In Memoriam* stb.

Költészete hosszú lélegzetvétellű. Egyben a csend művészete. Kései romantika. Ömlő képzuhataga, széles hömpölygésű, a feszültséget felduzzasztó, késleltető, majd ellenállhatatlan sodrásba lendülő sorai egy szólamba idézik a hazai táj hangulatát, a Kongót, a zsoldárokat, himnuszok ünnepélyes templomi muzsikáját és az orális afrikai irodalom dicsérő énekeit:

Hahó! Kongó, ringat az erdő-nyoszolya, te vagy a megbéklyózott

Afrika királyasszonya

Égnek meresszék lobogódat falloszai a hegyvonulatoknak

Mert Asszonya vagy te az én elmémnek, a számnak, mert
ágyékornak asszonya vagy

Anyja minden tág orrcimpájú vadnak, krokodiloknak, vízilovaknak

Lamantinoknak, iguánoknak, halaknak, madaraknak, anyja

bő aratást ígéro áradatoknak.

Hatalmas asszony! Szabad víz a piroga-csónak orrának és
evezőinek, te,
Szép szilaj-combu szeretőm, nyulánk, nyugodt vízirózsakarokkal
Ó édes uzugu asszony, a tested akár az éj olyan, gyémántjai
csillagok, bőrdöd romolhatatlan olajtól ragyog.

(Kongó. GARAI Gábor ford.)

SENGHOR gondolatfolyamként lüktető processziós stílusa nemes témák kaptafáin nyerte el formáját. Monotóniája sokféle érzelmet fejez ki, mindig gyulladó hőfokon. Csak látszatra egyhangú, akár az afrikai zene. Magyar fordításban kevésbé érvényesül a senghori alliteráció jellegzetes muzikalitása, amelyet a fordító a fenti versben belső rímekkel igyekezett pótolni.

L. KESTELOOT belga irodalomtörténész kihallja SENGHOR francia sorából az afrikai táncritmust is: két dobbantás a ballábbal, lábsere ugrással, két dobbantás a jobblábbal. Mint ezekben a sorokban:

Et quand sur son ombre elle se taisait, résonnait le
tamtam des tanns obsédés.

.....

Qui sera le sel des Séréres, qui seront le sel des
peuples salés.

(Que m'accompagnent koras et balafongs)

(Kísérjenek korák és balafonok)

Nous n'avancerons plus dans le frémissement fervent
de nos corps égaux épaulés égaux.

(Prière des tirailleurs sénégalais)

(Szenegáli lövészek imája)

Egyik írásában kifejti, hogy az afrikai vers ritmusa „nem a beszédé, hanem az emberi hangot kísérő hangszereké”.¹⁹ Számos költeményének alcíme tanúskodik arról, hogy afrikai zeneszerszámok hangja, üteme, vagy a vers írásakor képzeletben felcsendülő muzsikája ihlette: *Woi pour trois koras et un balafong* (Woi — afféle kántált dal — három korára és balafonra); *Episztolák a hercegnőhöz* — a kora dallamára; *Békeimádság orgonaszóra*; *Saka* — a gyász tam-tam, majd az élénk szerelmi tam-tam hangjait hallani közben; *A l'appel de la race de Saba* (Saba népének idézése) — woi két korára; *New York* — jazz-zenekarra, trombitaszólóval;

¹⁹ L. S. SENGHOR: i. m. 169—170. old.

Je ne sais en quel temps (Nem tudom mikor) — khalamra; *Ton visage beauté* (Arcod, szépség) — khalamra.

Nem áll ebben egyedül. Más költők, Guineában különösképp a folklór-ihletésű F. KEITA hasonló módon emeli ki költészete és a zene összefonódását; olykor még zenei utasításokat is ad hozzá.

SENGHOR idealista és metafizikus, a formát a tartalommal szemben előnyben részesítő, s négritude-i esztétikája költői gyakorlatát is meghatározza. A francia verset drámainak mondja, az afrikait szimfonikusnak, s elfogadhatatlan abszolutizálással úgy véli, hogy az afrikai poézis az értelemmel szemben az érzelmre támaszkodik. Ezért tudatosan ezt domborítja ki verseiben. A senghori költészet kántálható, énekbeforduló beszéddel szavalható sorai, a mondatok ünnepélyessége és megbékélést sugárzó töltése önkéntelenül is a templomi kórusok muzsikáját s az orgona mély bűgását követik.

Talán az európai költészet hatásaként — ő maga vallotta, hogy a modern afrikai költő szükségképpen kulturális félvér — későbbi verseiben az indulat mintha alábbhagyna, s a kép kerülne előtérbe, szabályozná az érzelmek futását. Ezek a képek már nem hagyják magukat elsodorítani. Az új stílusélmény az öregedő SENGHORban mindjobban erősödik.

L. S. SENGHOR saját líráját a négritude egyik legtisztább megnyilvánulásának tartja. Ugyanennek a szemléletnek a diadalát ünnepli Lamine DIAKHATÉ (1928—) induló poézisében, amelyet lelkes kritikával üdvözöl. Költőtársa irodalmi egyénisége azonban valójában csak a hatvanas években bontakozik ki. A szenegáli költészet halványabb csillaga, a prózaíróként jobban ismert Ousmane Socé Diop (1911—) még az első nemzedékhez, SENGHOR generációjához tartozik. A *Rhythmes du khalam* (A khalam ritmusai) címmel összegyűjtött versei — a volof folklór és a francia szabadvers ötvözetei — a *Mirages de Paris* (Párizs délibábjai) c. regénye második kiadásához kötve jelentek meg, 1956-ban. A senghori megfogalmazású négritude itatja át mindkét szenegáli költő írásait.

A SENEGÁLI LÍRA BALSZÁRNYA

Szintén a négritude sodrában indul, de hamarosan attól balra kanyarodik, s hangjában is megtisztul David Diop (1927—1960) költészete. Fiatalon hunyt el, ám torzóban maradt életműve kiemelkedő csúcsa nemcsak a szenegáli, hanem általában az afrikai költészetnek. Halála után tovább nőtt alakja, sokan vallják mesterüknek, s szentelnek költeményt emlékének, mint a kongói T. OBENGA, a dahomeyi P. JOACHIM, vagy honfitársa, C. NDAO. Polgári kritikusai sem tagadják, hogy az ötvenes évek egyik legérzékenyebb, legtöbbet ígérő tehetsége volt az

afrikai lírában. „Afrikáért dobban a szívem, az év minden szakában újjászülető fákért, ahogy ezt Diop versei zengik” — hirdeti F. J. TENREIRO, a Szent Tamás-szigetéről való költő *Afrikai nosztalgia* c. szép versében. Igen ám, csak hogy David Diop, aki politikus szemléletével, gyarmatosítókhöz címzett kemény szavával különvált a nagybetűs szavak habverésében tobzódó négritűde többi költőjétől, éppen azzal írta be nevét az afrikai népek irodalomtörténetébe, hogy Afrikára nemcsak romantikus nosztalgiával tekintett. Meglátta ott a népe erejét szipolyozó betolakodókat, tudott szikrázó szemmel nézni, s kezét sem tartotta ölben szenvedő fájdalommal, méla rezignációval.

Franciaországban született; apja szenegáli, anyja kameruni. Gyermekkorában visszakerült Afrikába, iskoláit Kamerunban, majd Szenegálban végezte, aztán Párizsban szerzett orvosi diplomát. Rövid életét javarészt Franciaországban töltötte. Félig megrokkant, s talán ezért is áldozta a költészetnek minden energiáját. Repülőszerencsétlenség következtében hunyt el. Vele pusztult verseinek vastos kéziratkötege. Csupán egyetlen könyvet hagyott hátra, az 1956-ban megjelent *Coups de Pilon* (Kalapácsütések), amely mindössze tizenhét költeményt őrzött meg az utókor számára. Rövid élete utolsó esztendeiben tevékenyen bekapcsolódott a nemzetközi békemozgalomba.

A múltban és a jövőben egyaránt a harcos, erős, független Afrikát keresi:

Afrika, Afrikám
Ősi szavannákon büszke szablyák Afrikája
.....
Afrika, sarjádó Afrikád
Szívósan szilárdan sarjádó
S gyümölese lassan-lassan
Szabadsággal ízes.

(*Afrika*. RÁBA György ford.)

Akik gyilkosságokon híznak,
akik uralmuk évszakait hullákban mérlegelik,
azoknak mondom ...
hogy nem létezik olyan nap
mikor valahol ne foganna nyár.
Azt mondom nekik, hogy a férfias viharok
majd összezúzzák a türelem kalmárait

(*Bizonyosság*. FRANYÓ Zoltán ford.)

„A költészet” — vallja — „a poeta bensőséges egyesülése a környező világgal ... az élet természetes nyelve, amely csak a valósággal létrejött

természetes kapcsolatból fakadhat, s frissülhet föl.” Meghatározása szerint „a vers dal, amely eljuttat bennünket az élet kapuihoz”.²⁰

Az ő költészetében nyoma sincs a keresztényi megbocsátásnak. Anti-kolonialista magatartását nem enyhíti semmiféle hálaérzet. Ha lenne ilyen, ő lenne az afrikai MAJAKOVSKIJ. A türelem kalmárainak, akik a gyarmatosítókkal való együttműködésre alapozzák életüket, keményen odavág:

Aranykeretes szemüvegű testvér,
te, gazdád szavaitól elkékvült szemű testvér,
selyem-hajtókás szmokingba bújtatott testvér,
ki ott bókolsz a tükröktől elfajzott szalonokban,
sajnálak téged!
A szülőháza napja nem fényt,
de leprás árnyékot dobál
civilizált homlokodra!

(Az elpártolt testvér. CSÓRI Sándor ford.)

A meggyalázott, gyarmati sorba süllyedt Afrikáról nem könnyes panaszokat zeng; keményen, szálkásan fog a tolla. SENGHOR hömpölygő sorainak David Drop kurtára fogott, gyorsan pergő, tömör mondatai adják a kontrasztját. Néhány lendületes vonással rajzolja föl agitatív erejű pillanatképeit:

A Fehér Ember megölte apámat,
Apám büszke volt.
A Fehér Ember meggyalázta anyámat,
Anyám gyönyörű volt.
A Fehér Ember halálra égette bátyámat,
Bátyám erős volt.
Fekete vértől vörös kezekkel
A Fehér Ember felém fordult
És a hódító hangján így szólt:
„Fiú! Széket, szalvétát,
S egy pohár italt!”

(Mártír)

Az elefántcsontparti B. DADIÉval, az angolai A. NETÓval, a kongói P. LUMUMBÁval együtt a harcos, forradalmi líra húrjait pengette. Alternatívát nyújtott a négritude polgári romantikájához.

²⁰ Idézi T. MELONE: *New Voices of African Poetry in French*, *African Forum*, New York, 1966, I. évf. 4. sz.

A szenegáli líra csúcsaihoz legközelebb az epika jut, mind a regény, mind a mese műfajában.

Az ifjúsági íróként L. S. SENGHORRAL együtt már említett Abdoulaye SADJI (1910–1961) a huszadik századi afrikai irodalom első nemzedékéhez tartozik. Korán-iskolát végzett, tanító, majd tanfelügyelő lesz. Regényírói súlyát főként az adja, hogy meglehetősen korán az urbánus élet problémái felé fordul a figyelme, valamint az, hogy a szenegáli nő kevéssé ismert világának ábrázolására vállalkozik. O. S. DIOPHOZ hasonlóan a hagyományos vidéki életformát szegezi szembe a városi erkölcsökkel, az urbánus környezetben kitermelődő embertípusokkal. Első regényében, a *Niniben* (1947) a volof arisztokrácia és a Dakarban élő fehérek között vergődő asszimilált kispolgárságot ábrázolja, erőteljes férfi- és elmosódottan, halványabban megrajzolt női figurákkal. Főműve azonban a novellából regényre átdolgozott *Maimouna* (1958). A címadó hősnő faluról kerül Dakarban élő nővéréhez, aki már megcsinálta szerencsését. A városban azonban csak sebeket kap, ezért visszatér vidékre. Maimouna voltaképpen a társadalmi változások áldozata, s mint ilyen, végeredményben tragikus figura. A. SADJI közel tízéves hallgatás után egy kisregénnyel, a *Touunkával* (1965) hallatott újra magáról.

A történelem által felkínált legmarkánsabb témákra Sembene OUSMANE (1923–) lelt rá. Életútja rögzösebb volt, mint az afrikai írók legtöbbjéé. Ez a másfajta élményanyag tette lehetővé, hogy a prózában sajátos pozíciót teremtsen magának. Halálszok között született, az ipariskolát egy kisvárosban végezte el, majd Dakarba került, ahol bádógosként, kőművesként, gépészként kereste kenyerét. A háború alatt az olasz és a német fronton harcolt, részt vett a szicíliai partraszállásban. A békekötés után Marseille-ben tíz évig dokkmunkás. A kétkezi munkával csak akkor hagy fel, amikor gerincsérülést szenved. Ekkor életét az irodalomnak és a művészetnek szenteli. Egy évig Moszkvában tanulja a filmszakmát.

Néhány keményen fogalmazott regénybe sűrítette az afrikai munkások és parasztok életét. Gyakran az afrikai SOLOHOVKÉNT emlegetik. Nem véletlenül kínálkozik a hasonlat. Afrikai kritikusan is megjegyzi, hogy alkotásai sokban emlékeztetnek a szocialista realizmus jegyében fogant művekhez.

Nem általában az afrikai sorsát boncolgatja, elemzi, ábrázolja, mint frótársai közül a legtöbben, hanem társadalmi osztályok és rétegek típusait teremti meg, s életútjuk bemutatásával meghatározott társadalmi csoportok helyzetéről ad irodalmi jelentést. Hőseinek nem az a legfőbb jellemzője, hogy nem fehérek, nem ezért élnek szolgaságban.

Eltérően francia Nyugat-Afrika más kortársi íróitól, hőseit nem az élet perifériájából választja: háziszolgák, cselekvésképtelen öregek, vagy a térítő missziók izolált világából — akiknek romantikus-tragikus sorsa nem kis mértékben éppen ebből a sajátos pozícióból nyeri feszültségét —, hanem a szenegáli néptömegek életének sodrából. Sikerült elszabadulnia a négritude pórázától, túljutnia a fekete—fehér egyszerűsített képletén. Nem csupán a fekete- s a fehérbőrűség koordináta rendszerében helyezi el a jelenségeket, hanem megkísérli feltárni a gyarmati uralom gazdasági eredőit. Kétségtelenül ő jutott a legmesszebb az osztályszempontú társadalmi elemzés irányába.

Oeuvre-je szépen illusztrálja azt a kettős tendenciát, amely az európai irodalmakkal kapcsolatba jutott afrikai írók nagy többségénél megfigyelhető: 1. a narratívum nem a dús képzelőerőről, hanem inkább dokumentációs készségről tanúskodik, 2. az egyén sorsának ábrázolása másodlagos jelentőségű az általános helyzet társadalmi kihatásához képest. Mindez szorosan összefügg az afrikai irodalom szerepéről vallott koncepciókkal, a négritude társadalmi elkötelezettségével. Gyengébben érvényesülnek ezek a tendenciák a négritude krétakörén kívül, az angol birtokok irodalmában.

Első regénye, a *Le docker noir* (A fekete dokkmunkás) 1956-ban jelent meg. Ebben személyes élményeit örökíti meg. Itt még viszonylag keveset sejtet későbbi, érett írói érényiből. Az afrikai munkás mindenben hiteles környezetrajzát túlzott moralizálás és ördögöket-angyalokat látó idealizált szemléletmód teszi terhéssé. Az egy esztendővel később kiadott *Merénylet Szenegálban* (O pays, mon bon peuple) a szenegáli parasztság életéről szól. A háborúból visszatérő hőse, Faye Oumar, sokban a szerző alteregója. Amikor szövetkezetbe tömörítené a természetnek és a tőkésnek kiszolgáltatót parasztokat, meggyilkolják. Európai felesége azonban halott férje igazának hitével és az emlékének szánt gesztussal a faluban marad, amíg meg nem szüli gyermekét. A kitűnő megfigyeléseket itt már árnyaltabb lélekrajz hitelesíti: enyhül első könyvének bántó sarkossága. Néhány töményen naturalista jelenet elhagyása csak elmélyíthette volna realizmusát. Faye Oumar minden szava, minden taglejtése mögött a parasztság áll. Nem magányos farkasként pusztul el, s nem fakul ki a közösség emlékéből. „A bűnözők, akiknek a keze végzett vele, nem érték el a céljukat. Nem a földbe került, hanem a férfiak és a nők szívébe. Esténként ott üldögélt velük a rizsföldeken gyújtott tűznél ... Előttük járt a vetéskor, velük várta ki az esős évszak végét, s együtt vígadtott a fiatalokkal aratás idején.”

Vajúdás (Les bouts de bois de Dieu) c. regénye, amely 1960-ban jelent meg, ugyanebben a szellemben dolgozza fel a szenegáli proletariátus életét. Írásművészetének eddigi legmagasabb csúcsa ez. Ebben sikerült a legteljesebben elszakadnia a polgári ízléstől és szemlélettől.

Lélekrajza itt a legárnyaltabb. Biztonsággal idézi fel Afrika levegőjét, a hétköznapi munkás rutinját, a hitek és tévhitek szövevényét. Még a társalgás nyelvzetében is gondosan ügyel a valódira. Ami különben ritka erénye az afrikai regényíróknak: nőalakjait szintén erővel, hitelesen ábrázolja, sőt kiemelkedő szerepet juttat nekik. Finomkodó ízlés talán kifogásolná, hogy az 1947–1948. évi nagy dakari munkássztrájknak emléket állító regény brutális jeleneteket is tartalmaz, dehát hiányoztak-e ezek az életből?

A *L'harmattanban* (Harmattán, 1964) tovább csiszolja a politikai regény tükrét, amelyben ezúttal már a független afrikai állam képe jelenik meg. Változatlan szigorúsággal és szenvedéllyel böki tollhégyre egy képzeletbeli országban megtartott szavazás köré sűrűsödő események sok afrikai országból ismert jelenségét. Az európai figurák ábrázolásába a karikatúra elemeit is beépíti. Egy kötetben kiadott újabb két regénye — *Vehi Ciosane* és a *Mandat* (A küldetés, 1965) — az osztálykategóriákban gondolkodó, erősen politikus, az élet nyers masszáját eredeti illatával megmintázni kívánó, tudatosan irányzatos író arcélet szilárdítja tovább. *Voltaire* (A voltai, 1962) c. kötete a még zsenge afrikai novellairódalom eltökélten realista szárnyát erősítette.

Birago Ismael DIOP (1906—) állatorvos, majd diplomata irodalmi tevékenysége, bár szintén átnyúlik a hatvanas évekbe, mégis itt kíván említést. A negyvenes és az ötvenes években adta ki ugyanis világszerte ismertté vált meséit, amelyeket L. S. SENGHOR a négritude nevében lelkesen üdvözölt. A *Les Contes d'Amadou Koumba* (Amadu Kumba meséi), 1947 és a *Les nouveaux Contes d'Amadou Koumba* (Amadu Kumba új meséi, 1958) c. kötetekben törzsi forrásokból merít, s merészen fogalmazza újra az afrikai folklór tündérvilágát. Lírai finomsággal és élvezetes franciasággal megformált meséit szerényen egy volof griot szájába adja. A vérbeli epikusnak bizonyuló tolmács, az afrikai irodalom mai AESOPUSA jelmezéből azonban minduntalan kivillan egyénisége. Hamvasan, eredeti bájában hozza közelbe az afrikai mesevilág ismeretlen, mégsem idegen hangulatát. Stílusában, ritmikájában hitelesen afrikainak érezzük termékeny trópusi fantáziáról tanúskodó történeteit, amelyeknek külön varázsa, hogy még franciául is mintha anyanyelvén szólnának. Ezeket a hagyományokat folytatja 1963-ban a *Contes et lavanes* (Mesék) c. újabb kötetével. Prózája kivételes csiszoltságát részben magyarázza, hogy B. DIOP tulajdonképpen költőnek indult. *Leurres et leurs* (Kelepcék és látszatok) címmel 1960-ban kiadott, de a negyvenes években írt verseinek gyűjteménye a francia szimbolista líra hatását mutatja.

A SZENEGÁLI DRÁMA KEZDETEI

A szenegáli dráma a francia klasszikusok nyelvezetét kísérli az afrikai témához hajlítani. S mert e kettő így együtt kevés valóságihített ad, e korai drámák szerzői túlságosan keresik az afrikait külsődleges jegyekben: díszletekben, jelmezekben, egy-egy patetikus monológ megszerkesztésében. Többnyire kultikus témákat dolgoznak fel. A. A. KA *La fille des dieux* (Az istenek leánya), M. FOFANA *L'appel du fétiche* (A fétis hívása) c. tragédiái nem érik el A. C. DIA egyébként szintén mitologikus színművének, a *La mort du Damel*nek (Damel halála) színvonalát. A. A. KA két másik, Szenegálban előadott színműve nem jelent meg nyomtatásban. Az önmaga hangját kereső szenegáli dráma talán legkevésbé mesterkélrt darabja a költőként ismert L. DIAKHATÉ *Sarzanja*; B. DIOP ízes franciasággal fogalmazott volof népmeséjét dolgozta át színpadra 1955-ben.

AZ ÉRTEKEZŐ PRÓZA SZENEGÁLBAN

Nemcsak a szenegáli, hanem az afrikai értekező próza kimagasló alakja L. S. SENGHOR, akinek esztétikai, kritikai és irodalomtörténeti írásairól a négritude kapcsán már szó esett. Javarást francia folyóiratokban megjelent esszéit, tanulmányait, cikkeit, valamint beszédeit *Liberté I, Négritude et humanisme* (Szabadság I, Négritude és humanizmus) című gyűjteményes kötetében 1964-ben adta közre. SENGHOR katolikus mesterével, TEILHARD DE CHARDINNEL együtt vallja, hogy a történelem új szakaszai különféle kultúrák és népek szintéziséből adódnak. Egy „néger-afrikai esztétika” megteremtésére irányuló kísérleteivel nemcsak az afrikai népek kulturális egyenjogúságát kívánta dokumentálni, hanem egyben azt remélte, hogy egy egyetemes, faji határokon túl-emelkedő kultúra alapjait egyengeti. Ezt eleve kilátástalanná tette merev faji szemlélete. Esztétikai nézetei elválaszthatatlanul szövéődnek a négritude ideológiájához. Tartalmában idealista, módszerében metafizikus nézeteit, rendszerét viszonylag hamar kikezdte az idő: a hatvanas években már afrikai kritikusan is bírálják avittnak érzett és ellentmondásos fajvédő szemléletét s módszerét. Az afrikai génusz specifikumait bizonyos emberi tulajdonságok — érzelmi fogékonyság, ritmusérzék, vallásos hajlamok, természet felé fordulás stb. — abszolutizálásával és kiszajátításával vélte megtalálni. Örökbecsű marad azonban írásainak műgonddal alkotott formája. Egy-egy esszéreszlete szinte muzsikál. Gyűjteményes kötetének olvasása a magyar olvasóban óhatatlanul KOSZTOLÁNYI Dezső prózájának könnyedségét, báját, hajlékony stílusát, szellemességét és lenyűgöző szellemi fölényét idézi fel. Ugyanezek

a stíluserények jellemzik L. S. SENGHOR számos politikai tárgyú dolgozatát, beszédét is. Az irodalomtudós árnyékában él irodalomszervezői énje. A négritude párizsi fészekrakásában s a mozgalom irodalmi zászlóbontásában játszott szerepéről ugyancsak szó esett már.

Hézagpótló, alapos összefoglaló Bakary TRAORÉ színháztudományi monográfiája, a *Le théâtre négro-africain et ses fonctions sociales* (A néger-afrikai színház és társadalmi funkciói), amely 1958-ban, s még a négritude csillagjegyében jelent meg. Az afrikai dráma esztétikai törvényeinek feltárására kevesebb figyelmet szentel, mint a dráma és a társadalom kapcsolatára, az elkötelezettség igazának bizonyítására.

Nem lehetne teljes a szenegáli irodalomtudománynak a negyvenes és ötvenes években kirajzolódó képe Alioune DIOP (1910—) nevének említése nélkül. Iskoláit Afrikában kezdte, majd Párizsban irodalomtanári oklevelet szerzett, azóta ott él. Viszonylag kevés írása jelent ugyan meg, folyóiratokban, irodalomszervezői munkássága azonban helyet biztosít számára nemcsak a szenegáli, hanem az egész afrikai irodalom történetében. Ott van a *Présence Africaine* alapítói között, amelyet kezdettől fogva szerkeszt. Kezdeményezi az *Afrikai Kultúra Társaságának* létrehozását. Elnöke a fekete írók és művészek 1956-os párizsi, majd az 1959-es római világkonferenciájának s Dakarbán az 1966-os pánafrikai művészeti fesztiválnak. Az afrikai irodalom IGNOTUSA, OSVÁT Ernője egy személyben.

L. DIAKHATE az ötvenes években a dakari *Conditions Humaines*, majd a párizsi *Afrique en Marche* irodalmi rovatát vezeti; ettől kezdve rendszeresen megjelennek kritikái.

A KAMERUNI REGÉNYISKOLA

A kameruni irodalom szegényes költészettel, de gazdag prózával indul. Reprezentatív műfaja a regény.

Elolongué EPANYA YONDO (1930—), a jogászból lett költő, akit 19 esztendősen politikai vétségekért bebörtönöznek, mindkét eddig megjelent kötetében — *Chants haoussa* (Hausza dalok), 1952; *Kameroun! Kameroun!* 1960 — a négritude egyhúrú lantján játszik. Poézisét árnyékba borítják e stílusirány erősebb egyéniségei. Duala nyelven is versel. L. M. POUKA és F. N'DINTSOUNA köteteinek szűkebb a tematikája s gyalultatlan a formanyelve.

A kameruni próza két nagy mestere F. L. OYONO és M. BETI, akiknek hatása messze túllépi hazájuk határait. Írásművészetükben sok a közös vonás; ők ketten valóságos regényiskolat alkotnak, amelyre az utánuk következő írónemzedék is feltekint. Naturalizmusba hajló kritikai realista

prózájuk bővelkedik a szatíra elemeiben. Nem társadalmi panorámát vázolnak föl, mint S. OUSMANE, hanem emberi közösségek egy-egy sarkát, térben és időben körülhatárolt mikroklímáját elemzik. Sűrített ábrázolásuk azonban társadalmi érvényűre tágu. Naturalizmusuk helyenként brutális képi megjelenítésbe torkollik. Mindketten előszeretettel láttatják az eseményeket egyes szám első személyben, mintegy hőseik szemrészén kitekintve. Ez az élményszerűség olykor műfaji hangsúlyt kap, naplóformát vagy naplótáncot.

Ferdinand L. OYONO (1929—) Franciaországban szerzett jogi diplomát, majd hazája függetlenségének elnyerése után a diplomáciai pályára lép. Kettőjük közül ő az, aki céltudatosabban tör a gyarmati rendszer kritikái ábrázolására. Ez a maszívabb gondolati tartás szerkezetileg erősebben épített regények alkotásához segíti. Szemléletmódja kevesebb szellemi csatangolást, körsétát engedélyez — hőseit előre kijelölt pályán, meghatározott irányokba mozgatja. A *Chemin d'Europe* (Európai út) c. 1960-ban kiadott regényében ez az írói magatartás már kevésbé érvényesül; emberábrázolása befelé fordul. Voltaképpen az egyén belső problémáinak bonyolult morális akadályversenyén vezet végig bennünket. Hőse, Aki Barnabas, megszállottja lesz annak a kényszerképzetnek, hogy érvényesülése, sőt emberi méltóságának elismertetése csak egy európai úttal valósítható meg. A papi szemináriumból szolgaságba, innen, megintcsak a külföldi út bűvöletében, egy szekta tagjai közé kerül. OYONO szatirikus hajlamai ebben a regényben egyenesen a karikatúra jellegét öltik. Figurája az első igazi picaro, aki később honfitársa, M. BETI és a guineai C. LAYE írásművészetében is felbukkan. Aki Barnabas hitványságának aprólékos bemutatásával azt az ebben az időszakban tipikusnak nevezhető szemléletet állította pellengérré, amely szerint a kultúra napja kizárólag Párizs fölött ragyog.

Ismertebbek korábbi regényei. Az *Une vie de Boy* (Egy szolga élete) 1956-ból való. Ebben egy afrikai háziszolga szemével néz körül a hatalmon levő fehér telepesek s a gyarmati tisztviselők zárt világában. OYONO nemcsak az afrikai közösséghez, hanem európai standardokhoz is mérve devalválja erkölcsileg e negatív figurákat, a morálisan kisiklott papot, a fajgyűlölő orvost, a brutális rendőrpáncsnokot, a fojtó szexuális légkört. Joseph, a háziszolga, hamis váddal kerül a brutális börtönigazgató karmaiba. Innen sikerül ugyan elmenekülnie, de a határ mentén belahal sérüléseibe. A gyarmatosítás névtelen áldozata lesz.

Legérettebb műve, *Az öreg néger és a kitiüntetés* (Le vieux nègre et la médaille), ugyanebben az évben jelent meg. Ebben is a társadalom periferiájáról választja ki morális vakságban szenvedő hőst, aki Joseph-hez vagy Aki Barnabáshoz hasonlóan a fehérek bűvkörében él. Amikor végre szabadulni igyekezne szervilis rajongása hínárjából, már késő. Itt szintén a belülről kifelé fényképezés technikájával él. Az olvasó, aki objektív

szögből szemléli Meka, a vén néger, az afrikai tamásbácsi egy rendkívüli napjának történetét, kezdetben nevetségesnek, aztán tragikusnak, végül szájalomra méltónak látja őt: egy hašeki pojácából fokozatosan kihámozzuk az embert, s elgondolkozunk az ő és az övéi sorsán.

A könyv végén azonban Mekának — és OYONONAK — csak motyogó bölcsességre futja: „Hiába, a fehérek csak fehérek... talán majd egyszer... de most pokolba az egészszel... mi vagyok én?... vén öregember...”

Mongo BETI (1932—) — valódi nevén Alexandre BRYIDI — középiskoláit hazájában, egyetemi tanulmányait Párizsban végezte. A franciaországi Rambouillet kollégiumának irodalomtanára lett. Az afrikai kispolgárság és értelmiség társadalomrajzára vállalkozik. A francia nyelven alkotó afrikai írók egyik legkiválóbb stilisztája. Művei sötét alapszínük ellenére megőrzik az afrikai géniuszra jellemző könnyed szemléletet.

Első regényét, a *Kegyetlen várost* (Ville cruelle, 1954) Eza BORO álnevéen adta ki. Ebben a gyarmati rendszer pillérét, a gazdasági kizsákmányolás mechanizmusát támadja. A főhős kakaótermését önkényesen elkobozzák a hatóságok. Ezután gyári munkásokat szervező agitátor társaságába kerül, akinek segítséget nyújt a szökésben. Később újdonsült barátja hűgával egy tengerparti városban keres menedéket és szerencsét. BETI szatirikusan ábrázolja a „jövő városát”: a villákat és igazgatási épületeket, amelyek fizikailag is hátat fordítanak a hegyoldalnak támaszkodó nyomortanyáknak. A szatíra ostora itt a gyarmati uralom fenntartóin csattan, az erdőből beözönlő munkásréteget együttérző humorral ábrázolja. Későbbi regényeiben, BETI elmélyülő asszimilációjával párhuzamosan, e kettős szemlélet határa elmosódik, az író egyazon mércét alkalmaz elnyomókra és elnyomottakra, s a kezdetben maró szatíra egyfajta objektív csúfondórossággá szelődül.

A *Le pauvre Christ de Bombában* (A szegény bombai Krisztus, 1956) a gyarmatokon folyó egyházi tevékenységet hozza közelképbe, az erköcsi romlottságot pellengérez ki. Drumont atya szinte maga sem veszi észre, mennyire a gyarmatosítás eszköze. Amikor erre rádöbben, csalódottan visszahajózik Európába. Előbb azonban ő is bűnbe esik, magával rántja a missziós telepen burjánzó romlottság. Egyetlen hűséges hívét, Denis-t — aki a történetet előadja — magára hagyja. Az egészséges lelkiületű falusiak nyújtják a regényben az egyetlen igazi kapaszkodót: lélekjelenlétük, humoruk s a megpróbáltatások szirtjén soha meg nem törő jókedvük mintha a megtisztult afrikai jövő ígérete lenne. A *Le roi miraculé* (Az elvarázsolt király, 1958) megintcsak egy missziós telep ismerős díszletei között vonultatja fel vérbő figuráit. Le Guen, Drumont atya főnöke, óriási kalamajkát okoz azzal, hogy a helyi főnököt arra készteszi: válasszon egyet huszonhárom felesége közül. A törzsi háborúskodással fajult bonyodalmak miatt a gyarmati kormány távozásra kényszeríti

a papot, aki avatatlan kézzel sebészkedne az afrikai társadalom szövetében. E regényben már érezhetően tompul BETI kritikai éle.

A *Mission terminée*-ben (A teljesített küldetés, 1957) méginkább nyilvánvaló ez a csorbulás. Oeuvre-jén végkép előmlik a már kizárólag afrikaiakat célbavevő, anekdotázó, erkölcsi kisiklásokon szemet húnyó humor, jovialis derű. Íme a vígjátékra valló alaphelyzet: egy bukott afrikai diák — akit különben a vidékiek művelt városlakóként tisztelnek — azzal a feladattal érkezik egy isten háta mögötti faluba, hogy unokafivére hazaszökött feleségét rábírja a visszatérésre. Miközben küldetésének sikerrel eleget tesz, azon kapja magát, hogy eljegyzett egy leányt. Végül a két unokatestvér feleségét, illetve menyasszonyát hátrahagyva a városba szökik, ahol egy tartalmasabb élet keresése vezérli őket.

BETI írásművészetében, csakúgy, mint a négritude más szerzőinél, nagy szerepet játszik a természet, az emberi test, a fizikai érzéklés. Szagoktól és színektől terhes regényeinek világa. A magány írója. Figurái közelebb élnek a természethez, mint embertársaikhoz. Regényeiben szakadás vagy összeütközés van fehérek és feketék, a gyarmati kormányzat és fekete tisztviselői, fiatalok és öregek, az egyház és az afrikaiak, a helyi főnökök és a nép között. Hősei társat keresnek, egyesülésre vágnak, hasztalanul. A sorsnak vetik hátukat, így küzdenek, mindenki magáért. Elűzetés, leváltás, szökés, visszavonulás s az alapvetően magányosan vívott harc kudarcra jut nekik osztályrészül. A szinte mítoszszá dagadt magány kifejezésére BETI feltűnően gyakran él vízi, folyóval, tóval, tengerrel kapcsolatos metaforákkal.

B. MATIP S. J. OWONO franciául írt regényei nem pontosítják a kibontakozó kameruni irodalom arcélét. O. ENGUTE bulu nyelvű regénye — *Dulu bon be Afri Kara* (Afri Kara gyermekeinek utazása, 1954) — csak mint irodalmi ritkaság érdemel említést; francia Nyugat-Afrikában mindössze néhány anyanyelven írott mű lát napvilágot ebben az időszakban. M. C. MATIP és R. PHILOMBE az elbeszélés művelői. Ez utóbbi *La passerelle divine*-je (Mennyei palló, 1959) szép kameruni mondákat és mítoszokat dolgoz föl.

A MALGAS LÍRA

A kezdetektől napjainkig a madagaszkári irodalomban a líra foglal el uralkodó helyet. A sziget egyetlen számottevő elbeszélője R. RAJEMISA-RAOLISON, hova és francia nyelven egyaránt alkotott. A drámai irodalmat J. RABEMANANJARA három színműve testesíti meg: *Les dix malgaches* (Malgas istenek, 1947), *Les boutriers de l'aurore* (A hajnal vitorlásai, 1957), *Agapes des Dieux* (Istenek lakomái, 1962). Ezek azonban inkább

karosszéket s olvasólámpát, semmint színpadot igényelnek. Közös sajátjuk, ami különben a malgas irodalmat mindig jellemezte, hogy a francia-nyelvűség közegében is szabadon áttüremlik a folklór, a malgas népi hagyomány.

Madagaszkáron az afrikai, európai és ázsiai irodalmi hatások erővonalai keresztezik egymást. Nagyrészt ez magyarázza, hogy még a népdalkincs is kivételesen formagazdag, kimunkált. A századforduló arisztokratikus francia líráján nevelkedett a malgas költőnemzedék; az abban kitáruló ízlésvilág borzolta költői érzékenységüket, alakította stílusukat. A gyakran sápataggá csiszolt francia költészet azonban Madagaszkáron friss vért kap a malgas orális lírától.

A francia polgári líra, a négritude és az afrikai-ázsiai elemekből ötvözött népi hagyományok kottélja J.-L. RANAIVOSON, E. RANDRIAMAROZAKA, P. RAZAFIMAHOZO, M. F. ROBINARY francia nyelvű költésze; L. SUMSKI és P. RAKOTORINIRA francia és hova nyelven egyaránt verselt, F. J. RABETSIMANDRANTO *La Nymphe dorée*je (Az arany nimfa), 1958, a malgas mondavilág egy szép történetét adja elő versben. E kevésbé jelentős lírikusok sorába tartozik J. RAKOTOJAONA, akinek két kötete — *Hazo krismasy* (Karácsonyfa, 1958), *Angady tsara ofana* (Az engedelmes ásó, 1957) — vallásos és népi ihletésű versek gyűjteményét tartalmazza.

A malgas poézis országhatáron átnövő két egyénisége J. RABEMANANJARA és F. RANAIVO. Mindkettő lírája éteri szöveget. Zeneiségre törekvő formaművészetükkel, gazdag stílusarzenáljukkal, témáik elvont kezelésével külön iskolát alkotnak az afrikai költészetben belül.

Jacques RABEMANANJARA (1913—) hazája fővárosában, egy jezsuita kollégiumban nevelkedett. Fiatalon megalapítja a *Revue des Jeunes* nevű folyóiratot, aztán tisztviselőként keresi kenyerét. Szakmai képzés céljából Párizsba küldik, ahol a háború alatt elvégzi az egyetemet. Hazatérésekor bekapcsolódik a felszabadulásért vívott politikai harcokba. Egyik szervezője az 1947-es madagaszkári felkelésnek, amiért a gyarmatosítók bebörtönzik. Amikor kiszabadul a rabságból, végképp a költészetnek szenteli életét, bár politikus énjét sem tagadja meg: tárcát vállal Madagaszkár első független kormányában. Markáns politikusi arculatának érdekes kontrasztja költészetében az elvont témák keresése, a filozofikus hajlam. Több kötete jelent meg: 1940-ben a *Sur les marches du soir* (Az éj lépte nyomában), 1948-ban az *Antsa*, amelyben börtönményeit dolgozta föl, 1955-ben a *Rites millénaires* (Ezredéves rítusok), majd egy évvel később a *Lamba*. Újabb vékony versesfüzete, az *Antidote* (Ellenszer) 1961-ből való. A malgas irodalom napjainkig legsokoldalúbb, a toll és a fegyver forgatásában egyaránt kiváló egyénisége. Drámáiról már szó esett. A gyarmati rendszer és a malgas nacionalizmus témáiról értekezéseket tett közzé.

Flavien RANAVO (1914—) gazdag értelmiségi családban született. Fiatalon beköborolta hazája tájait, magába itta a népdalokat, a malgas balladákat. Ezek annyira befolyásolták, hogy verseit népdalnak fogta föl, s könnyen magáévá tette a nép. Költeményeit gyakran kötetlen párbeszédekben írja.

A hagyományos malgas hain-teny szerelmi dialógusának stílusában fogant például ez a verse:

- Kinek a lépte kopog a keményre döngölt földön?
- Ezer ember felett uralkodó főnök lányaé.
- Ha ezer ember felett uralkodó főnök lánya,
mondd néki: közeleg már sötétje az éjnek,
én meg korall-színű szerelmeimet elcserélném
barátságára egyetlen jelére.
- Ki e lány, ki északról közeleg?
- Húga a rózsa-illatú özvegynek.
- Szólj néki, térjen be rögvest mert
számára finom vacsorát készíthetek.
- Jól tudom, meg sem ízleli,
csak a rizsléből vesz majd csipetnyit,
nem mintha szomjas lenne,
csak hogy a kedved keresse.

(Választások)

Virtuóz formaművész és újtó. 1953-ban ott van a *Tatamo* elnevezésű folyóirat alapítói között. Mint az írástudó afrikai értelmiség általában, hazája felszabadulása után jelentős politikai megbízatásokat kap. Eddig négy kötete jelent meg: 1947-ben a *L'ombre et le vent* (Árnyék és szél), 1955-ben a *Mes chansons de toujours* (Örök dalaim), 1960-ban a *Songes d'emprunt* (Kölcsönzött álmok) s 1962-ben a *Le retour au Bercaïl* (Visszatérés az akolba).

ELEFÁNTCSONTPART IRODALMA

A sem művészekben, sem művekben nem bővelkedő elefántcsontparti irodalomból Bernard Binlin DADIÉ (1916—) alakja magasodik elő. A dél-afrikai bantu irodalomnál később induló nyugat-afrikai irodalom első nemzedékéhez tartozik, jelen van a négritude zászlóbontásánál. Költő, író, drámaíró és politikus. Színes egyénisége sokoldalú tehetséggel párosult. Ő is a nagyhírű William Ponty iskolában kezdte. Tanítói oklevelet szerez, majd a dakari Afrikai Intézet munkatársa lesz. Politikai iskoláit a Demokratikus Afrikai Tömörülés körében végzi. Amikor visszatér

hazájába, 1949-ben és 1950-ben politikai tevékenységéért börtönbe zárják. Elefántcsontpart függetlenségének elnyerésekor az abidjani Szépművészeti Múzeum igazgatója lesz. Franciaországba, az Egyesült Államokba és a dél-amerikai országokba tesz utazásokat. Külföldi felfedezőútjainak egyik forgácsa a *Patrons de New York* (New York gazdái) c. 1964-ben kiadott útinaplója, amelyben kritikusan veszi szemügyre az amerikai életformát.

A William Ponty iskolában drámaírással kezdte irodalmi pályáját. *Assémien Déhylé* c. történelmi színművét 1937-ben adták elő, a párizsi világkiállítás idején, a Théâtre de Champs-Élysées-ben. *Les Villes* (Városok) c. máig kiadatlan vígjátékát abidjani iskolások hozták színre. A hatvanas években AMON D'ABYVAL és G. C. GADEAUVAL Elefántcsontpart népi drámáit dolgozza föl.

Költőnek a legjelentősebb. Az *Afrique debout* (Afrika talpra!, 1950) és a *La ronde des jours* (Napok körforgása, 1956) címmel kiadott kötetéből D. DIOPÉVAL és A. NETÓÉVAL rokon forradalmi hang tör elő. Ha van Afrikában, aki a proletárköltő hangján kívánt szólni, B. DADIÉ az. Nem hiába mondja róla C. N. KHALY: „Nem az erőteljes stílusú, tudós SENGHORban, hanem ebben az elefántcsontparti testvérben üdvözlöm az első néger-afrikai költőt.”²¹

A kizsákmányolt afrikai munkás az ő poézisában kap hangot Afrikában először:

Nincs saját gépkocsim, se emberrangom
előttük, jól tudom,
kastélyom sincs, hol színre löknek
az aranybankók, modern mennyországot játszva.
Nincs vagyonom,
annyi se vagyon hát, mint a barom.

.....

A koldus éhség olykor, ha elöntött,
lelkembe megnyugvást a vallás se töltött,
kipróbáltam felebaráti szeretetüket,
s az isten nevében
törvényük engem büntetett meg.

(*Szegényember ígaza. MÁTYÁS Ferenc ford.*)

²¹ C. NENEKHALY CAMARA: Conscience nationale et poésie négro-africaine d'expression française, *La pensée*, Párizs, 1962. VI.

Végig kilincselte az irodákat,
a gyárakat, falvakat:
„... Nincs munka ...”
És öltönye szálanként foszlott cafattá,
ezer meg ezer bála szövet közelében,

.....
sosem fogják a sírjára írni,
hogy lassan sorvasztotta el az éhség,
mialatt a liszt a magtárakban penészedik
és az áruval zsúfolt raktárak mögött
mohón számolják a profitot . . .

(*Erre gondolj!* FRANYÓ Zoltán ford.)

Saját pályafutásáról adott interjújában DADIÉ félreérthetetlenül foglalt állást az elkötelezettség, a nép szolgálatára rendelt irodalom mellett: „... népünknek, amely a mindenoldalú függőség állapotában él, más népeknél több *joga* van a közérthető irodalomra, a közérthető költészetre. Hiszen a népek kell helyzetére ébrednie, mozgósítania magát, s erőt gyűjtenie a szabadság kivívásához. A költő ma nem tartalékos, hanem tényleges katona; az irodalom, s különösképp a költészet, erőforrás, fegyver, s talán méginkább riasztójelző, hareba hívó dob . . . Képzeld el egy költőt, író, aki beszél ugyan, csak épp a szavát nem értik . . . nem minősülne ez a közösség elerőtlenítésének, a rabszolgaság megerősítésének, s — életünkben — halálunk kiteljesítésének? . . .”²²

Az *Hommes de tous les continents* (Minden földrész emberei) c. újabb verseskötetében, bár a költői nyelv demokratizmusából nem enged, enyhül feszes politikai tartása, antikolonialista éle. Lábhoz tett fegyverrel, pihenjben szemlélődik a világban.

Ismertek és népszerűek folklór hagyományokból táplálkozó meséi, átköltött elbeszélései, amelyeket két kötetben tett közzé: *Légendes africaines* (Afrikai mondák, 1954); *Le pagne noir* (A fekete fésű, 1955). A lírikus tollával kikerekített történetei az orális afrikai irodalom legértékesebb hagyományainak újrafogalmazását jelentik, művészi értékben B. DIOP remekeivel egy sorba állíthatók. Az ifjúság számára írta A. TERISSE-szel a *Les belles histoires de Kacaou Ananzé, l'araignée* (Szép történetek Kacaou Ananzéről, a pókról) c. 1963-ban kiadott elbeszélésgyűjteményét.

Regényírónak sem jelentéktelen. *Climbiéje* (1956) erősen önéletrajzi jellegű. Egy urbánus környezetbe csöppenő, értelmiségivé érő fiatal afrikai hányatott életét meséli el benne. A címadó hősnek alkalma nyílik

²² Idézi C. QUILLATEAU: *Bernard Binlin Dadié*, Párizs, 1967, 141. old.

arra, hogy Dakarban francia tisztviselőkkel intellektuális eszmecsere-t folytasson, még Marxról s Engelsről is, ám hamarosan rádöbben, hogy ami tiszteletet kap, az nem az afrikainak szól, hanem az asszimilált, fekete bőrű francia állampolgárnak. Újságíró lesz, igazságkeresése azonban a börtönbe juttatja. Miként a szerző, Climbié is eljut a pánafrikai eszméig. DADITÉ inkább az intézményeket, semmint a gyarmati uralom képviselőit teszi felelőssé a hibákért; az európaiakat többnyire rokonszenvesen ábrázolja. Igaz, ezek a személyek zömmel a háború előtti népfrems francia kormány liberálisabb szemléletének hordozói. Másik regénye, az *Un nègre à Paris* (Egy néger Párizsban, 1959) nemzedéke nagy élményének, az emigrációs magánynak az anatómiája. Könyve közel áll a riportázshoz, az útinaplóhoz, amely Európában leli meg az egzotikumot. Fő következtetése, hogy az egészségsé gondolkodású afrikai a jó szándékú, bár a helyzetet alapjában rosszul értő európai és a befutott, nagyképű, asszimilált afrikai között őrlődik. Az afrikaitól idegen társadalom vaskos szegletei bekönyökölnek a fogékony lelkű fiatal értelmiség életébe és kitörölhetetlen bemélyedést, űrt hagynak hátra.

F. J. K. AMON D'ABY öt drámája — vígjátékok, tragikomédiák és színművek — a szerző által alaposan ismert és kutatott elefántcsontparti népszokások elemeiből épül fel. L. AKIN elbeszélései francia irodalmi minták utánérzései, afrikai díszletezéssel.

A HAGYOMÁNYOK ÚJRAFOGALMAZÁSA GUINEÁBAN

Guinea irodalma a szó legszorosabb értelmében a folklórból nő ki. Minden jelentősebb alkotás még magán viseli a törzsi életmód hamvát. Írók és költők mindkét lábukkal a hagyományok talaján állnak, s a négritude bővületében, bearanyozott keretbe állítják a falusi életmód tiszta derűjét, erkölcsi fényét.

N. KHALY *Lagunes* (Lagunák, 1955) c. verseskötete, csakúgy, mint M. MONTRAT *N'na ou la maman noire*-ja (N'na, avagy a fekete anya, 1957) a hazai föld táji szépségeit és a falu társadalmi levegőjét szippantja be.

E. CISSÉ *Faralako* c. regénye (1958) egy kis falu zsánereképe. Nagy történelmi események, Guinea függetlenségi harca, a válságos 1958-as esztendő politikai lendülete ragadja ki a szerzőt csendes szemlélődéséből: *Assiatou de Septembre* c. Prágában 1960-ban megjelent regénye Guinea születésének állít emléket, s Assiatounak, a hős leánynak, aki életét áldozza Afrika szabadságáért.

P. MODUPE a folklór aranyfedezetét olesó bizsuvá dolgozza *I Was a Savage* (Vadember voltam) c. 1958-ban kiadott önéletrajzában, amely tárgyi információin túlmenően legfeljebb azért kelt figyelmet, mert az ország egyetlen angol nyelvű irodalmi alkotása.

A népi hagyományok avatott műve Fodéba KEITA (1921—), aki balettegyüttese révén vált világhírvé; jelentős nemzeti költőt is ünneplhetünk benne. Politikusként szintén tevékenykedett; mind élesebben szembe helyezkedett Sekou TOURÉ és a köréje csoportosuló vezetők vonalával; pályája bírósági ítélettel zárult. A William Ponty iskolába járt, majd egy ideig tanítóskodott. Párizsi tanulmányútja során a balett-művészetet tanulmányozza. A hír akkor kapja szárnyra, amikor zenekart, színtársulatot szervez, s együttesével járja a világot. Magyarországon is vendégszerepelt. Külföldön kevésbé ismerik mint költőt, mégis kimagasló helyet biztosított magának hazája irodalomtörténetében. Verseinek nagy részét előadásra szánta, zenei aláfestést tervezett hozzájuk, s utasításokkal látta el a szavalatot kísérő muzsikusokat. Csoportos dialógusokat, kórusműveket is írt. Nem az egzotikumot keresi, hanem a népművészet legmélyebb rétegeit, s annak hiteles újrafogalmazója kíván lenni. Első verseskötete, a *Poèmes africaines* (Afrikai költemények, 1950) előszavában meg is írja, hogy „a falusi griot-k által énekelt, játszott, táncolt, elmesélt mondákat” tolmácsolja. Poézisében újra születik a műsák afrikai testvérisége: a vers, a tánc, a zene egysége. A *Le maître d'école* (A tanító, 1952) versei még ennek az ideálnak a szülőttei. Az *Aube africaine*-ben (Afrikai hajnal, 1966) viszont távolodik a vers e sajátos fel fogásától. Értekezést írt a táncművészet esztétikai kérdéseiről.

A guineai irodalom eddigi legjelentősebb művésze Camara LAYE (1928—). Hazája fővárosában nevelkedett, s Franciaországban gyári-munkásként, majd technikusként dolgozott. Guinea függetlenné válásakor diplomata lesz, később pedig Conakryban a Nemzeti Kutatóintézet munkatársa. A hatvanas évek derekán önkéntes száműzetésbe vonul, mivel nem ért egyet a kormány politikájával és kultúrpolitikájával.

Ő is népies íróként indul, a falu varázsát igyekszik a könyv lapjai közé menteni. Íróársaitól azonban mégis különvállik. Nemesak és elsősorban nem is szinte csipkés finomodott franciaságával, hanem nosztalgikus szemléletével. Utánozhatatlan bájjal tárja föl az európai szemnek Afrika sohasem létezett tündérvilágát, a törzsi életmód idilljét. Lakkozza a valóságot. Belefelejtkezik emlékeibe, s oly szenvedélyesen keresi a szépet, csakis a szépet Afrikában, mintha sérült lelkekre keresne vele gyógyírt. Menekül a múltba, elmerül benne, megfürdik a gyermekkor emlékeiben, csodáiban. A szemét fedő romantikus hályog megfosztja őt Afrika igazi arculatának felfedezésétől. Rózsaszín szemüvege kiszűri Afrika gyarmatosítástól meggyötört s fájdalmas ráncokba húzódó képét. Kevés afrikai író tudta illatában és színében, melegségében úgy felkínálni a falusi élet sok epizódját, mint ő a *Fekete Fiu* (L'enfant noir) c. 1953-ban kiadott önéletrajzában. A mindennapi csodák, a hétköznapi jelenségek rejtélybe nyúló árnyéka az ihletője. Nagyszerű tolla van a részletek költői feljegyzésére. A líraiság hatja át minden sorát, s teszi plasztikussá ideali-

zált alakjait. Úgy írja le a mesterember munkájának örömét, anyja képzelt varázserőit, a felnőtté avatásra való felkészülést, a falusi élet ceremóniáit, lírai találkozását élete első kigyójával, a rizsaratás ünnepélyes aktusait nagyanyja földjén —, hogy az olvasó úgy érzi, valamilyen varázslat folytán Afrika stilizált tájára cseppent. Nagyszerűen elegyíti a humort a gyengédséggel, a drámai feszültséget az andalító mesével. Antológiák kedvenc témája, ahogyan az aranyolvasztás és a kovácsolás rituális szépségeit megörökíti:

„Apám intésére az inasok megragadták a tűzhely két oldalán a juhbőrből készült fújtatókat . . . Most egyelőre mind a ketten teljes erővel a fújtatóra nehezdedtek, a tűz fellángolt, szinte megelevenedett, mint valami éber és kegyetlen szellemóriás . . .

Ekkor apám hosszú fogókkal felemelte és a lángok közé rakta az agyagfazekat.

Mintegy varázslatra, hirtelen minden munka abbamaradt a műhelyben.

Az is megesett nemegyszer, hogy apám hátrább küldte az inasokat, szabadabban akart mozogni. Csak felemelte szótlánul a kezét, sem ő, sem senki más nem ejtett egy szót sem ezekben a percekben, még a varázsló is lehalkította a hangját . . . De ha apám hallgatott is, tudom, hogy a lelke mélyén egy hang beszélt . . . Nem a tűz és arany szellemét idézte-e, a tűzét és a szélét, amely a fújtatók leheletétől kelt életre, az arany és a tűz egyesülésének szellemét, nem fordult-e hozzájuk segítségért, barátságért, szövetségért? . . .

Megremegtem, mindnyájan reszkettünk apámat nézve, aki a tömör anyagot kavargatta. Az arany hirtelen folyékonyvá vált. A szellemek jó szívvel voltak apámhoz! . . .

Amint kihült az arany a formában, apám kalapálni kezdte, s kinyújtotta. Ez volt az igazi művészi munka . . . S amikor apám az ékszer díszítését befejezte, s megmutatta, a varázsló rázendített a nagy énekre, a dugára, amelyet csak híres emberek dicsőítésére mondanak, s dallamára férfiak táncolnak . . .

A duga kezdetén apám fölegyenesedett, kiáltás hagyta el a torkát, hangjában győzelem és öröm vegyült, s kalapácsát, hivatásának jelképét, jobb kezével meglöbálva, baljában varázsszerekkel tömött juhszarvat tartva, járni kezdte a dicsőség táncát.”²³

A *Le regard du roi*-ban (A király tekintete, 1954) a cselekmény a mese és a valóság határmezsgyéjén mozog. A regény főhőse — az afrikai irodalomban egészen szokatlan módon — európai. Minden vagyonát elveszti és kiszorul a fehérek társaságából. Elindul hát, hogy megkeresse a képzelt afrikai ország királyát, hogy orvoslást találjon bajaira. A regény

²³ Camara LAYE: *A fekete fiú*, ford. LENGYEL Éva, Budapest, 1966, 30—40. old.

sokak interpretációja szerint isten keresésének allegorikus meséje, érzéki és spirituális értékek közötti hanyatttátás és választási kényszer. E költői szépségű történet világi vetülete azonban háttérbe szorítja a transzcendentálisat. Hiszen Clarence, ez az életben sután forgolódó, léte értelmét kutató európai, afrikai útítársai révén, mind emberibbé, mind természetesebbé válik. Egyre inkább belemerül az élet fizikai élvezetébe. Különállását és felsőbbrendűségi érzését mindinkább levetkőzi, így válik alkalmassá arra, hogy az élet királyának szolgálatába álljon.

A gyarmati valóságtól való menekülés jellemzi újabb, szintén önéletrajzi ihletésű regényét, a *Dramousse-t* (1966) is. Ebben ugyan már a romantika megtépett fátylának hasadékain szegletes brutalitással élénk villannak a való világ jelenségei, a gyarmati elnyomás és a fajüldözés, sőt afrikai politikai mozgalmak — de LAYE, akinek látását az elefántcsonttorony ablaka fogja szűkre, a regény végén a múlt varázsát féltve jajdul fel. Hőse, Fatoman, ráébred a felszabadító harc szükségességére, de a gyarmatosításban nem a történelem objektív folyamatát látja, hanem inkább csak annak erkölcsi vetületét. „Fajüldöző az — véli — aki még nem jutott intellektuális és erkölcsi fejlődése virágjába. Lényegében tehát állati szinten rekedt meg a fejlődésben.” Hazája új rendjébe nem tud beleilleszkedni. Minek égessük fel az egész múltat, a griot Afrikáját? — szegezi a kérdést a politikusoknak. LAYE-ben a költő nosztalgiája elnyomja az író, aki tétován kezdene ráébredni a valóságos problémákra.

EGYÉB FRANCIA BIRTOKOK ÍRÓI

Szenegálban, Kamerunban, Madagaszkáron, Elefántcsontparton és Guineában termettek jelentőségükben határokon túlnövő írók és költők. Egyéb francia birtokokon a tollforgatók közül senki sem magaslik ennyire, az irodalmi élet feltételei kevésbé alakultak ki. Érdemes azonban röviden szemügyre venni ezeknek a területeknek a jeladásait is: egy irodalom születésének lehetünk tanúi. Egyik-másik művészegyenység maradandó rangot vív ki magának a nemzeti irodalom terepén, a függetlenség előestéjén; az ötvenes évek azonban többségük számára csak a pályakezdés esztendői; művészetük a következő évtizedekben érik be.

Dahomeyben népi színjátszó csoportok alakulnak. A többé-kevésbé spontán kialakuló drámák alapszövege rendszerint kollektív alkotás. A *La ruse de Diégué* c. rövid jelenet nyomtatásban is megjelent. Az egyetlen névről ismert drámaíró P. FABO. A négritude stílusirányzatába illeszkedő P. JOACHIM első verseskötetével ad hírt magáról. A tízéves időközönként egy-egy regénnyel jelentkező Felix COUCHORO 19...—) 1950-ben *Drame d'amour à Anecho* (Szerelmi dráma Anechóban) címen a helyi olvasóközönség ízléséhez igazodó, s nem európai fogyasztásra szánt tör-

ténetet ad ki. Ez is és az 1963-ban publikált *L'héritage cette peste* (Az az átkozott örökség) csakúgy, mint az 1930-ban, illetve 1940-ben írt korábbi munkái, helyi nyomdáknak látnak napvilágot, ami meglehetősen ritkaság Nyugat-Afrikában, különösen a francia birtokokon. Regényeinek művészi értéke csekély; szerkezetileg széteső, stílusában kevésbé igényes, jellembrázolása elnagyolt. A cselekmény nem túlságosan bonyolult fordulataiból azonban kiviláglik őszinte mesélőkedve. Életműve egyben a korabeli afrikai értelmiség ízlésvilágáról is dokumentum értékű lehet. Az afrikai irodalom előző korszakából ismert M. B. QUENUM értekező prózájában a Nyugattal való találkozás következményeit elemzi.

Felső-Volta első ismert írója, A. P. SANTOS *Fási* c. ötfelvonásosával mutatkozik be.

Niger első írott irodalmi műve I. ISSA regénye: *Grandes eaux noires* (Nagy fekete vizek), 1959-ből.

Maliban háromkönyves lírikus Fily-Dabo SISSOKO (1900—1964). Tanító volt, bejárta az országot. Versei a hazai tájtól részegülnek meg. A négritude oltárán mutatja föl Afrikát, nagy érzelmi áhitattal. Köteteiben — *Crayons et portraits* (Írók, arcképek, 1953), *Harmakhis*, 1955, *Poèmes de l'Afrique noire* (Fekete Afrika versei, 1963) — megénekelte emberi élményei a törzsi Afrika világába illeszthetők. Két regényt is írt; figurái, mintha csak L. S. SENGHOR „néger-afrikai esztétikájából” lépnének elő, érzelmileg telítettek, a szenvedély mozgatja őket. Prózájából a szudáni szavannák levegője árad. Ismertek a későbbi politikus ötvenes években írott pamfletjei. Malinké folklórkutatásai anyagát — közmondásokat, bölcs szentenciákat — szintén ez idő tájt teszi közzé. I. M. OUANE, a kiváló történész, kötetnyi költeménnyel és elbeszéléssel tesz látogatást az irodalom berkeibe az ötvenes évek folyamán. Értekező prózájában azonban több a nemzeti érték. Seydou BADIAN (1918—) az afrikai értelmiség színe-javának sokféle szerepét játssza: orvos, diplomata, politikus, író. A négritude militáns szárnyához tartozik. Szépirodalmi alkotásai közül a *Sous l'orage* (Viharban) c. regénye (1957) és a *La Mort de Chaka* (Saka halála) c. történelmi tragédiája (1962) érdemel említést. Ez utóbbi politikai következetességével mintegy ellentpontja L. S. SENGHOR ugyanezen témáról szóló, Afrikában műfajilag ritkaságszámba menő drámai költeményének, amelyben a keresztény filozófia, a megbocsátás katolikus szelleme lágyítja a fekete Krisztussá átlényegült Saka szellemi kontúrját. 1957-ben adja ki a tudós A. H. BA első művét, a bölcs *Tierno Bokarról* írt életrajzát, amelynek megalkotásához M. CARDAIRE tollát is kölcsönözte.

A már említett A. CAZAMIAN mellett Réunion egyetlen ismert íróegyénsége szintén lírikus. Raphel BARQUISSAU (1888—) honfitársával együtt az úttörők nemzedékéhez tartozik, költészete azonban későn érett be. Verseskötetei — *Homme parmi les hommes* (Ember az emberek

között), *Revenants* (A visszatérők), *Hommage à la Grèce* (Hódolat Görögországnak) — 1957–1960 között jelentek meg, a négritude virágzása idején.

Togo legjelentősebb írója, D. ANANOU, egykönyves szerző. *Le fils du fétiche* (A fétis fia) c. regénye (1955) az egyén, a közösség és az okkult erők kellő humorral megjelenített közjátéka, amely mindvégig az ősi Afrika romantikus közegében játszódik. Súlyos és más írókat is sokat foglalkoztató témát választ: a kereszténység és a hagyományos törzsi életforma konfliktusát. ANANOU azonban az idillikus ábrázolás eszközeivel él; a kereszténység felvétele, a nyugati gondolkodásmód elfogadása ellenállás, harc, utóérzések nélkül következik be hősénél, Sodjínál, annak fiánál és menyénél. A múlt konfliktus nélküli jelenbe fordulásának effajta megoldása ANANOU regényét C. LAYE művészetével, lakkozott realizmusával rokonítja. Az ötvenes években kezdi irodalmi pályafutását a főként költőként ismert T. V. MENSAH. A francia birtokok ritka értéke E. M. K. AMEGASHIE két 1947-ben kiadott eve nyelvű elbeszélésgyűjteménye.

Francia Kongó irodalmi térképén Jean MALONGA (1907—) 1954-ben kiadott történelmi regénye — *Coeur d'Aryenne* (Árja szív) és a mondvilágban gyökerező kisregénye, *La légende de M'P'foumou Ma Mazono* (M'P'foumou Ma Mazono mondája) — jelent színes foltot, valamint G. F. TCHICAYA U TAM'SI néhány verseskötete. Ez utóbbi gyorsan érő, jelentős lírikus; a következő évtized már az afrikai irodalom élvonalában találja. Az ötvenes években írott versein kezdettől fogva kiütközik, hogy a négritude-nak a szürrealizmussal leginkább rokonságot tartó körébe tartozik. Képélményeiben azonban biztonsággal kitapintható Afrika.

Ruandában Alexis KAGAME (1912—) az úttörő nemzedék tagja. Sokoldalú, nagy tudású ember. Pap, filozófus, a tudományok doktora címet a római egyetemen nyeri el. 1937-ben ő lesz Belga Kongó Királyi Akadémiájának első afrikai tagja. Ruanda nyelven írt költeményei az ötvenes években jelennek meg, összesen öt kötetben. Ma inkább irodalomtörténeti kutatásait tartjuk számon. A *Bref aperçu sur la poésie dynastique du Rwanda* (Ruanda dinasztikus költészetének rövid áttekintése, 1950) és a *La poésie dynastique au Rwanda* (Dinasztikus költészet Ruandában, 1951), a középfrikai hagyományos epika szöveggyűjteményét és tudós értékelését adják. Munkái nélkülözhetetlenek az afrikai eposz tanulmányozásához. A hatvanas évek közepéig mintegy tíz történelmi, filozófiai, nyelvészeti, politikai írása jelent meg. Ruanda másik nagy írója J. Saveiro NAIGIZIKI (1915—) tanító volt, majd gépipróként, segéd munkásként, különféle folyóiratok munkatársaként kereste kenyerét. Az ötvenes évek derekán írott két regénye és egy drámája sok önéletrajzi elemet tartalmaz.

4. AZ ANGOL BIRTOKOK IRODALMA

Jóllehet, a bantu aranykor letűnésével délen lelassult az irodalmi fejlődés, folytonossága azonban nem szakadt meg. Az irodalmi tevékenység két fészke alakul itt ki: az egyik a Dél-afrikai Unió, Beccsuánaföld és Baszutföld, a másik pedig Rhodesia. A valamivel később mozgásba lendülő Nyugat-Afrikában Aranypart és Nigéria büszkélkedhet a leggazdagabb irodalommal. Kelet-Afrikában ekkor még csak kezdetét éli az íráshoz kötött literatúra.

Az irodalom az angol birtokokon is természetesen területenként más és más arculatot ölt, táji jelleget kap, tartalmában és formájában egyaránt. Nincs — nem is lehet — valamiféle univerzális afrikai irodalom. Vannak viszont közös jegyei, s ezek jól kirajzolódó határvonallá állnak össze, világosan elkülönítik az angol birtokokon kialakuló irodalmat attól, amely a párizsi csillagzat alatt született és él.

A legszembetűnőbb, hogy nem éri őket a négritude szele. A Párizsban támadó emocionális orkán lendülete idáig érve kifulladásig szellővé csendesül. Akadnak írók, főként Nigériában és Ghánában, akik egyes műveikben kacérkodnak a négerség ideológiájával, stílusáramlatával — tartós kapcsolat azonban nem lesz belőle. Ezek a tollforgatók gyakorlatiasabbak, szemléletük realistább. Mindkét lábukkal a valóság talaján állnak, s kevésbé engedik, hogy a romantika légörvénye a magasba ragadja őket. Éppenséggel Nigéria és Dél-Afrika írói kezdeményezik elsőnek a négritude kritikáját. A szónoki emelvénnyel lelépnek az utcára. Retorika, ünnepélyes póz nélkül természetes testtartásban adják elő mondanivalójukat. Példaképük nem a francia romantika és a szürrealizmus; az angol irodalom intellektuális hagyományaira támaszkodnak, vezérlő csillaguk a „common sense”.

Mindezzel összefüggésben individualistább is ez a literatúra. Az író egyes szám első személyben beszél s gondolkodik — szemben a francia birtokok kollektív ihletésű irodalmával, amelyben az „én” helyébe is „mi” olvasandó. Az egyéniség, az egyes ember szubjektív érzés- és gondolatvilága, intim problémái az elsődleges nyersanyaga itt az irodalomnak — inkább, mint frankofon testvéreiknél.

Nem verődnek csapattá sem. Nemcsak a négritude-ben, másfajta izmusban sem hisznek. Nem kötik magukat csoportosan irányzatok szekere elé. A nyugatias műveltségű írónemzedék legfőbb tanműhelye persze London, amely azonban még sem válik szent helyé, mint Párizs. Legföljebb csak kézirataikkal tesznek kényszerű zarándokutatót a könyv-

kiadókhöz. Nem hoznak létre külön nemzetközi szervezetet, hanem a négritűde híveinek orgánumaiban, a *Présence Africaine* és az *Afrikai Kultúra Társasága* körében keresik helyüket. Központi lapjuk, a *Black Orpheus* első száma az ötvenes évek vége felé jelenik meg csupán.

Nem olvadnak föl sem London miliójében, sem az angol gondolatban annyira, hogy irodalmuk majdnem kizárólagos kifejezőeszközévé a gyarmatosító ország nyelvét tegyék. Az anyanyelvű afrikai irodalom fészkei itt, az angol birtokokon jönnek létre, illetve maradnak fenn, mindenekelőtt a Dél-afrikai Unióban, Baszutföldön, Becsuána földön, Rhodesiában, Aranyparton és Nigériában. Sőt, itt, az angol birtokokon teszik majd az afrikai írók a hatvanas években az első jelentősebb kísérleteket arra, hogy a gyarmatosító hatalom nyelvét a hazai gondolat kaptafájára húzzák, alakját afrikai ízlésnek megfelelően formálják át brit angolból „afro-angollá”. E nyelvi lázadás tartalmában más, mint A. CÉSAIRE francia grammatikának fittyet hányó berzenkedése.

ANGOL NYELVŰ PRÓZA A DÉL-AFRIKAI UNIÓBAN

A negyvenes évek végétől, párhuzamosan a négritűde mozgalmával, de attól minden szempontból elkülönülten, másodvirágzásnak indul a bantu irodalom, mindenekelőtt a Dél-afrikai Unió területén. A kormánypolitika szintjére jutott fajüldözésből eredő korlátozások természetesen szükség medret szabnak e literatúra sodrának. Egy színészbőrűek részére kiírt irodalmi versenypályázat feltételei 1953-ban például többek között előírták, hogy „a kéziratok legyenek alkalmasak az oktatásra, ezért se politikai, se vallásos problémákkal ne foglalkozzanak”.²⁴ Angol és afrikai nyelveken főként a prózai epika, kisebb mértékben a líra, legkevésbé pedig a dráma bontakozik ki. Számos költő és író életműve bejut a szűkebb értelemben vett világirodalom bűvös körébe. Figyelemre méltó, mert ez idő tájt különösen ritka még egész Afrikában, hogy az irodalomtudománynak is akadnak jeles művelői.

A dél-afrikai próza doyenje Peter Henry ABRAHAM (1919—). Az élet sűrűjében nőtt fel. Volt kovácsinas, szállodai boy, kocsimosó, hordár. Egy hittérítő telepen tanítói képesítést szerez, majd 1935-től Fokföldön folytatja tanulmányait, amíg egészsége engedi. A világháború kitörésekor egy hajón vállal fűtői állást; 1941-ben egy köteg novellával a hóna alatt partra száll és Angliában telepszik le, azzal az eltökélt szándékkal, hogy csak az irodalom műzsáinak él. Önkéntes londoni emigrációját 1955-ben a jamaicaival cseréli fel. Számtalan, világszerte ismertté vált regényében elsősorban a Dél-afrikai Unióban élő színészbőrű városi lakosság sivár sorsát örökítette meg. Ízig-vérig urbánus író. Ő a legtöbbet for-

²⁴ Idézi J. JAHN: *Approaches to African Literature*, Ibadan, 1959, 7. old.

ditott afrikai szerző, a szenegáli L. S. SENGHOR és a nigériai A. TUTUOLA mellett. Pályáját elbeszélésgyűjteménnyel kezdte: *Dark Testament* (Sötét végrendelet, 1942).

Regényei közül a *Song of the City* (A város dala, 1945) a Johannesburgban töltött gyermekévek élményanyagából merít. A *Mine Boy*-ban (Bányászfiú, 1946) fehér honfitársa, W. PLOMER modorában egy fehér ködzsungelben küszködő afrikai hétköznapi kalandjairól, viszontagságairól, egy bányászstrájkjéről mesél. Legismertebb regénye — amely közel negyven idegen nyelven jelent meg — *A fergeteg útja* (*The Path of Thunder*, 1948). Egy színesbőrű fiú és egy fehér leány tiltott szerelmének történetében a ma és a holnap erkölcsi, politikai problémáit veti fel. Mondanivalója az elmúlt évtizedek alatt mit sem veszített érvényéből és erejéből. Megkapó módon tud úrrá lenni a ki-kitörni készülő szenvedélyen, nem enged az emelkedetten objektív ábrázolásból. A napégette dél-afrikai táj markáns szigorát, keménységét — s ezzel a társadalmi panoráma kietlenségét — sűrítette a *Wild Conquest*-be (Vad hódítás, 1950), amelyben S. PLAATJE neves történelmi regényének témáját írja újra, a matabelék eltiport szabadságharcát. Könyv alakban írta meg szülőföldjére való visszaérkezése mélységesen emberi élményét — *Return to Goli* (Hazatérés Goliba, 1953) — valamint lírába oltott önéletrajzát, — *Tell Freedom* (Szólj, szabadság!, 1954) — amelyben a szubjektív élmények bő áradása, az egyéni sors bemutatása sohasem takarja el a háttérrel, az afrikai közösség sorsának helyszínrajzát. Epizodikus visszaemlékezései nem állnak messze a novella műfajától. Az *A Wreath for Udomo* (Koszorút Udomónak, 1956) szintén jellegzetesen kesernyész hangon, sötét színekkel ecseteli az afrikai tragédiáját, aki számára a fehérekkel való konfliktus az egyértelmű bukást jelentheti csupán. Mélyreható lélektani elemzését adja az antikolonialista küzdelemnek s a változásoknak, amelyeket egy képzeletbeli gyarmaton bekövetkezett afrikai hatalomátvétel hoz magával. Az abrahamsi viharfellegekkel terhes égből ritkán villan elő humor, a derű oldott fénye. Regényei a máról szólnak, mégis egy olyan korról, amely Afrika nagyobbik részén már a múltat jelenti. Írásai már csak ezért sem állíthatók párhuzamba Nyugat-Afrika urbánus íróinak műveivel. Hosszú hallgatás után kiadott újabb regényében — *A Night of Their Own* (Az ő éjszakájuk, 1965) — már a nyugat-indiai szigetvilág néger kolóniáinak légköre, képelménye ihleti, kékebb égbolt, melegebb táj, oldottabb emberi viszonyok; társadalomrajzán azonban a jellemekben és a párbeszédekben minduntalan előbukkannak Afrika kontúrjai. Szintúgy a *This Island Now* (Most ez a sziget, 1966), amelyben egy képzeletbeli ország vaskezü afrikai vezetőjének személyes és politikai tragédiáját: népétől való elszakadását ábrázolja. Jellemrajza azonban széteső, atomizált, figyelme elforgácsolódik a túlságosan nagy számú epizóduszereplőre.

Rajta kívül kevesen írnak prózát angolul. Elbeszéléseivel és híressé váló önéletrajzával ekkor indul E. MPHAHLELE, aki majd a hatvanas években szerez nemzetközi megbecsülést önmagának, s az afrika-irodalomnak. K. HENDRIKS és M. BASNER a regény műfajában teszi próbára tolla erejét.

F. KOMAI verses drámája *Cry, Beloved Country* (Zokogj, szeretett haza, 1948) A. PATON angol származású dél-afrikai író regényének átdolgozása. Stílusbeli szögletességét az erőltetett moralizálás, ha lehet még inkább kidomborítja.

Jeles irodalomtudós Robert Henry Wishart SHEPHERD (1888—), aki nek a *Bantu Literature and Life* (Bantu irodalom és élet, 1955) c. esszégyűjteménye igényes formában vall népe nagyjairól, köztük írókról és különféle kulturális intézményekről.

1948-ban adja ki DDT JABAVU az *Influence of English on Bantu Literature* (Angol hatások a bantu irodalomban) c. alapvető irodalomtörténeti összefoglalóját, amely az afrikai és az angol kultúra találkozásának következményeit elemzi. A. C. JORDAN az *Africa South*-ban a szuverén afrikai irodalom lehetőségeit kutatja 3 évre nyúló cikksorozatában.

XHOSZA IRODALOM

A xhosza irodalom egén, a Dél-afrikai Unióban, a második világháború óta csak másod-, és harmadrendű csillagok tűnnek fel.

A próza epika egykötvényes szerzői M. DANA, E. F. GWASHU, A. A. M. MQHABA, V. A. B. NYEMBEZI, L. L. TSOTSI. Kisregényeik csak formájukban tekinthetők az aranykor folytatásának. Tartalmi közül esekélyesedés, az önállóság szikrájának kihűnyása, eredeti és valódi mondanivaló hiánya jellemzi írásaikat. Negatív leletei egy beteg kornak. Műveikben azonban az afrikai életforma egy-egy részletének felvillantása a későbbi szociológus számára is dokumentum értékű.

Még a bantu aranykort megteremtő első nemzedékhez tartozik James Ranisi JOLOBE (1902—) protestáns lelkész és tanár, aki az irodalom minden ágában művészi igénnyel alkotott. Regényei közül legérettebb az *Elundini lo Thukela* (Thukela völgyének látóhatárán, 1958). Szociológus igazságkeresés, kutatószenvedély teszi meleggé stílusát, fényképek pontosságával vetélkedő leírásait, táj- és társadalomrajzát. Versesköteteiben azonban — *Izicengcelezo zase-Dikeni* (Részletes jelentés Alice városáról, 1952); *Ilitha* (Fénynyaláb, 1959), — már a harmadik xhosza írónemzedék rezignált pózát, kesernyés hangját veszi fel. A xhosza nyelvű lírából 1956-ban kétkötetes antológiát szerkeszt az ifjúság számára. Egyetlen színműve: az *Amathunzi obomi* (Fényárnyék, 1958) voltaképpen egy lírikus tollával megírt bölcselkedés az élet morális értékeiről.

Egyidőben indult vele Guybon Budlwana SINXO, aki a háború előtti években regény- és színműíróként mutatkozott be. Hosszú és tevékeny irodalmi pályafutása átnyúlik a hatvanas évekre. *Toba sikutyele, amabali emibongo angama* (Hajolj le, hogy elmondhassuk, 1959) c. verseskötete a bantu orális líra dicsőrénekeinek modorában szól. A hatvanas években négy elbeszéléskötete jelent meg. Az apró örömeiket keresi a xhosza nép sivár életében. Elbeszéléseinek gyűjteményes kiadása *Unojayity wam* címmel 1962–1963-ban látott napvilágot.

M. HUNA, L. M. S. NGCABWE, W. S. NCUHLU, L. G. N. TAYEDZERHWA, G. S. G. SISILANA, S. J. P. YAKO lírájának értéke főként az anyanyelvi irodalom folytatásában rejlik. Lírikusként és elbeszélőként egyaránt ismert R. M. TSHAKA és A. Z. NGANI.

A dráma A. M. MMANGO, M. A. P. NGANI és W. K. TAMSANQUA tollán él tovább. Erősen középserű oeuvre-jük nem tágitja a xhosza irodalomra látószögét.

G. S. MAMA antológiája, az *Indyebo ka-xhosa* (Xhosza kincstár, 1954), akárcsak J. J. JOLOBE *Indyebo yesihobéje* (A költészet kincsestára, 1956), főképpen oktatási célokból ad válogatást, s a cenzorok szigorára való tekintettel sok értéket kényszerűen kirekeszt a nagy múltú xhosza irodalom előző korszakából.

ZULU IRODALOM

A csupán a harmincas években induló zulu irodalom sem kap erőre a Dél-afrikai Unióban. Számos elbeszélő és regényíró közül — E. D. MADUNA, M. J. NGCOBO, J. K. NGUBANE, D. B. Z. NTULI, J. E. S. N. TCHAMASE — csak néhány jelentősebb íróegyéniség magasodik ki. Mindenekelőtt és elsősorban C. L. S. NYEMBEZI, aki később regényíróként és irodalomtudósként egyaránt ismertté lesz. Pályakezdeté az ötvenes évekre nyúlik vissza. A költőként is számon tartott K. BHENGU könnyed stílusával, pontos megfigyelésével, megjelenítő erejű leírásaival tűnik ki. *Ukadebona, iqhawe lenkosi* (A törzsfőnök tapasztalt kedvence, 1958) c. kisregénye C. LAYE nosztalgikus romantikájával lakkozza a még törzsi életmód burkában élő afrikaiak világát. A hangját a hatvanas években megtalálól J. N. GUMBI a múltba temetkezik, történelmi zsánerképeket alkot.

Ami ezekből a művekből hiányzik, az az irodalom, s minden művészet, sava-borsa: a jelen igazi ábrázolása, a valóságos társadalmi problémák körvonalai. Puha ez a zulu irodalom, nem talál részt a cenzúra rácsozatán — s jobb híján vakságot színlel.

S. Z. S. DHLAMINI és J. C. DLAMINI fakó arcú poéták. L. L. J. MNCWANGO négy drámája inkább patetikus, semmint tragikus helyzeteket és jellemeket ábrázol.

J. S. M. MATSEBULA antológiája — az *Iqoqo lezinkondlo zigoqwe sah-lelwa* (Végleg eldölt, mit határoz a tanács, 1957) — és C. L. S. NYEMBEZI szöveggyűjteményei — *Imisebe yelanga* (Napsugár, 1959), *Izimphoma zomphefumulo ihlelwe* (1963), — a zulu költészetből adnak kényszerűen szegény izelítőt.

EGYÉB AFRIKAI NYELVEKEN ÍROTT MŰVEK A DÉL-AFRIKAI UNIÓBAN

A venda nyelvű prózairók közül elsőnek T. N. MAUMELA neve kíván említést. *Mafanyambiti* c. elbeszélése (1956) a venda irodalom úttörő alkotása. Elbeszélései termékeny írói fantáziáról vallanak, de kevés bennük a társadalmi fogódzó. Egyfajta szemérmes, jelbeszéddel élő humanizmus itatja át fél tucat megjelent kisregényét és elbeszélését. Szövegének inkább a színe, semmint a mondanivalója az, ami megkapó. *Vhuhosi vhu tou bebelwa* (Aki királynak született) c. regénye (1961) a múltba fordul. A törzsi arisztokrácia írója. Drámaírással szintén próbálkozott, kevesebb sikerrel. M. E. R. MATIVHA, P. S. M. MASEKELA és P. H. NENZHELELE elbeszélései formailag is igénytelenebbek. Ismertek még P. H. NENZHELELEnek az ifjúság számára írt didaktikus költeményei.

Pedi nyelven J. H. KHAAS, E. K. K. MATLALA és M. E. RAMAILA költeményei főképp az anyanyelvi irodalom teherbírását dokumentálják.

S. J. BALOYI conga nyelvű elbeszélése, drámája és értekezése inkább nyelvészeti, semmint irodalmi alkotás.

Ugyanez áll L. D. SOKA nyandzsa nyelven írt rövid életrajzi művére.

A. N. FULA két regénye szintén nyelvi kuriózum: az egyetlen ismert afrikai szerző, aki afrikaans nyelven ír. Első, *Johannie giet die beeld* (Johannie az aranyúton, 1954) c. regénye hangtompítót használva ugyan, de mégis a faji megkülönböztetés témáját tűzi tollhegyre.

SZOTO IRODALOM BASZUTOFÖLDÖN

A szoto irodalom a második világháború óta a század első felében előtérbeleyesedő két nagy nemzedék árnyékában él. Kevés figyelemre méltó íróegyniség bukkan elő a közepszerűségből.

Közülük Attwell Sidwell MOPELI—PAULUS (1913—) a nemzetközileg legismertebb. Versel és elbeszéléseket ír szoto nyelven. Az M. BASNER-rel írt *Turn to the Dark* (Vissza a sötétbe) c. regényében (1956) a falu és a város, a hagyományos és az európai szemléletmód összeütközését ábrázolja. Hírnevét főképpen angolul kiadott önéletrajzának köszönheti — *Mopeli Paulus's Life Story* (Mopeli-Paulus élettörténete) —, amely a *Drum* magazinban folytatásokban jelent meg az ötvenes évek derekán.

Jeles alakja a szoto irodalomnak B. M. KHAKETLA. Elbeszéléseket, színműveket és regényeket adott ki. A keresztény szellemű, s egyben az adott társadalmi rendbe kényszerűen belenyugvó, szellemi gyámság alatt sínylődő dél-afrikai irodalom jellegzetes képviselője. *Moshoeshoe le baruti* (Moshoeshoe és a hittérítők, 1947) c. történelmi tárgyú drámáját kivéve főként a családi élet bonyodalmai, erkölcsi kérdések ihletik meg a hatvanas években is. Művészete elkülönül a gyarmati uralom ellen tiltakozó írástudóktól. Hasonló szellemben tevékenykedik a drámaíróként és elbeszélőként egyaránt ismert M. L. MAILE, valamint J. G. MOCOANCOENG.

A prózai epika művelői közül J. D. CHAANE, D. P. LEBAKENG, J. J. MACHOBANE, R. L. MATSELELETSELE, I. MOTHIBI, R. L. MOTSATSE, K. E. NTSANE, J. I. F. TJOKOSELA neve említhető. A szoto irodalom erőteljesebb ága a költészet. J. M. MOHAPELOA, M. A. MOKHOMO, E. S. MOKOROSI, J. K. RATAU, D. H. SENTSO, W. L. N. TSOSANE poézisa erősen szürke és puha areulatú. N. M. KHAKETLA, S. M. MOFOKENG és F. M. SEGWE drámáiból a műfaj lelke, a társadalmi konfliktus hiányzik. Inkább dialógus formájában megírt epikus alkotások.

M. D. MOHAPELOA vékony antológiája, a *Lethola la lithoko tsa Sesotho* (A szoto költészet kincsestára, 1950) az egyetlen szöveggyűjtemény, amely bepillantást enged Baszutföld szegényes poézisába.

CSVANA PRÓZA BECSUÁNAFÖLDÖN

A xhosza, zulu és szoto irodalom hanyatlását némiképp fékezte a háború előtti irodalmi újjászületés hagyatéka. Volt mit folytatni, voltak hazai irodalmi minták. A csvana nyelvű literatúra nem rendelkezik ilyen mltba nyúló alapozással.

E. MUCAMBE és A. C. J. RAMATHE regényei keresztény szellemben fogant történetek, amelyek mit sem sejtetnek a becsuána nép lényegbevágó problémáiról. M. O. M. SEBONI prózája csak a hatvanas évekre érik be. A nemesi származású L. D. RADITLADI drámái közül a történelmi tárgyú *Motswasele I.* (1954) több kiadást ért meg, a csvana literatúrájának valószínűleg a legjelesebb alkotása. A hatvanas években verseskötetet is megjelentet. Ekkor kezdi irodalmi pályafutását, ugyancsak történelmi drámával, S. A. MOROKE.

AZ ANGOL NYELVŰ NIGÉRIAI PRÓZA

A dél-afrikai költőket és írókat, úgy tűnik, kettős szellemi réteg szigeteli el a bantu folklórtól: a hittérítő telepek nyomdájának szigorúan keresztény ideológiája és a század első felében felnőtt két írónemzedék alko-

tásai, az anyanyelvű irodalom már kialakult mintái. Nyugat-Afrikában, főként Nigériában és Aranyparton még közvetlen ez a kapcsolat: az orális hagyományok melegéből kel életre az erősen népi ihletésű elbeszélő próza, a szerényebb értékekkel büszkélkedő lírai költészet és valamelyest a dráma is.

B. DIOP és B. DADIÉ afrikai meséi mellett az afrikai folklór legizgalmasabb leleteire Amos TUTUOLA (1920—) műveiben bukkanhat az európai olvasó. Könyveiben az őserdő világa tárul föl érintetlenül, nyüzsgő szellemvilágával, csodáival. A kristálygömbnézés bűvöletében temetkezhetünk bele egy olyan elképzelt tájba, amelynek felidézése a legmerészebb szürrealista álomlátót is megszégyenítené. TUTUOLA a modern nigériai irodalom atyja. Első műve, a *Részeg a bozótban* (The Palm-Wine Drinkard, 1952) világszerte feltűnést keltett. Egyes honfitársai azonban ma is vitatják írói rangját. Részben eredetiségét vonják kétségbe, mivelhogy szerintük túlságosan sokat merít a folklórból, részben pedig meg-megbicsakló angolját restellik. TUTUOLA ugyanis hiányos felkészültséggel látott neki az olümposzi csúcsok megmászásának: mindössze öt éven át járt iskolába. Elsajátította a rézművészetet, majd hivatalsegéd lett egy minisztériumban. Ma a lagosi rádió raktárosa. Angol eredetiben írja munkáit. A személyragokat londoni lektorai korrigálják, bár ahol csak lehet, érintetlenül hagyják a kéziratot: TUTUOLA írásainak egyik bája a naiv fogalmazás. Ha nem ismernénk a szerző életútját, azt hinnők, egyszerűsége mesterkélt. Stílusa jellegzetesen az élıszóval előadott meséé, a gyarmatokon beszélt, igékkal bőségesen élı angolé.

Mesterei, sok honfitársától eltérően, nem a modern angol regény művesei. Első könyve megírása előtt angolul legfeljebb a Bibliát olvashatta s a joruba nyelven alkotó D. O. FAGUNWA regényeit. A nagy angol misztikusokhoz, BUNYANHOZ, BLAKE-hez hasonlítják. Felelevenített borzalmait DANTE pokoljárását idézik, persze annak gondolati tartalma nélkül.

Miről szól a *Részeg a bozótban*? Az egyes szám első személyben előadott történet hőse egy szenvedélyes pálmaborivó, akinek szolgálja váratlanul meghal. Senki sem tud ezután számára igazán finom pálmabort csapolni, ezért elindul az őserdőbe, hogy megkeresse a holtak városában és visszakönyörögje az életbe. Ezt a viszontagságokkal teli vándorlást írja le önálló meséknek beillő epizódok végtelennek tűnő füzérében. Micsoda nyomasztó kalandok ezek! Egy útbaigazításért cserében, zsákban el kell hurocolnia a halált a házából. Később jövődöbeli feleségét a koponyák rabságából menti meg, akik egy sűrű erdő mélyén tanyáznak, s ha a városba mennek, bérelik a különböző emberi testrészeket. Nem sokkal házasságuk után óriási csecsemőjük születik, aki rettegésben tartja őket és még a rágyújtott ház poraiból is életre támad. A tündérek szigete

után emberevő madarak földjére kerülnek, majd szadista szellemek fogságába esnek. Egy fehér nyírfa rejtette tündérszállodában pihenik ki fáradalmaikat, s úgy folytatják az utat a holtak városába. Számos kaland után rátalálnak a túlvilágra, ahol mindig hátrafelé járnak az emberek. Beszélnek is a szolgálával, és az készségesen elmeséli halála történetét, barátságosan megvendégeli egykori gazdáját, de nem vállalkozik arra, hogy visszatérjen az élők közé. Nincs más hátra, útra indulnak hazafelé. Odüsszeuszt megszegyenítő hányattatások után érkeznek vissza otthonukba.

Dylan THOMAS lelkendezve így üdvözölte: „Tömör, szinte zsúfolt, félelmetes és egyben elbűvölő írás. Semmi sem látszik túlságosan rendkívülinek, vagy túlságosan jelentéktelennek ebben a fantasztikus, ördögi történetben.”²⁵ Rövidesen tucatnyi nyelvre fordították le. Ezt a könyvét követte 1954-ben a *My Life in the Bush of Ghosts* (Életem a szellemek bozótjában), 1955-ben a *Simbi and the Satyr of the Dark Jungle* (Simbi és a sötét dzsungel satírja), 1958-ban a *Brave African Huntress* (A bátor afrikai vadászónő), 1962-ben a *Feather Woman of the Jungle* (Az őserdő tollas asszonya), 1967-ben az *Ajaiyi and His Inherited Poverty* (Ajaiyi és az ő örökölt szegénysége). A *Részeg a bozótbant* színpadra is átdolgozták, Magyarországon 1966-ban hangjáték készült belőle.

Első könyvének frenetikus sikere bizonyára azért nem övezte későbbi munkáit, mert TUTUOLA lantja egyhúrú. Nem kínál változatosságot. Újabb munkái más-más szereplőkkel ugyan, de tulajdonképpen a legelső folytatásának tekinthetők. A cselekménysorok fonalát szinte egyetlen szállal lehetne sodorni. Vég nélküli kalandok, hajmeresztő borzalmak és viszontagságok egymásutánja ez, amelyhez — sőt amely közé — tetszés szerint illeszthetők újabb részletek. A félelmetes dzsungelt uraló gonosz s ritkán jó szellemek, az európai olvasó képzeletét messze meghaladó fantáziával, az élmény iszonyatával leírt szörnyek hatalmában tehetetlenül hánykódó ember kalandjainak gyorsan pergő epizódjai — ez TUTUOLA eddigi életműve.

Második könyvében rabszolgavadászok elől az erdőbe menekült fiatal férfi hányattatásait meséli el. Rózsaszínű, ezüstsínű és aranyszínű szellemek marakodnak össze rajta, mindegyik a szolgáljával szeretné őt, majd a bűzös szellemek fojtó szagú falujába kerül, ahol a lakosok testén hulló és bogarak hemzsegnek. Itt hol ilyen, hol amolyan állattá várszolva dolgoztatják, mígnem téhen alakjában eladásra kerül a piacon. Véletlen szerencse folytán ismét emberi alakot ölthet, de hamarosan újra fogságba esik, részt vesz a szellemek anyjának születésnap vacso-

²⁵ Lásd a *Részeg a bozótbant* — *afrikai elbeszélők* c. antológia borítólapját, Budapest, 1966.

ráján, sőt az ördög papjának segédlete mellett be is nősul az egyik szelencsaládba. Előzőleg persze megkeresztelik tűzzel és forró vízzel. Innen megszökik, de föld alatti kazamatákba zárják, megvakítják, és horgos, dörszappírszerű kezekkel tapogatják — a végén kiderül, hogy ezek fényt okádó kígyók. Ezután a folyami isten lakomáján vendégeskedik, mondanunk sem kell, nem a saját jószántából. A folyó alatt hat méteres pipából kell szívnia a füstöt. Mikor innen is sikerül kereket oldania, szellemek pókhálójában akad fenn, majd világító szemű aprószellemek rabja lesz, akiknek bénító pillantásától nem képes szabadulni. És így tovább.

Regény ez? Semmiesetre sem. Talán inkább eposz, prózában elbeszélve. Mintha TUTUOLA nemcsak elmesélné, hanem át is élné ezeket a kalandokat. Amikor G. PARRINDER, az ibadani egyetem tanára megkérdezte tőle, hogy miért nem sorrendben vezeti végig egyik hőst a szellemek hetedik, kilencedik, huszadik, tizedik stb. városán, mintegy magától értetődően így felelt: mert ilyen sorrendben következtek. Nem véletlen, hogy a *Simbi* kivételével egyes szám első személyben írta műveit.

TUTUOLA különben sok bájos trükkel igyekszik növelni rémséges történeteinek hitelét. Pontos időmeghatározásokat ad: „körülbelül huszonhárom perc múlva megérkeztünk...”, „...egy hatalmas fát pillantottunk meg. Lehetett vagy háromszázötvenkét méter magas és vagy hatvanhét méter átmérőjű...”.²⁶ Értékmegjelöléseiben is groteszkül konkrét: „Ez a jóvágású, kifogástalan úriember a legfinomabb és a legdrágább ruhákat viselte magas és vállas, tökéletesen arányos természetén. Ahogy aznap így a piacra jött, legalább 2000 (kétezer) forintért eladhatták volna, ha történetesen kelendő áru vagy állat.”²⁷ Máskor hévvel felkiált: „... és ez így igaz!”

Hősei elmékedés helyett inkább kifinomult érzékszerveiket használják a legtöbbet; történetei megrekednek a felfokozott szenzuális érzékelés síkján. Feltűnően gyakran használja a „láttam”, „hallottam” szavakat.

Íme, így jeleníti meg a barlangban lakó, emberevő vörös halat, akivel életre-halálra meg kell küzdenie:

„Amikor a vörös hal feje megjelent a nyílásban, akkor még olyan alakja volt, mint egy teknősbéka fejének, de aztán akkora lett, mint az elefánt feje; hatalmas szemei voltak, és több, mint harminc szarv borította a fejét. A szarvak úgy szétterültek, mint valami esernyő. Menni nem tudott, csak csúszott a földön, akár a kígyó, a teste egy

²⁶ A. TUTUOLA: *Részeg a bozótban*, Budapest, 1966, az azonos című antológiában, ford. KESZTHELYI Tibor, 187. old.

²⁷ A. TUTUOLA: i. m. 145. old.

denevérré emlékeztetett, hosszú kötélhez hasonló vörös szőrszálak fedték. Csak rövid távolságra bírt röpködni, s ha felkiáltott, hát négy kilométerre is meghallották. A fején körbefutó szemek mind egyszerre csukódtak be és nyíltak ki, mintha valaki ki-bekapcsolná őket.”²⁸

Megjelenik ezekben a valóságértelen kalandokban a való világ sok eleme: bíróságok, papság, az afrikai mitológiából ismert szellemek hierarchiája, egy primitív törzsi életközösségekben élő ember környezet, vallásos szekták, titkos társaságok, rítusok, barbár áldozatok, vér, kígyók és bogarak, népszokások, törzsi közlekedési eszközök, tam-tam zene, táncok, a vidámság dicsérete, a bonyolultságtól mentes afrikai humor. Mint LA FONTAINE meséiben, nála is egymásra másolva, egy lapon tükröződik az emberi élet általában és a korabeli társadalom képe.

Nem az európai közönség részére tálalt egzotikum, hanem a joruba hagyományok hamisítatlan szelleme árad TUTUOLA műveiből.

A TUTUOLA által fémjelzett népiesség stílusáramlatához tartozik az angol nyelvű nigériai széppróza számszerűleg ugyan kisebb, viszont irodalmi értékeket leginkább hordozó része. Ilyenek P. ITAYEMNEK P. GURREY-vel közösen írott meséi, E. ODILINEK és A. O. OSULÁNAK a fekete mágia elemeiben bővelkedő elbeszélései. TUTUOLA mellett a második legtermékenyebb szerzője ennek az iskolának Samuel Ade-Kahunsi AKINADEWO (1927—), aki keresztény szellemű írásait szerencsésen vegyíti, ellenpontozza az ibo falu életének hiteles ábrázolásával, a népszokások számtalan jóízű elemével. Talán legsikerültebb elbeszélése a *Jombo, a Village Boy in the City* (Jombo, egy falusi legény a városban, 1958), amelyben rokonszenvét a hagyományos életmód serpenyőjébe veti. A lírikusból elbeszélővé vedlő J. U. EGHAREVBA (1893—) csak írónak fiatal, amikor megírja első történelmi tárgyú elbeszéléseit az ősi Beninről: *Some Stories of Ancient Benin* (Néhány történet az ősi Beninről, 1951), *The Marriage of Princesses of Benin* (Benin hercegnőinek házassága, 1962). *Ihun-an Edo* (Edo dalok) c. 1950-ben kiadott zsengéi az e nyelven írt első irodalmi alkotások.

Az ez idő tájt megjelenő prózai epika többségét főként szerelmi tárgyú, kalandos históriák teszik ki, amelyeknek nincs sok köze a modern afrikai irodalom aranyfedezetéhez: a hagyományokhoz. Tartalmukban sekélyes, formájukban igénytelen alkotások. Legföljebb a mesélőkedv a megragadó bennük. Egy szempontból azért megjelenésük mégis örömdetes: hazai közönséghez szólnak. Ezek az elbeszélések és regények a városiasodó Afrika jellegzetes termékei. Nem véletlen, hogy a Dél-afrikai Unió után az urbanizációban leginkább élenjáró, de értékes írott örökséggel még nem rendelkező Nigéria vált e giccs-irodalom fészkevé. A faluból,

²⁸ A. TUTUOLA: i. m. 198. old.

a közös tűz mellől a nyomorúságos otthonok hamis melegébe csöppent újdonsült városlakók, akik tudtak valamelyest angolul, falták ezeket a vadromantikus, megrikató, megnevettető történeteket. A meglehetősen aprólegzetű elbeszélések kelendőssége a hatvanas évekre valóságos szórakoztatóipar alapjait veti meg; e ponyva-piac központja Onitsha városa lesz.

S. K. NKWOCHA egy fiatal kalandort választ hőséül, az ő viszontagságait meséli el. U. J. EKPIKHE templomszagú története egy katona üdvözüléséről szól. Szerelmi bonyodalmakról ír azonban a legtöbbjük: O. AKINSUROJU, E. U. ANYA, O. E. EFFANGA, J. N. C. EGEMONYE, B. ETIM-OKON, A. MADUMERE, G. N. OBIKWELU, O. ODOEMELE, H. O. OGU, S. A. OMUAMO, E. UBA, E. J. UMOH és mások. Néhány írás címe adja talán e stílusdivat legtömörebb jellemzését. C. G. NWSU: *Miss Cordelia in the Romance of Destiny; the most sensational love destiny that has ever happened in West Africa. Written by a Nigerian school boy.* (Cordelia kisasszony a végzet románcában; a legszenzációsabb végzetes szerelem, amely valaha is előfordult Nyugat-Afrikában. Írta: egy nigériai iskolásfiú.) G. P. CHIDIA: *The Queen of Night; a very romantic novel* (Az éjszaka királynője; egy nagyon romantikus regény). S. O. M. BUBAGHA: *The Roaming Sisters: a story of three schoolgirls who for ambition desired hotel life and two of whom eventually ended in tears and sorrows* (Kóbor nővérek: három iskoláslány története, akik szállodai életmódra vágytak, s akik közül kettő könnyek és szomorúság közepette végezte). H. MAXWELL: *Our Modern Ladies Characters Toward Boys: the most exciting novel with love letters, drama, telegram and campaigns of Miss Beauty to the teacher asking him to marry her* (A mi modern hölgyeink ifjakkal szemben tanúsított magatartása: rendkívül izgalmas regény szerelmes levelekkel, drámával, távirattal, és Szépség kisasszony arra irányuló hadjáratával, hogy feleségül vegye őt a tanítót).

Az angol nyelvű nigériai széppróza egy harmadik ágát az önéletrajz-írók alkotják. M. OJIKE a negyvenes években zsánerképet fest magáról — *Portrait of a Boy in Africa* (Egy afrikai fiú arcképe); a nyugati, s az afrikai életmód határmezsgyéjén vergődő életét két könyvében elemzi: *My Africa* (Afrikám), *I Have Two Countries* (Két hazám van). E. O. ADEKAMBI és J. A. LAOYE szintén önéletrajzi művek szerzői. ANTERA DUKE naplójából az Oxford University Press közölt 1956-ban részleteket.

Az ötvenes években jelentkezik első írásaival néhány leendő nagy író: C. A. ACHEBE, T. M. ALUKO, és a már ismert szerző: C. EKWENSI, S. O. OLISAH. Oeuvre-jük azonban a hatvanas években nyeri el végleges formáját.

Angol folyóiratokban jelennek meg a korunk formanyelvén alkotó első nigériai költők versei. K. EPELLE és E. BROWN mellől kapja szárnyra a hír A. BABALOLÁT, s főképpen D. C. OSADEBAY-t. Mindannyian a nigériai irodalom népies csoportjához tartoznak. A néprajztudósnak is kitűnő BABALOLA, a joruba *újálá* ismert kutatója sok versében tulajdonképpen joruba vadászénekeket fordít angolra.

Dennis Chukude OSADEBAY (1911—) — londoni ügyvéd, majd ismert politikus hazájában — szintén a népdalkincs nyújtotta lehetőségeket aknázza ki. Bár A. KANIE, G. A. IBEKWE, D. E. EKPIKEN egy kevésse megelőzték verseskötet kiadásában, mégis ő az első jelentős nigériai lírikus az angol nyelvű afrikai irodalomban, aki verseinek gyűjteményét közreadja: *Africa Sings* (Afrika dalol, 1952). Ebben két évtized termését szedi csokorba — és ez megint fontos — nem az európai, hanem az afrikai olvasónak. Szoros szálak fűzik őt a hazai közönséghez; stílusdemokratizmusa tudatos törekvés eredménye. Egyes költeményeit népdalként ismerik az országban. Naiv hangszerelésű lírája erősen meditatív. Olykor a nyájas prédikátor hangján szól. Főképpen azonban a falusi parasztok szemével lát, elméjével gondolkodik, s modorában beszél. Íme az afrikai tiborcok panasza:

Nincsen, aki vezessen.

A jelölt urak sorban eladtak darabka kalácsért.

Fecsegnek csak, s mindig marakodnak.

Már fülem zúg a sok mihaszna kelepeléstől

S oly ifjú vagyok én még és nem tudom egyedül

A helyes utat az igazi célhoz.

Vártam jó vezetőkre s mindeddig, hiába.

(*Ifjú afrikaiak éneke.* DARÁZS Endre ford.)

A *Pilot* c. folyóiratról pilotistáknak — magyarul talán így mondanánk: vezérlő kalauzoknak — nevezett csoporthoz tartozik A. K. OBIYO, M. OKOYE, S. AKPABOT s a tévéjátékok szerzőjeként is ismert A. FALETI. Erősen hazafias érzületű ez a líra, amelyben túlteng a patetikus morálizálás. Ihletük kimeríthetetlen forrása a *Hymnal Companion* c. angol nyelvű himnuszgyűjtemény, amelynek hangütését, műfaji jellegzetességeit szintén magukévá teszik. Fő témájuk, miként a francia nyelv közegében kibontakozó *négritude* híveie is, az a kívánság, hogy az afrikai népek végre elfoglalhassák méltó helyüket az emberiség nagy családjában. Fő élményanyaguk: a két kultúra metszőpontjába szorult egyénilemzmái. Ahogy M. JOLAOSO költő mondja:

Itt állunk mi
földig leverten
lebegve két kultúra között
s egyensúlyt sehol nem találunk.
Ó, bár történne valami,
mi eltaszít, vagy megkötöz.
Kutatjuk: van, ki ránk hajol?
De nincs sehol! Nincsen sehol!
Fáradt vagyok. — Ó, istenem!
Így lógni, erre — arra sem...
De merre menjek és hová?

(Konfliktus. JOBBÁGY Károly ford.)

AZ ANGOL NYELVŰ NIGÉRIAI DRÁMA

Az angol nyelvű nigériai dráma ekkor még csupán embrionális állapotban létezik. Y. ADEBAYO, B. S. AWOGBAJO, S. MAIMO színművei műhelygyakorlatok. S. A. SOFOLA *When a Philosopher Falls in Love*-ja (Amikor egy filozófus szerelmes lesz, 1956) színpadtechnikailag a legigényesebb, a középszerű vígjáték szintje fölé azonban nem emelkedik. J. E. HENSHAW, aki az angol romantikusokra függeszti szemét, ekkor még csupán ízelgeti a drámát. Termékeny, de művészileg meglehetősen igénytelen szerző Ogali Agu OGALI (1931—). Főként szerelmi tárgyú színműveket írt. Elbeszélőként is ismert szűkebb hazájában. A társadalmi konfliktus par excellence műfajának keretét egyetlen színművében kísérelte meg tartalommal megtölteni: a *Patrice Lumumba* (1961) a szívet és a könnyzacskókat veszi célba, s kevésbé épít az értelemre, az elme játékára.

JORUBA PRÓZAI EPIKA

Bár a joruba folklór Nigériában éppen a líra gazdagságával tűnik ki, az írásos joruba irodalom művelői valahányan epikus ihletésűek. Az elbeszélésben, egynéhányuk a regényben találja meg kifejezési eszközét. G. I. OJO versei és a később szintén prózára áttérő J. F. ODUNJO egy törzsi életmód közegében játszódó színműve kivétel.

A joruba próza vezéralakja Daniel Olorunfemi FAGUNWA (1910—1963). Harminc évig tanítószkodott; ekkor öltött formát mesélőtehetsége. Irodalomszervezőként is számon tartják hazájában: a nigériai írókat, művészeket és tudósokat tömörítő *Mbari Club* egyik alapítója, a hatvanas évek elején. A tanítószkodást hazája függetlenségének elnyerése után

tisztviselői állással cserélte föl. FAGUNWA neve a joruba regény szinonimája. Azt teszi anyanyelvén, amit B. DIOP, vagy B. DADIÉ franciául, A. TUTUOLA angolul: népe mesekincsét önti írott formába, megőrizve a szájon élő hagyaték stílusfordulatait, az élőbeszéd ritmusát, a falusiak szemléletmódját, hiedelmeit, hitét a körülöttük élő szellemvilág sokféle létezőjében.

Nyelvezetében megtartja a népköltészet képszerűségét. Ilyen kifejezéseket használ: a szomorú embernek „csüng az arca akár a banánfa levele”, a rettegő férfi „ülepe vízzé változik”, a szerelmes férfi „érzelmei oly túláradóan folytak szét az arcán, mint a tökedényből gazdagon túlesurgó pálmabor”. Megőrzi olykor a dobnyelv pergő zenéjét is. Főhőse így faggatja az erdő szellemét találkozásukkor:

„Ki vagy te? Mi vagy te? Mit érsz? Mit kívánsz? Mi lesz belőled? Mit keresel? Mit óhajtasz? Mire nézel most? Mit láatsz? Mire gondolsz éppen? És mi van veled? Honnét jössz? Hová igyekszel? Merre laksz? Mely tájakon járkálsz? Felelj nékem, emberfia, adj választ egyetlen szóban.”²⁹

Joggal tekinthetjük A. TUTUOLA mesterének és társának. Egy irodalmi nyelvet beszélnek. Talán ez magyarázza a könyvkiadók sajnálatos vonakodását, hogy FAGUNWA műveiből angol fordításban is nyújtsanak a Nigérián kívüli nagyközönségnek. Első regénye, a Margaret Wrang-díjjal kitüntetett és közel húsz kiadást megért *Igbo Olodumare* (A mindenható őserdeje, 1949), amelyet öt éven belül három másik regény követett. Bátor vadászokról, fantasztikus erdei barangolásokról, vadászok hátborzongató kalandjairól, dzsinnek és tündérek birodalmában megesett viszontagságokról szólnak történetei. Humorérzékének TUTUOLÁNÁL szabadabb folyást enged. Utolsó regénye, az *Adiutu Olodumare* (A mindenható titka) kevéssel halála előtt jelent meg, 1961-ben. Elbeszélései egy joruba prózai antológiában — *Asayan itan* (Válogatott történetek, 1959) — ill. posztumusz kötetében, az *Ojo asotanban* (1964) jelentek meg.

FAGUNWA mellett az egyetlen joruba regényíró I. O. DELANO.

Az elbeszélések szerzőinek rendszerint egy-egy próbálkozásra futotta csak ereje. J. A. AINA, M. D. AKEREJOLA, E. K. AKINLADE, J. O. AKINYEMI, O. OGUNRINKA, J. F. SOYINKA, A. SOWUNMI művei inkább irodalomtörténeti, semmint irodalmi értékűek. Jelentősebb elbeszélők — bár rangjuk távolról sem közelíti meg FAGUNWÁÉÉ — A. O. LADEINDE és J. O. OGUNDELE.

A világirodalom kevés alkotását ültették afrikai nyelvekre, de még elenyészőbb az egyik afrikai nyelvről a másikra történő műfordítások száma. Az anglofon és a frankofon írók tevékenységének cseréjét is

²⁹ Idézi U. BEIER: D. O. Fagunwa — a Yoruba Novelist, *Introduction to African Literature* c. általa szerkesztett tanulmány-antológiában, London, 1967, 189. old.

viszonylag gyér számú fordítás segíti csupán. Nemcsak hézagpótló volta, hanem stílusereinei miatt is figyelmet kelt tehát A. S. BABALOLA *A velencei kalmár* prózai átdolgozásával — *Ika k'Onika* — a dél-afrikai SHAKESPEARE-fordítások hagyományát követi. Ennél azonban még fontosabb, hogy látványos módon bizonyítani tudja a joruba nyelv teherbírását.

HAUSZA ELBESZÉLÉSEK

A nigériai irodalom vékony csermelye a hausza nyelvű próza. Szellemében az iszlám, egész formanyelvében az arab irodalom hatása érződik. Még nem büszkélkedhet olyan vérbeli tehetséggel, akinek tekintélye elismert lenne szűkebb hazája határain kívül. G. FUNTUWA, A. INGAWA, A. KATSINA, T. ZANGO elbeszélései zsengek. Színesebb íróegyéniség K. M. ABUBAKAR IMAM. Az ötvenes években közzétett számos művét böleselkedés, didaktikus szándék, moralizálás, a stílus finomkodó cirkalmassága jellemzi. Legismertebb műve első elbeszélése: *Tafiya mabudin ilmi* (Utazás az ismeretek kulcsa, 1952). Közmondásokat is gyűjtött.

ARANYPART (GHÁNA) ANGOL NYELVŰ IRODALMA

Az aranyparti (ghánai) irodalom egészében kisebb formátumú, mint a Dél-afrikai Unió, vagy Nigéria literatúrája, angol és afrikai nyelveken egyaránt. Angolul főként a költészet talált hangjára, bár poétái az afrikai költészet második vonalába szorulnak. Mintájuk a romantika s a viktoriánus kor angol lírája.

Az angol nyelvű ghánai irodalom kiemelkedő alakja Michael Francis DEI-ANANG (1909—). Iskoláit hazájában végezte, angol és latin tanári diplomáját azonban a londoni egyetemen szerzi. 1955-ben részt vesz az afro-ázsiai országok bandungi csúcstalálkozóján, s Aranypart függetlenné válásával, az ősi Ghána nevét felvevő fiatal államban jelentős politikai megbízatásokat lát el. NKRUMAH elnök különleges tanácsadója pánafrikai ügyekben, 1963-tól a minisztertanács tagja. Egész költészetét hazafias szemlélet szövi át, formában azonban nem tud elszakadni az angol lírától. A század első felének dél-afrikai poétáihoz hasonlóan több versében kísérletezik a rím meghonosításával. Pályatársai Ghánában és egyebütt a szabadvers kötetlenebb formanyelvét alkalmazzák. Sok költemény esetében voltaképpen csak az aláírás tanúsítja, hogy afrikai költő műve. Első kötete, a *Wayward Lines from Africa* (Eltévedt sorok Afrikából) 1946-ban jelent meg. Ekkori verseiben még kiütözköz a négritude hatása. A szülőföld mély szeretete

és a folklór iránti figyelem jellemzi újabb kötetének anyagát: *Africa Speaks* (Afrika beszél, 1959), *Ghana Semi-Tones* (Ghánai félhangok, 1962) és a fiával közösen kiadott *Two Faces of Africa* (Afrika két arca, 1965). Miként a francia gyarmatok lírikusai, ő is egységben szemléli Afrikát; nem Aranypartot, hanem a kontinenst tekinti hazájának. És büszkén emeli oltárra a fekete test szépségét, színét:

Fekete vagyok,
Oly büszke, hogy fekete!
Mert a fekete minden színnek
Gazdag sűrítése —
Fehéré, vöröse, sárgáé,
Meg a többié.
E sokféle árnyalat
Édes kiteljesülése,
Megolvadása
És egyesülése
A fekete.

(*Fekete vagyok*)

Lírai érzékenységről leginkább kedves gyermekversei tanúskodnak. Drámákat is írt — *Okomfo Anokye's Golden Stool* (Okomfo Anokye aranyszéke, 1959), *Cocoa Comes to Mampong* (A kakaó Mampongba érkezik, 1949) —, amelyek azonban inkább olvasásra, semmint színpadi előadásra termettek, noha bemutatták őket. Történelmi témájuk hazafias buzdításul szolgál. Szerkezetük túlságosan epikus, széteső; inkább drámai formára tördelt elbeszélések.

Ugyancsak az afrikai költők első nemzedékéhez tartozik Raphael Ernest Grail ARMATTOE (1913—1953), a neves orvos és antropológus. Németországban, Franciaországban és Angliában tanult, majd Írországban folytatott tudományos kutatómunkát. Mintegy húsz szakmai tárgyú könyve és több száz cikke jelent meg. Az amerikai Du Bois professzor után talán az afrikai és afro-amerikai világ legismertebb tudósa. A háború után visszatér hazájába, hogy részt vegyen a politikai eszközökkel vívott felszabadító mozgalomban. Lírája a hazafiasság s a katolicizmus ikercsillagzata alatt született. Ő is a négritude vonzási körébe kerül:

A mi istenünk fekete.
Az örök feketeség színében tündöklő.
Ajakai szélesek, húsosak,

A haja gyapjas, és a szeme fénylő barna — —
Fenséges alakot öltött hát,
S bennünket képére teremtett

.....

(*A mi istenünk fekete*)

.....
És angyalok, feketék, akár a tus,
És ennél is feketébb szentek
Énekeltek ...

(*Néger menyország*)

Politikus költeményeinél formailag csiszoltabbak szép tájleíró versei. Ezekben ír és angol romantikusok: W. B. YEATS, R. BROOKE, A. TENNYSON lírája tercel. Kései költészetét melabú, csalódások színezik sötétre. Két kötete jelent meg: *Between the Forest and the Sea* (Erdő és tenger között, 1950) és a *Deep Down in the Blackman's Mind* (A fekete elme legmélyén, 1954). Kéziratban maradt egy szerelmi tárgyú regénye s egy miniszterelnök portréját tartalmazó jellemrajza.

A ghánai költők első nemzedékének hazafias lírikusai nigériai társaikhoz hasonlóan ugyancsak egy folyóirattól, a *Pioneer*től kapták nevüket. Ezekhez az úttörőkhöz tartozik D. KURANKYI-TAYLOR költő és néhány más poéta és versifikátor. Ghánában ez a líra NKRUMAHOT, mint Afrika megváltóját üdvözli patetikus hangú ódáiban. H. NEHRBOT dicsérő énekei közülük a legismertebbek. Triviális lelkesedéssel, naív áhitattal ünnepelnek mindent, ami afrikai, mint K. A. NYAKE:

Ifjú ghanai! Ifjú ghanaiak!
Hadd zengjem dicséretét őseimnek a nagy moszkítóknak
Aki ezernyi betolakodót öltek meg Nyugat-Afrikában

.....

Légy vidám, legyetek vidámak

.....

Nagy remények várnak Afrikára.

(*A moszkító és az ifjú ghanai*)

A prózaírók közül J. Benibengor BLAY (1915—) áll az élvonalban. Missziós iskolában tanul, tisztviselő lesz, majd 1949-től négy évig újságíróskodik Londonban. Ghána függetlenné válása után országgyűlési képviselő, részt vesz a közoktatásügy megszervezésében. Irodalmi pályafutását költőként kezdte a negyvenes években, prózaíróként azonban jelentősebb. Moralizáló, didaktikus szerelmi történetei tényleges tár-

sadalmi igényt elégítettek és elégítenek ki hazájában; a hazai piacra termel, a szó majakovszkiji értelmében. Témái és a cselekmény naív bonyolítása aligha elégítenék ki az igényes európai olvasót, rutinos írástechnikája azonban elkenyeztette a hazai közönséget. Legsikerültebb elbeszélései: — *Dr. Bengia Wants a Wife* (Dr. Bengia nősülni kíván, 1953), *Love in a Clinic* (Szerelem a klinikán, 1957), *Stubborn Girl* (Konok leány, 1958). Közel húsz műve jelent meg önálló kiadványként. Az ifjúság részére szintén írt elbeszéléseket.

J. D. OKAE és a tvi nyelven is alkotó D. O. DARKO már bizonytalanabb kezű elbeszélők.

G. A. SAM kultúrtörténeti kuriózum, s ezért kíván említést: ő az első afrikai detektívregény-író. Ő sem az európai, hanem a hazai közönséghez szól. Bűnügyi elbeszélései mellett regényt is írt, nemcsak a műfajhoz, hanem a kialakuló olvasótábor jelentős részének ízlésvilágához illő címmel: *Love in the Grave* (Szerelem a sírgödörben, 1959).

E mesteremberek — J. B. BLAY szintén közéjük tartozik — prózai epikájánál értékesebbek, mind esztétikailag, mind kultúrtörténeti szempontból az ekkortájt külföldön kiadott önéletrajzi és életrajzi írások. Legismertebb közülük K. NKUMAHÉ: *The Autobiography of Kwame Nkrumah* (1957). Értékes dokumentum a *Milestones in the History of the Gold Coast* (Mérföldkövek Aranypart történetében 1953), amely a királyi származású NII KWABENA BONNE visszaemlékezéseit tartalmazza. E. M. K. AMEGASHIE Aranypart egy hajdani nagy uralkodójáról írt életrajzot: *Mawuena the Second* (II. Mawuena, 1947).

Paradox jelenség, hogy noha az értelmiség zöme a század második feléig egyházi iskolákban nevelkedett, vagy legalább ott kezdte tanulmányait, s noha az egyház szinte az írásbeli afrikai irodalom keresztszüljének számít, alig jelentek meg prédikációs gyűjtemények afrikai szerzők tollából. Műfaji ritkaságuk miatt is figyelmet érdemelnek tehát E. BRUCE összegyűjtött szentbeszédei: *Rural Echoes* (Falusi visszhangok, 1958).

ANYANYELVŰ MŰVEK ARANYPARTON (GHÁNÁBAN)

Főként tvi nyelven, s epikus prózai műfajokban él itt tovább az afrikai nyelvű irodalom. Nincs azonban jelentősebb művészegyniség, aki ennek rangot adna. Az afrikai literatúra jövője szempontjából azonban távolról sem közömbös, hogy elbeszélések, regények és egyéb alkotások szüntelenül bizonyítják a nemzeti nyelv szintjét még meg nem ütő törzsi dialektusok életerejét, lehetőségeit.

E periódus tvi irodalmának vezéralakja kétségkívül Joseph Hanson Kwabena NKETIA (1921 —), író, költő, irodalomtörténész, aki zenetudósként és szociológusként is ismert. Tanulmányait hazájában és Londonban

folytatta, Ghána függetlenségének kikiáltása után az ottani Afrikai Intézet igazgatója lett. A harmincas években kiadott zsengeje, után hosszú ideig nem hallott magáról íróként. Az ötvenes években azonban elbeszélései mellett két verseskötete is megjelenik: az *Awonsem* (Versek, 1952), amely a negyvenes években írott, hangvételiükben a folklórhoz közelálló s tartalmukban forrón hazafias költeményeit tartalmazza, valamint az *Akwansosem bi* (Úti történetek, 1953), amelyben még közelebb kerül a hagyományos verseléshez. *Ananwoma* c. színműve (1951) tvi nyelven műfajteremtő. Nevét azonban mindenekelőtt angolul írott monográfiájának köszönheti: *The Funeral Dirges of the Akan People* (Az akan nép siratóénekei, 1955). A hatvanas években ghánai népdalok szöveggyűjteményét adja közre.

G. A. ABOAGYE, J. J. ADAYE, C. O. AWUKU, F. DANKWA, J. E. EDU, T. Y. KANI, J. ODURO elbeszélései erkölcsi célzatú történetek, amelyekben falusi értékszemlélet uralkodik. Egyikük-másikuk bátoratlan formában az urbanizáció s az európai életmód betörése okozta társadalmi változások ábrázolására vállalkozik, de nem a konfliktus szintjén. H. E. OBENG-ADDAE *Okunini Aggrey* (Aggrey, egy jelentős férfi) c. életrajzában a mai afrikai kultúra egyik úttörőjének állít emléket.

Dramában K. G. AKWA, G. N. SAFO a műfaj lehetőségeit tapogatták. A költőként szintén ismert A. A. OPUKU a modern kortársi angol líra újjító hatását szintén befogadta. Az akuapem nyelven is író E. O. KORANTENG távolodik el leginkább az angol mintáktól, s merít a legtöbbet a műfaj orális hagyatékából. *Guasohantan* (Mindenkori szabadsága) c. regénye az akuapem irodalom első fecskéje.

Rajta kívül csak L. D. APRAKU dolgozik ezen a nyelven, elbeszéléseket ír.

Az eve nyelvű irodalomból a regényíró S. J. OBIANIM, valamint a novellista O. E. T. ADIKU és E. G. ADOM kíván említést. E két utóbbi művei inkább az ifjúság számára valók. Műveik a folklór jegyében fogantak, csakúgy mint C. K. NYOMI egyetlen eve nyelvű drámája.

Az első ga irodalmi emlék E. J. KLUFIO *Adote zelenkome* (Adote shillingje) c. 1950-ben kiadott elbeszélése. N. M. KWEI-TSURU prózát írt. N. A. ODOR az első ga dráma szerzője: *Gbomo ke wala* (Az ember és az élet, 1953).

A zema irodalom egyetlen említésre méltó képviselője Albert Arthur Kayper MENSAH (1923—). Iskoláit Aranyparton és Angliában végezte. Ghána függetlenné válásakor diplomáciai pályára lép, amelyet azonban rövidesen felcserél a tanári hivatással. *Egya Awienze* (A vén Awienze) c. zsánereképe (1954) az e nyelven írott első szépirodalmi mű. Az ötvenes évek közepétől már angol nyelven dolgozik. *Light in Jungle Africa* (Fény az őserdei Afrikában) c., az asszimilált afrikaiak szemléletét tükröző színművéért (1955) Margaret-Wrong-díjat kapott. *Poems* (Versek) cím-

mel 1967-ben közzétett költeményei inkább a kortársi angol líra, semmint az afrikai poézis stílusjegyeit viselik. Rádiójátékokat is írt.

J. GARI fanti nyelvű költeményei ghánai folyóiratokban jelentek meg. Rádiójátékok szerzőjeként szintén ismert.

AFRIKAI NYELVEKEN ÍROTT IRODALOM RHODESIÁBAN

Észak-Rhodesia (ma Zambia) és Dél-Rhodesia területe az anyanyelvű afrikai irodalom egyik legjelentősebb központja a Dél-afrikai Unió, Becsunáföld, Baszutföld, Nigéria és Ghána mellett. Bizonyos értelemben páratlan a maga nemében: ez a kontinens egyetlen pontja, ahol, mondhatni, nem szólalt meg az afrikai literatúra a gyarmatosító nyelvén. Nem egyértelműen előnyös jelenség ez: a rhodesiai értelmiség szűk művelődési lehetőségeit jelzi, s egyben azt jelenti, hogy a rhodesiai irodalom írásos megújulásában kizárólag az orális hagyományokra támaszkodhatott. Nem a rhodesiai írástudók tudatosan hazafias magatartása idézi mindezt elő, nem a nyugati irodalmi minták büszke elutasításáról van szó. A gyarmati uralom által beszűkített látóhatár kényszerítette a rhodesiai költőket és írókat arra, hogy csupán saját szellemi forrásikból táplálkozzanak. Alapvetően a gyarmatosítók inyére van, hogy a rhodesiai írók, kényszerű nyelvi elszigetelődés folytán, nem képesek bekapcsolódní az afrikai irodalom kortársi áramába. Sajnos ezt jelenleg még az európai közvetítő nyelvek biztosítják a leghatásosabban.

Északon sona és ndebele nyelven főként a prózai epika s a líra keres írásos kifejezést. Délen majdnem kizárólagos a prózai epika uralma lozi, bemba, tonga, luvale nyelven egyaránt. Egész Rhodesia egyetlen önálló kiadványként megjelent angol nyelvű szépirodalmi műve E. KAAVU elbeszélése 1949-ből: *Namusiya at the Mines* (Namusiya a bányában).

S. M. MUTSWAIRO az első sona nyelven írott szépirodalmi mű szerzője. *Feso* c. elbeszélése 1956-ban jelent meg. Ő a szerzője az első sona regénynek is: *Murambiwa Goredema* (Murambiwa, Goredema fia, 1959). Utóbb költeményeivel jelentkezett. A sona próza egyéb művelői: J. W. MARANGWANDA, P. CHAKAIPA, B. T. G. CHIDZERO, P. CHIDYAUSIKU, az elbeszélésben találnak leginkább utat az orális irodalom felszínre kívánczó élményanyagának. B. M. CHIVAURA és M. SHAMUYAIRA a hagyományos líra hangjai mellett modern költői eszközök megteremtésére is törekednek.

Az írott ndebele első szépirodalmi alkotása N. SITHOLE történelmi tárgyú novellája, *AmaNdebele kaMzilikazi* (Mzilikazi Matebeléje, 1956). Az afrikai nemzeti érzésről írott angol nyelvű elmefuttatása — *African Nationalism* (Afrikai nacionalizmus, 1959) — több érdekes és szépiro-

dalmi igényű önéletrajzi mozzanatot tartalmaz. A regényírók közül E. M. NDLOVU és I. N. MPOFU, a novellisták közül P. S. MAHLANGU és D. NDODA kíván említést.

A lozi irodalom úttörője M. M. SAKUBITA. *Za luna li lu siile* c. elbeszélése 1954-ben jelent meg. Lozi nyelven alkotott a korszak egyetlen ismertebb rhodesiai drámaírója: K. MULONDA. *Milelo ya lifolofolo* (Az állatok terve) c. párbeszédese formában megírt állatmeséjét 1957-ben adta ki. F. M. MULIKITA, T. M. M. MUWINDWA az elbeszélés művelői. Ritkaságszámba megy Rhodesiában E. N. KAMITONDO tájélményből táplálkozó lírája.

A bemba irodalom s egyben egész Rhodesia legjelentősebb íróegyéni-sége valószínűleg S. A. MPASHI. Erősen moralizáló kalandos és szerelmi történetei meglehetősen népszerűek. *Cekesoni aingila ubusoja* (Jackson katona lesz) c. elbeszélése (1950) nyitja meg a bemba nyelven írott szépirodalmi alkotások sorát. I. H. CHIPUNGU, J. MULALAMBUKA, J. SAMPA, D. T. TEMBO egy-egy elbeszélése szerény árnyéka S. A. MPASHI prózájának.

A tonga nyelvű irodalom kezdeteit J. B. MWEMBA, MILIMO és M. C. MAINZA egy-egy elbeszélése jelenti. Ez utóbbi *Kabuca uleta tunji* (Minden nap valami újat hoz) c. műve (1956) közülük időrendben az első.

Luvale nyelven K. J. MANUELE az úttörő, *Samusweswe* (1955) c. elbeszéléssel. C. N. CHISHINDA és E. L. MUKWATO szintén e műfajban enged szabad folyást mesélőkedvének.

NYANDZSA PRÓZAI EPIKA NYASSZAFÖLDÖN

Nem hoz bő termést a nyandzsa prózai epika. Az orális irodalommal rokonságot tartó írásos irodalom csupán az elbeszélés közegében fejlődött ki. E művek zöme egy-egy tekintélyes figura köré szövődött. Erényük a jellemábrázolás. Az elbeszélések egy részén ott harmatozik még a hit-tértítők keresztvize. A didaktikus szándék azonban nemcsak, sőt nem elsősorban innen adódik: a különleges társadalmi funkciókat ellátó szájhagyomány íratlan törvényeinek engedelmeskedik a moralizálás. E prózai epika egészében a falusi életmód panorámája.

N. B. LINJE *Nthano ya Tione* (Tione története), az első fennmaradt nyandzsa nyelvű elbeszélés 1947-ből. A prózaírók tömegéből — E. W. CHAFULUMIRA, N. J. CHAIMA, T. DOSSI, H. KADONDO, A. A. KASINJA, P. P. LITETE, A. S. MASIYE, A. MONDIWA, J. W. A. MWALE, S. J. NJUWENI, J. E. PHIRI — nem bukant még elő tekintélyesebb egyéniség. Legtöbbjük életműve egyetlen nyomtatásban megjelent elbeszélés. S. A. PALIANI nevét külön meg kell említeni. *Severo la mlandu wa nkhangwa* c. színműve (1952) máig műfaji ritkaság az írott nyandzsa irodalmában.

Nyasszaföld két tumbuka nyelven dolgozó írója A. D. MBEBA és D. D. PHIRI. Az előbbi elbeszélése — *Ku Harare* (Utazás Dél-Rhodesiába) — az első irodalmi emlék, 1950-ból. Költészetének fő élménye a babonák világából kiemelkedő Afrika. Az utóbbi termékenyebb szerző, akit a városiasodó életmód jelenségei ihletnek, a modern lányok, a falusi erkölcsi kódexet túlságosan szűknek, provinciálisnak ítélő szerelem, a társadalmi érvényesülés hajtóerői.

ANGOL NYELVŰ ÍRÓK SIERRA LEONÉBAN

A sierra leonei irodalom kezdeteit néhány író kevés, angol nyelven kiadott műve jelenti. Az anyanyelvű irodalom szájhagyomány formájában él tovább, kutatására és rendszerezésére azonban kevés erőfeszítés történik. Az úgynevezett modern írók kizárólagosan angol mintákra hagyatkoznak.

A. HAYFORD-CASELY még az afrikai irodalom első nemzedékéhez tartozik. A *West African Review* c. folyóiratban az ötvenes évek közepén teszi közzé önéletrajzát. Ez idő tájt jelentkezik első novelláskötetével — *Two African Tales* (Két afrikai mese, 1952) — Nyugat-Afrika kitűnő stilsztája: A NICOL. J. J. AKAR *Valley Without Echo* (Visszhang nélküli völgy) c. színművét 1954-ben Londonban, majd Amerikában és Afrikában is bemutatták. A harsányan afrikai külsőségek azonban minden szempontból angol koncepciójú, elemeiben brit formaminták alakjáról árulkodó alkotást takarnak. Ismertek novellái és színházi vonatkozású tanulmányai. C. GEORGE-ban, az egyetlen lírikusban, csak az úttörőt tisztelhetjük. Költészete, amelyben tudatosan alkalmazza az animista és mágikus szemléletet, gyakran hivalkodóan egzotikussá torzul.

ANYANYELVŰ PRÓZAI EPIKA UGANDÁBAN

A ganda prózát inkább művek, semmint írók alkotják: irodalomtörténeti értékű művek ezek, amelyek jelentősége folytatásukban rejlik, a ganda irodalmi nyelvvé alakulásának lassú folyamatában. A kor egyetlen regényírója E. K. N. KANERE, aki a hatvanas években lírikusként szintén ismert lesz hazájában. J. K. S. MUKALAZI, E. K. KIZITO és E. A. K. SEGGANYI 1959-ben közös elbeszéléskötettel jelentkeznek, címe: *SSebato bajuma*. M. B. NSIMBI elbeszélések és ganda közmondások gyűjteményét teszi közzé. Az egyetlen ganda lírikus, Y. B. LUBAMBULA *Ennyimba Ezimu* (Néhány dal) c. kötetében (1953) a töprengő elmélkedés, az elmélyült reflexió s az orális líra szemléletmódja kap meg.

J. O. B. OKOT az egyetlen akoli nyelvű szerző. Kisregénye — *Lak tar miyo kinyero wi lobo* (Fehérek a fogaid, ne vess hátra!) — jóízű falusi humort sugároz a köznapi társalgás nyelvén. Verselt is. *Song of Lawino* (Lawino dala) c. 1966-ban kiadott költeményeit maga a szerző fordította angolra.

KENYAI ÍRÓK

Az írott kenyai irodalom atomizált képet mutat: néhány író tevékenységéből és nyelvi is elaprózott művekből összegeződik. E tollforgatókat hevülő afrikai öntudat, a folklór kincsei és a hazai táj felé fordulás, realista szemlélet jellemzi. Mindez dokumentációkészséggel és igénnyel párosul; irodalmi jelentést, művészi jegyzőkönyvet írnak az afrikai állapotról, helyzetéről, sorsáról, életéről, múltjáról.

J. S. MBITI (1931—) Ugandában, az Egyesült Államokban, majd hazája fővárosában nevelkedett. Papnak tanult. Tanár, prédikátor és író lett belőle, aki mellékfoglalkozásként volt könyvtáros, felszolgáló, liftesfiú, újságárus is. Az élet sűrűjéből nyert gazdag élményanyaga avatja hazája első jelentős írójává. Kamba nyelvű elbeszélésekkel tűnt föl. *Mutungu na ngewa yake* (Mutungu története) c. 1954-ben megjelent kisregénye e nyelv első szépirodalmi emléke. Folklórkutatásainak gyümölcse egy szöveggyűjtemény, az *Akamba Stories* (Akamba történetek, 1966).

B. MATAAMU *The Beautiful Nyakimo* (A szépséges Nyakimo) c. elbeszélése a kikuu nép eredetlegendáját dolgozza fel. Angolul írta szociográfikus, egész Kenyára látószöveget nyitó önéletrajzi kisregényét M. GICARU: *Land of Sunshine* (Napsütötte föld, 1958). A mau-mau felkelést megelőző időszak társadalmából kínál realista életképeket.

E. E. K. MULIRA ganda nyelvű elbeszélő.

Arab irodalmi hatásokat mutatnak Y. ULENGE szuahéli nyelvű, áradó cselekményű, fordulatos, a népmese báját megőrző s leírásában helyenként lírikussá finomodó elbeszélései. Műfaji ritkaság a szuahéli irodalomban H. KURIA *Nakupenda lakini...* (Szeretlek, de...) c. drámája (1957), amely nyelvzetében, szűkebb értelemben vett stílusában arab emlékeket hordoz, tartalmában és szemléletében azonban a fekete-afrikai hagyományokhoz kapcsolódik.

A SZUAHÉLI IRODALOM TANGANYIKÁBAN

A lírában és a prózai epikában indul virágzásnak a szuahéli irodalom.

Vezéralakja, Shaaban ROBERT (1909—1962) mindkettőben kimagaslót alkotott. A kelet-afrikai irodalomnak ő a reprezentáns képviselője. Tágította a szuahéli nyelv lehetőségeit, szókincsét; tudatos nyelvművelő

volt, számos tudományos társaság tagja. Életművéért Margaret Wrongdjijal tüntették ki 1960-ban. Korai halála miatt torzóban maradt életműve is tekintélyt parancsoló. Nyomtatásban megjelent számos műve mellett kötetnyi elbeszélése, lírai versei és egy hosszabb, politikus elbeszélő költeménye, valamint egy filozofikus regénye kéziratban maradt ránk. Az írásos köntösben jelentkező szuahéli irodalom nagy úttörője s mi több, a nyelv kovácsa, a szuahéli alkotó reformere, formálója. S. ROBERT egész életét Afrikában töltötte. Dar-es-Salaamban végezte iskoláit és ott tisztviselősködött haláláig. Magába zárta őt az afrikai táj s a napsütötte földet lakó népek nyugodt ritmusú élete; oeuvre-jét nem karcolják európai hatások. Egész művészetén a klasszikus arab irodalom bélyege csillog. Költészetben és prózában egyaránt hajlik a meditatív ábrázolás felé. *Maisha yangu* (Életem) c. kötete (1949) már az irodalom mindkét ikerágában megmutatja tolla erejét. Elbeszélései — mint a *Kusadikika nchi ilioyo angani* (Hinni a nap országában, 1951) vagy az *Adili na nduguze* (Adili és barátai) — az egyszerű embert állítják a társadalmi értékrend középpontjába. SITI BINTI SAAD zanzibári költőnőről írott életrajza (1958) a hazafias motívumok sűrűsödését mutatja életművében. Verseit a képek bő áradása, a kifinomult hasonlatok bősége, a növényi világból vett metaforák szabad ömlése s filozofikus elvontság jellemzi. Különösen lírájában lehet lemérni, mennyire tudatos stilisztá, s milyen puhán hajlik, mennyire engedelmes eszköz kezében a nyelv. *Marudi mema* (Jótanácsok) c. kötete (1952) a szuahéli irodalom klasszikus remekei közé tartozik, akár másik verseskötete, a *Pambo la lugha* (A nyelv szépsége, 1947).

Költőtársai közül Z. M. S. ZANI és A. K. ABEDI (1924—1964) érdemel említést. Ez utóbbi 1954-ben kiadott verseskötete *Sheria za kutunga mashatri nadivani ya Amri* (A verselés szabályai és Amri költeményei) azért is figyelmet kelt, mert a hozzáfüggesztett esszében ez foglalja össze elsőnek a szuahéli prozódia törvényeit.

C. A. S. OMAR és N. L. RIWA kalandos tárgyú elbeszélések szerzői. Angol nyelven dolgozott I. K. KAYOMBO, aki a *Stories of Our Tanganyika Forefathers*ben (Tanganyikai őseink történetei, 1952) a szájhagyományt fordítja, s fogalmazza újra, sajnos kevés művészi igénnyel.

5. A PORTUGÁL ÉS A SPANYOL BIRTOKOK IRODALMA

Különösen az európai és az afrikai nyelveken egyaránt kibontakozó dél-afrikai és nyugat-afrikai irodalom panorámájával összehasonlítva szembevetendő a portugál gyarmatok objektív társadalmi helyzetből fakadó szegénysége. Viszonylag kevés író és költő tevékenykedik itt. Mozgási, kifejezési szabadságuk korlátozott. Termésükben kevés a maradandó, az olyasfajta művészi alkotás, amelyet a már szabad nemzedékek hagyományként fognak ápolni. A műfaji fejlődés szintén egyoldalú: csak a líra s a prózai epika közegeiben megy végbe. Nem bukkan föl az eleven szó folyamából az írott anyanyelvű irodalom: kizárólagosan portugálul szólal meg ez a literatúra.

Rio Muni szigetéről származik a spanyol gyarmatok egyetlen afrikai írója, L. EVITA, akinek ez ideig egyetlen műve a Madridban 1953-ban megjelent *Cuando los ombres luchabon* (Amikor harcoltak a férfiak) c. regény. Spanyol Guinea népszokásait dolgozza föl benne néprajzi hűséggel.

Az asszimiláció gondolatának visszautasítása, a négritude szellemével rokon lázadás végigsöpör a portugál nyelvű afrikai költők és írók sorai között is. Az indító lökést itt a korszak egyetlen sao toméi költője, Francisco José TENREIRO indítja el *Ilja de nome santo* (Ilja szent neve) c. 1943-ban kiadott kötetével. Az afrikai haza, a fekete világ egysége jelszóként fogalmazódik meg benne. Tíz esztendővel később M. D. P. ANDRADE-val együtt ő szerkeszti a portugál nyelvű afrikai költők első seregszemléjét, a *Poesia negra de expressao portuguese* c. antológiát, amely mintegy válasz, messziről hangzó echó L. S. SENGHOR hat évvel korábbi párizsi hívására. F. J. TENREIRO hangütésével kezdi Angolából V. da CRUZ, A. NETO, A. JACINTO, Mozambikból a ma franciaországi száműzetésben élő költőnő, N. de SOUSA, — ők a mozgalom belső magja; Lisszabonban verődnek nemzedékké.³⁰ Új hang robban be velük a portugál nyelvű afrikai irodalomba, amelyet eddig a zöld-foki *Claridade* köré tömörülők regionális realizmusa, a valóság nagy problémáinak megkerülése, az európaizált afrikaiakhoz címzett mondanivaló jellemzett. Eleven szociológiai érdeklődése és elhivatottság tudata ellenére azonban

³⁰ TENREIROÉK lázadása is a négritude-ben fellelhető ellentmondásoktól terhes. Ettől azonban eltekint, s egyértelműen osztályharcos, antiimperialista lírának értékeli művészetüket a kínai irodalomtudomány. Lásd: Viharosan pergő harci dob — jegyzetek Afrika költészetéről, *Zsen Min Zsipao*, 1963. VIII. 18. (kínai nyelven)

ez a csoportosulás sem talált közvetlen kapcsolatot a néppel, bár lelkesedéssel keresik költészetük valódi támasztékait.

A népi ihletésű irodalomhoz legközelebb Angolában jutnak el. Viriato da CRUZ híres jelszava: Fedezzük fel Angolát! — a magyar népiesek falukutató mozgalmának analóg jelensége. Az úgynevezett Új Angolai Költők Mozgalma a *Mensagem* c. folyóirat alapításával ölt testet. A népben keresik szövetségüket; a kulturális elmaradottság azonban természetes bázisuktól, a hazai olvasóközönségtől fosztja meg őket. Lázias terveket szőnek egy alfabetizációs hadjáratra. Közben pedig brazíliai fórumok felhasználásával kívánják rendezni soraikat. E szellemi pezsgésnek a portugál erőszak vet véget. A lisszaboni birodalmi diákokthon, a *Casa dos Estudantes de Império* kiadásában megjelenő verseskötetek és antológiák sorát megszakítja a cenzúra s a rendőri tilalom. Nem valósulhatnak meg az *Afrikai Tanulmányok Központja* (Centro de Estudos Africanos) keretében tervezett kiadói tervek sem.

Angolában a líra az afrikai irodalom morális és művészi kibontakozásának motorja. G. B. VICTOR, M. A. F. OLIVEIRA, A. CARDOSO, s az elbeszélőként is ismert E. C. OSORIO retorikus poézisa egyetlen témát boncol, elemez: az Afrika nevével összenőtt szabadságét.

Az elbeszélők közül O. B. RIBAS önkéntes társadalmi vakságot vállaló, de nagyfokú stílusérzékenységről tanúskodó regényeiről és elbeszéléseiről már korábban szó esett. A. SANTOS, M. MILHEIROS és A. PIRES egy-egy, szerelmi motívumokban bővelkedő társadalmi regénye az afrikai és az európai találkozásából, érintkezéséből adódó feszültségeket ábrázolja. RIBAS mellett M. P. C. da SILVA a legesiszoltabb formanyelvű elbeszélő. Novellásköteteit — *A mulher de duas cores* (A nő, akinek két színe van, 1959) és az *O homem enfeitado* (Az elbűvölt férfi, 1961) — pátosz és szenvedély emeli magas hőfokra.

Az irodalomtudomány jeles képviselője s a portugál nyelvű afrikai irodalom tekintélyes szervező egyénisége Mario Pinto de ANDRADE (1928—), aki ma kényszerű emigrációban, az elkötelezettség szigorú pózából küzd a portugál gyarmatok szellemi felszabadulásáért. Az F. TENREIROVAL közösen szerkesztett híres antológián kívül még két jelentős gyűjteményt szerkesztett. A Rómában 1961-ben megjelenő *Letteratura negra* (Néger irodalom) első, verseket tartalmazó kötetét és az *Antologia da poesia negra de expressao portuguesa* (A portugál nyelvű afrikai költészet) c. Párizsban 1958-ban kiadott válogatását. Ma a *Présence Africaine* avatott tollú esszéistája, kritikusa.

Zöld-fokon a *Nova Largada* (Új indulás) fiatal költői köre Afrikát nem általánosítva, egészében ragadja meg, hanem részleteiben, a társadalmat és a tájat feldarabolva, a couleur locale kiskapuin keresztül. Ritmikailag is sokat átvesz ez a líra a népdalokból, mint E. de SANTO agitatív hatású költeményei, amelyekben a gyarmatosítók vérengzéseire, áldozataikra

emlékeztet emelt hangon, vagy G. MARIANO versei. Panaszos melankólia, retorikus szenvedély izzik soraikban. A. FONSECA (1922—) versei érnek csupán kötetté: *Linha do horizonte* (A látóhatár körvonalai, 1951). Politikus líráját művészileg gazdagítják plasztikus zsánerképei.

A prózairók közül M. LOPES helyi dialektussal színezett regénye — *Chuve brava* (Az eső, 1956) — és elbeszélései — *O galo que cantou na baía e outros contos cabo-verdeanos* (A kakasról, aki az öbölben kukorékolt és egyéb zöld-foki történetek, 1959) és B. LOPES *Chiquinho* c. regénye (1947) számít jelentősebb irodalmi eseménynek. B. LOPES a kreol nyelvről írott kultúrtörténetileg is érdekes értekezése (1958) a portugálon kívüli kifejezés eszközeit keresve mérlegeli a kreol nyújtotta lehetőségeket.

Mozambik magányos óriásának, Castro SOROMENHÓNak a tevékenysége áthúzódik a hatvanas évekre. N. SUMBANE elbeszélései csak német fordításban juthattak nyomdafestékhez: *Lichter im dunkeln* (Lámpás a sötétben, 1950).

R. de NORONHA (1909—1943) posztumusz köteteiben: *Sonetos* (Szonetek, 1950) és *Quenquelequeze* (1960), a nyugat-európai líra emlőin nevelkedett elegáns, hűvös polgári költészet képviselőjeként mutatkozik be. Félrehúzódt társai politikus, elkötelezett poézisának szele elől. Érdeklődéssel fordult a helyi dialektus színezőhatása által nyújtott lehetőségek felé, jellegzetesen afrikai kifejezési eszközöket keresve.

6. BELGA KONGÓ IRODALMA

Belga Kongó irodalma szorosan kapcsolódik a francia birtokokéhoz. Íróikat ugyanazok az eszmények fűtik, ők is a négritude erőterében helyezkednek el. Osztóznak a gyarmati szolgaságban, s velük együtt állják az asszimilációs politika viharát. Közös irodalmi nyelvet használnak: a franciát; az anyanyelvű irodalom csírái nem eresztenek hajtást.

A kibontakozás korának legtekintélyesebb egyénisége Antoine Roger BOLAMBA (1913—). Filozófiát hallgatott az egyetemen, aztán újságíró lett. Hazája függetlenné válása után miniszteri tárcát kapott. Regényíróként indult, igazi eleme azonban a költészet. Lírája színektől, szagoktól terhes; ma kissé egzotikusnak érezzük. Képei felvonultatják Afrika flóráját és faunáját. Poézisának romantikus tája szellemekkel, krokodilusokkal teli; a természet elemi erői s a csillagok, a Hold és a Nap egyetlen széttephetetlen lánc szemeit alkotják az emberrel együtt. Ezek a túlszínezett motívumok mintázzák első verseskötetét, az 1947-ben kiadott *Premiers essais*-t (Első próbálkozások), s még inkább az *Esanzót* (1955). Ez utóbbihoz nem kisebb személyiség, mint L. S. SENGHOR írt előszót. BOLAMBÁT valamiféle szürrealista parasztnak mutatja be, akinek fülében még a tam-tam ritmusa zeng, s aki minden körülmények között megmarad „négernek és bantunak”. Ha ez a megállapítás így ríktó is, kétségtelen, hogy BOLAMBA lírájából a négritude üveghangjai csendülnek elő.

M. SINDA költészete szintén a „négerség” vonulatához kapcsolódik. Az elbeszélők közül mindenekelőtt Paul LOMAMI-TSHIBAMBA (1914—) kíván említést. *Ngando* (A krokodilus, 1948) c. kisregénye a falusi életmód jellegzetes figuráit mozgatja. Egy szellemek által megbabonázott ifjú hajmeresztő viszontagságait meséli el benne. D. MUTUMBO romantikus szerelmi történetek írója, J. KITAMBALA pedig a népmese örökségét kamatoztatja elbeszéléseiben. A. R. BOKWANGO nem is középszerű, vadromantikus regényéért érdemel említést, hanem azért, mert ő az egyetlen ismert író, aki afrikai nyelven is dolgozik: ngala elbeszéléseit — *Masapo ma Bangala* (Bangala történetek) — 1955-ben adták ki. Nyelvi kuriózum F. J. MOPILA spanyolul írt önéletrajza, a *Memorias de un congoles* (Egy kongói emlékei, 1949), amely Madridban jelent meg.

A. MONGITA *Mangengenge* c. egyfelvonásosa csupán az írott dráma hiányára emlékeztet.

7. A LIBÉRIAI LÍRA ÚTTÖRŐI

A libériai líra atyjaként Roland Tombekai DEMPSTERT (1910—) tisztelik. Iskoláit szülőföldjén s az Egyesült Államokban végezte. Az újságírói pályát választotta, a *The Liberian Age* c. lap főszerkesztője lett. Poézisának túlfűtött hazafiassága, ódai szárnyalása, patetikus retorikája a pilotista nigériai és a pionir ghánai költőkhöz rokonítja. Lírájának örök ihletője a táj. Böleselkedő hajlama főként TUBMAN elnökről írott néhány ódájában nyer leginkább kifejezést. Költeményei számos kötetben jelentek meg: *Echoes from the Valley* (Visszhangok a völgyből, 1947), *To Monrovia Old and New* (A régi s az új Monroviának, 1958), *A Song Out of Midnight* (Dal az éjfélből, 1959), s *Tubman: Reflection from a Poet's Pen and Other Poems* (Tubman, reflexiók egy költő tollából és egyéb költemények, 1953) közülük a legjelentősebbek.

B. T. MOORE és H. C. THOMAS kisebb igényű lírája együtt indult DEMPSTERÉVEL.

V. AFRIKAI IRODALOM A POLITIKAI FÜGGETLENSÉG
KIBONTAKOZÁSA IDŐSZAKÁBAN

1960—1970

„Tágul a lélek, a broncsa kicsattan,
indulat árad és végső rohammal
mi is betörünk a napfényes szabadság
paradicsomába.”

(PATRICE LUMUMBA)

1. TÖRTÉNELMI HÁTTÉR

Az ötvenes évek második felében meggyorsul a klasszikus gyarmatbirodalmak felbomlása Afrikában. A gátszakadás 1960-ban következik be. Ekkor nyeri el politikai függetlenségét Csád, Dahomey, Elefántcsontpart, Felső-Volta, Gambia, Gabon, Kamerun, Belga Kongó, (ma: Kongói Demokratikus Köztársaság), Francia Kongó (ma: Kongói Köztársaság), francia Közép-Afrika (ma: Közép-afrikai Köztársaság), Niger, Nigéria, Szomália, Szenegál, Togo, Madagaszkár. E tizenhat országot rövidesen követte 1961-ben Sierra Leone és Tanganyika, 1962-ben Ruanda, Burundi és Uganda, 1963-ban Kenya és Zanzibár (amely 1964-től Tanganyikával Tanzániát alkotja), 1964-ben Nyasszaföld (ma: Malawi) és Észak-Rhodesia (ma: Zambia), 1966-ban Becsuánaföld (ma Botswana) és Baszutoföld (ma: Lesotho), 1968-ban Swáziföld és spanyol Guinea (ma: Egyenlítői Guinea).

Az angol gyarmatbirodalom roszaktságáról tanúskodik, bár az újonnan függetlenné vált afrikai országok helyzetét gyengíti két politikai esemény, amelyet a paradoxonok kontinensén fordított dekolonizációnak nevezhetnénk: 1961-ben a Dél-afrikai Unió, hogy szabad kezet biztosítson magának, kilép a brit nemzetközösségből, hátat fordít az angol koronának és kikiáltja a köztársaságot; 1965-ben az angol kormány cinkos tétlenségét kihasználva Dél-Rhodesiában magához ragadja a hatalmat a fajüldöző fehér kisebbség és önhatalmúlag kinyilvánítja a függetlenséget.

Namibia (a volt Délnyugat-Afrika) egy 1966-ban hozott ENSZ-határozattal csak elvben vált függetlenné: a Dél-afrikai Köztársaság gyakorlatilag annektálta, ma is megszállva tartja.

A függetlenség elnyerése nem jelentett azonnali felszabadulást: gazdasági függetlenség nélkül nem létezhet sem igazi politikai, sem tényleges kulturális függetlenség. A neokolonializmus — a független afrikai országok gazdasági pórásra fogása — új lehetőségeket biztosított az addig kizárólag angol, francia, illetve belga vadászmezőkön mindenekelőtt az Egyesült Államok és az NSZK tőkés vállalkozóinak. Az államjogi függetlenség elnyerése azonban távolról sem alábecsülendő. S hogy a fiatal afrikai országok megkíséreltek frissen szerzett mozgási szabadságukkal élni, mi sem bizonyítja jobban, mint a dekolonizáció szomorú ellenpróbája. A hatvanas években javarészt nyugati bátorítással, illetve támogatással közel negyven államcsíny, zendülés következik be. Afrika fölött egy időre ismét behorol az ég. A válsággal sújtott afrikai országok sorát a volt

Belga Kongó nyitja meg 1960-ban, s e földrengéses évtizedet a biafrai háború néven ismert nigériai polgárháború zárja: 1967—1970.

Az 1963-ban Addisz Abeba-i székhellyel megalakult *Afrikai Egység-szervezet* megosztott, gazdaságilag és politikailag súlyos megpróbáltatásokkal küszködő, a földrész déli részén nyílt sebektől vérző és kulturálisan elmaradott Afrikát kap örökül. A Dél-afrikai Köztársaság, Rhodesia és a még jelentős gyarmati birtokokkal rendelkező Portugália délen létrehozza az Unholy Alliance, a Szentségtelen Szövetség hármását, amely a tőkés világrendszer legerősebb hatalmainak támogatásával a gyarmatosítás brutális formáinak fenyegető bástyájává épül ki.

Mindezek az események közvetlenül hatnak az afrikai irodalom helyzetére. Az irodalmi tevékenység pang, illetve sorvadásnak indul, a Dél-afrikai Köztársaságban, Rhodesiában, a portugál gyarmatokon. Nigériában a polgárháború megosztja az írói társadalmat is. A nemzetközileg ismertebb írók jelentős része Biafrával rokonszenvezik: a csatamezőn pusztulnak el, mint J. P. CLARK, börtönbe jutnak, mint W. SOYINKA, vagy időlegesen a száműzetést választják. Mars pallosa a toll és a papír közé ékelődik.

Különösen Nyugat-Afrikában, az országépítés merőben megváltozott társadalmi és politikai feltételei új típusú konfliktusokat hoznak létre, s ezzel megindul az irodalom tartalmi átrétegződése; a négritude modorosságát változik. Az afrikai irodalom központja végérvényesen visszahelyeződik a kontinensre. Az afrikai öntudat serkentéséhez nem a jövő ígérete, a négritude álmái, hanem a jelen, az ébrenlét, a politikailag függetlenné vált és valóságosan is testet öltő haza ad erőt. Új feltételek jöttek létre az afrikai kultúra sokoldalú felvirágzására.

Az Egyesült Államokban, ahol a húszas és a harmincas években a fekete bőrű kisebbség magasra emelte a néger szellemiség zászlóit, a hatvanas évek folyamán az afro-amerikai lakosság figyelme az őshaza felé fordul. Egyes iskolákban bevezetik a szuahéli és más afrikai nyelvek oktatását, divatosá válnak az afrikai receptre készített ételek, az afrikai öltözékek és az afro hajviselet. Szervezetek alakulnak az afrikai kultúra tanulmányozására és népszerűsítésére. Az Egyesült Államokban Le Roi JONES-szal az élen iskolát teremt az „afro-amerikai” írók és költők egy fiatal nemzedéke. A fekete mozlimok mozgalmának több vezetője az afrikai országokhoz fordul, tőlük vár erkölcsi és politikai támogatást az afro-amerikai kisebbség sorsának jobbra fordításában.

A hatvanas években rohamosan szélesülnek az afrikai országok kulturális kapcsolatai. Magyarország Guineával 1960-ban, Ghánával 1961-ben, Dahomeyjel 1962-ben köt kulturális egyezményt. A Magyar Tudományos Akadémia 1960-ban 14 fekete-afrikai ország, illetve terület intézményeivel állott könyvcserre kapcsolatban.¹

¹ Angola, Dél-afrikai Köztársaság, Etiópia, Ghána, Guinea, Kongó, Madagaszkár, Mozambik, Nigéria, Spanyol-Guinea, Rhodesia, Szenegál, Szudán, Uganda.

2. AZ IRODALMI TEVÉKENYSÉG KERETEI

A HATVANAS ÉVEK IRODALMI TERMÉSE

A hatvanas évek irodalmának tíz esztendeje még túlságosan közeli. A történetíráshoz viszont distancia kell. Ezért az irodalomtörténész krónikája a kortársi afrikai irodalom egyes jelenségeinek jelzésére szorítkozhat csupán. Az alig évtizedes távlat mégis több mindent sejtet már az afrikai irodalom társadalmi helyzetében, szervezeti kereteiben, műfaji elrendeződésében, stílusirányaiban, nyelvi közegében beálló, várható változásokról, irányokról. Az áttekinthetőség igénye e fejezetben még inkább megköveteli, hogy a hatvanas évek panorámájának bemutatásakor arányaiban is szelektív figyelem irányuljon az afrikai irodalom jelentősebb központjaira, személyiségeire.

A hatvanas évek az afrikai irodalom termésének jelentős bővülését hozták. A kibontakozás időszakának (1947—1959) másfél évtizedében mintegy 350 szerző közel 550 munkája jelent meg önálló kiadványként — míg a hatvanas években közel 500 szerző körülbelül 800 alkotása.

A hatvanas évek irodalmi térképén fehér foltok is akadnak még, írók és írott művek nélküli országok: Burundi, Egyenlítői Guinea, Gabon, Namibia, Niger, Portugál-Guinea.

Megtorpant az anyanyelvű afrikai irodalom fejlődése, annak ellenére, hogy Afrika déli és keleti részén tekintélyes számú, és formanyelvében is esiszólódó irodalmi mű látott napvilágot. A kibontakozás korszakában az irodalmi termés fele afrikai nyelveken íródott. A hatvanas években tért hódított az angol: mintegy 800 megjelent alkotásnak hozzávetőlegesen felét tette ki, míg az afrikai nyelvek részesedése abszolút értelemben mit sem növekedett, viszonylagosan pedig csökkent.

Feltűnő bizonyos műfaji átrendeződés. A kibontakozás korszakának reprezentatív irodalmi ága a líra. A politikai jogfosztottság, a külföldi elnyomóktól való függés állapotában nem véletlenül jutott kiemelkedő szerep a költészetnek. Hiszen ez a legmozgékonyabb. Új jelenségekre hajlékony és gyors reagálást tesz lehetővé. Nagy társadalmi igazságokat elvontabban, az általánosítás síkján mondhat ki; áttételesebb, jelképe-sebb formanyelvű, mint a próza. A líra mellett a rövid lélegzetű elbeszélő műfajok jutottak nagyobb szerephez, megelőzve a regényt. A hatvanas években megőrzi pozícióját a líra, a regény azonban — főként a nigériai irodalom fellendülése folytán — az afrikai irodalomnak szintén reprezentatív műnemévé növi ki magát. Az irodalom legdinamikusabb fejlődő ága mégis a dráma: a társadalmi konfliktus par excellence művészete. E műfaji kristályosodás illik a hőskorhoz. Az országalapítás nagy érzelmi

lendületét tükrözi a líra kivételes szerepe, a megnyílt társadalmi perspektívák teljes szélességét a jelentőségében megnőtt regény tükrözi, s a gyors társadalmi változások bonyolultságát a dráma. Életrajzokból és önéletrajzokból az előző korszakéval nagyjából azonos számú mű jelent meg. Az irodalomtudományi művek és antológiák száma valamelyest emelkedett. Ez a fejlődés természetes velejárója.

A műfaji spektrum közelebbi vizsgálata néhány sajátásra világít rá.

Nem kelt életre a verses epika. L. S. SENGHOR *Chakájától* eltekintve sem a kibontakozás éveiben, sem a már független afrikai országok irodalmában senki sem kísérletezett számottevő módon a drámai költeménnyel. Lírában — főként a kelet-afrikai szuahéli nyelvű költészetet kivéve — majdnem kizárólagos a szabadvers uralma. Ebben persze a kölcsönzött irodalmi nyelv szűkítő hatása is megnyilatkozik, amellet, hogy a kötetlen forma a népköltészet örökségének természetesebb folytatása. A kötött irodalmi formák átvétele, s még inkább a sajátos afrikai kötött formák megteremtése a jövő feladata. A műfaji választék bővülése, a kifinomultabb, egymástól elkülönülő, szabályos formákba kristályosodás bizonyára egy későbbi, klasszicizáló időszakban következik be, amely első tetőzését jelenti majd az afrikai líra szintézisének. Az afrikai poézis korallszigete még a gyors épülés, a víztükör fölé emelkedés korszakát éli.

Az elbeszélések között kevés az igazi novella; a legtöbb történetben a mese, a tárca s a novella elemei keveredtek. A műfajilag tiszta novella főként a Dél-afrikai Köztársaságban alakult ki, ahol a dekolonizáció szele még nem bolygatta meg a fennálló rendet, s ahol ezért a csalóka nyugalom az írókat a társadalmi és lélektani jelenségek részleteinek tanulmányozására készteti. Meglepően kevés történelmi regény született. Zömük bevallott vagy álcázott önéletrajzi írás, visszaemlékezés, historikus díszletekkel. Nem általánosította még az afrikai irodalom a grammati uralom megjelenésének és felbomlásának nagy társadalmi mozgását, és nem dolgozta fel igazán, a történelmi regény keretében, Afrika gyarmatosításától még érintetlen múltját.

A drámából hiányzik a klasszikus értelemben vett tragédia; inkább patetikus alkotások születtek. Komédiák, daljátékok, színművek uralják az irodalomnak ezt az ágát. Túlburjánzik az afrikai drámában az epikus elem — ami nem a kortársi európai stílushatások következménye, hanem inkább annak tulajdonítható, hogy a dráma az írói köztudatban még nem függetlenedett eléggé a prózai epika Afrikában nagy múltú orális és írott hagyományaitól. Feltűnő a történelmi színművek viszonylagos bősége.

Zsenge még az afrikai irodalomtudomány, most vannak kibontakozóban a kritika és az irodalomtörténetírás műfajai.

Afrikában az irodalom formanyelvének fejlesztése, a műfaji gazdagodás, a literatúra nyelvi tagoltsága a szellemi vérkeringés gyorsítása végett.

egyaránt megkívánna a műfordítás-irodalom fellendülését. Ez azonban sajnos az afrikai irodalom legkevesbé kifejlődött ága. Nincs egészséges anyagcsere a franciául, angolul vagy portugálul dolgozó afrikai írók között. Ami kevés történt e téren, az főként európai tollforgatók bekapcsolódásának köszönhető. Még kevésbé fordult az afrikai író társadalom figyelme az anyanyelvű afrikai műveknek angolra, franciára fordítására — és viszont. A világirodalom ihlető gazdagságából jobbra csak az angol, amerikai és francia remekírók művei sorakoznak az afrikai író arzenáljában. Az UNESCO *Index Translationum*ának tanúsága szerint alig két tucatnyi műfordítás jelent meg a hatvanas években afrikai szerzők tollából, főként Nigériában és a Dél-afrikai Köztársaságban.

ÍRÓ ÉS TÁRSADALOM

Az afrikai írók és költők színe-virága C. ACHEBÉVEL vallja: „... az afrikai alkotó író, aki megkísérli, hogy kikerülje a kortársi Afrika nagy társadalmi és politikai kérdéseit, óhatatlanul teljesen jelentéktelenné válik.”² A hatvanas évek küszöbén hasonlóképp nyilatkozik Afrika másik szegletében J. RABEMANANJARA: „Az én szememben a költemény esztétikai értéke elválaszthatatlan annak forradalmi tartalmától... a költőnek... ihletétként arra kell törekednie, hogy hűséggel tolmácsolja népe érzelmeit. Több ő a szószólónál: népének hangja ő. Van-e ennél magasabb küldetés?”³ Ez a szemlélet állásfoglalásra készíti az írókat részben Afrika egészét érintő politikai problémákban, részben pedig az egyes országok belső társadalmi fejlődésének dolgában. Az afrikai irodalomban elképzelhetetlen lenne egy Jane AUSTEN, aki egyébként kitűnő regényeiben említést sem tett napjainak napóleoni háborúiról.

A *Présence Africaine* szerkesztőségi állásfoglalásában és vitaindításában végighullámszik az úgynevezett harmadik világ útkeresésének folyamata. A 27–28. számban (1959) M. A. SEWEJE a világot három társadalmi övezetre osztja: az európai és az innen eredő nyugati kultúráknak despota szerepet tulajdonít, megkülönbözteti ettől a kínai és távolkeleti, valamint harmadiknak a fekete-afrikai és közel-keleti tömböket. A 30. számban (1960) M. KERTA arról cikkezik, hogy Afrikának az egypártrendszer a legalkalmasabb társadalmi berendezkedési forma. A 31. szám

² C. ACHEBE: The African Writer and the Biafran Cause, *The Conch*, Párizs, 1969, I. évf. 1. sz., 8. old.

³ Idézi C. H. WAKE: Az irodalmi kritika Afrikában, *Helikon*, Budapest, 1970, XVI. évf. 1. sz., 74. old.

(1960) Guinea védelmében a neokolonializmus veszélyeire figyelmeztet. A 40. szám (1962) üdvözli az algériai függetlenséget, a 41. szám (1962) ismét az úgyarmatosítást bírálja, az azt követő pedig angolai külön-szám. A 43. szám (1963) az „emberarcú afrikai szocializmust” elhatárolja a marxizmustól, a 47. szám (1963) vezércikke azt követeli, hogy a fejlett tőkés és szocialista országok, vagyis Észak ne az egymás közti kötél-húzásra pazarolja erőit, hanem adjon hatékony segítséget Afrikának. A 48. szám (1964) szerkesztőségi állásfoglalása négritude-ös általánosítás-sal figyelmeztet a veszélyre: fehérek vezetete ellenforradalmak hulláma söpör végig Afrikán. A 49. szám (1964) vezérgondolata: a harmadik világ ön-maga megítélését, s az ítélet mércéinek kijelölését ne bízza az európai-akra. Négy esztendővel később a folyóirat már azt a gondolatot fejtí ki, hogy a harmadik világ és a fejlett nyugati országok sorsa elítphetetlenül összeforrott. E találomra kiválasztott, de a folyóirat és a köréje tömörül-tek arculatát híven tükröző, olykor türelmetlenül csapkodó, irányt kereső állásfoglalásokból kirajzolódik a harmadik világ ezen belül Afrika, változékony gondolati ábrázata.

A tragikus kongói események s LUMUMBA mártírhalála számtalan költemény és dráma ihletője. Alig akad angol nyelven dolgozó fekete dél-afrikai írónak olyan műve, amely ne a faji megkülönböztést tenné nagyító-lencse alá, mint ahogy a portugál gyarmatok írói javának is voltaképpen egyetlen nagy témája: a szabadság. A nigériai író-társadalomból a biafrai háború csavarógépe különválasztja azokat, akik Biafra mellé állnak: C. ACHEBE, C. EKWENSI, V. C. IKE, J. MUNONYE, N. NWANKWO, O. NZEKWU, C. OKIGBO, G. OKARA, F. NWAPA közülük a legismertebbek.

A társadalmi elkötelezettség jegyében számos jeles afrikai író közéleti szerepet is vállal. Történelmi szükségszerűség ez: az országépítés hirtelen támadt történelmi feladat, amely megnöveli az értelmiség ázsióját; az államapparátus felszívja az írástudókat. Angolában A. NETO a fegyveres felkelés politikai vezetője. Ghánában M. DEI-ANANG, A. ARMATTOE, J. B. BLAY ismert politikus, K. BREW és A. MENSAH diplomaták. Guineában F. KEITA egy időben miniszteri tárca birtokosa. Kamerunban F. OYONO, J. OWONO és J. IKELLE-MATIBA a diplomáciai pályára lépnek. Kenyában D. RUBADIRI, Elefántcsontparton A. LOBA; Csádban J. B. SÉID, Maliban A. H. BA követi példájukat. Kongóból P. LUMUMBA és J. MALONGA az ismert poeta politicus. Szenegálban L. S. SENGHOR az első köztársasági elnök, D. LAMNE miniszteri tárcát vállal, B. DIOP és O. S. DIOP nagykövetként szolgálják hazájukat. Nigériában D. OSA-DEBAY tevékeny politikus. E találomra vett példák is kitűnően illusztrálják az író és a társadalom szoros kapcsolatát.

Mindez persze távolról sem jelenti, hogy az író Afrikában kivételes befolyással rendelkeznek, őt elhivatottságánál fogva különleges szerep

illetné meg, társadalmi változások meghatározó erejű tényezője lenne.⁴ Szubjektív és objektív okok egyaránt kizárják ezt.

A politikai függetlenség minden afrikai országban szükségképpen egy elit csoportot juttatott hatalomra, amely vagy engedett az újgyarmatosító nyomásnak⁵ és az asszimilációs kultúrpolitika további érvényesülésének, vagy megkísérelte, hogy ezt kiküszöbölve szolgálja népe ügyét. Az író e társadalmi eliten belül sebezhető helyzetben van: ha anyanyelvén ír, szűk közönség ketrecébe kerül, ha angolul, franciául vagy portugálul dolgozik, egy vékony europaizált réteget leszámítva, lemond a népével való közvetlen irodalmi érintkezésről. Európai nyelvekhez kötött az ifjúság nevelése s az angol vagy a francia a hivatalos nyelv is; ismerete a legtöbb afrikai országban gyakran az országgyűlési választhatóság feltétele. Az afrikai elitet a tömegektől az európai nyelv ismerete is elválasztja. Legalábbis külsődleges jegyekben, rokoníthatók az ókínai birodalmak mandarinjaihoz: hatalmuk nem örökölt gazdagságból, hanem az államapparátusban elfoglalt kulshelyzetükből ered, a ranglétrán való előjutáshoz megszabott sorrendben vizsgák letétele kötelező, s az általuk tanultak, kevés kivétellel, nem sok kapcsolatot mutatnak a megoldandó társadalmi feladatokkal. Az „afrikai szocializmus” híveinek nagy része, a XIX. századi európai liberálisok módjára, tagadja hazájában az osztálykonfliktusok létét, a felismert társadalmi ellentmondásokat pedig a törzsi feszültségek prizmáján hajlamos szemlélni.⁵

Kollektív jellegénél fogva talán a dráma az egyetlen irodalmi műfaj, amely a színjátszás közvetítésével széles felületen kapcsolja össze az elit krétaköréből kitörni szándékozó írókat elrendelt közönségével: népével. A színház politikailag és művészileg egyaránt nevel, kifejezi egy település, egy földrajzi körzet, egy ország népének szemléletét, egyéniségét, s emellett az ipari átalakulás kezdetén meggátolja a kulturális elszigetelődést törzsi és provinciális szinten. A líra és a prózai elbeszélés azonban egyelőre kevésbé látszik alkalmasnak arra, hogy az író társadalmilag hasson. Megfelelő nagyságrendű és műveltségű közönség hiányában

⁴ Az afrikai író és közönsége kapcsolatáról az utóbbi években több írás vall ószintén és bátran. Figyelmet érdemelnek, különösen: C. ACHEBE: *The Novelist as a Teacher*, *New Statesman*, London, 1965. I. 29; *Le fardeau de l'écrivain noir*, *Présence Africaine*, 59. sz. Párizs, 1966, 142–147. old.; R. T. DEMPSTER: *L'écrivain, son travail et son profit*, *Présence Africaine* 36. sz. Párizs, 1961, 79–84. old.; S. IBRAHIMA: *L'écrivain en Afrique*, *Jeune Afrique*, 1965. IX. 12; M. KANE: *L'écrivain africain et son public*, *Présence Africaine* 58. sz. Párizs, 1966, 8–31. old. Az 1967-es afrikai–skandináv írótalálkozót főként e témának szentelték: *The Writer in Modern Africa*, szerk. P. WÄSTBERG, Uppsala, 1968.

⁵ P. VAN DEN BERGHE: *Les langues européennes et les Mandarins Noirs*, *Présence Africaine* 68. sz. Párizs, 1968, 3–16. old.

a lírikus és a prózai elbeszélő légszomjban szenved, s kényszerűen külföldön keres munkát.

Íme néhány adat a fekete-afrikai országok kulturális helyzetéről 1960-ban, abban az esztendőben, amelyben az ENSZ ünnepélyesen kihirdette a gyarmati rendszer halálos ítéletét. Kronológiailag ez talán az utolsó lelet a gyarmati függőség állapotáról, a kizsákmányolás himlő-helyeiről:

Városlakó %	0—15
Népsűrűség km ²	31
Agrárfoglalkozásúak %	59—90
Egy főre eső nemzeti jövedelem, USA \$	50—172
Átlagos életkor	40
Napilap évenként, ezer főre	0,1—32
Rádiók száma, ezer főre	1—22
TV-előfizetők, ezer főre	0,2
Mozilátogatás, ezer főre	0,2
Felsőfokú oktatásban részesülők, százezer főre	0—55
Beiskolázott elemi és középiskolások %	6—25
Írástudatlanság %	63—97

Egyes területeken a politikai elnyomás sorvasztja az irodalmat, gátolja kibontakozását. A portugál gyarmatok íróit rendőri erővel fegyvelmezik. Sokan közülük emigrációba kényszerültek. Rhodesiában hasonló a helyzet. A Dél-afrikai Köztársaságban elvileg kitűnőek lennének a lehetőségek a búr, az angol és az afrikai kultúra egymást kölcsönösen gazdagító ötvözésére. A kölcsönhatás persze óhatatlanul érvényesül, csak hogy korlátozottan, politikailag fékezve. Zenében, amely a legkevésbé hordoz politikai tartalmat, az elemek házassága már megtörtént. Mindenütt elterjedtek a kórusok, amelyeknek repertoárja ezt a kölcsönhatást tükrözi. A hírneves dél-afrikai dzsesszopera, a *King Kong* (1959) H. BLOOM, T. MATSHIKIZA s egy fehér koreográfus munkája. A kontinens legurbanizáltabb társadalmában készen állna a közönség a szó igazi értelmében vett neo-afrikai irodalom befogadására: 5 millióra tehető a városlakó afrikaiak száma, 3 millióan a törzsi kötöttségekből kiszabadulva dolgoznak fehér telepések farmjain, s a rezervátumokba kényszerített további 3 millió afrikai jelentős része gyakran megfordul alkalmi munkásként a városban. A kormány azonban az elkülönítő politikát erőszakolja. A mozilátogatók zömét például afrikaiak teszik ki — újabban azonban még az indiai (tehát barnabőrű) tulajdonosok által fenntartott mozikból is ki kívánják őket rekeszteni. Az 1963-ban tovább szigorított cenzúra jelenleg 12 000 különféle külföldön megjelent művet helyez feketelistára, köztük VOLTAIRE

egyres műveit. DOSZTOJEVSZKIJ *A játékosát*, STENDHAL *Vörös és feketéjét*, sőt A. CHRISTIE *Rejtély az Antillákon* c. detektívregényét is. Közismert, hogy 1964-ben a postaiügyi miniszter azért ellenezte körömszakadtáig a televízió bevezetését, mert a rendőrség nem tudott olyan módszert kidolgozni, amely lehetetlenné tette volna, hogy a színésbőrűek a fehérek részére sugárzott műsort is végignézzék. A törvényen kívül helyezett személyek nem jelenhetnek meg nyilvános helyen, nem juthatnak nyomdafestékhez, sőt még idézni is tilos műveikből. E némaságra ítélték között 46 afrikai szerző szerepel: P. ABRAHAMS, D. BRUTUS, A. LA GUMA, A. HUTCHINSON, T. MATSHIKIZA, B. MODISANE, E. MPHAPHELELE, I. NKOSI, C. THEMBA és mások. Az író társadalom színe-java száműzetésben keresett menedéket. R. RIVE-nak öt könyve közül négy feketelistás. Egyedül a Londonban élő N. JABAVUT nem sújtotta eddig a cenzúra az ismertebb szerzők közül.

Az afrikai író szerepe, a hagyományok örökségeként, valamelyest eltér az európaiétól. Az afrikai közösségekben az írótól az élet és a közösség ünneplését várják, s nem ellenzéki pózt. Még idegen az elidegenedés. Az olvasók pedig tanítójuknak tekintik a tollforgatót. Panaszkodnak a nigériai C. ACHEBE-nek, hogy regényeit nem toldja meg a tankönyvekben megszokott katekizáló résszel: kérdésekkel és feleletekkel.

IRODALMI FÓRUMOK

Számottevő hazai könyvkiadás kevés afrikai országban létezik, főként Nigériában, a Dél-afrikai Köztársaságban, újabban Kenyában és Tanzániában. A könyvkiadó vállalatok azonban vagy nincsenek afrikai kézben, vagy ha igen, akkor ízlésben sok engedményt tesznek a hazai olvasók lélekszámában legszélesebb, esztétikailag legalacsonyabb igényű rétegeinek. Főként Kelet-Afrikában és Rhodesiában karolják fel az irodalmat az anyanyelvű irodalom ápolását szolgáló intézetek, hivatalok. Délen ma is szerephez jutnak a missziós nyomdák. Nyugat-Afrikában az első jelentős, afrikai kézben levő könyvkiadó vállalat az 1962-ben alapított African University Press. Az afrikai könyvkiadást és könyvpiacot találó tömörséggel jellemzi egy amerikai üzleti körök megrendelésére készült tanulmány: „Gyatra az elosztás, mert kevés olyan könyvet adnak ki, amely érdekelné az afrikai olvasókat, olyan áron, amelyet megengedhetnének maguknak; és kevés ilyen könyvet adnak ki, mert gyatra az elosztás.”⁶ Ezt az ördögi kört csak szellemileg érett és valamelyest már tehető ös olvasóközönség törhetné át.

Tehát még a hatvanas években is kulcsszerepet játszanak a folyóiratok a szépirodalmi művek közlésében és népszerűsítésében. A két vezető

⁶ West African Books; a Vicious Circle, *West Africa*, 1963. III. 30.

folyóirat továbbra is a *Présence Africaine* és a *Black Orpheus*. 1960-tól egy sor új afrikai folyóirat, hetilap tárulkozik ki egészében vagy irodalmi-kritikai rovatában az afrikai irodalom területére.

A Dél-afrikai Köztársaságban negyedévenként jelenik meg *The Classic* (1963—), amelynek szerkesztőségében utóbb már kisebbségbe kerültek az afrikaiak. 1960-tól háromhavonként Londonban jelenik meg, emigrációs lapként, az az *Africa South. A The New Africant* (1962—1964) betiltása után szintén Londonban adják ki.

Ghánában 1961-től adják ki a kéthavonta, majd félévenként megjelenő *Okyeamet*, az írószövetség folyóiratát. A *The Ghanaian* évente tizenkétszer jelenik meg, szintén tartalmaz irodalmi anyagot. A *Ghana Cultural Review* (1965—) kormánykiadvány, a *Research Review* (1964—) pedig az accraei egyetem lapja.

Nigériában a *Nigeria Magazine* (1934—) az ország reprezentatív kulturális folyóirata, 1962-től irodalmi mellékletet hoz. Az egyetemi lapok közül az ibadani *African Notes* (1963—) és a nsukai *The African* (1962—) jelentősebb vállalkozás. A *Mbari News* c. kulturális bulletin 1966-tól jelenik meg. A joruba nyelvű irodalom fóruma az *Olókun*.

Sierra Leonében a *Bulletin of the Association for African Literature in English* (1964—1968) a legjelentősebb sajtóforum.

Kamerunban az UNESCO-támogatással megjelenő, negyedévi *Abbia* 1963-tól szolgálja az afrikai irodalom ügyét.

Felső-Voltában 1968-tól négyhavonta jelenik meg a *Voix Voltaïques*.

Dahomey legtöbb szépirodalmi anyagot tartalmazó lapja a Párizsban szerkesztett *Afrique Actuelle* (1966—).

Szenegálban az *Afrique Nouvelle* c. hetilap kíván említést leginkább, valamint a *Notes Africaines* s a *Sénégal-Carrefour* (1967—).

A Kongói Demokratikus Köztársaságban kéthavonta adják ki a *Congót* (1966—), a *Document pour l'Action* (1961—1966) utódát.

Ugandában kéthavonta megjelenő színvonalas folyóirat a *Transition* (1961—1968); szépirodalmat és kritikákat közölt. Tizenegyzres példányszámával első helyen állt az Afrikában szerkesztett irodalmi és művészeti lapok között.

Kenyában a nairobi egyetem lapja a *Nexus* (1967—1968), s utóda a *Busara* (1968—); a Kelet-afrikai Akadémiáé a *Mawazo* (1967—). Érdekes anyagokat tartalmaz a *Chemchemi News* c. bulletin (1964—1966), valamint a *Zuka* (1967—) és az 1968-tól *Ghalı* szuahéli alcímmel megjelenő *East African Journal* (1965—).

Zambiában a lusakai egyetem rövid életű folyóirata a *The Jewel of Africa* (1968). *L'écrivain africain* (1968—) a kitwei Irodalmi Központ sajtószerve. Írók egy köre alapította 1964-ben a *New Writing for Zambia*-t.

Madagaszkár reprezentatív kulturális folyóirata a *Mpanoratra* (1962—).

Malawiban főként az *Expression* (1968—) hoz irodalmi anyagokat.

A külföldön megjelenő afrikai folyóiratok közül négy kíván említést: Párizsból a *L'Afrique littéraire et artistique*, amelynek évente két száma jön ki s a *La vie africaine* (1959—1965) c. havi folyóirat; Londonból a negyedévenként kiadott *Liberia*; a biafrai szeparatisták évi két, majd három megjelenésre tervezett társadalmi és művészeti folyóiratából, a *Conch*-ből az első szám 1969-ben Párizsban jelent meg, a második 1970-ben Los Angelesben.

Természetesen egyéb magazinok, folyóiratok, hetilapok, sőt napilapok is közölnek több-kevesebb rendszerességgel kritikákat, szépirodalmi műveket. Az újságok vasárnaponként hoznak tárcákat s alacsony színvonalú novella-kísérleteket, meg verseket. Kiteljesedik az afrikai literatúráról alkotott kép az európai és amerikai folyóiratok mozaikjaiból; csak az Egyesült Államokban a hatvanas évek során tucatnyi kifejezetten Afrika problémáit elemző folyóirat indult.

Számottevő fórumai az afrikai literatúrának a már független afrikai országokban létrehozott kulturális szervezetek. E művészeti és irodalmi központok közül a legnagyobb hatású a *Mbari Club* Nigériában. A mbari ibo szó, azokat a szent épületeket jelölték meg vele, amelyeket a törzs a teremtés, alkotás istennőjének emelt. 1961-ben jött létre W. SOYINKA, E. MPHABLELE, J. P. CLARK, D. O. FAGUNWA, D. NWOKO és az ismert afrikanista, U. BEIER kezdeményezésére, kezdetben a *Congress for Cultural Freedom* (Kulturális Szabadság Kongresszusa), majd az ugyancsak amerikai *Farfield Foundation* (Farfield Alapítvány) anyagi támogatásával. A klub afrikana könyvtárat gyűjtött, kiállítási termet tart fenn képzőművészek részére. Szabadtéri színpadán drámai előadások mellett zenei fesztiválokat is tartanak. Szemináriumokat és tanfolyamokat szervez a vizuális művészetek alkotói részére. 1962-től könyveket is ad ki. Segítségével jutnak nyomdafestékhez olyan írók — például a dél-afrikai A. LA GUMA — akik politikai okokból, vagy kereskedelmi érdekek híján nem juthattak a nyilvánosság elé nyugati érdekeltségek fórumain. A *Mbari Club* szervezte 1962-ben az angol nyelven dolgozó afrikai írók kampaljai találkozóját. A Club tagsága a biafrai háború kezdetére meghaladta a 300 főt, s részben megvalósultak már a tervek négy új *Mbari Club* felállítására más nigériai városokban: Oshoghóban, Enubában, Lagosban és Beninben.

Tésvérszervezte Kelet-Afrikában a Chemchemi Alkotó Központ, (*Chemchemi Creative Center*) amelyet a Nairobiban áttelepült dél-afrikai író, E. MPHABLELE irányításával állítottak föl. Képzőművészeti csarnokkal, iparművészeti műhellyel, kísérleti színpaddal, könyvtárral rendelkezik. Kiállításokat szervez és szakmai tanfolyamokat, van dzsessz-zene-kara és népzenei kutatócsoportja, 1964-től állandó szintársulata, szerény havi folyóirata: a *Chemchemi News*. Az írói utánpótlást középiskolákban

szervezett tehetségkutató tanfolyamokkal is igyekszik biztosítani. Sokoldalú tevékenységet folytat tehát.

Maliban és más országokban univerzális célú kulturális központokat, amolyan kultúrházakat hoztak létre.

Külföldről is érik szervezett hatások az afrikai irodalmi életet. Párizsból az Afrikai Kultúra Társasága, amelynek jelentősége a hatvanas években mit sem csökkent épp a kontinentális afrikai irodalom fórumainak elégtelensége folytán. New Yorkból ennek ikerszervezete, az afroamerikai értelmiséget képviselő Amerikai Társaság az Afrikai Kultúra Ápolására, (*American Society for African Culture*) amely ugyancsak élénk kulturális cseretevékenységet folytat az afrikai országokkal. Londonból a *Transcription Center* (Terjesztő Központ), amely főként rádióállomásokat lát el műsorral, valamint az *African Music and Drama Trust* (Afrikai Zene és Dráma Tröszt), amely főként dél-afrikai kapcsolatokkal rendelkezik.

Hatékony fóruma az afrikai irodalomnak a rádió. A televízió — amely Fekete-Afrikában 1959-ben nigériai adással debütál — műsorai még érthető okokból messze állnak attól, hogy érdemlegesen segíthessék az irodalom meggyökeresedését.

Az afrikai irodalmi élet szervezeti elemeinek leltárából semmiképp sem hiányozhatnak az afrikai egyetemek. Nem is elsősorban azért, mert — mint elsőnek Ibadanban — kollégiumot is tartanak már az afrikai irodalomból, vagy mert — mint Kinshasában — irodalomtörténeti kutatóintézettel is bővítik szervezeti kereteiket, hanem főképpen azért, mert itt verődnek nemzedékké a már hazai képzésű költők, írók, drámaírók. Antológiák is hagytak erről emlényomokat: mint a *Nigerian Student Verse* (Nigériai diákversek) Ibadanból (1960), vagy az *Origin East Africa* (Kelet-afrikai indítás), amely M. COOK ismert afrikanista szerkesztésében tucatnyi afrikai országnak az ugandai Makarere College falai között tanult tollforgatói műveiből ad válogatást (1965). Az alma mater méhében rövid életű irodalmi folyóiratok is megfogamzottak, mint a kampalmai *Penpoint* (1958), vagy az ibadani *Horn* (1958). Az egyetemek szellemi lenyomata szépen kirajzolódó pecsétként nyomódott és nyomódik az irodalmi élet viaszába. A hatvanas évek végére 21 afrikai országban, illetve területen 34 különböző felsőoktatási intézet tevékenykedett,⁷ amelyeknek felét a hatvanas évek folyamán teremtették. Ezeknek természetesen csak egy részén folyik humán képzés. A legrégebb közülük a libériai Cuttingtonban 1888-ban alapított teológiai főiskola,

⁷ Botswana, Burundi, Kamerun, Kongói Demokratikus Köztársaság, Kongói Köztársaság, Elefántcsontpart, Etiópia, Ghána, Kenya, Libéria, Madagaszkár, Malawi, Nigéria, Uganda, Rhodesia, Ruanda, Szenegál, Sierra Leone, Szomália, Tanzánia és Zambia nagyvárosaiban. Lásd még az UNESCO tanulmányát e témáról: *L'avenir de l'enseignement supérieur en Afrique*, Párizs, 1963.

s a Botswanában 1945-ben létrehozott, XII. Piusról elnevezett egyházi kollégium.

Nagy múltú ága az irodalomnak Afrikában a dráma. A színház mégis újkeletű. Igaz, SHAKESPEARE első előadása Afrikában nem sokkal az angol bemutatás után volt: 1607. szeptember 5-én. A rögtönzött társulat azonban egy Sierra Leone vizein horgonyzó angol kereskedelmi hajó legénységéből tevődött ki.⁸ Ha a dráma nem is, az afrikai színház mindenestre most van megjelenőben. Állandó színház kevés akad: a Dél-afrikai Köztársaságban, Ghánában, Nigériában, Szenegálban, Dahomeyben, Maliban, a Kongói Köztársaságban, Ugandában. Vándortársulatok alakultak Nigériában, Kenyában, Maliban, Guineában, Ghánában és más országokban. A kevés hivatásos színjátszót amatőrök egészítik ki. Egyes helyeken, így Guineában, Maliban különösen erős a színjátszás iránti igény. A kormány sem fényűzésnek, hanem alapvető szellemi szükséglet kielégítésének tartja, s ezért anyagi és erkölcsi támogatást nyújt. Ez ideig azonban kevés társulat büszkélkedhetik olyan korszerű létesítménnyel, mint a közel 2000 férőhelyes dakari Daniel Sorano színház, amelyet 1965-ben építettek újjá.

Tulajdonképpen nincs még Afrikában színészképzés. Abidjanban, Accrában, Ibadanban, Dar-es-Salaamban folyik e téren valamelyes munka. Nigériában H. OGUDE úgy tartja össze vándortársulatát, hogy bevált fiatal színésznőit feleségül veszi. Maliban a *Bureau de la Jeunesse* (Ifjúsági Hivatal) aktivistáiból toboroznak színjátszókat, vidéken pedig a helyi lakosságból. Így van ez más afrikai országokban is. Ugandában a nemzeti színház afrikai, ázsiai és európai színészeket egyaránt alkalmaz. Maliban kevés nő vállalkozik színjátszásra — e tekintetben az ország nem áll egyedül Afrikában.

Nem lebecsülendők a vándortársulatok alkotta fórumok. A nigériai H. OGUDE, K. OGUNMOLA vagy D. LADIPO nagy közönségsikerrel turnéznak külföldön is. Ghánában az *Institute of Art and Culture* (Művészeti és Kulturális Intézet), amelyet 1962-ben állítottak föl Accrában, mintegy 25 színjátszó csoportnak lett a melegágya, tömörített közel ezer amatőr s kevés hivatásos színjátszót, színházi szakembert. Az ibadani egyetem vándorszínháza Nigériában 1961-ben jött létre; az első öt esztendőben már több, mint kétezer kilométernyi utat bejárt, mintegy húsz helyen összesen körülbelül 60 000 főnyi közönségnek mutatta be tudományát. Különösen Maliban, Guineában, Szenegálban államilag szervezett fesztiválokon lépnek föl, kelnek versenyre amatőr együttesek. Szerte Fekete-Afrikában 1970-ig mintegy száz drámai fesztivált szerveztek. Dahomey nemzeti színháza 1960-tól, M. S. SENGHOR szenegáli

⁸ M. M. MAHOOD: Le théâtre dans les jeunes Etats africains, *Présence Africaine*, 60. sz. Párizs, 1966, 18—19. old.

társulata 1961-től, J. AKAR sierra leonei táncegyüttese 1963-tól állami szerződéssel tevékenykedik.

A dráma s a színházi életnek, mint a múltban a szenegáli William Ponty iskola. Ma Nigériában főként az Ibadani Egyetem, Ugandában pedig a Makarere Kollégium, Accrában a Ghánai Egyetem, s ettől nem messze, Legonban a Zene és Dráma Iskola közülük a legismertebbek.

Ahol van már állandó színház, ott is csupán alkalmi előadásokat tartanak, több-kevesebb rendszerességgel. A színházi évad, a szó igazi értelmében, még ismeretlen fogalom. Az együttesek repertoárja, a hivatásos színjátszóké épp úgy, mint a műkedvelőké, ötletszerűen bővül, konjunkturális és egyéb hatásoknak kiszolgáltatottan.

Mivel meglehetősen csekély az afrikai országok egymásközti kulturális cseréje, kivételes jelentőséget nyernek az írók s művészek nemzetközi találkozói. Seregszemlék, vitaforumok, önvizsgálatok ezek az írói értekezletek, s egyben jeladások, üzenetek a nagyvilágnak. Hiszen, ami az európai, s a más kontinensekről való átlagolvasót illeti, az afrikai irodalom még mindig a kapukon kívül rekedt.

Az angolos és a franciás afrikai írók közti kapcsolatok elmélyítését szolgálta a Bouakéban 1962. január 8—18. között megtartott ankét, amelynek fő témája a hagyományos és a modern elem szerepe volt a mai afrikai irodalomban. Az ankét résztvevői az anyanyelvi irodalom kibontakozását sürgették, s átmeneti megoldásként a kétnyelvű kiadások szaporítását javasolták.

Az afro-ázsiai írók szervezete a hatvanas évekre meglazult eresztekéiben. A nemzetközi munkásmozgalomban dúló vita megosztotta soraikat. Az Új-Delhiben, majd a Taskentben rendezett kongresszus után, harmadiknak Kairóban találkoztak a szervezet tagjai, 1962. február 12—15. között, s a politikai elkötelezettség jegyében elsősorban az író és a társadalom kapcsolatát elemezték. Az 1959-ben Colombóban felállított állandó iroda székhelyét 1966-ban Kairóba helyezték. A szervezet negyedik konferenciája — Beirut, 1967. március 25—30. — már a politikai meg hasonlottság jegyében ülésezett. Az 1970 novemberében Új-Delhiben megrendezett ötödik konferencián megfigyelőként magyarok is részt vettek.

1962. június 11—18. között Kampalában rendeztek regionális találkozót az angol nyelven dolgozó afrikai írók. Ez volt az első jelentősebb nemzetközi tanácskozás, amely a négritude mozgalmától függetlenül, sőt bizonyos értelemben annak ellenében jött létre. Számba vették a kontinentális afrikai irodalom helyzetét, a négritude jeleseit is, s őszinte lelkiismeretvizsgálatot tartottak. Az értekező mentes volt minden romantikus öntömjénezéstől; a négritude jelenlevő képviselőinek ilyen megállapításokat is le kellett nyelniük: „...a sötétbőrű négritude

házaolói olyan apostolok, akik tulajdon fekete szaguk mögé rejtőznek...”⁹

A sok szempontból gazdag 1962-es esztendő december 11—18. között az Accrában megrendezett Afrikanisták I. Kongresszusa zárja. NKRUMAH elnök pánafrikai politikája egyenesen kijelölte Ghánát arra, hogy vendéglátója legyen a világ Afrika-kutatóinak azon az összejövetelén, amely többek között nem kisebb munkát kezdeményezett, mint az afrikai enciklopédia összeállítását. A résztvevők többsége azonban amerikai és francia tudós volt, nem pedig afrikai. Csád „afrikai” delegátusa (valójában egy francia kutató) például az ország újkori történetének ismertetése közben említést sem tett a francia gyarmati területrablásról és kizsákmányolásról. Az irodalom témaköréből P. BAMBOTE, B. DADIÉ és E. MPHAHLELE tartottak figyelemreméltó előadást. A magyar afrikanisztikát Dr. Sík Endre képviselte.

1963. március 26—30. között a franciás írók Dakarban, április 3—8. között az angolos írók Freetownban jöttek össze. Mindkettőt az 1961. decemberében Sierra Leonében létrehozott, nyugat-afrikai egyetemközi együttműködést előmozdítani hivatott Nyugat-afrikai Állandó Bizottság (*West African Continuation Committee*) rendezte.

1964. októberében Leedsben a brit nemzetközösség tagállamainak helyzetét vitatták meg, többek között afrikai írók részvételével.

1966. április 1—24. között tartották meg az Első Néger Művészeti Világfesztivált Dakarban, a négritude afrikai fővárosában. A szenegáli kormány kezdeményezését — amelyet feltehetőleg L. S. SENGHOR sugallt — támogatta az *Afrikai Kultúra Társasága* s az UNESCO is. Huszonkilenc országból közel ezer objektum került kiállításra. E fesztivál bizonyította, hogy az afrikai művészet nem egzotikum, hanem mondanivalójában, szellemében egyetemesen emberi és bármely más földrész művészetével mérhető. Szó esett Afrika szellemi életének szinte valamennyi oldaláról: a hagyományos művészet szerepéről, a régi királyi udvarok kulturális helyzetéről, a hagyományos néger zenéről s a dzsesszről, az afrikai képzőművészet útjáról, a filmről s természetesen a kortársi és a hagyományos afrikai irodalomról. A fesztiválon polgárjogot nyert az Európában és Afrika egy részében pejoratív hangzásúnak tartott „néger” szó.

1967. február 6—9. közt Stockholmban találkoztak az afrikai és a skandináv írók, s megvitatták az író társadalmi szerepét, helyzetét.

Az Afrikanisták Második Világkonferenciája — Dakar, 1967. december 11—20. — újabb jelentős SENGHOR-i kezdeményezés színhelye: az irodalomról szóló határozat¹⁰ többek között javasolja a klasszikus afrikai szövegek gyűjteményes kiadását, az anyanyelven írott első irodalmi

⁹ *What Is African Literature, New Age*, 1962, VI. 28.

¹⁰ *Présence Africaine*, 66. sz. Párizs, 1968, 248—249. és 258—259. old.

emlékek rendszerezését, s egy afrikai irodalmi kézikönyv előkészítéséül az írott afrikai irodalom általános bibliográfiájának, valamint az afrikai írók életrajzi lexikonának összeállítását. Ha e célok árnyéka túlságosan hosszan is vetődik a jövőre, a szó mögött elmaradozik a tett, kétségtelen, hogy az afrikai irodalomkutatás helyes és már régóta időszerű betájolást kapott.

1967-ben Abidjanban a frankofon, 1968-ban Ife-ben az anglofon afrikai írók tartottak szakmai találkozót.

IRODALMI NYELV

Az anyanyelvű irodalom, sok eredménye ellenére, még csak a kibontakozás küszöbén áll — kivéve a nagymúltú délbantu irodalmakat. Némi túlzással, de jogosan állapítja meg J. H. K. NKETIA: „A Tanzániában tett erőfeszítéseket leszámítva, sehol nincs program az afrikai nyelvek fejlesztésére ... Inkább serkentik annak kutatását, hogyan lehetne áthidalni az anglofon s a frankofon afrikai országok közti távolságot...”¹¹ Kevés afrikai nyelv emelkedett irodalmi szintre. Talán ezért is történnek látványos kísérletek teherbírásuk bizonyítására. C. A. DIOP volófra fordította LANGEVIN relativitáselméleti munkáját. Ghánában joruba nyelven egy színtársulat *Hamletu* címmel a *Hamlet* prózai változatát játszotta.¹² J. NYERERE tanzániai államfő SHAKESPEARE *Julius Caesar*-ját ültette át szuahélire, T. DECHTER pedig krióra. J. JOLOBE xhosza nyelven a kortársi európai költészetet szólaltatta meg. E. AMU már a század húszas éveiben SHAKESPEARE *Velencei kalmárját* s TOLSTOJ-novellákat fordított evére. G. P. LESTRADE szintén a *Julius Caesart*, S. T. PLAATJE a nagy angol színműíró más darabjait (*Othello*, *Velencei kalmár*, *Sok hűhó semmiért*, *Tévedések vígjátéka*) demonstrálva a xhosza nyelv erejét. S. O. ESAN jorubára ültette PLATÓN, PLAUTUS, SZOPHOKLÉSZ, VERGILIUS műveit. A MATA pedig ARISZTOPHANÉSZT fordította hauszára. N. DJIBRIL malinké nyelven szólaltatta meg MOLIÈRE *Fösvényét*.

Bizonyos afrikai nyelvek meglepő fogékonysággal nőnek át a mába. A szuahéli például a modern világ szavait is adaptálni tudta nyelvrendszérébe: töveiből olyan fogalmakra is talált kifejezést, mint a televízió (televisheni), bojkott (ususaji), szocializmus (ujima), parlament (bunge), szülőotthon (muuguzi) vagy az injekciós tű (kuchanja). A piaci kofák

¹¹ J. H. K. NKETIA: *The Language Problem and the African Personality, Présence Africaine*, 67. sz. Párizs, 1968, 166. old.

¹² Az előadást angol dokumentumfilmen megörökítették. A *Hamlet* afrikai változata ugyanis valóban kultúrtörténeti érték. Nemcsak nyelvilag, esztétikailag is fordították a művet az afrikai alkotók: *Hamlet* töprengései dobszólokban is kifejezést nyerhetnek, anélkül, hogy a mondanivaló változnék, SHAKESPEARE üzenete csorbát szenvedne.

egykori nyelvből elismert nagyvárosi, kereskedelmi, irodalmi, diplomáciai nyelv lett.

Analóg példaként szolgál a nyugat-indiai kreol irodalom, amelynek afrikai eredetű mondatstruktúráját és a franciából módosított alakban kölcsönzött szavait egykor szintén alkalmatlannak hitték árnyaltabb kifejezésre. Az afro-amerikai világban más hibrid nyelvek is kialakultak: a surinaams, a papiamento stb.

Afrika nyelvi szilánkossága sem annyira ijesztő, mint ahogy azt első látásra gondolnánk. A természetes kiválasztódás erővonalai lassan előtűnnek. Ismert nyelvészek a fejlődés mai tendenciáiból azt következtették ki, hogy 21 afrikai országban körülbelül 16 nyelv jut majd uralkodó szerephez — szemben 26 európai ország 24 és 26 ázsiai ország 84 nyelvével, amelyek irodalmi fejlettségét senki sem vonja kétségbe.¹³ Hasonlóan biztató következtetésre jut P. DIAGNE szenegáli nyelvész. Becslése szerint anyanyelvként vagy közvetítő nyelvként a bantu nyelveket mintegy 100 millió ember beszéli, a szuahélit 50 millió, a lingalakikongo-monokotuba nyelvsoporthoz tartozó dialektusokat 30 millió, a hauszát 40 millió, a jorubát, malinkét, fulanit, arabot 10–15 millió, a fennmaradó nyelveket pedig 1–5 millió.¹⁴

C. A. DIOP szenegáli történész eredeti, bár korántsem gyakorlatias ötlete, hogy a gyarmatosítók nyelve helyett a holt óegyiptomi nyelvet lehetne Afrika latinjaként a műveltség terjesztésére használni.¹⁵

Fekete-Afrika egészét távolról sem hódította meg az angol, a francia és a portugál. Az írástudatlanság eleve gátat vetett ennek. Az alfabetizáció nagyszabású programját a gyarmatosítók nem akarták, a fiatal afrikai országok még nem tudják vállalni. „Három évszázadnyi ‚barátság’ és ‚gyarmatosítás’ után a szenegáliaknak legfeljebb 11 százalékka beszél franciául. . .”¹⁶ A jövő csakis az afrikai nyelvek nemesedésében rejlik: az a nép, amely nem a saját nyelvében él, eredeti jellemét is elveszti. A kétnyelvűség árnyékában megerősödnek majd az afrikai nyelvek.

Valószínű azonban, hogy a huszadik századot az angol, a francia s a portugál fogságában tölti el az afrikai irodalom. A nyilvánvaló erkölcsi és gyakorlatias hátrányok mellett ez előnyöket is jelent, különösen a hazai olvasók gyér voltára való tekintettel. Egyetlen irodalom sem nőhet fel légiüres térben, közönség nélkül. Afrikában pedig nemcsak a nyelvi tagoltság s az afrikai nyelvek zömének viszonylagos fejletlen-

¹³ MAHONEY, LIGNY, EDET, KNAPPERT: Les langues africaines dans l'Afrique moderne, *Présence Africaine*, 55. sz. Párizs, 1965, 193–197. old.

¹⁴ P. DIAGNE: Vernacular Languages in a Changing Society, *Unesco Courier*, Párizs, 1967. VI., 29–32. old.

¹⁵ C. A. DIOP: *Nations Nègres et culture*, Párizs, 1955.

¹⁶ P. DIAGNE: L'afro-français, *Les Lettres Françaises*, Párizs, 1965, VII., 29.

sége, árnyalt irodalmi kifejezésre való alkalmatlansága szűkíti az irodalom terét, hanem az európai nyelvismerettel rendelkezők vékony rétegének viszonylagos igénytelensége is. „Tény, hogy Nyugat-Afrikában kevés értelmiségi szenteli idejét az olvasás élvezetének.”¹⁷ Még inkább vonatkozik ez Kelet- és Közép-Afrikára.

Az európai közönség kezdettől fogva fontos eleme volt és maradt napjainkig az afrikai irodalom kibontakozásának. Az afrikai írók első nemzedékeinek pedig eleve kettős közönséggel kellett számolniuk: az európaival és az afrikaival.

Fájdalmas szükségszerűség tehát, hogy az angol, a francia és a portugál kényszerzubbonyába szorítsák az afrikai gondolatot. M. DEI-ANANG így vall erről: „Én még a régi iskolarendszerben nevelkedtem, amelyben az alárendeltség és az ellenőrzés gyarmati rendszerének folyományaképp mindent becsméltek, ami afrikai volt. Hagyományos költészetünk sok szépsége, ékessége veszett el számomra. Meg kellett tanulnom, hogy többnyire idegen nyelven fejezzem ki magamat. A ghanaiak új nemzedékének azonban már nem kell elszenvednie ezt a megaláztatást.”¹⁸ Ezt a panaszt ismétli meg a *Golden Stool* (Aranyasztal) c. drámájának prólógusában:

„A tiéiteknél fakóbb, satnyább
szavakkal köszöntünk most,
amelyek idegen gúnyában
szükségképpen híján vannak
a népi szellem ragyogásának.”

J. J. RABEARIVÉLO malgas költő meg így sóhajt fel:

Dalom hozzád hasonló, nehéz fogság szülötte,
Idegen nyelvű lanton panaszt jajong örökre.

(*A filao-fa*. FRANYÓ Zoltán ford.)

Honfitársa, J. RABEMANANJARA az afrikai írók és művészek római kongresszusán, 1959-ben, keserűen állapította meg: „A mi konferenciánk voltaképpen a nyelv-tolvajoké. Végre egy bűn, amelyet tényleg mi követtünk el. Eloroztuk urainktól az önkifejezésnek ezt a kincsét, gondolataik hordozó eszközét, a lelküket nyitó aranykulcsot, a varázslatos szézámot, amelytől kitérül titkaik ajtaja, a rejtett barlang, ahová az apáinktól eltulajdonított javakat dugták és amiért még majd be kell

¹⁷ O. TAIWO: *An Introduction to West African Literature*, London stb. 1967, 67. old.

¹⁸ M. DEI-ANANG: *Ghana Semi-Tones*, Accra, 1962, a bevezetésben.

nyújtanunk a számlát.”¹⁹ Még a francia nyelv nagy szerelmese, L. S. SENGHOR is kifakadt egyszert:²⁰

Érzed tán te is e fájdalmat,
e kínt és gyötrelmet, hiszen
csak francia szótól dobbanhat
az én szenegáli szívem.

Az angol és a francia irodalmi nyelvként való használata kezdetben irodalmi minták és egy gyökereiben más szemléletű közönség stílusához való kényszerű igazodást jelentett. A dél- és nyugat-afrikai írókra egyaránt hatott a Biblia 1611-ből való *Authorized Versionje* (az anglikán egyháznak a huszadik század közepéig elfogadott hiteles szövege), J. BUNYAN, a nagy angol misztikus allegorikus műve: *A The Pilgrim's Progress* (A zarándok útja), az angol nyelvű zsoltárkönyvek, SHAKESPEARE nyelvezete. Kitapinthatóan közös stílusélmény köti az afrikai írók új nemzedékét, a moderneket is: a dahomeyi F. T. UTAM'sit G. APOLLINAIRE-hez, vagy mondjuk a nigériai C. OKIGBót T. S. ELIOTHoz.

Az afrikai irodalom szabadságharca az angol és a francia ellen nemcsak az afrikai nyelvek esiszólásával folyik, hanem az angol és a francia nyelven belül is. Az afrikai gondolat kínlódva vedlik, hányná le magáról az idegennek érzett bőrt. Különösen az angol nyelven alkotó afrikai írók tettek a hatvanas években erőfeszítéseket valamifajta afrangol kikovácsolására, egy brit angollal szemben önálló afrikai angol kimunkálására. Példák magaslanak eléjük: az amerikai vagy az ausztráliai stílusdialektusok. Az előbbi szuverén jellegét G. B. SHAW szellemesen így ismerte el: az angol és az amerikai egy és ugyanazon nemzet, amelyeket a közös nyelv választ el egymástól. A függetlenségnek erre a fokára tör az angol nyelven író afrikai írók egy része. Francia kortársaik kevésbé: A. CÉSAIRE Martinique-i költőnek még a négritude burkában végrehajtott nyelvi rebelliója, szürrealista lázongása kevés követőre talált Afrikában.

A nyelvi felszabadulásért küszködő afrikai író számos eszközzel segíti, hogy az afrikai gondolat áttörhesse az angol nyelv burkát, s megnyilatkozhassék a hagyományos szemlélet, az anyanyelv ritmusa, kifejezést nyerjenek stílusfordulatai, jellegzetes hasonlatai, képélményei.

A nigériai G. OKARA erősen fűszerezi az angol hazai ízekkel. Olykor a grammatikán is erőt vesz, az angol szigorú szórendi szabályainak is fittyet hány. Kifogásolhatatlan szerkezetű mondatai is azonban csak afrikai figurák szájába illők:

¹⁹ J. RABEMANAJARA: *Les fondements de notre unité tirés de l'époque coloniale, Présence Africaine*, 24–25. sz. Párizs, 1959, 70. old.

²⁰ Idézi C. WAUTHIER: *The Literature and Thought of Modern Africa*, New York, 1967, a *Lingua Franca* c. fejezetben.

„Nem így adódnak a dolgok a világban ... Bensőm tudja, hogy szavaid igazak és egyenesek. De tudja a te bensőd is, nincs rá hatalmunk, hogy bármit is tegyünk. A szellem nagyon erős. És azok hasonlóképp, akik a nagyon erős szellemet magukénak mondhatják; a nép meg bensőjében azt hiszi, amit mondanak neki. Minden megváltozott ebben a világban. Nem egyenes többé a világ. Ha tehát valaki lefelé fordítja a tenyerét, én is lefelé fordítom. Ha viszont fölfelé, és kinyitja az öklét, hogy megmutassa az ég szemének, én is fölfelé tartom a tenyeremet...”²¹

OKARA mondatszövésében anyanyelvének szintaxisa sejlik, s a törzsbeli olvasó számára sok ibo szólásmondás, jellegzetes szóhasználat, nyelvi talány hozza közel a modern angolban írott irodalmi művet a hagyományos irodalom vájta ízlésmederhez. *A hang c.* balladai szépségű regényében egészen sajátos stílust sikerült teremtenie, valósággal új langázst. Ő maga így vall erről: „Hogy sikerüljön megőriznem az afrikai beszéd élénk képszerűségét, meg kellett szabadulnom attól a megrögzött szokástól, hogy először angolul fejezzem ki gondolataimat. Eleinte nehéz volt, de meg kellett tanulnom. Minden dzso kifejezést, amelyet használtam, alaposan tanulmányoznom kellett, hogy fölfedezsem azt a valószínű helyzetet, amelyben alkalmazható oly módon, hogy lehetségesen hű megfeleljön angolul is kifejezhető legyen.”²² Kifejti, hogy a „jóéjszakát” helyett, amelyet semelyik dzso nem venne nyelvére, ezért használja következetesen a „bár csak megérnénk, hogy holnap láthassuk egymást” kifejezést. „Félénk ember” helyett inkább így mondja: „az, akinek nincs árnyéka”. Nyelvezete plasztikusan képszerű, az érzékszervek közvetlen tapasztalataira épül. Kiérezni belőle, hogy angol közegben is az afrikai nyelv jelbeszéde a rendező erő.

Honfitársa, C. ACHEBE grammatikailag makulátlan angolsággal, mégis jellegzetesen afrikai ízzel ír. Mondatai — ez magyar fordításban is érzékelhető — sohasem jönnének egy angol nyelvére például ilyen fogalmazásban:

„Akarom, hogy az egyik fiam csatlakozzék ezekhez az emberekhez, s legyen köztük a szemem. Ha semmi sem adódik belőle, majd visszajössz. Ám ha rálelsz valamire, meghozod belőle a részemet. Olyan a világ, akár egy álarc, táncos mozgású. Ha jól szemügyre akarod venni, nem rostokolsz egy helyben. Szellemem azt mondja nekem, akik ma nem barátoknak a fehér emberrel, holnap azt fogják mondani, bárcsak tudtak volna!”²³

A nagy amerikai költő, E. A. POE *Holló c.* verséről készített híres önelemzésének játékoságával — afrangolban írt szépprózai szövegét brit

²¹ G. OKARA: *A hang*, ford. KESZTHELYI Tibor, Budapest, 1969, 32. old.

²² G. OKARA: *African Speech*, — *English Words, Transition*, 10. sz. Kampala, 1963, 15. old.

²³ C. ACHEBE: *Arrow of God*, London, 1964, 55. old.

angol változatra is fordítja, hogy érzékeltesse a különbséget a két stílus közt.²⁴ Humora, metaforái az ibóra vallanak. Más stílusban szólaltatja meg angol és ibo alakjait. Parasztrajai az orális nyelvet beszélők, angol szavakkal kifejezve is — s így adják éles kontrasztját az angol J. CARY háttérben, figurákban, cselekményben az afrikai tájba látszólag simán illeszkedő regényeinek. ACHEBE olyan gyakran él a megszemélyesítés eszközével, hogy az már a cselekmény animista nézőpontból való grafálását jelenti. Olykor az ibóból kölcsönzött szavakkal erősíti az afrikai szemléletű angol mondatok aromáját. A couleur locale effajta módozataival bőséggel élnek mások is, persze, a portugál nyelvű lírában a mozambiki J. CRAVEIRINHA, a dél-afrikai prózában E. MPHAPHELE, aki valószínűleg visszalopja az afrikai szavakat és idiómákat az angolba. Nyelvtani megoldásai olykor éppoly humorosak, mint mondjuk MALAMUD amerikai zsidó íróé. A legnagyobb hatású mégis C. ACHEBE; valószínűleg stílusiskolát teremtett. N. NWANKWO, E. AMADI, F. NWAPA, E. C. C. UZODINMA, J. MUNONYE, C. AGUNWA és mások mind adóssai. O. NZEKWU első két regénye szertartásos próza, a *Highlife for Lizards*-ben (Aranyifjak aranyélete) már érezhetően tanul ACHEBE-től. Megfigyelhető a stílusváltás C. IKE vagy T. M. ALUKO prózáján is.

A köznapi beszéd ritmusát és fordulatait, keresetlen és naiv egyszerűségét, az angol nyelvvel birkózó afrikai gondolat egyszerűségét a leg-töményebb ízekkel mégis a nigériai A. TUTUOLA nyújtja prózai eposzaiban. Nála érződik leginkább, hogy az angol szavak téglák csupán, amelyekből joruba stílusú szellemi építményt húz föl.

A nigériai regényírók egy csoportjánál a népies szólások, közmondások, a hagyományos bölcsesség axiómái olyan bőségben fordulnak elő, hogy már-már stílusjeggyé sűrűsödnek. Mintha ezzel is kötni kívánnák az angol szöveget az orális irodalom proveriális tónusához. C. ACHEBE *Arrow of God* (Isten nyila) c. regényében 129, az *Örökké nyugtalanulban* 42, a *Things Fall Apartban* (Széthulló világ) 29 ibo mondást számoltak össze, a *Man of the People*-ben (A nép embere) 27-et. O. NZEKWU *Highlife for Lizards*-ében (Aranyifjak aranyélete) 60 akad. V. C. IKE *Toads for Supper* (Békavacsora) c. műve 31-et számlál. E. AMADI *Concubine-ja* (Az ágyas) 26-ot.²⁵

C. OKIGBO, W. SOYINKA, L. PETERS, J. P. CLARK lírájában a kép-élmény minden hasonlat, metafora mögül egy jellegzetesen afrikai háttér körvonalait sejteti, képeik visszavetíthetők a hazai tájra, társadalmi és földrajzi értelemben egyaránt. Nem ők az egyedüliek.

²⁴ C. ACHEBE: *English and the African Writer*, *Transition*, 18. sz. Kampala, 1965.

²⁵ A. J. SHELTON: *The Articulation of Traditional and Modern in Ibo Literature*, *The Conch*, I. évf. 1. sz. Párizs, 1969, 38. old.

Történetek — nehézkes és éppen ezért sikertelen — kísérletek a pidgini English, azaz a gyarmati angol konyhanyelv felhasználásával. Nigériában D. OSADEBAY, F. AIG-IMOUKHUEDE versei, C. EKWENSI prózája, Ghánában R. ARMATTOE költeményei — a portugál gyarmatokon L. VIEIRA novellái vagy V. da CRUZ és R. NOGAR torz portugálban írott költeményei nyújtanak iskolapéldákat a hatvanas évek afrikai irodalmának e vadhajításaira. Ez a stílustörekvés a hangalak külsődleges jeleiben kíván csak Afrikához igazodni, s szemlélete nem tartalmi mélységből fakad.

Szemléletében kíván afrikai maradni — bár lemond a nyelvi szuverenitásról és vállalja az afrikanizálatlan brit angolt — a költő és az író, amikor szinte szolgai hűséggel fordít a hagyományos irodalomból, illetve annak sémájára szerkeszti meg alkotásait. Nigériából J. P. CLARK egyes versei — például a *Streamside Exchange* (Folyóparti beszélgetés) — példazzák kiválóan ezt a stílusirányt; C. OKIGBO *Song of Sorrow* (Gyászdal), *Lament for the Masks* (Kesergő maszkra) c. költeményei az orális líra dicséreteinek, orikijeinek hangján szólnak. Ghánából F. K. PARKES versel jellegzetesen hagyományos stílusban, vagy mondjuk G. AWOONOR-WILLIAMS, akinek sorai olykor ténylegesen a fordítás élményével hatnak. Mint például ebben az (eve) kesergőben:

Valami történt velem,
Oly nagy dolog, hogy könny sem jó a szememből.
Nincs fiam, ki elsütné a puskát, ha meghalok,
Sem lányom, ki elsiratna, ha bezárul a szám.
Kóboroltam a vadonban
Az életnek nevezett beláthatatlan vadonban,
Vert az eső,
Éles rönkök mint a kés, úgy felsebeztek.
Elmegyek hát messze, pihenni.
Sem rokonom, sem testvérem.
Hadat üzent házamnak a halál.

(*Valami történt velem*)

Lírájában afrikai fogalmak rendszerére bukkanunk, olvasásához népszokások ismerete — köldökzsinór eltemetése, tengeristennek bemutatott áldozatok stb. — lenne szükséges, s ezért művei gyakran lábjegyzetet kívánnának.

Sokféle formában és változatos eszközökkel, találékonyan megszerkesztett szellemi szerszámokkal, stílusfogásokkal küzdenek hát az afrikai irodalom nagyjai, különösen a hatvanas évektől, a gyarmati uralom öröksége ellen, a hiteles afrikai irodalmi nyelv megteremtéséért.

3. A FÜGGETLEN AFRIKAI ORSZÁGOK IRODALMA

Irodalomtörténeti tanulmányok, cikkek, antológiák gyakori módszere, hogy nyelvileg szabdalják fel az afrikai irodalmat: angol, francia és portugál nyelvű országok kategóriáit állítják fel. Voltaképpen az európai gyarmatosítással járó birtokfoglalás egy idejétmúlt szemléletének továbbélésével van itt dolgunk. E felosztás több szempontból elfogadhatatlan. Először: hamis, mert az afrikai országokban csak egy vékony népréteg beszéli ezeket az európai nyelveket. Másodsor: szigorúan csak a szépirodalomra vonatkoztatva is pontatlan, sőt káros, hiszen kirekeszti a megjelölésből az anyanyelvű literatúrát. Harmadsor: tisztán formai szempontok alapján, a műalkotások zömének nyelvi hovatartozása alapján választ el egymástól közös sorsú és történelmi élményű, szomszédos országokat (például a volt angol és francia birtokokat Nyugat-Afrikában), s közben egy kalap alá von történelmi tapasztalatokban egymástól jelentékenyen különböző, s ennek következtében eltérő gondolatvilágú népeket (teszem azt Libéria és Kenya esetében).

J. JAHN következetesen geopolitikai nézőpontot érvényesít: égtájak szerint (s ehhez kapcsolódva faji szemlélet alapján) osztja meg őket. Ez a fajta rendezés tudománytalan, sőt ideológiailag ingoványos talajra csábít.

A hatvanas évek történelmi küszöböt jelentenek az afrikai népek számára; nagy részük átlép a politikai függetlenség zónájába. Leghelyesebb e történelmi valóságot venni kiindulópontnak: külön-külön számításba venni az egyéniségére ébredő, s már választott elnevezést viselő országokat. A klasszikus gyarmatosítás egyfelől megosztotta, másfelől angolos, franciás és portugálos skatulyákba gyömösölte e népeket. Ennek az időszaknak Afrika nagy részén vége szakadt, s ezzel elavulttá vált egyfajta irodalmi kategorizálás is.

Az egyes afrikai országok tárgyalásának sorrendjét alapvetően szintén tartalmi szempontnak, a belletrisztikus tevékenység súlyának kell meghatároznia.

A NIGÉRIAI SZÉPPRÓZA

A hatvanas években az afrikai irodalom középpontja kétségtávol Nigéria. Ennek gerincét pedig a széppróza — a regény és az elbeszélés — alkotja. E literatúra második legjelentősebb ága a dráma. Legzsengőbb a líra. A művek túlnyomó többsége angol nyelvű.

A próza egyik fő vonulatát a társadalmi regény alkotja. Összafrikai viszonylatban jelentős mesterek és nemzetközileg ismertté vált szerzők egész sora tűnik fel és érik be a hatvanas években, egy új nemzedék: C. A. ACHEBE, G. OKARA, C. EKWENSI, T. ALUKO, O. NZEKWU és mások.

Közülük a legkiemelkedőbb Chinua Albert ACHEBE (1930—). Apja egy missziós iskolában tanított, maga is itt nevelkedett, majd ösztöndíjjal egy városi középiskolába került. Nigériában orvosnak tanult, majd bölcsésznek, s közben egy egyetemi lapot szerkesztett. Ez idő tájt írta első regényét. Később a nigériai rádiónál dolgozott, majd a BBC-nél, s végül magas beosztásban visszakерült a lagosi rádióhoz. TOLSTOJT, CONRADOT, HEMINGWAY-t és G. GREENE-t tekinti mestereinek.

A *Things Fall Apart* (Széteső világ, 1958), az *Örökké nyugtalanul* (No Longer at Ease, 1960) és az *Arrow of God* (Isten nyila, 1964) voltaképpen egy nemzedékregény három kötetben: az első a nagyapa, a második az unoka életútjára épül, a harmadikban ismét a nagyapa nemzedékéhez száll az írodalom időgépén. A hagyományos életmód felbomlásának freskóját készíti el bennük. F. OYONO és M. BETI a komédia és a szatíra, C. ACHEBE a tragédia szférájában alkotott nagyot — s szült ritka kincset az afrikai irodalomnak. Epikus sodrású, olykor túlságosan epizodikus szerkezetű regényeit egy-egy nagy jellemre építi; ez fogja össze, sűríti gondolatilag a cselekményt. Hősei kiváló férfiak, egy életforma hordozói, s ebben az értelemben típusok, akiket színes írói fantáziával egyénít. Bukásuk, egyéni tragédiájuk mindig társadalmi folyamatokat illusztrál, jelentős történelmi erők mozgásába enged bepillantást. Ilyen figura az első regény Okonkwója: egy puritán, kemény, brutálisan szigorú jellem, aki — amikor nyilvánvalóvá válik előtte, hogy az idegen európai rend elleni küzdelmében az alapjaiban repedező törzsi társadalom támogatására nem számíthat — elkeseredésében felakasztja magát. A regény befejező mondatai máró gúnnyal veszik jegyzőkönyvbe a kerületi kormányzó, az angol gyarmati tisztviselő cinikus gondolatait:

„Sok-sok esztendőn át gürcölt, hogy elhossa a civilizációt Afrika különböző részeibe, s megtanult már néhány dolgot. Az egyik: a kerület kormányzójának méltósága nem engedi, hogy jelen legyen, amikor egy akasztott embert levágnak a fáról. Ha nem így tenne, csökkenne iránta a bennszülöttek tisztelete. Megírandó könyvében majd erre részletesebben ki kell térnie. Amint visszasétált a hivatalába, a könyvéről elmélkedett. Minden nap újabb és újabb anyagot nyújtott. Például ennek a fickónak a története, aki megölte a rendőrt, s aztán felkötötte magát, bizonyára érdekes olvasmány lenne. Talán egy egész fejezetet szentelhetne neki. Illetve, ha fejezetet nem is, hát

legalább egy jó hosszú bekezdést. Hiszen annyi másról kellene még írni! Hiába, szigorú kézzel meg kell húzni a részleteket. Hosszas töprengés után eldöntötte milyen címet válasszon: »A Niger alsó folyása mentén élő primitív törzsek megszelídítése.«²⁶

A törzsi életmód atmoszféra-teremtő leírása ACHEBE regényeiben nem az európai olvasó egzotikum-éhségének csillapítását szolgálja. Megélt és belülről átélt szokások kelnek életre tollán: birkózóverseny, falusi bíraskodás, lakodalom. Már ebben az első regényben teljes írói vértben jelenik meg. Megkapó szenttelen előadásmódja, a sebészi látás, a tömör, erőteljes, felesleges díszítőelemek nélküli mondatok. Aszkétikus szigorúsággal törekszik a tárgyilagosságra, az ábrázolás folyamatából igyekszik kizárni az ítélkezés szubjektív elemeit.

Nem ítéli el a régít, sőt nevelésének mutatja a misszionáriust, aki dölyfös göggel beszél a keresztényi alázatról, s úgy véli, istentől kapott joga taposni más emberek hitén és hagyományain. Ugyanakkor nem huny szemet a hagyományos életfilozófia végletes megnyilvánulásai felett sem, amelyek az ősi rend bukását siettették. Hamis pátoasz, agitativ retorika nélkül, cselekedeteiből és tényeiből eredően ítéli el a gyarmati kormányzatot, s a kereszténységet a kolonizáció előfutáraként mutatja be.

Regénye érdekes párhuzamot kínál A. C. JORDAN dél-afrikai író xhosza nyelven megírt *Ingqumbó*jával (Ősök haragja, 1940), amelyben egy törzsfő népe akarata ellenére keresztény nőt vesz el feleségül. Az asszony megöl egy szent kígyót (hasonló incidens ACHEBE regényében is előfordul), ami az egész törzset felbolygató konfliktust idéz elő. JORDAN, a dél-afrikai irodalom hagyományainak szellemében inkább individuális oldalról, ACHEBE pedig, a nyugat-afrikai irodalomra jellemző módon — a törzsi kollektíva oldaláról bontja ki a tragédiát. JORDAN hőse szintén önkezével vet véget életének.

Az *Örökké nyugtalanulban* Okonwo unokája a városi élet forgatagában vív sikertelen harcot az európai életformából, a gyarmati tisztviselőktől tanult életstílusból eredő csábításokkal. Azt ábrázolja, hogyan török össze a korrupció fogaskerekei a külföldön nevelkedett fiatal értelmiségit. Realista igényvel tűz tollhegyre egy szerte Afrikában tipikus társadalmi problémát. Ezúttal is megcsillogtatja stíluserejéit, amelyek kivételes rangot biztosítanak számára: leírásai tömörek, képszerűek, remek a dialógus-technikája, sohasem tér ki a következtetések levonása elől, de erőltetett fejtegetésekbe sem bocsátkozik. Kemény, szabatos stílus az övé; minden mondata továbblépést jelent. Korábban tragikus szemlélete itt a tragikomikus felé csúszik.

A regényben arra is keresi a választ: szükséges-e a parlamenti demokrácia angol mintáihoz ragaszkodnia az országépítő, felbomló és egyben

²⁶ C. ACHEBE: *Things Fall Apart*, London, 1962, 185. old.

újraformálódó nigériai társadalomnak, vagy az erős kéz uralma teszi lehetővé népe gyors felemelkedését:

„Hol kellene kezdeni? A tömegekkel? Nevelni a tömegeket? Megrázta a fejét. Reménytelen. Évszázadokba tellene. Nem: néhány élvonalbeli emberrel. Vagy talán elég volna egyetlen széles látókörű ember is — egy felvilágosult diktátor. Manapság mindenki megijed ettől a szótól. Dehát megélhet-e a demokrácia egy talajon ennyi korrupcióval és tudatlansággal? Vagy tán valami félmegoldás kellene — kompromisszum.”²⁷

A *Man of the People*-ben (A nép embere, 1966) kutatja tovább a feleletet a megválaszolatlan kérdésre. Megjósolja benne a nigériai katonai kormányzat létrejöttét, a biafrai háborúba torkolló belpolitikai feszültségek grafikonját. A regényben elénk tár nagyvárosi panorámából semmi sem hiányzik, Lagos minden jellemző figurája felbukkan benne: a hatalomra éhes afrikai elit, a külföldön nevelkedett értelmiségi, a korrump politikus. Ők az események mozgatói. Irónikusan ábrázolja a főváros hangulatát: még a bélérgék irtására szolgáló szerek ebédtájt a rádióban felcsendülő zenés hirdetéséről sem feledkezik meg.

Az *Arrow of God*-ban visszatér első témájához. Ez a regény is egy idősebb ember reménytelen küzdelméről szól a kereszténység és a gyarmati közigazgatás ellen. Akárcsak Okonkwo, Ezeulu is a lelki gyengeség és a kemény akarat belső összeütközésében őrlik. Sorsának alakulásában szintén szerepet játszik, hogy a kereszténység hatására megbomlott faluközösség nem áll egységesen mögötte; az európai betolakodóknak itt is egy magányos lázadó dob kesztyűt. ACHEBE voltaképpen egy témát dolgoz fel, vizsgál az időtengely különféle pontjairól: a nép és a vezető kapcsolatát. A téma szigorú kijelölése itt szerkezetileg erősebben épített, kevesebb epizodikus kalandozást engedélyező regényhez segítette.

Elbeszélései, amelyek több kötetben jelentek meg, trilógiájának forgácsai és vázlatjai.

Gabriel Imomotimi Gbaingbain OKARA (1921 —) első és eddig egyetlen regényével, a balladai szépségű, lírikus finomságú meséjével — a *Hang* (The Voice, 1964) — egy csapásra az afrikai próza élvonalába emelkedett. Könyvkötőből, majd újságíróból lett költő és politikus; hírnevét mégis regényével szerezte. ACHEBÉHEZ hasonlóan ő is egy sajátos ízű afrangol megteremtésére törekedett, utánozhatatlan afrikai stílust munkált ki az angol szavakból és a rugalmasan alkalmazott angol grammatikából. „— Azt kérdezted, miért nyújtok segítséget neked ezekben a dolgokban, amikor mindenki ellensége lettél ebben a városban? Hát neked nyújtom a kezemet, a bensőmet, sőt az árnyékomat is, hadd lássák a bensőjünkben, hogy ha az emberek nem is tudják, mi, te meg én,

²⁷ C. ACHEBE: *Örökké nyugtalanul*, BORBÁS Mária ford., Budapest, 1964, 60. old.

tudjuk, és felkészítettük magunkat arra, hogy elébük álljunk, s megmondjuk nekik. Most már valóban úgy érzik, hogy boszorkány vagyok, ezért félelmet keltek a bensőjükben. Ezzel megédesedett a bensőm, mert a szemükben boszorkány akartam maradni, csak hogy tehessek valamit ellenük. Aztán te visszajöttél, s amikor hallani kezdtem, mi minden dolgot mondanak rólad, reményem az ég szeméig szállt. S aztán tegnap futottál, üldöztek az emberek. Hát behívtalak. Ezek a válaszoló szavaim a te kérdő szavaidra.”²⁸

Verseit s ezzel összhangban a tudatosan alakított prózáját is a hagyományos ibo irodalom szemléletének angolba való átoperálása színezi. Stilizált afrikai falu és város az okarai táj, amelyben főhőse, Okolo, elvont társadalmi igazságokat keres. Szenvedélyes és naiv hite azonban zátonyra fut a korrump, pöffeszkedő és ostoba falusi előljárók ellenállásán. Tragikus befejezésű allegorikus története humanista kiállás az erőszak minden formája ellen. Végső tanulsága biztató: azt példázza, hogy nem hal meg, aki az igazságot keresi, mert a hang, a művészet ereje legyőzi a halált. OKARA verseit népies hangvétel, egyszerűség, panaszos szólam, a népköltészet tudatos kottázása jellemzi.

Onuora NZEKWU (1928—), miként C. ACHEBE, hazájában nevelkedett. Tanítói pályáját hamarosan felcserélte az újságírással és a bellettrisztikával. Nigéria határain kívül is ismert regényeiben a hagyományos életmód és az új afrikai nemzedék szemléletének konfliktusával foglalkozik. Történetei misztikus-babonás szemlélet terheit hordozzák. A hagyományos életforma megőrzésén munkálkodó spirituális erők titokzatos módon bosszút állnak azokon, akik hátat fordítanak az ősi szokásoknak, mint a *Wand of the Noble Wood* (Vessző, nemes fából, 1961) főhősének, Obiesinek az aráján. NZEKWUNál e szemléletben nyoma sincs az iróniának. A társadalmi közösségből írói csipesszel kiemelt egyének bensőjét előszeretettel fordítja belésére, s befelé forduló emberábrázolása gyakran álproblémákat bogoz öncélú szenvedéllyel. A fiatal nigériai nemzedék életét ábrázolja a *Blade Among the Boys*ban (Vidám fickó a fiúk közt, 1962), amelynek főhőse, Ikenga, két malomkő között örlődik: sem a modern életformát képviselő egyház, sem a hagyományokhoz hű közösség által támasztott követelményeknek nem tud megfelelni, ezért mindkét tábor száműzöttje lesz. Két különböző filozófia hullámverésében kallódik el. A *Highlife for Lizards*ben (Aranyifjak aranyélete, 1965) visszatetszéssel elemzi a nyugati életforma romboló hatását a fiatalságra. NZEKWU túlságosan hideg, elvonatkoztatott és didaktikus. Húvós távolságot tart önmaga és figurái között. Figyelmét voltaképpen nem az emberre, hanem eszmékre és intézményekre összpontosítja. Ismertek ifjúsági elbeszélései is.

²⁸ Gabriel OKARA: *A hang*. Ford. KESZTHELYI Tibor, Budapest, 1969, 38–39. old.

Timothy Mofolorunso ALUKO (1918—) még a régi, Nyugaton nevelkedett értelmiséghez tartozik; Londonban szerzett építészmérnöki diplomát, majd hazája függetlenségének elnyerése után politikai pályára lép. Joviális szemléletű regényeivel — *One Man One Wife* (Egy férj, egy feleség, 1959), *One Man One Matchet* (Egy férfi, egy macseta, 1964), *Kinsman and Foreman* (A rokonok s az előljáró, 1966) — főképpen külföldön aratott sikert. Kitűnő stilszta, éles szemű megfigyelő. Tolla kritikai élet mindig a demagógia, a szélhámosság ellen fordítja. A *One Man One Matchet* önkéntelenül is ILF—PETROV vérbő szélhámosát, a „nagy organizátort” idézi föl az olvasóban. Benja-Benja élelmes, de semmirekellő fickó, egy városi entellektüel észjárásával rendelkező vidéki bürokrata, aki mímeli az eleganciát, s óvakodik attól, hogy a falu egyszerű népével elegyedjék. Önmagában hordozza a város és a falu konfliktusát. A szerzőt is zavarba hozza: mintha szellemi gyermeke túlna rajta. Szeretné megsemmisítve látni, de győz benne az epikus, és szeretettel ír a csibész számára félelmetes hatású beszédeket, segíti őt a családok, botrányok szervezésében, mígnem a halál véget vet a komédiának.

Termékeny és külföldön ismert író, mégis inkább mesterember, semmint művész Cyprian Odiatu Duaka EKWENSI (1921—). Életműve bizonyos értelemben paradox ellenpárja A. TUTUOLÁÉNAK: EKWENSI túlságosan „nyugatias” ahhoz, hogy Európában igazán sikeres legyen — TUTUOLA túlságosan egyszerű és magától értetődően afrikai ahhoz, hogy sznobizmustól nem mentes közönsége felfigyeljen rá Afrikában. EKWENSI biokémikusnak tanult, Angliában gyógyszerész oklevelet szerez. Hazatérésekor a lagosi rádió munkatársa, majd a nigériai tájékoztatási szolgálat vezetője lett. Fél tucat regénye, ugyanannyi elbeszéléskötete jelent meg. A nagyváros írója, aki az urbánus életet viszolygással szemléli, s idegennek találja a hagyományos afrikai szemlélet, az afrikai egyéniség számára. Kora társadalmának visszasságait bírálja: a lakáskörülményeket, korrupciót, közrend hiányát. Kritikai realizmusával erősen keverednek romantikus, sőt vadromantikus stfluselemek, a happy ending a keserűséggel, az idill a naiv tragédiákkal, a fény az árnyékkal. Hőseit készen rakja elének, változtathatatlan és változhatatlan figurák, voltaképpen irodalmi klisék, mégha egyikük-másikuk jellegzetes alakja is a mai afrikai valóságnak. Nincsenek igazán elmélyült karakter-tanulmányai. Formanyelvében gyakran él a pidgin English, a konyha-angol nyújtotta couleur locale elemeivel, ami olykor nehézkessé teszi olvasását. Párbeszédeinek ritmusára a filmfeliratok nyelvezete hatott. Az eleven pergő zsurnalisztikus próza neves művelője. Népszerűségét első sorban mesélőkédvénnek, vérbő epikus hajlamainak köszönheti, s annak, hogy a kortársi komolyabb nigériai írók közül ő igazodott a legrugalmasabban a hazai közönség olvasmányigényeihez és ízléséhez. Számos elbeszélést írt az ifjúság számára. Regényei közül dokumentum értékű

a *People of the City* (Városlakók, 1954), női főhőse miatt ritkaságszámba megy a *Jagua Nana* (1961). Az *Égő fűben* (Burning Grass, 1962) kivételesen elfordul a várostól, s a nomád fulani törzs életéből kerekít kalandos, cselekmény-bő mesét. Az *Iskában* (1966) ismét egy női figura ábrázolására vállalkozik; a regény a nigériai városok breugheli panorámája, ahol értékes embereket, emberi értékeket nyel el az urbanus élet örvénye. A *Beatiful Feathersben* (Szépséges tollak, 1963) a belpolitika színpadára nyit függönyt; a szín, mint EKWENSI legtöbb regényében, sötét. Keserű pózban a felszín alatti rothadás tüneteit kutatja a szerző. C. EKWENSI avatott tollú irodalomkritikus.

Vincent Chukwuemeka IKE (1931—) szintén az új nigériai nemzedék írója. *Toads for Supper* (Békavacsora, 1965) c. regényének főhősét, Amobit, szatírába forduló humorral ábrázolja: a nyugati nevelésű, szépreményű, de mihaszna Amobi csalódást jelent a közösség számára, amely támogatta őt.

Provinciális sorsokat, figurákat örökít meg a nigériai írók egy külföldön is ismert, kisebb csoportja. Sajátosan afrikai szemléletmódról tanúskodnak műveik, amelyet az európai olvasó tévesen érez egzotikumnak. Éppen ez adja meg irodalomtörténeti rangjukat.

Nkem NWANKWO (1936—) címadó hőse, *Danda* (1966) amolyan afrikai Fekete Péter, kétbalkezes flótás, akinek semmi sem sikerül. Kezdetben ellenszenves, majd egyre inkább bájos figura, mert hallatlanul őszinte, mesterkéletlen egyéniség: dolgozik, ha nagyon elkerülhetetlen, s eljár a templomba, de csak akkor, ha már nincs a táncrea lehetőség. Elcsábítja a főnök feleségét, majd egy drága feleséget tukmálnak rá, s ő menekülne a társadalmi felelősség elől. A szerző elkötetlen meseszálai a feledésbe nyúlnak, a mellékeselekmények felgöngyöltetlensége csak tovább lazítja a szerkezet amúgy sem túlságosan szilárd vázát. NWANKWO ifjúsági elbeszélései sem nélkülözik az egészséges humort.

Florence Mwanzuruaah Nkeiru NWAPA (1931—) író nő regényeiből az *Efuru* (1966) kelt figyelmet. NZEKWU misztikus szemlélete talál benne párjára: főhőse egy kivételes szépségű nő, nemes lélek, akit örök magányosságra kárhoztat, hogy egy folyami istennő papnőjéül választotta. A szerző nem terheli az olvasót felesleges magyarázkodással, nem érzi szükségét, hogy a kolagyökér társadalmi szerepéről elmélkedjék, vagy leltárba vegye a vallásos tabukat.

Elechi AMADI (1934) hasonló témát dolgoz fel: egyik regényében, a *The Concubine*-ban (Az ágyas, 1966) a sudár, kívánatos Ihouma a sors rendeléséből nem mehet férjhez, mivel a tengeristen felségének megtestesülése, s így udvarlóinak a halál juthat csak osztályrészüil.

Obi B. EGBUNA (193?—) *Wind Versus Polygamy* c. regényében (Bealkonyul a többnejűségnek, 1964) szintén alapvetően provinciális pózból egy írástudatlan vidéki közösség fejét ünnepli, aki eszes módon

apró győzelmeket arat a sekélyes modernségen. Burleszkfigurákat vontat fel, akik vérbő, olykor csipős köznapi nyelvet beszélnek. Bájos fiatal hősei azonban már fárasztóak a gitárjukkal, keskenyre szabott fehér nadrágjukkal, elbűvölő mosolyukkal, cirkalmas szerelmes bókjaikkal.

Még közelebb áll a közönség művészi ízlésben igénytelen, de széles rétegeihez a nigériai írók egy másik csoportja. Részben valóságos irodalmi tehetség hiánya, részben kiforratlanság, részben a helyi ízlésnek tett elvtelen engedmények következtében műveik a szépirodalom és a ponyva határmesgyéjére szorultak. Regényeik és elbeszéléseik témája főképpen a szerelem, a családi élet bonyodalmai. Provinciális irtózással írnak a bűnös és kiszámíthatatlan veszélyeket tartogató városról. Naiv filozofálgatás, a zsurnalisztika s a mozifeliratok nyelvezete tarkázza műveiket. Sokan közülük egykönnyes szerzők. Az írói rangot a jövő hozza meg legtöbbszörüknek, bár egyikük-másikuk már londoni kiadóra is talált. Ők alkotják a nigériai széppróza tartalékát. Mint jelenség nem hagyható figyelmen kívül ennek a csoportnak a tevékenysége; talán az egyes írók sem: C. EKWENSI is ebből a sorból küzdötte föl magát. Figyelemre méltó náluk a szájhagyományok betüremkedése, igaz, csiszolatlan fogalmazásban. Regényeik és elbeszéléseik a széppróza születésének folyamatába engednek bepillantást, s ha irodalmi élményt mindig nem is, kultúrtörténeti élményt azonban feltétlenül nyújtanak. A csoport legjellemzőbb képviselőinek felsorolása egyben a nigériai irodalmi élet medrének szélességét, a művészi és a kommersz irodalmi tevékenység belső arányait is jelzi: N. U. AKPAN, G. ARCHIBONG, D. N. AKUNEME, O. ARIWOOLA, S. A. K. AKINADEWO, A. AJAO, T. A. ADEBIYI, A. AKPABOT, K. AKINSEMOYIN, C. AGUNWA, M. CROWDER, H. O. DAVIES, J. U. EGHAREVBA, P. M. EGBUJIOBI, J. A. I. FALOPE, E. B. B. HORATIO-JONES, R. IDOK, F. O. KONWEA, J. C. MADUEKWE, J. MUNONYE, J. I. NWAKAMA, J. A. NWANGWA, G. N. OBIKWELU, G. C. OBODOECHI, A. ODAGA, O. OKEREKE, A. OKORO, O. M. OKORO, N. A. OLOGBOSERE, K. ONADIPE, N. ONIORORO, M. S. C. ONONJU, M. O. D. SEGUN, F. O. UDO, R. UWEMEDIMO, E. C. C. UZODINMA. Közülük leginkább két szerző tört magának utat a színvonalas belletrisztika felé: J. MUNONYE, aki a *The Only Son* (Egyetlen fiú, 1966) c. regényében művészi érzékeléssel ábrázolja azokat a lelki konfliktusokat, amelyeket az okoz, hogy egy özvegyen maradt anyától a hittérítők elcsábítják egyetlen fiát — és M. O. D. SEGUN, aki a *My Father's Daughter* (Apám leánya, 1965) c. önéletrajzi kisregényében a nőírók privilegikus melegségével és bensőségével nemcsak önmagára, hanem környezetére is ablakot nyit.

A nigériai próza legalsó rétegét a ponyva színvonalára süllyedő művek szerzői teszik ki, a már ötvenes évekből ismert és terjedő *Onitsha-piac* bedolgozói. Nem egy közülük csak elemi iskolát végzett, mások közép-

iskolás tanulók soraiból kerülnek ki. A helyi nyomdák, kiadók olykor 25 dollárt is fizetnek egy kéziratért. Az angolul valamelyest értő közönség ébredő szellemi éhségét e néhányezres példányszámban kiadott alkotásokkal könnyen lehet még csillapítani. Ezekben az elbeszélésekben és kisregényekben olykor a nemzedéki ellentét, olykor a hetvenkedő modernség és hagyományellenesség is előbukkan. Nincs éles határvonal a fikció és a didaktikus pamfletek, moralizálás, az erkölesről, etiketről, szerelmi levelezésről szóló elmélkedő jellegű írások között. Főként szerelmi történeteket szövegetnek, néha a dráma műfajában. C. N. ARIRIGUZO, M. O. ALBERT, U. E. AJOKUH, C. W. KPALUKU, C. C. OBIAGA, R. OKONKWO, D. I. T. OKOYE, J. O. OLAJIDE, J. K. ONWUDIEGWU, E. SPEEDY, H. MAXWELL jellegzetes képviselői ennek a divatnak. Néhány jellegzetes cím önminősítő jellegű: *Rosemary and the Taxi Driver* (Rosemary és a taxisofőr), *The Chains of Love* (A szerelem láncai), *Beautiful Adamma in Crazy Love* (A szépséges Adamma őrjöngő szerelem martaléka), *Why Boys Never Trust Money Monger Girls* (Miért nem bíznak a fiúk sohasem a pénzvágyó lányokban) stb. Az ötvenes évek Onitsha-piacához képest mégis mutatkozik új jegye ezeknek az írásoknak. Azért is érdemes felfigyelni rá, mert ebben a politikai függetlenséget elnyert Afrika szabadság, önállóbb hangja testesül meg: a hatvanas évek első felében Afrikát átjáró antikolonialista szelek meglegyintik még ezeket az olcsó igényű, komoly társadalmi problémákkal egyébként nem foglalkozó írásokat is. A rendkívül termékeny T. O. IGUH két színművét baloldali afrikai politikusok sorsa ihlette: *The Last Days of Lumumba* (Lumumba végnapjai, 1961), *Dr. Nkrumah in the Struggle for Freedom* (Dr. Nkrumah harca a szabadságért, 196?). A több néven író S. O. OLISAH *The Life Story and Death of Lumumba* (Lumumba élettörténete és halála, 1964) és *How Lumumba Suffered in Life and Died in Katanga* (Hogyan szenvedett Lumumba életében és halt meg Katangában, 1966) címmel két életrajzot is kiadott, a gyarmatosítók által meggyilkolt kongói miniszterelnökről. F. N. STEPHEN szintén őt mintázza meg egy epikus drámájában: *The Sorrows of Patrice Lumumba* (Patrice Lumumba fájdalmai). Politikai krisztusként ünnepli benne. Hasonlóképp R. I. M. OBIOHA is vadromantikus ecsettel kínál politikai tanulságokat egy másik ismert politikai tragédiája kapcsán, szintén a dráma műfaji kereteit felhasználva: *Sylvanus Olympio; a dramatic story of the man who laughed at death* (Sylvanus Olympio; drámai történet egy férfiről, aki kinevette a halált, 1964).

O. AJALA, O. AWOLOWO, A. E. O. ENAHORO, és D. OKAFOR-OMALI a hagyományos önéletrajzi műfaj ismertebb szerzői. A. E. UKATTAH mexikói útinaplója műfajilag ritkaságyszámba megy.

Az anyanyelvű próza sovány szigete elvész az angol nyelvű irodalom tengerében. Joruba nyelven J. O. JEBODA, G. L. LASEBIKAN, J. A. OMO-

YAJOWO elbeszélései és J. F. ODUNJO ifjúsági történetei halk életjeladások. A. ADEBIMPE önéletrajzát adta ki joruba nyelven. M. ABUBAKAR IMAM egy hausza írása az anyanyelvű próza sorvadására figyelmeztet. Ez idő tájt jelenik meg nyomtatásban Sir A. A. BELLO önéletrajzi írása angol és hausza kétnyelvű kiadásban: *My Life* (Életem, 1962).

A NIGÉRIAI DRÁMA

Nigériában éppúgy, mint más afrikai társadalmakban, a vallási szertartások s más hagyományos ünnepek alkalmat teremtettek a drámai elemek fejlődésére. A színházi élet azonban újkeletű. A második világháború utáni időszakban a joruba nyelvű, hagyományokból kinövő népi dráma kap kizárólagos teret, s még a hatvanas években is jelentős szerepet tölt be; megreked azonban a szóbeliség közegében. Tartalmilag ezeknek az alkotásoknak négy csoportja különböztethető meg: az erkölcsnevelő jeleneteké, a komikus fantáziáké, a történelmi daraboké s a jelent ábrázoló szatirikus műveké. Az ország függetlenné válásával tért hódít s uralkodó szerephez jut az angol nyelvű, Európából átvett s afrikai elemekkel egyénített, színezett dráma.

A mai nigériai dráma atyja Hubert OGUNDE, aki *Concert Party* (Koncert Társulat) elnevezésű együttesével már 1945-től ismertté vált szűkebb hazájában, Nigéria joruba-lakta nyugati részén. Bibliai jelenetek dramatizálásával kezdte, első jelentős sikerét azonban egy sztrájk történetét zenével és tánccal meglevenítő darabjával szerezte. A negyvenes években ghánai turnéra vállalkozott, amelyről zeneileg gazdagodott formanyelvvel tért vissza. OGUNDE célja a szórakoztatás. Magas belépti díjai ellenére és gyakori televíziós szereplései mellett ez biztosította és biztosítja sikerét. Mégis két politikai tárgyú színműve dobja ismét nevét a közérdeklődés homlokterébe: 1963-ban a *Yoruba Ronu* (Gondoljátok meg, jorubák) s az *Otito Koro* (Jobb az igazság) c. szatírái kihívták a kormány haragját, s társulatát egy időre betiltották szülőföldjén. OGUNDE kedvelt drámai formáját népi operának, daljátéknak lehetne nevezni; ő maga jeun-jeun-nek, azaz vajaskenyérnek becézte. Epizodikus, alapvetően epikus szerkezetű drámáit látványos táncjelenetekkel, dalbetétekkel tarkítja. A zenét részben maga szerzi, vagy ő szerkeszti össze, gyakran népdalok, divatos slágerek vagy egyházi énekek melódiájának közvetlen, változtatás nélküli átvételével. Megőrzi az ősi afrikai dráma jellegzetességét, a múzsaák testvériségét: az irodalom, a zene, a tánc, a képzőművészet egységét.

E daljáték műfajában dolgozik Duro LADIPO és 1962-ben alakult társulata. Kezdetben ő is egyházi történeteket alkalmazott színpadra. Később bekapcsolódott a *Mbari Clubba*, s érdeklődése irányt változta-

tott. *Oba Moro* (A király győzedelmeskedik az ördögön), *Oba Koso* (A királyt nem lehet felakasztani) s *Oba Waja* (Meghalt a király) c. történelmi triológiájában az ősi Ojo birodalom történelméből illusztrál drámai hatású epizódokat, kevés történelmi hűséggel. Ennyiben tehát messze áll a szenegáli William Ponty etnográfiai és folklórhitelű drámaiskolájától. LADIPO darabjainak sajátos hangszerelését elsősorban a dobok gazdagabb választéka, intenzívebb alkalmazása jelenti a daljáték más művelőihez viszonyítva. Az *Oba Moro* 1964-ben Berlinben is sikert aratott.

A juruba daljáték egyéb művelői közül mindenekelőtt E. K. OGUNMOLA kíván említést. *Travelling Theaterje* (Vándorszínház) számára dolgozta át A. TUTUOLA *Részeg a bozótban* c. világhírű regényét, amely egy csapásra ismertté tette nevét. A. ONIBON-OKUTA és J. O. OYEDIRAN szintén juruba-nyelven dolgozik.

M. SADA az ifjúság számára írt hausza nyelvű didaktikus jeleneteket.

A modern formanyelvű dráma angol nyelvi közegben bontakozott ki, európai, elsősorban angol minták alapján. SHAKESPEARE és T. S. ELIOT egyaránt ihlető forrásai. A *Mbari Club* mellett a színjátszás fórumaiként szolgált 1960-ban W. SOYINKA *Masks* elnevezésű csoportja, majd az 1962-ben ugyancsak általa alapított *Orusin Theater*, a *University of Ibadan Travelling Theater* (az Ibadani Egyetem Vándor Színháza), J. EKWERE *Eastern Nigeria Theater Groupja* (Kelet-nigériai Színházi Csoport), O. SEGUN *Theater Expreesse* (Expressz Színház) vagy az *Eldred Fiberisima Productions* (Eldred Fiberisima Produkciók) néven ismert vállalkozás.

A mai nigériai dráma legkiemelkedőbb egyénisége Wole SOYINKA (1935—). Ibadanban és Angliában tanult. Londonban egy ideig nyelvtanár, majd egy angol színháznál helyezkedik el dramaturgként. Itt tanulja meg a színpadtechnikát. Hazája függetlenségének kikiáltása után hazatér, költőként, drámaíróként, irodalomszervezőként és kritikusként egyaránt rangot vív ki magának a nigériai irodalomban. Színműveit külföldön, főként az Egyesült Államokban is bemutatták. 1967-ben a biafrai polgárháború kapesán az ibo származású SOYINKÁT hazaárulási perbe fogják és Lagosban bebörtönzik. Súlyát elsősorban az adja, hogy a ma nagy társadalmi kérdéseit tűzi tollhegyre, ritka nyelvi leleménnyel. Született szatirikus. Afrika nagy drámai ígérete. A nigériai társadalom lényeges problémáival foglalkozik: a babonák visszahúzó erejével, a nők helyzetével, a városiasodás jelenségeivel, a korrupcióval, a túlzott vallási buzgalommal, a politikai hatalommal való visszaéléssel stb.

Eddig közzétett hét színművében törekszik a régi és az új, az afrikai és az európai elegítésére. A *Dance of the Forest* (Erdőtánc, 1960) Nigéria függetlenségének kikiáltására íródott. Szimbolikus, szatirikus mese, amely a *Szentivánéji álom* tündérvilágát idézi, és azt példázza, hogy az afrikai múlt örökségében negatív elemek is vannak, amelyek kritikátlan

dicsőítése neveltséges. A szerző bőségesen él benne vizuális (tánc, pantomim) és auditív eszközökkel (dal, dob, harang), valamint expresszionista színpadi fogásokkal (nyitáskor két halott feje bukkan ki a földből). A *Lion and the Jewel* (Az oroszlán és az ékszer, 1963) szintén a haladás és a visszahúzó hagyomány konfliktusa, amely egy vénülő törzsi méltóság és egy haladó szellemű tanár egyazon nő szerelméért való küzdelmében ölt testet. A dal, a tánc és a múlt emlékeinek víziószerű megjelenítésére használt pantomim itt is szervesen illeszkedik a dráma formanyelvébe, amely a költészet és a próza, a derű és a komoly hangvétel harmóniáján alapul. A *Swamp Dwellers* (Mocsárlakók, 1963) voltaképpen egy statikus helyzet megjelenítése, komor alaptónusban. Mind a város által megtestesített új életmódtól, mind a hagyományoktól elfordul benne. A belső tartalmi egyensúly hiánya a formát is egyenetlenné tette. A *The Road* (Az út, 1963) a filozófiai absztrakció holtvágányára siklott: nincs benne konfliktust hordozó drámai cselekmény, a jellemek statikus figurák, a szerző gondolatainak szócsovei, bábuk. A főhős az anyag és a szellem világát egyesítő princípiumot keresi, hasztalan. A dráma egyes epizódjai hatásosak csupán, bár SOYINKA a nigériai angol beszédrítmusát nem kis nyelvi fantáziával viszi színpadra. A *The Trials of Brother Jero*-ban (Jero atya megpróbáltatásai, 1963) ugyanezt a nyelvezetet alkalmazza a komédiára; ebben a darabban szatirikus hajlamai és eredetisége erőteljesen jut érvényre. A *Strong Breed* (Keménykötésűek, 1963) egy újévi falusi ünnepség köré épít sovány konfliktust. Ezúttal ismét a forma, SOYINKA fölényes színpadismerete, a technika birtokbavétele az, ami elismerésre kész, s nem a tartalom. A *Kongi's Harvest*-ben (Kongi aratása, 1967) a diktatorikus hajlamú afrikai politikus jellemrajzát adja; hangulatteremtő, társadalmilag időszerű alkotás.

Költeményeit — egyetlen gyűjteményes kötete jelent meg, az *Idanre and Other Poems* (Idanre és egyéb költemények, 1967), de egyetlen mai afrikai lírát bemutató antológiából sem hiányozhatnak versei — gunyos, csipkelődő hangvétel jellemzi. Az utóbbi években írott verseibe viszont majdnem ünnepélyes hang vegyül. Közéleti líra az övé; művészi-leg birtokba veszi a kortársi nigériai társadalmat, abból és annak él. *The Interpreters* (Tolmácsok, 1965) c. regénye inkább csak irodalmi sokoldalúsága bizonyítékaként érdemel figyelmet.

Szintén költő és drámaíró John Pepper CLARK (1935—), aki Ibadanban, majd az Egyesült Államokban újságírónak készült, s a hatvanas években hírlapíróként tevékenykedett Lagosban. Lírája befelé forduló, halk, az emóciók nyugodt ritmusú hullámverése hallik ki belőle. Kicsit szomorkás és meditatív. Egyszerű hangvételű lírai monológjai, dalai hangulati rokonságot tartanak a népköltészet gondolati lírájával. Két verseskötete is megjelent: a *Poems* (Versek, 1962) és a *Reed in the Tide* (Nád az árban, 1965). Bár költészetében művészileg többet nyújtott, s külföl-

dön elsősorban költőként tartják számon, hazai közönségre inkább drámaíval lelt. Színműveiben is megmaradt lírikusnak. Afrikában ritkának számít a klasszikus tragédia iránti kifinomult érzeke. Shakespeare-i blank versben szól néhány erősen poétikus darabja, a *Masquarade* (1964) meg a *The Raft* (A tutaj, 1964). Ezekben a görög tragédia ideáljához közeledve fogalmaz. Filozófiai igénnyel elmélkedik az élet és a halál nagy kérdéseiről, emberi értékekről, azzal a végkövetkeztetéssel, hogy a természet és a társadalom törvényeinek foglya az ember. Legismertebb és legvitatottabb darabja az Afrikán kívül is előadott *Song of a Goat* (Kecskeének, 1961). A cselekmény morális problémák vázát adja: egy impotenssé vált halász felesége elcsábítja sógorát, mire a férj öngyilkosságba kergeti öccsét, ő maga pedig a folyóba öli magát. J. P. CLARK az afrikai pre-dráma rituális elemét, a tisztító állati áldozatot is felhasználja; az európai néző számára azonban brutálisnak hat, amikor a kecske torkát elvágják a színpadon. *Ozidi* (1966) c. újabb színműve is arról tanúskodik, hogy tragédiaelfogása melodramatikus. Tiszta, majdnem naiv fogalmazású mondatainak árnyékában nem ritkán meglapul az öncélú szexualitás. Szemben SOYINKA retorikus, olykor shakespeare-i, olykor elioti diktációjával CLARK formanyelvéből inkább SYNGE és más ír-angol drámaírók hatása olvasható ki. Kritikus és irodalomszervező is; szerkesztője a *Horn* (Kürt) c. irodalmi folyóiratnak. *America, Their America* (Amerika az ő Amerikájuk) c. útinaplója bíráló szemmel veszi szemügyre a faji előítéletek terhét hurcoló amerikai életformát.

Egyszerű szerkezetű, aszketikusan tömör és színtelen nyelvezetű, könnyed vázú egyfelvonásosok népszerű szerzője Nigériában James Ene HENSHAW (1924—), Angliában tanult orvos. Legkedveltebb darabjaiban — *This Is Our Chance* (Íme, a mi lehetőségünk), *A Man of Character* (Egy jellemes férfi), *Children of the Goddess* (Az istennő gyermekei), *Companion for a Chief* (A főnök komája), *Magic in the Blood* (Vérvarázslat), *Medicine for Love* (Szerelmi orvosság), *Dinner for Promotion* (Díszvacsora) — mindig az ősi afrikai kultúra, a hagyományok valamely oldalát emeli ki. Népszerű olvasmányok az iskolában, gyakran választott drámák amatőr színjátszók körében. Éppen könnyedsége és egyszerűsége folytán csábít az utánzásra. Az összetéveszthetőség határáig átvette stílusát például D. O. OLAGOKE, akinek mondjuk a *The Incorruptible Judge* (A javíthatatlan bíró, 1963) c. színművét HENSHAW aláírhatta volna. O. ESAN és F. AIG-IMOUKHUEDE szintén az iskolai színpadok szerzői közé tartoznak.

A művészileg igénytelenebb szerzők egy csoportja témaválasztásával hívja fel a figyelmet. E. EDYANG folklórányagot dolgoz fel, s formailag is igazodik a hagyományokhoz: a tánc és a maszkok jelentős szerephez jutnak műveiben. *Emotan of Benin* (A benini Emoton) c. háromfelvonásos történelmi tragédiája (1963) a legismertebb. A joruba nyelven is alkotó

O. IJIMERE áltörténelmi és mitológiai darabokat ír. Másokat a jelen politikai eseményei ihlettek meg. Az ötvenes években feltűnt O. A. OGALI a *Patrice Lumumba* (1961) c. drámájában a zszurnaliszta frissességével reagál a kongói eseményekre. B. E. ONOKPASA a *Hero of Sharpville*-ben (Sharpville hőse, 1961) a dél-afrikai fajüldözők brutális rendőrterrorja áldozatainak állít emléket. S. S. WELLINGTON a *Behold the Nigerian Empire*-ben (Íme, a nigériai birodalom, 1964) hazafias hévvel az ország sorsán kísérlet meg eligazodni. W. ONKWUKA politikai perek anyagában leli meg a drámai konfliktus lehetőségeit: *The Famous Treason Trial of Awolowo, Enahoro and 23 Others* (Awolowo, Enahoro és 23 társuk nevezetes hazaárulási pere, 196?). M. U. LAKPAH Kongó nagy mártírjának szenteli művét: *The Blood of Lumumba* (Lumumba vére, 1961). Ezek a művek aligha születhettek, illetve jelenhettek volna meg egy korábbi időszakban, a klasszikus gyarmati elnyomás körülményei között; a politikai függetlenség jegyét viselik magukon.

O. ACHINIVU, Y. ESAW, B. J. EZUMA, W. OGUNYEMI, A. O. OKEKE, S. SOFOWOTE művészi igény tekintetében az irodalom határmezsgyéjére szorultak. Alkotásaikon az Onitsha-piac prózából is ismert stíluselemek ütköznek ki. Könyvdrámáikat nem is szánják előadásra. E csoport két jellegzetes képviselője E. OGERIAIKHI, aki különösen a *My Wife or My Wives* (Feleségem avagy feleségeim, 1965) és H. O. OGU, aki különösen a *Return of Evelyn in a Drama or How I Was About Marrying My Sister* (Evelyn visszatérése drámában feldolgozva avagy hogyan vettem kis híján feleségül a húgomat, 1960) c. művében lombik-tisztaságú stílusmintát kínál a kultúrtörténészeknek.

A NIGÉRIAI LÍRA

Az ötvenes évek patetikus, hazafias pátoszú, népies hangvételű úttörő lírájára a hatvanas évek fordulóján következett be a visszahatás. Ekkor teremtődött meg egy új költői iskola, amely szélesebben tárulkozik ki a kortársi európai, főként angol líra hatásai előtt. Ez a poézis nem egyfajta receptre íródik, de természetesen vannak közös vonásai, amelyek különösen a volt francia birtokokon kialakuló s főként verselésében élő afrikai irodalmakhoz viszonyítva tűnnek szembe. Mindenekelőtt az, hogy nem kollektív, hanem egyéni ihletésű. A francia nyelven dolgozó afrikai költő rendszerint széles, egzotikus keretet választ nacionalizmusa számára. A modern nigériai költőiskola kiemelkedő egyéniségei a témák elvont kezelése helyett a konkrét ábrázolásra törnek. Gyakran leszűkítik tárgyukat saját egyéniségükre. Miniatűröket készítenek. Kevésbé törődnek a bőrük színével; nem feketeségükből rakják ki poézisük mozaiklapját. Inkább befelé összpontosítanak, a személyiségükre, s nem a fajra. Ha egyes számban én-t mondanak, nem kell mi-nek olvasnunk, mint

mondjuk szenegáli társaiknál. A négritude-isták „szürnaturalizmusát” legtöbbjüknél felváltotta a realista igény. A dikeiából már nem érezni ki a zsolttárok hangját. Polgárjogot nyernek náluk az eleven emberi szó fordulatai, kifejezései, a hétköznapi szóhasználat. Később jelentkezett, mint a magas művészi csúcokra jutott négritude, de a megváltozott történelmi körülményeknek tulajdoníthatóan, elkerülhette annak bukatoit.

A mai nigériai líra jobbszárnyán az arisztokratikus, konzervatív szellemű irodalom jeles művelője, Cristopher OKIGBO (1932—1967) foglal helyet. Az ibadani egyetemen görögöt és latint tanult, majd könyvtárosként helyezkedett el. A biafrai polgárháborúban esett el. Mestere E. POUND, de VERGILIUS és T. S. ELIOT hatása is kimutatható különösen a *Four Canzones*ben (Négy ének, 1957—1961). *Heavensgate* (Mennykapu, 1962) és *Limits* (Határok, 1964) c. versesköteteit hagyta ránk. Irodalomszemléletéből fakadóan nehéz, áttételes, mélységesen filozofikus, olykor nosztalgikus stílusa, gyakran talányokban, utalások elvont szövevényében botorkáló gondolatai gátat emelnek a költő és közönsége közé. „Költészetem nem a profánoknak szól” — jelentette ki az elefántcsonttoronyba zárkózottak göggyével.²⁹ Felhalmozódott gondolatainak torlódásán gondolatjelekbe fogott mellékmondatokkal, a melléktémák utalásszerű jelzésével enyhít. Különösen korai verseiben megkapó a liturgikus ritmus. Személyes mitológiát teremt, amelyből minduntalan előbukkan a szexualitás vezérmotívuma. Hasonlatai és jelzős szerkezetei tömörek, de merész fordulattal társítanak egymástól távoleső fogalmakat. Gyakori ismétlésekkel, latin és egzotikus szavakkal tűzdeli meg sorait. Szimbólumrendszerében egyaránt helyet kapnak az antik pásztorének természeti képei, a ma jelenségei (bordélyház, telefon, falióra) és érzéki fantáziájának szülöttei: fekete játékbabák, levendulafelhőből kilépő hölgy stb. Leginkább maradandót viszonylag egyszerűbb szövéssű, szomorkás hangú verseiben nyújtott:

Levélzöld tálra nőtt harmatcsepp
Zöld tálon duzzad a lámpafényben,
hústalanul, színtelenül;
a lámpafényben dalzuhatagba,
zuhatagdalba fog,
túlszökken az utolsó határon
egy vak gém:
csapódik a végtelennek —
melyben a magány
szövi rejtélyét szüntelen
a lámpafényben.

²⁹ J. P. CLARK: Note sur la poésie nigérienne, *Présence Africaine*, 58. sz., Párizs, 1966, 56—66. old.

Tenger alá bújt a holdember:
árnyékba húzódott a dalnok

(Átalakulás)

OKIGBO ellenpontját a népies költők két vezéralakja képviseli a hatvanas években: Denis OSADEBAY és Gabriel OKARA; mindkettőjükéről szó esett már. Valahol középtűt helyezkedik el a stílusdemokratizmus skáláján a főképp drámaíróként már említett J. P. CLARK, akinek stílusművészetét átélt látomások, mélyrenyúló intellektuális reflexiók, erőteljes gondolatiság jellemzik. Képstruktúrája azonban rendszerint bonyolult, olykor áttekinthetetlen. Finomak impresszionista remekei:

Ibadan, szétloccsant, folyékony rozsdá
meg arany — messzehajított, hét dombon
szerteszórt, tört porcelán, égő napon.

(Ibadan)

A költőnek induló, majd drámaíróként beérő W. SOYINKA poézisát szatirikus, majd elkomolyodó hang jellemzi, és főképpen: nagy kísérletező kedv. Egyetlen kötete szinte több költő antológiájának tűnik első lapozásra; ez nála nem az epigonságnak vagy alkati puhaságnak, hanem a stílusváltás készségének, a robbanékonyságnak a bizonyítéka. Az irodalomtörténet valószínűleg finom öngúnyát, mint ritka költői erényt Afrikában, fogja leginkább becsülni poézisában — mint ebben a londoni tanulóéveiről szóló versben:

.....
Hetente kapom a járandóságom
Mely tiszteletreméltó
Rendszerességgel biztosítja
Télen éppúgy, mint kánikulában
(Napi két tál zabkása formájában)
Belesüllyedésemet
A kormányépületekre vonatkozó álmokba.
Főtisztviselőnek járó kocsit
És rajongó asszonyok csordája vár
Ott, hol a félszemű már király

(Ketten Londonban)

P. O. ATUU, M. BABJAMU, K. BALOGUN, A. HIGO, M. ECHEURO, M. A. NNABUIFE, O. G. NWANODI, E. L. ODEKU, M. ODUYOYE, M. O. OKOGIE, M. OKOYE, I. OSEMWEGIE a fiatal költőnemzedék képviselői.

Az anyanyelvű líra a szépprózához hasonlóan szegényes. E. A. ATILADE és O. ESAN joruba nyelvű versei iskolagyakorlatok.

AZ IRODALOMTUDOMÁNY KEZDETEI NIGÉRIÁBAN

Az író és a közönség eleven kapcsolata, a hazai könyvkiadás, az irodalmi élet a szó teljes értelmében először Nigériában bontakozott ki leginkább az írók s az olvasók szélesebb körét felölelve, és ebben az országban erősödött meg legjobban az egyetemi oktatás. E két tényező együttesen Nigériát jelölte ki az afrikai irodalomtudomány bölcsőjéül. Magányos óriások természetesen másutt is, előbb is akadtak: A. C. JORDAN, D. D. T. JABAVU, B. W. VILAKAZI, L. S. NYEMBEZI, R. H. W. SHEPHERD Dél-Afrikában, L. S. SENGHOR Szenegálban és mások. Kritikusok, irodalomtörténészek, szerkesztők más országokban is élnek, de elszigetelten, és dolgoznak — de csak szórványosan. Krétakörükből inkább csak nemzetközi folyóiratok: a *Présence Africaine* vagy a *Black Orpheus* fórumain, nemzetközi találkozókön léphetnek ki. Nigériában azonban a pezsgésnek induló belletrisztika árnyékában kialakultak a kritika, az irodalomtudomány kezdetei. Nemzetközileg ismert afrikanisták: U. BEIER, J. JAHN, G. MOORE, J. A. RAMSARAN tevékenysége is részben Nigériához kapcsolódik. Embriónális formában és mind koncepciójában mind módszertanilag vitatható módon, de itt kezdődött meg, az ibadani egyetemen, az afrikai irodalom oktatása. Afrikai irodalomtudósok és irodalomértők kis csoportja kezd tevékenykedni, főképpen a hatvanas években — s velük kialakulnak az afrikai irodalomtudomány — szervezett tudományos élet — kezdetei.

A. S. BABALOLA 1966-ban teszi közzé a joruba ijálá-kutatásai összefoglaló művét: *The Content and Form of Yoruba Ijálá*. O. TAIWO kitűnő tankönyvet szerkeszt a nigériai központú, angol nyelvű nyugat-afrikai irodalomról: *An Introduction to West African Literature* (Bevezetés a nyugat-afrikai irodalomhoz, 1967). A legrangosabb írók és költők többkevesebb rendszerességgel írnak kritikákat hazai és külföldi folyóiratokba: C. ACHEBE, J. P. CLARK, W. SOYINKA, G. OKARA, C. EKWENSI. A nem aktív szépírók közül A. IRELE kritikái a legszínvonalasabbak. Az S. O. ANOZIE személyében még a közelmúltban divatosná vált strukturalista kritika is nyert afrikai képviselőt. Antológiák jelennek meg: O. BASSIR szerkesztésében a *West African Verse* (Nyugat-afrikai vers, 1957), F. ADEMOLA *Reflectionsja* (Reflexiók, 1962), M. BANHAM *Nigerian Student Verse-e* (Nigériai diákköltészet, 1959), B. GBADAMOSI *The Moon Cannot Fightja* (A hold nem tud küzdeni, 1964) az ifjúságnak szól. B. E. ONOKPASA a népköltészetből ad válogatást: *Urhobo Poems* (Urhobo költemények, 1961). A. IRELE és S. ANOZIE fontos vállalkozása a *Lectures africaines: A Prose Anthology of African Writing in French* (Afrikai olvasmányok: francia nyelvű afrikai írások prózai antológiája, 1967).

Nem érdektelen a nigériai irodalomkritika tágabb értelemben vett stílusára figyelni, már csak azért sem, mert ennek általános vonalával párhuzamos a dél- és kelet-afrikai anglofon kritikusok zömének tevékenysége is, és mert a mai afrikai kritika egyik fő vonulatát alkotja.

A Nigériában egy ideig irodalomszervezőként tevékenykedő dél-afrikai E. MPHAHLELE szintén hozzájárult a nigériai irodalomkritika alapállásának kidolgozásához. A volt angol birtokokon dolgozó írók felfogásával összhangban — amiről már szó esett — e kritikusok elutasítják valamiféle metafizikusan feltételezett örök és egységes „néger szellemiség”, tagadják valamiféle „afrikai prototípus” létezését. Az irodalom figuráiban egyedeket keresnek, a cselekményben egyedi helyzetek vázát. Az általánossal szemben inkább a konkrét ábrázolását kérik számon, és pedigré esztétikai méretekkel, gyakran a mű formájára téve a hangsúlyt.

Az afrikai kritika másik fő tendenciája — amelynek egyik ihletője a madagaszkári J. RABEMANANJARA — érezhetően a négritude koncepciójából szakadt ki, s művelői javarészt a volt francia birtokok kritikussai. Ítéletükben a „négerség” szellemének elkötelezettjei, az egyes alkotások formai értékével szemben prioritást biztosítanak a mű társadalmi szerepének, s állásfoglalásaikban, az elemzésekben gyakran eluralkodik a deklaratív hajlandóság. A portugál gyarmatok kritikussainak vezéralakja, M. de ANDRADE, inkább ehhez a felfogáshoz, semmint a nigériai iskolához áll közel.

A marxista kritika mindkét kultúrtartományban legfőljebb embrionális formában létezik.

GHÁNA IRODALMA

Nigéria után Ghánában alakult ki a leggazdagabb irodalom Nyugat-Afrikában. E kettő összehasonlítása az előbbi kivételes gazdagságát és nem az utóbbi szegénységét dokumentálja. Műfaji szórásban kiegyensúlyozottabb a ghánai irodalom. Feltűnő viszont, hogy az irodalom egyetlen ágában sem magasodnak elő igazi vezéralakok, valóban jelentős művészetmunkák. A nyelvi közeg szinte kizárólagosan az angol.

A regényírók közül A. K. ARMAH, G. R. ACQUAH, K. A. BEDIAKO, R. K. HIMETAH, A. DJOLETO kívánnak említést, s főképpen Cameron DUODU (1937—), aki a *The Gab Boys* (Ficsúrok, 1967) c. regényében megkísérelte az alsó néprétegek oldaláról megrajzolni a ghánai társadalom átrétegződését: egy mihaszna értelmiségi réteg felülkerekedését egy városiasodásnak induló társadalomban. Végkövetkeztetése: az uborkafára felkapaszkodott és néptől elrugaszkodott kicsúrókat valószínűleg csak erőszakkal lehet majd kisöprözni. DUODU alapvetően objektív társadalombírálatát valamelyest átszínezi, hogy a szerző NKRUHAH elnök ellenzékéhez tartozott, emigrációba is kényszerült. Formailag sem makulátlan a műve: különösen a nőalakok jellemrajza valószínűleg és elnagyolt, s a regény szerkezete túlságosan epizodikus, széteső.

Az elbeszélők közül sokan az Onitsha-piac stílusában írnak kalandos szerelmi történeteket inkább csak a mese izgalmát leső, kis igényű olvasó-

közönségnek. Ide sorolható E. K. MICKSON, N. A. ODOI, J. O. de GRAFT HANSON vagy W. DONKOR, akinek *The Forbidden Taste — the most intriguing experience of a bush boy who married a white lady* (A tiltott íz — egy fehér hölgyet feleségül vevő őserdei fiú izgató tapasztalatai) c. elbeszélése ennek az irodalmi divatnak a mintadarabja. Az elbeszélők egy másik csoportja legalább egyes művekben a népmesék aranyfedezetére építi történeteit, mint L. D. APRAKU, E. V. K. DZOWO, K. O. B. KYERTWIE, C. MUTT, N. N. YEMBILAH. A legtermékenyebb szerző közülük S. A. KONADU.

J. W. ABRUQUAH, E. J. HEVI, F. SELORMEY és a tvi nyelven is alkotó J. B. DANQUAH önéletrajzai egy gyorsan változó társadalom leletei. Különösképp érdekes párhuzamokat és ellentéteket kínál a katolikus nevelésű ABRUQUAH és a Kínában tanuló HEVI élményanyaga. K. A. B. JONES-QUARTEY AZIKIWE-ről írt életrajzot.

Szegényes az anyanyelvű próza, amely főként tvi nyelven él tovább a gazdagabb kibontakozást sejtető kezdetek után. A tvi nyelvű szép-próza művelői: M. B. AMANFO, E. F. ANDREWS-AYEH, S. A. O. KYEKYEKU, A. V. NII-AMARTEIFO, S. K. OTOO, R. A. TABI. Stílusban vagy a dél-afrikai keresztény szemléletű próza párhuzamát kínálják, vagy az angol nyelvű Onitsha-piac ihleti őket. Kevés e művekben az autentikus folklórral rokonítható anyag.

A. A. AMARTEY ga, E. Y. DOGOE eve, D. O. KWAPONG akuapem nyelven adott ki néhány elbeszélést.

A ghánai dráma melegágya — kivételesen — nem az egyetem. A korszerűnek nevezhető színjátszás megteremtője Efua SUTHERLAND (1924 —) író. Hazájában nevelkedett, majd tanítónőként dolgozott, később angol egyetemektől kapott ösztöndíjat. Egyik alapítója a ghánai írószövetség lapjának, s az acerai *Afrikai Tudományok Intézete* munkatársa. A *Ghana Experimental Players* (Ghánai Kísérleti Színjátszók) elnevezésű együttesével 1958 óta folytat élénk színházi tevékenységet. A *Rockefeller Alapítvány* segítségével saját tervezésű színpadot épített, s 70 tagú társulatával tvi népmeséket dolgozott át színpadra. A kritika különösen a *Fowra* és az *Adufa* c. átdolgozásait üdvözölte, 1962-ben. Lírikusként szintén ismert. Költészetének zenei aromája van. A képzelt zeneszerszám kísérő muzsikája a szavak montázsából zendül fel, amikor a neves griot-ra emlékezik:

.....
Fürge ujja húrok ura,
Mellyel a sós lég kórusa
Zeng. Bús nap ragyogja be,
Szavához ágak hajolnak le,
Mumunde, én Mumundém.

Ami zúg, nem tenger habja,
Zümmögő lagunák hangja —
Lelkem az apró nép papja
Selymes énekét hallja,
Mumunde, én Mumundém

(Mumunde, én Mumundém)

Népi hagyományokat feldolgozó poémáival egyedülálló helyet vívott ki magának Afrikában. A népmesék hangján kezdi epikus költeményét:

Mondjuk talán
Mondjuk talán úgy
Mondjuk talán úgy, hogy Kyerefasóban a leány,
Foruwa, az anyakirályné lánya
Olyan kecses lábú volt, akár egy őzike.

(Új élet Kyerefasóban)

Színműveit ugyanez a folklór-szemlélet, a múlt tisztelete, a népies formanyelv megőrzésére való törekvés jellemzi. *The Roadmakers* (Útépítők, 1961) címmel az útinapló ritka műfajának művelői sorába lépett.

J. C. De GRAFT (1930—) színművei — *Sons and Daughters* (Fiak és lányok, 1964), *Visitor from the Past* (Látogató a múltból), *Village Investment* (Falusi beruházás) — a falusi és a városi életmód összeütközését a nemzedékek szembenállásában tükrözi; nagy élménye az afrikai család szerkezetének átalakulása, az apai hatalom megbomlása. M. F. DEANANG, amint erről már szó volt, történelmi tárgyú, gyenge szerkesztésű színművek szerzője. S. ACQUAYE, C. A. A. AIDOO és I. K. HOH művészi-
leg is igénytelen szerzők. E. SUTHERLAND mellett az egyetlen anyanyelven (tvi) dolgozó színműíró J. B. DANQUAH.

A drámához hasonlóan a lírában is széles csapást vágott magának a népi hagyomány; a függetlenné vált Ghána kultúrpolitikája támogatta ezt a stílusirányt. E. SUTHERLAND mellett ennek legjelesebb képviselője Francis Ernest Kobina PARKES (1932—), aki Sierra Leonében nevelkedett, újságíró, majd a ghánai rádió munkatársa lett. *Songs from the Wilderness* (Dalok a vadonból) címmel 1965-ben kiadott kötete merész fantáziájával s olykor gúnyoros vágásaival kap meg. Erejét a folklórból veszi. Poézisának minduntalan visszatérő témája az afrikai táj és az afrikai test szépsége, büszke felmutatása, egy gyarmatosítók által tagadott kultúra igenlése. Gondolatait az animista vallásfelfogás motíválja. A négritude franciás hívei büszkén vallották magukénak költészetét.

George AWOONOR WILLIAMS (1935—) szintén Afrikában, az Achimota kollégiumban nevelkedett, az eve orális irodalmat tanulmányozta. Később a filmgyártás megteremtésén munkálkodott. Lírája vad lendületű, harsogó, jelzőkben és igékben dúsan habzó. A folklór vizén hajózik, vitorláit olykor a négritűde szele dagasztja. *Rediscovery and Other Poems* (Újrafelfedezés és egyéb költemények) c. 1964-ben kiadott kötetén kívül számos verse és elbeszélése folyóiratokban, antológiákban jelent meg.

E. AMU, J. B. BLAY, K. G. KYEI valamint Y. WARREN hazafias pátoszú, de fakó hangú költők. John OKAI (1944—) a legújabb nemzedék ígéretes tehetsége, akire a szovjet líra, MAJAKOVSZKIJ is hatott. Stílszerűen az ő hírért már nem folyóiratok, hanem egy korszerűbb tájékoztatási eszköz: a televízió röpítette szét az országban.

J. H. K. NKETIA, a pályája delelőjére az ötvenes években eljutott tvi lírikus és epikus, 1963-ban *Folk Songs of Ghana* (Ghánai népdalok) címmel közzétett gyűjteménye ritka kincs. A folklór avatott kutatója; több ilyen tárgyú szakkönyve és szöveggyűjteménye jelent meg. E. A. KOMEY társszerkesztője a *Modern African Stories* (Modern afrikai elbeszélések) c. prózai válogatásnak (1964).

A SZENEGÁLI LÍRA

A volt francia birtokok közül ma Szenegálé a legvirágzóbb irodalom. L. S. SENGHOR, az afrikai költőfejedelem hazájában a líra jutott túlsúlyra; ennek árnyékában most nő fel a dráma, s csírázik ki a szépróza. A szenegáli irodalom a hatvanas években szinte kizárólagosan francia nyelven szólal meg.

L. S. SENGHOR »lélegző szobra« foglalja el a díszhelyet a szenegáli líra mezején, még a hatvanas években is. Az őt követő nemzedék poétái, bár termékenyek, de nem hoztak új szint az afrikai költészetbe. A négritűde stílusdivatja itt szenvedte el a legkevesebb erkölcsi kopást, s jobbára ennek szemlélete fogja keretbe a szenegáli poézist ma is. L. DIAKHATÉ, I. SOURANG líráját tiszta négritűde-ként üdvözölte L. S. SENGHOR. A négritűde ismert húrján két költő kísérelt meg leginkább új motívumokat kipengetni: Malick FALL — az afrikai irodalom új nemzedékének egyik színes egyénisége —, akinek első kötete, a *Reliefs* (Domborművek, 1964) a négritűdeből való kilépés szándékainak jegyét viseli magán, és Ibrahima Sow, aki inkább csak nyelvi eszközökben ígér megújulást, kitörést a zsoltárok ünnepléséből a hétköznapok prózanyelve felé, főként a *C'est simple* (Egyszerű ez, 1964) c. gyűjteményében. S. CISSOKO, C. O. DIONG, A. M'BAYE, B. N'GUESSAN-GBOHOUROU, A. M. WADE a szenegáli líra második vonalának költői. Az úttörő regényíró, O. S. DIOP is verseskötettel zengi el hatyúdalát 1963-ban: *Rhythm du khalam* (A khalam ritmusában). Ő is a négritűde levegőjét szívja be, s lélegzi ki.

A próza területén nem bukkan fel új tehetség. Az ötvenes években, a négritude hőskorában feltűnt írók: S. OUSMANE, B. I. DIOP, A. SADJI tevékenysége áthúzódik a hatvanas évekre, ekkorra azonban alakjuk mintha zsugorodnék, a szerte Afrikában jeleket adó és a kolonializmus témáján túllépő új írók sokaságában. L. GUYE, a közelmúltban elhunyt neves szenegáli politikus emlékiratai — *Itinéraire africain* (Afrikai út-irány, 1966) — műfaji ritkaságnak számítanak Afrika e táján.

A drámairodalom csekély terméséből a William Ponty iskola stílusöröksége szellemében írott két mű kíván említést: A. C. DIA *Les derniers jours de Lat Dior* (Lat Dior végnapjai, 1965) és C. A. NDAO *L'exil du roi Albourija* (Albouri király száműzetése, 1967). Történelemfelfogásával mindkettő a négritude-be illeszkedik. A szenegáli dráma elmaradhatatlan figurája a griot. Nem azonos sem a shakespearai clownnal, sem a klasszikus francia dráma valet-jával, sem a Dahomeyben szokványos boszorkánnyal. Olykor megnevettet, olykor könnyekre fakaszt. Megjelenítése, megformálása a színműíró tehetségének méroéje lett a hazai közönség szemében. A. C. DIA griot-ja, Latsoukabé, a hazafias érzelmek kifejezője, ihletője. C. A. NDAO Sambája nem érveléssel hat, hanem emóciókkal, szuggesztív, költői nyelvezetével. G. CHENET *El Hadj Omar* c. színművében (1968) Salif dalai azok, amelyek elgondolkoztatnak; ő maga rejtett göggel úgy tesz, mintha gazdája szemével látná csak a világot.

A KAMERUNI SZÉPPRÓZA

Kamerunban a széppróza — az elbeszélés és a regény — lett a hatvanas években az irodalom reprezentatív ága. A kameruni irodalmi életét is a négritude romantikus felhőrongyai takarják.

A prózai elbeszélők egy csoportja a hagyományok gyökeréhez ás le, a folklórból építi fel művészetét — francia nyelven. Az anyanyelvű irodalom a hatvanas években sem kap indítást. Benjamin MATIP (1932—), a Párizsban nevelkedett, s ott is dolgozó jogász, közülük a legjelentősebb. *A la belle étoile* (Szabad ég alatt, 1962) c. mesegyűjtéménye B. DADIÉ s B. DIOP remekműveivel egyenértékű, művészi hitelében és stílusában. Drámáiban, különösen a *Le jugement suprême*-ben (Végítélet, 1963), hű marad a William Ponty iskola történelmi drámáinak tartalmi és formai hagyományaihoz. Francis BEBEY (1929—) regénye — *Le fils d'Agatha Moudio* (Agatha Moudio fia, 1967) — és elbeszélései a hagyományok szeretetéről és eleven humorérzékéről tanúszkodnak. J. M. NZOUANKEU, aki a drámában is próbára tette tolla erejét, főképp novelláival kapcsolódik e stílusáramlathoz: *Le soufflé des ancêtres* (Ősök lehelete, 1965). Szintúgy R. PHILOMBE.

[[A múltnak háttal álló és inkább jelenbe forduló írók közül Mbella Sonne Dioko (1936—) magasodik elő. Igazi kulturális hibrid: angol nyelvterületen született. Nigériában tanult, húszéves korában azonban hazakerült, majd Párizsban jogi diplomát szerzett, s hazája függetlenné válásával beilleszkedett a franciás értelmiség soraiba. Első regénye, az *A Few Nights and Days* (Néhány éjszaka és nappal, 1966) nem kis tehetségű afrikai író t sejtet. Témája a négritude formáloinak közös élménye: az emigrációs magány. A filmszerűen megírt történet egy párizsi tavasz díszletei közé helyezett bonyolult szerelmi kaland, amelynek győztese és áldozata egy fiatal afrikai: Doumbe. Francia szeretőjét először Afrikába vinné magával, el a számára idegen közegeből, aztán leendő apósa unszolására elhagyná — de mindkét terve füstbe megy: DIOKO a kamera aprólékosságával mutat be minden részletet. Leíró technikáját részben az ironikus ábrázolás eszközeként használja, részben annak a távolságnak a jelölésére, amely hőst az európai környezetől elválasztja.

J. BENGANO, F.-B. M. EVEMBE és D. EWANDE a hatvanas években induló nemzedék hírnökei, regényírók és novellisták.

J. IKELLE-MATIBA önéletrajzi regénye, a *Cette Afrique-là* (Az az Afrika, 1963) és M. J. KUOH autobiográfiája, a *Doigts noirs* (Fekete ujjak, 1963) otthon mérsékelt, külföldön figyelmet keltő sikert aratott. KUOH stílusán különösképp érezhető, hogy műve főként exportra készült: egzotikumká torzítja a négritude Afrika-élményét.

A kameruni lírában töményebben érvényesül a négritude fűszere. Jean-Paul NYUNAI (1932—) sorai a négritude ütőeréből buzognak elő, s már a kötetek címei is ódai ragaszkodással esküsznek Afrikára: a *Piment sang* (Paprikás vér, 1963) az ötvenes évek közepén írott költeményeit köti csokorba, s még harsog a rebelliótól; a *La nuit de ma vie* (Életem éje, 1961) és a *Chansons pour Ngo-lima* (Dalok Ngo-limának, 1964) már halkabb füzetek, azonos témákról. Elolougué EPANYA YONDO (1930—) az egyetlen jelentős anyanyelven (duala) is dolgozó lírikus. E. MVENG a négritude katolikus ágának jellegzetes képviselője; csak a pogány vonásoktól megtisztult Afrikát öleli magához. P. KAYO a népdal oldaláról közelíti meg a négritude hagyományos témáit.

B. MATIP és F. BEBEY mellett az egyetlen említésre méltó drámaíró G. OYONO; történelmi tragédiák helyett azonban a mai témájú vígjátékban érzi magát otthon.

AZ ELEFÁNTCSONTPARTI IRODALOM

Elefántcsontpart új nemzedéke a francia nyelvet tekinti a művészi kifejezés kizárólagos eszközének. Színes egyéniséget csak a széppróza termelt ki magából.

A négritude övezetében alkotó költők nem hoznak új hangot. J. M. BOGNINI, K. BROU, D. MASSIDA lírájában kevés az olyan mű, amely ne illenék egy dahomeyi vagy mondjuk kameruni költő kötetébe; érzelmeik még egységesen és hígan általánosak, s differenciálatlan mezőben keresnek kifejezést. M. KONÉ e csoport legtermékenyebb költője, a leghevü-lekenyebb is. B. B. DOUTEU feszegeti legbátrabban a hatvanas évekre már befülledt levegőjű négritude zárt termeiből kivezető ajtókat, kutat friss témák után a lélek mikrovilágában, keres kapaszkodót egy intím-ebb poézisban.

Charles NOKAN (1937—) és Aké LOBA (1927—) állnak az elefántcsontparti próza új nemzedékének élvonalában. Mindkettőt mai társadalmi problémák foglalkoztatják. A LOBA kettőjük közül az erőteljesebb. *Kocoumbo, l'étudiant noir* (Kocoumbo, a fekete diák, 1960) c. regényének fő motívuma az emigrációs magány, amely a négritude zászlaja alatt sorakozó afrikai értelmiség közös élménye volt Párizsban. Kocoumbót fal választja el mind a jó szándékú, bár a helyzetet alapjában rosszul értő európaiától, mind a nagyképű, befutott, asszimilált afrikaitól. Nyomorából és szenvedéseitől ironikusan egy Párizs környéki nyugdíjas, volt gyarmati előjárója menti meg. Stílusereinei a hatvanas évek elefántcsontparti irodalmának kiemelkedő prózai művévé avatják regényét. S. SEMBELE, R. A. KOFFI, A. KOUROMA, D. OUSSOU ESSUI regényeiből hiányzik az őszinte élmény- s életszerűség.

A drámairodalom a hatvanas években nem büszkélkedhet jelentősebb új művel. B. DADIÉ, F. J. K. AMON D'ABY és G. C. GADEAU értékes közös vállalkozása a hagyományos elefántcsontparti színház, a népi dráma gyűjteményes szövegkiadása: *Le théâtre populaire en République de Côte d'Ivoire* (Népi színház Elefántcsontpart Köztársaságban, 1966).

EGYÉB NYUGAT- ÉS KÖZÉP-AFRIKAI ORSZÁGOK IRODALMA

Nigériában, Ghánában, Szenegálban, Kamerunban és Elefántcsontparton irodalmi élet alakult ki, szellemi cseretevékenység, többé-kevésbé szervezett formában —, illetve kialakultak ennek feltételei. Egyéb nyugat- és közép-afrikai országokban még nem értek az irodalmi élet küszöbére a hatvanas években; az alkotók és a művek, valamint a gyér számú közönség még nem elegendő ehhez. Közös vonása e literatúráknak az írott anyanyelvi műveknek szinte a teljes hiánya. Vázlatos áttekintésük nélkül mégis hiányos lenne Afrika irodalmi térképe.

Dahomeyben a líra kevés eredeti alkotással büszkélkedhet; hangja elvész a négritude nyugat-afrikai szólamában, táji jellegétől megfosztott, híján van megkülönböztető egyedi vonásoknak. Paulin JOACHIM (1931 —) lírája érett be leginkább; *Anti-grace* (Finomság nélkül, 1968)

c. kötete az évtized eseménye. R. DOGBEH, Y. E. DOGBÉ, B. GIBIRILA, HOLOGODOU, E. PRUDENCIO verselése még nem nyújt megkapó élményt. E korszak legjelentősebb prózaírója, s egyben a dahomeyi irodalom legkimagaslóbb alakja Olympe BHELY-QUENUM (1928—), irodalomtanár, újságíró, Franciaországban végezte egyetemi tanulmányait. Szerkesztőként, kritikusként, irodalomtörténészként is bábáskodik a dahomeyi irodalom felnevelésén. Első regénye, az *Un piège sans fin* (Örök csapda, 1960) a családi élet összeütközéseit társadalmi, politikai háttérre vetíti. Éles szemű megfigyelőként mutatkozik be, a cselekmény vázát azonban nem tudja egységes keretbe fogni. Könnyen eltéved a részletek finomságaiban. Eddigi legjelentősebb regénye, a *Le chant du lac* (A tó éneke, 1965) ugyanezeket az erényeket és hibákat mutatja. Egy irracionális erők szorításába fogott falut ábrázol benne, a feszültség forróján, választások előtt, amelyben a kommunisták az animista felfogás híveivel, tehát a régi renddel szövetkeznek a felvilágosult, nyugat-európai, keresztény szellemiség hordozói ellen. J. PLYA az egyetlen dahomeyi drámaíró. J. ALAPINI *Acteurs noirs* (Fekete színészek, 1965) c. antológiája 14 afrikai színművet válogat csokorba, biztatóul és mintául.

Sierra Leonében úrt vagy a líra hiánya. Abiose NICOL (1920—) kitűnő novellista, fölényes stilisztá. A XIX. századi nagy realisták felfogásában ír. Szenvedélyén mindig győzedelmeskedik az intellektus: a négritude érzelmi kitörései helyett a fanyar angol humort használja támadófegyverként. Elbeszélései több kötetben is megjelentek: *Two African Tales* (Két afrikai mese, 1952), *The Truly Married Woman and Other Stories* (A jóhiszeműen férjezett asszony és más történetek, 1965). Mondatai izmosak, szinte kisportoltak: fölös szó vagy mondat hája nem terheli őket. Szikár prózájának ellenpólusai William CONTON (1925—) meleg, olykor prózaverssé lágyuló írásművésze. Kitűnő önéletrajzi regényét — *Afrikai vagyok* (The African, 1960) — a romantika szerkezetileg is szétnyomja, összezilálja; a cselekmény szálait kezdetben lírai önéletrajznak szövi, később mintát vált, s politikai fantáziát kerekít belőle. Olykor túlságosan is irodalmi és ezért valóságos dialógusai, választékos stílusa elkülöníti a harmadik jelentősebb prózaírótól, Robert Wellesley COLE-tól, aki a *Kossoh Town Boy*ban (Kossoh Town szülötte, 1960) a dokumentátor igényével jegyez fel mindent: tényeket, epizódokat, adatokat, hangulatokat. A fikciónak még az árnyékát is kerüli. Finom sorokban nem szűkíti önmagára az emlékezés fénynyalábját; környezettanulmány is tehát, amelyben a korabeli fizetésektől a világháború afrikai visszhangjától kezdve a selyemharisnyából csavart rongy- labda készítésének technikájáig lírai igénnyel mindent jegyzőkönyvbe vesz. A hatvanas években tűnik fel, s válik ismertté, főként drámáival Raymond Sarif EASMON (1930—). A *Dear Parent and Ogre* (Kedves rokon és szörny, 1964) és a *The New Patriots* (Újdonsült hazafiak, 1965)

a XIX. századi angol liberalizmus terméke. Latin idézetek, WILDE stílusában írt aforizmák, londoni nyelvezet teszik valóságértelmenne ezen a forró égővi éghajlaton.

Libéria a hatvanas években is a líra sínein marad. R. T. DEMPSTER és B. T. MOORE egy-egy újabb kötete azonban a szinte feudális légkört idéző dicséretekből nem vált át új hangra; udvari költészetük régmúlt angol századok stílusmintáit teremti újra, modorossá meszesülten. D. B. HENRIES antológiája — maga is versel —, a *Poems of Liberia* (Libériai költemények, 1963) százhusz esztendő terméséből is kevés valódi értéket mutathat fel. A libériai irodalom a sorvadás tüneteit mutatja.

A guineai lírában a hazafias tónusú politikai programköltészet érvényesül: N. KHALI-CAMARA, S-M. TOURÉ, S. TOURÉ, A. SOW, M. TRAORÉ puritán formanyelvű prózaversei. N. YOULA elbeszéléseit hasonló szellem hevíti: öntudatos afrikaiságában kitapintható a négritude öröksége. A népi színjátszás felvirágoztatására, a folklór védelmére sokat tett az új guineai állam.

Gambia literatúrájának egyetlen fényes csillaga Lenrie PETERS (1932 —), az orvosból lett költő. Regényt is írt, de inkább a költészetben van otthon. *Poems* (Versek, 1964) és *Satellites* (Mesterséges bolygók, 1967) c. kötetait témái elvontsága s a hűvös, olykor kiszámított gondolatosság az arisztokratikus ízlésű modern nigériai iskolához rokonítja. Poézisa mintha hazája orális irodalmától függetlenül született volna.

Togóban F. SYDOL szépprózája, M. D'ALMEIDA és G. LACLE drámája nem állja a szigorú mércét. Az ország irodalmi ígérete T. V. MENSAH, akinek a lírai és a drámai alkotásai a négritude ígézetében fogantak.

Maliban M. M. DIABATÉ meséi, B. B. DIOUARA, F. D. SISSOKO Afrika-központú versei mellől Yambo OUOLOGUEM robbant a külföldi érdeklődés homlokterébe Renaude-díjas regényével: *Le devoir de violence* (Az erőszak kötelezettsége, 1968). Ebben ritka művészi erővel és sűrítőkészséggel egy képzeletbeli afrikai birodalom, Nakem történetét meséli el, a XIII. századtól napjainkig — mindezt nem egészen 200 oldalon, és úgy, hogy jut ereje egy szerelmi história kerek elbeszélésére. James Joyce-i leleménnyel arab krónikák, a szájhagyomány, a XIX. századi európai regény s napjaink beszélt zsargonját ötvözte egygyé. A drámairodalom a William Ponty iskola stílusbélyegét viseli. A történelmi színművek közül M. OUATTARA *La rencontre secrète de l'Almany Samory et de Tiéba* (Szamori és Tiéba titkos találkozása, 1957), Y. KANE *Nous avons résisté à l'envahisseur* (Ellenálltunk a megszállónak, 1962) és S. BADIAN *La mort de Chaka* (Saka halála, 1961) c. darabja érdemel elsősorban figyelmet. A mai tárgyú darabok központi témája a művelt afrikai konfliktusa a hagyományokkal. Kisebb nagyságrendű szerzők műveinek pusztá címei sokat sejtetnek a mondani-valóból: *La révolution sociale* (Társadalmi forradalom, 1963), *Les dan-*

gers de la mendicité (A koldulás kockázatai, 1963), *L'infirmier de la brousse* (Vidéki betegápoló, 1955). M. FOFANA *L'appel du fétiche* (Hív a fétis, 1955) c. műve testesíti meg talán a legtisztábban e műfaj jellegzetességeit. A koteba kereteibe illeszkednek az itt seynete-nek nevezett szatirikus játékok, újmódi köntösten jelentkező hagyományos bohózatok, amelyekben a népek közti harc jelentős szerepet kap. Ilyen a *Les trois aveugles* (A három vak, 1961), *Les faux tailleurs* (Kontár szabók, 1961), a *Le roi borgne* (A félszemű király, 1962) vagy a *Les deux canailles* (A két csirkefogó, 1963) és mások.

Felső-Voltában a múltnak fordult az irodalom. M. SAWADOGO a William Ponty iskola szellemében szájhagyomány formájában élő történelmi mondákat dolgoz át színpadra: *Fille de la Volta* (A Volta lánya), *L'Oracle* (Jóslat). N. BONI a Bwamu királyság krónikáját írta meg regényben. O. OUEDRAOGO a népi színjátszás stílusát veszi át, ír helyzetkomikumra épülő vidám jeleneteket; a múltat építi át a jelenbe. R. NIKIEMA első könyves, s egyelőre kevés ígéretet hordozó regényíró.

Réunionban R. BARQUISSAU újabb versei a négritude ernyedt pózából Európa s nem Afrika irányában mozdultak előre; epigon líráját a mediterrán táj fogja be holdnak.

Mauritius irodalmát voltaképpen Edouard J. MAUNICK (1931—) poézisa testesíti meg. A négritude hanyatlása idején jelentkező új afrikai költőnemzedék egyik legjelentősebb egyénisége a szenegáli M. FALL-lal s a Kongói Köztársaságbeli U TAM'SI-val egyetemben. Ez utóbbihoz hasonlóan köteteiben — *Les manèges de la mer* (A tenger játéka, 1964), *Mascaret ou le livre de la Mer et de la Mort* (Szökőár, avagy a tenger és a halál könyve) — a négritude tövéből keresi a továbblépés lehetőségeit: a szürrealizmusban keres átmeneti menedéket. Bugyborékoló emóciók költője — a négritude stílusától azonban eltávolítja a gondolatiság elburjánzása. A négritude elvontságát a filozófia határáig emeli. Hiába keresnek verseiben a zsolozsmák, jeremiádok zsongását vagy a szavak zenei játékát. Stílusa összehatásában mégis bibliai fennségi: erőteljes képeiben szabadon él a groteszkkal, s lírája terét óceánok szélességére nyitja.

Csádban Joseph Brahim SEID (1927—) regényeit és elbeszéléseit még köldökszínű fűzi a folklórhoz; a háború utáni afrikai irodalom négritude által ihlehetett népies hullámának kései lecsapódása. Az *Au Tchad sous les étoiles* (Csád csillagai alatt, 1962) címmel kiadott történetei s *Un enfant du Tchad* (Csád gyermeke, 1967) c. regénye naiv bájjukkal ejtnek rabul. Egy-egy szép meséje, regényepizódja tulajdonképpen folklórkutatásainak forgácsa. Versel is. P. BEBNONÉ drámai kísérletei még nem értek be.

A Kongói Demokratikus Köztársaság belső fejlődése kevésbé kedvelt az irodalom fejlődésének. A külföldi beavatkozások, véres belvillan-

gások csatazajában hallgat a múzsa. Ennek ellenére, sőt éppen ezért, a volt Belga Kongó kínál új hangot a négritude vonzásában élő Közép-Afrikában, Patrice Emery LUMUMBA (1926—1961), a vértanúhalált halt kongói miniszterelnök költészetében. Mindössze egyetlen, posztumusz kötete jelent meg: *Congo, mon pays* (Kongó, én hazám, 1962). A beteljesületlenül maradt tehetség tüze lobog verseiben. Sorai magas hőfokon égnek; egyetlen igazi témája a gyarmatosítás, a zsarnok, aki

Gyászt, középkort hoz, irtással fenyít,
a hajófenék börtönébe veti
gyermekeid, pusztítja erőnket,
egyetlen isten, erkölcs vezérli:
a haszon, amit mi teremünk meg neki
kényszermunkával, életünkkel.
Megkereszteltek minket durva parancsra,
ránktetoválták a kín jeleit s most
a civilizált ember drágaköves mancsa
fojtja torkunk, ha nem szolgáljuk az idegen gazdát,
a keresztény isten nevében,
ha nem dicsőítjük ostoraikért, kínzásaikért,
ha nem mutatunk példát az alázatosságban.
.....
szívárvány reménykedés után
századok múltán, fekete fölkelés
váltja meg Kongót!

(*Fekete fölkelés.* MÁTYÁS Ferenc ford.)

Életét és költészetét, szavait és tetteit a forradalmi cselekvés vágya foglalja egységbe. O. MONINGI, P. E. NIANZHA, P. WABENO vagy a fiatalok közül E. BOUNDZEKI-DONGALA, T. OBENGA G. SOUMAILI verselése a fedezet nélküli bizakodás, kollektív jeremiádok Nyugat-Afrikából ismert medrében folyik; intimebb hangvételű költeményeikben meg-sokasodnak a naturalista felhangok. Az elbeszélő irodalom T. MALEMBE, a dráma A. KABWASA, A. MONGITA írásaiban ad gyengén érzékelhető szívhangokat.

Kongói Köztársaság szintén jelentős egyéniséggel járul hozzá a hatvanas évek afrikai költészetének gazdagításához. Felix TCHICAYA U TAM'SI (1931—) az afrikai líra élvonalába tartozik. Iskoláit Franciaországban végezte, apja a háború utáni francia parlamentben képviselte szülőföldjét. Első írásai francia lapokban s a rádióban lelnek nyilvánosságra. U TAM'SI a négritude lázongó, lázadózó, nyugtalanabb szárnyát képviseli. Költészetére jelentős befolyást gyakorolt A. CÉSAIRE, akinek árnyékából azonban korán előbbre lép. P. LUMUMBA egyénisége, eszméi

ihlették *Épitomé* c. kötetének anyagában. L. S. SENGHOR után a legtermékenyebb franciául író afrikai költő. Eddig öt verseskötnyve jelent meg: *Le Mauvais Sang* (Rossz vér, 1955), *Feu de Brousse* (Bozóttűz, 1957), *Triche-Coeur* (Csalfa szív, 1960), *Épitomé* (Zanza, 1962) és *Le ventre* (Csúcspont, 1964). Sok nyelvre fordították. Merészen kapcsolja az asszociációkat. A nyelvtani szabályoktól is nagyvonalúan eltekint, ha a zeneiség, a lóugrásos gondolatmenet, a pillanat költői szeszélye vagy a szavak varázserejű egymásutánja így kívánja. Elvont, mégis a jelenés erejével bíró meseország rajzolódik ki soraiban. Nagy képi erővel felvázolt geográfiája riasztó. Örökké visszatérő tárgyak — nehezen kibogozható allegóriák és szimbólumok — benne: a fák, a madár, a folyó, a csillagok, a Nap és a Hold. A költő nyelvezetének és fogalomhasználatának jellegzetes elvontságával megírt *Agonie* (Agonia) c. versében egy madár és egy karjait kereszt alakban kitérő csónakos párbeszédét olvaszuk. A fa és a madár a két leggyakoribb motívum lírájában: a fa talán az ember testét, a madár a lelkét jelképezi. Ugyanakkor a fa egyben az ismeretlen növekedés, a titkos eredet, az élet és a halál szimbóluma. Máskor vad, szexuális képhalmazzal döbönt meg, képeit nehezen fejthető ellenpárba állítja. Önmaga, szinte sztereotip módon, széldöntött, kiszáradt fa képében jelenik meg verseiben. Szerелеmről, lázongó kétségbeesésről vallanak versei. Ahogy összefoglalóan írja egyik költeményében: „testem, lelkem póre /történelmétől megfosztott emberként állok itt.” Szótárának minduntalan visszatérő szavai: Szenvedély, Halál, Vágy. Néhány verse úgy hat, mintha a szürrealista katalán festő, Salvatore DALI tájképeit skandálná. Kritikusként is tevékenykedik. *Anthologie des légendes africaines* (Afrikai mondák antológiája) c. gyűjteménye 1968-ban jelent meg.

A költők közül H. LOPES, a drámaírók közül G. MENGA nevét jegyezhetjük még fel.

A Közép-afrikai Köztársaság irodalma a hatvanas években szintén egyetlen erőteljes egyéniségre épül: Pierre BAMBOTÉ (1932—) közéleti lírikus: gyermekkora élményeit tudatosan gyarmatosításellenes éllel építi be poézisába. A felületen egy-egy költeménye még az afrikai proletariátus hangjával is érintkezik, főként L. ARAGON és szovjet költők hatására. Verseskötetei — *La poésie est dans l'histoire* (A költészet a történelemben lakozik, 1960), a LUMUMBA emlékének szentelt *Chant funèbre pour un héros d'Afrique* (Siratóének egy afrikai hősről, 1962) vagy a *Le dur avenir* (Nehéz jövő, 1966) — az afrikai líra balszárnányának termésébe illeszthetők. Formailag nem annyira a négritude, mint inkább a második világháború idejének francia költészete ihleti. Ifjúsági elbeszéléseket, drámát is írt. A Közép-afrikai Köztársaság literatúrájának másodhegedűse a drámaíró B. SIANGA.

Afrika déli részén, a Dél-afrikai Köztársaságban is, az afrikai irodalom főként az anyanyelvi közegben fejlődött ki, erősödik tovább. A Dél-afrikai Köztársaságban a politikus, ellenzéki irodalom — javarészt emigrációs termékek — majdnem kizárólag angol nyelvű; az anyanyelvű afrikai irodalom tartalmilag kasztrált, semlegességét szigorú állami ellenőrzés biztosítja. Az anyanyelven nagy számban írott művek azonban pusztán létükkel táplálják az afrikai szellemi önállóság örökmécsesét. Ez az anyanyelvű irodalom eunuch-irodalom, zömét ideológiailag befolyásolt művek teszik ki, mégis óhatatlanul betüremlik a folklór s a bantu aranykor formanyelve, s ennyiben autentikusan afrikai marad. Sommás elutasítása tehát a szervilizmus ürügyén, mint azt sokan teszik (többek közt J. JAHN is), kevésbé indokolt. Bizonyosra vehető, hogy talán már a századvégi irodalomtörténet-szemle nem kevés értéket fog kiadni a század második felének alkotásaiból. Ma e feltáró munka elvégzését nyelvi és egyéb nehézségek egyaránt gátolják.

Az elbeszélő próza angol nyelvű művelői realista igényűek. Társadalomábrázolásuk hiteles, dokumentum értékű. Az afrikai személyiség lenyűgözően nagy jellemekbe vagy kivételes sorsú figurákba vetítése helyett előszeretettel mintázzák meg a kisembert, az utca emberét. Nagyobb kaliberű hőseiket is mindig a hétköznapok sodrában veszik szemügyre. Nem akad közöttük író, akinek munkásságában ne a fajüldözés visszataszító ténye kapna kizárólagos vagy legalábbis meghatározó szerepet. A hazai cenzúra s a nyugati kiadóvállalatok érdektelensége folytán többségük csak a szocialista vagy a felszabadult afrikai országokban juthat nyomdafestékhez.

A legjelesebb ezen írók közül Alex LA GUMA (1925—). Volt tisztviselő, gyári munkás, hivatalsegéd, könyvelő, fényképész, újságíró. 1956-ban hazaárulási perbe fogják, s három esztendeig fogva tartják, ítélet nélkül. 1960-ban újra börtönbe kerül, majd háziőrizetben él. Igazi műfaja a regény. Az *A Walk in the Night* (Éji séta, 1962) igazi dél-afrikai Walpurgisnacht: az állásából elbocsátott Michael Adonis egyetlen éjszakai kóborlása csavargók, részegek, éhező munkanélküliek, utcányok és neurotikus rendőrök lidérces birodalmában. Adonis gyilkossággal végzi körsztáját e naturalista mélységből felmerített világban. Másik regénye, az *And a Threefold Cord* (És egy hármasonfatú kötél, 1964), a szentírásból kölcsönzött cím az „egységben az erő” gondolatát jelképezi — ugyanilyen nyomasztó légkörű nappalt varázsol elénk. A történet némiképp vontatott ritmusú, túlburjánzanak benne a deskriptív elemek. Az érzékletes tájleírás azonban itt palackba zárt üzenet: a szünet nélkül zuhogó eső függőnye mögül az apró részletek teljességével és konkrétságával bukkannak elő egy dehumanizált társadalmi rend

brutális erővonalai. A nyomasztó esőzés regényben minduntalan visszatérő motívuma félreérthetetlenül a társadalmi elnyomatás jelképévé sűrűsödik, nagy hangulatkeltő erővel — a politikai szándékú tájleírás dél-afrikai (s mellesleg a portugál gyarmatok írói által is gyakran alkalmazott) hagyományával összhangban:

„Észak-nyugaton fősorakoztak az esőcseppfejek, először a magasban süvöltő szél által sodort gyapotcsomószerű felhőrongyokban, később fénytelen felhők gomolyagában, végül magasra tornyosuló, lőrésekkel szagगतott oromzat alakjában, mint valami látóhatár hosszúságában húzóódó, ágyúkkal megrakott, durva kövű bástyafal, amely a nap fényét is takarja, úgy, hogy a szürke fátyol mögül csak sápatag foszforeszkálása tetszett át... Az ég szürke volt, és súlytól terhes, elzárta a napot, elszorvasztotta a napfényt, amelyből csak természetellenes, nedves villódzás maradt. Újra esni kezdett, viharos nekifutásokkal, rázúdult a zápor az egész világra, olykor apró szüneteket tartva, hogy aztán ismét kövér cseppekben, bőséggel ereszkedjék alá. Aztán fokozatosan meglelte egyéni ritmusát, könyörtelen és magabiztos ütemben zuhogott, és szürkén, szürkén.”³⁰

Vagy íme az illegális politikai munkás időjárásban tükröződő alakja:

„Az eső sziszegett, csapkodott a ház körül. Odakünn, kelet felől az ég még vértelen, sápatag fénnel világított, óvatosan, szürke köntösbe burkolódzva, mintha csak a reggel az esőcseppek őrszemei között titokban próbálna ideosonni.”

Esti pillanatfelvételéből így bukkan elő az afrikai nyomor s az előjogokat élvező fehérek gazdagságának ellentéte:

„A fényoszorók erőteljes fénye, amely átsuhan a sötétségben, nem érintette a viskók fényét, a paraffin-lámpák pislogását, vagy a lyukas edényben parázsló széndarabok derengését. A gazdag autófénysugarak elnéztek a rosszul táplált fénycsíkok csonkjai fölött, amelyek szabadulni igyekeztek a roskadozó házikókból, mint az ajtót kaparászó nyugtalan remény.”³¹

Az utcai tolvajnyelv betüremkedő szókincese valamelyest nehezíti az olvasást, bár hozzáad a couleur locale-hoz. A *The Stone Country* (Kőország, 1967) elbeszéléseinek gyűjteménye.

LA GUMA nyomasztó, komor, mosolytalan prózájának romantikus kiegészítői Richard Moore RIVE (1931—) elbeszélései. LA GUMA vádlón kitakarja sebeit, RIVE lírától fűtött vádiratot ír: hosszú monológokat. Sorai elevenek, liktetőek, melegen vérzenek. *African Songs* (Afrikai dalok, 1963) c. kötete címében is jelzi prózájának költői igényét. Kitűnő párbeszéd-technikája novelláról novellára más és más ritmusban pattog,

³⁰ Alex LA GUMA: *And a Threefold Cord*, Berlin, 1964, 17. és 19. old.

³¹ Alex LA GUMA: u. o. 87. old.

gördül. Tematikában is sokrétű, olykor kifejezetten szellemes keretbe fogja meséjét. A regényben kevéssé van otthon. Irodalomtudós is; kritikus és két prózai antológia szerkesztője: *Modern African Prose* (Modern afrikai próza, 1964), *Quartet: new voices from South Africa* (Quartet: új hangok Dél-Afrikából, 1963).

Ezekiel MPHAHLELE (1919—) hazájában végzi a tanítóképzőt, a pedagógusi pályát azonban hamarosan felcseréli az újságírással, majd az irodalommal. 1957 óta emigrációban él, Nigériában, majd Kenyában. Mindenütt tevékenyen bábáskodik az afrikai irodalom körül: novellista, kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő, organizátor. Elbeszélései több kötetben jelentek meg: *Man Must Live and Other Stories* (Az embernek élni kell és egyéb történetek, 1947), *The Living Dead and Other Stories* (Élő halottak és egyéb történetek, 1961), *In Corner B* (A „B” sarokban, 1967). Novellái személyes vallomások, minduntalan fiatalkori élményei tolnak elő belőlük, a nagyvárosi környezetben tengődő afrikaiak sorsa kél életre. *The African Image* (Az afrikai képmás, 1962) c. esszégyűjteménye a huszadik századi angolszász és afrikai irodalmat veti egybe, s az afrikai irodalom társadalmi helyzetét elemzi a Dél-afrikai Köztársaságban. Antológiákat is szerkesztett: *African Writing Today* (Mai afrikai írások, 1967), *Modern African Stories* (Modern afrikai novellák, 1964). Főképpen azonban önéletrajzával teszi emlékezetessé nevét: *Feketék utcája* (Down Second Avenue, 1959). Ebben a törzsi közösségben eltöltött napoktól kezdve vezet végig bennünket életútján, egy dél-afrikai metropolisz néger gettójának zsúfolt, szennyes utcáig. Húvörsre fogott stílusán akaratlanul is átizzik kálváriájának ezernyi emléke. A narráció objektív tónusát lírai betétek, reflexiók, gondolati kitérők lágyítják. Sajnálatos egy bántó szerkezeti cezúra: az önéletrajz Nigériában íródott második része kidolgozatlan, bántóan vázlatos.

E. MPHAHLELE mellett egy sor dél-afrikai író az önéletrajz műfaját használja fel médiumként a társadalmi tiltakozás kifejezésére. Inkább szerzője politikus énje, becsült humanizmusa, semmint szépirodalmi értékei miatt világszerte ismert közülük A. J. LUTHULI *Let My People Go*-ja (Bocsásd el népcmet, 1962). A novellistának is kitűző és humorérzékéről ismert B. MODISANE regényes formában vall önmagáról: *Blame Me on History* (Hibáztassatok a történetekért, 1964). N. JABAVU két autobiografikus írása egy-egy kisebb méretű impresszionista freskó, amely az érzelmek melegségével és a megjelenítés elevenségével hívja fel magára a figyelmet: *Drawn in Color* (Színes rajz, 1960) *The Ochre People* (Az Ochre nép, 1963); a törzsi életmód dokumentumai is. Ide tartoznék a szintén emigrációba kényszerült és drámaíróként is számon tartott A. HUTCHINSON *Road to Ghanája* (Út Ghanába, 1960), s D. T. MAGIDI vanda eredetiből fordított, de csak angol nyelven megjelent *Black Background* (Fekete háttér, 1964) c. szabályos autobiográfiája.

Az anyanyelvű próza pedi, xhosza és zulu nyelven gazdag.

A pedi nyelven dolgozó írók közül a hatvanas években jelentkező nemzedékből a regény műfajában S. P. N. MAKWALA, H. P. MAREDI, W. T. MATLALA, O. K. MATSEPE, R. B. L. MOLOISE, A. PHALANE, M. M. RAMMALA, U. N. SHAI-RAGOBOYA, C. P. SENYATSI említhető, a novella műfajában pedig I. P. KGATLE, M. J. S. MADIBA, P. MAMOGOBA, H. Z. MOTUKU és H. M. NKADIMENG.

A xhosza regény legjelesebb képviselői: P. T. MTUZE, D. S. PETANA, B. B. MAFUYA, G. B. MAKALIMA, a zulué S. V. H. MDLULI, S. S. SHABANGU, J. J. M. ZAMA. A hatvanas évek fiatal novellistái közül A. MADALA, D. M. JONGILANGA és a zuluból S. T. Z. KHWELA kíván elsősorban említést. A xhosza nyelvű P. M. NTLOKO az irodalomnak minden ágában termékeny. A xhosza L. K. SIWISA elbeszélőként és drámaíróként ismert. A zulu O. E. H. M. NXUMALO novellistaként és regényíróként egyaránt kivált a hatvanas években induló nemzedékből. A zulu próza legsokoldalúbb egyénisége ebben az időszakban mégis Cyril Lincoln Sibusiso NYEMBEZI (1919—), a natali egyetem tudós tanára. Szerelmi témájú regényei zömmel a hatvanas években jelentek meg. Szépirói munkásságánál maradandóbb kritikus, irodalomtörténeti tevékenysége. Két verses antológiát is szerkesztett a zulu nép- és műköltészet gazdag terméséből válogatva: *Imisebe yelanga* (Napkelte, 1959), *Izimphoma zomphefumulo ihlelwe* (1963).

Szoto nyelven két elbeszélő hallat magáról a hatvanas években: A. T. MABOEE és S. M. GUMA.

A venda nyelvű alkotók közül a korábról lírikusként ismert P. H. NENZHELELE elbeszélésekkel jelentkezik. Az új nemzedék prózaírói: E. S. MADIMA és W. D. MAKAMU.

A conga irodalomból a regényíró J. F. C. MKHOMBO és a novellista T. M. MASULUKE neve él az irodalmi köztudatban.

A csvana irodalom két új elbeszélője: D. P. S. MONYAISE és N. G. PHUTEAGAE.

H. D. NAMUHUJA ndonga, M. C. B. MULONGESA luvale, J. CHIFAMBA sona nyelven ír szépprózát.

LÍRA A DÉL-AFRIKAI KÖZTÁRSASÁGBAN

Az angol nyelvű líra kevés tehetséggel büszkélkedhet. Az emberi megálázottság témája annyira uralja e költészetet, hogy szinte már elfojtással fenyegeti. A költő gondolatai bénán e fölött köröznek. A tiltakozás parázsló-füstölgő szavai mellől legföljebb az emberbe vetett tiszta hit kifejezése száll föl Denis BRUTUS (1924—), J. J. R. JOLOBE vagy B. MODISANE soraiból.

.....

Fejünk felett függ a fasiszták
egyhangú tiltásainak tízparancsolata
s a végzetes bukás sompolyog felénk;
csizmarúgástól döng, kicsapódik az ajtó.
De valahogy túléljük
az ínséget, a fosztogatást, a veszteséget.

írja D. BRUTUS a *Versben*.

Magas a menny-ég
s csillaga messze.
Széles a nagyvilág
s lódul határa.
Mély az óceán,
ón alig méri.
S nagy, — te vagy, ember!

vallja J. J. R. JOLOBE a *Nagy vagy, ember!* c. versében (SZILY Ernő fordítása). Ezek az optimista felhangok azonban ritkák. Inkább a tehetetlen gyötrődés, az eszelős remény, a rezignált jajongás húrjain zeng e líra. Az országnyi koncentrációs táborból a szerelmi líra ábrándjaiba menekülnek, esetleg a száműzetés keserű kenyeréről vallanak, olykor öncélú formai játékokban keresnek oldódást. Vagy szabadjára eresztik önorvosló sikolyukat:

Irtózatos a magány,
az egyedüllét,
e csendes sikoltás,
magányos feljajdulás,
vijjogás egy álombéli sikátorban,
bánatos sikoly, mit senki sem hall

.....

(B. MODISANE: *Egyedül*)

E költészet a „fekete”, „bánat”, „honvágy”, „sóvárgás”, „sírni”, „üvölni” és más hasonló szavak monotonija. Az angol nyelvű líra tehát atomizálódott: tematikájában leszűkült, forgácsaira esett. Kötekké D. BRUTUS poézisa érett csupán: *Sirens, Knuckles, Boots* (Szirénák, ujjperecek, csizmák, 1963), *Letters to Martha and Other Poems* (Levelek Mártához és egyéb költemények, 1968).

Az anyanyelvű afrikai líra gazdagabb, de részben mert társadalmi semlegességre kényszerített, részben mert nyelvileg izolált, az országon belül és kívül kevésbé és szűkebb körben ismert, becsült.

Pedi nyelven a korábban dráma- és esszéíróként ismert E. K. K. MATLALA ezúttal verseskötettel ad életjelt magáról. A hatvanas években indul költői pályáján J. LEPHAKA és S. R. MACHAKA, valamint N. M. FELA, S. A. MAMADI, J. S. MOKGALONG, M. E. RAMAILA és M. M. SEHLO-DIMELA.

A xhosza költészet szűk esztendeit éli J. MAGONA és L. T. MANYASE versei jelentik a friss vért.

A zulu líra is stagnál. Az elbeszélőként számon tartott K. BHENGU ekkor kezd verselni. T. M. MASUKU és J. M. SIKAKANA az új lírikus nemzedék képviselői. M. V. BHENGU és M. A. BLOSE közös vállalkozása egy lírai antológia: *Inkondlo kaNobantu* (Versek Nobanturól, 1966).

Szoto nyelven három új lírikus tűnik fel ezekben az esztendőekben: Z. L. HOEBANE, S. S. SEBITLOANE és P. J. MOJAKI.

A venda nyelvű lírikusok közül D. M. NGWANA és R. R. MATSHILI jelentkezését jegyzi az irodalomtörténet.

A congában E. P. NDHAMI a novellából a versre vált. B. J. MASEBENZA az egyetlen új lírikus mellette.

P. K. KOPANE csvana gyermekversek szerzője.

ANYANYELVŰ DRÁMA A DÉL-AFRIKAI KÖZTÁRSASÁGBAN

A belső társadalmi helyzet nem tette lehetővé az afrikai színháztársaság kibontakozását. A nagyvárosok lakosságára támaszkodó angol nyelvű irodalomban ezért sorvadt el a dráma. Az anyanyelvű, didaktikus célzatú színművek szinte kizárólagosan iskolaszínpadokon kelnek életre. Egy részük olvasásra szánt könyvdráma.

Az egyetlen jeles angol nyelven dolgozó drámaíró, Lewis NKOSI (1935—), a legtöbb angol nyelvű tollforgatóhoz hasonlóan szintén száműzetésben él. Londonban írta meg az apartheid politikát célbavevő *The Rhythm of Violence* (Az erőszak ritmusa, 1964) c. háromfelvonásosát, amelyben a gyilkos politikai gúny s a gyengéd érzelmek harmonikusan megférnek egymással. A kitűnő párbeszédtechnikával megírt tragédia újratereget a zene, a tánc és a szövegmondás hagyományos afrikai egységét, folklórig visszanyúló formáját. Kritikusi munkássága, esszéi szintén ismertek.

Pedi nyelven N. C. PHATUDI történelmi tárgyú tragédiájával mutatkozik be. H. M. I. MAKE, M. M. MAKGALENG és M. S. MOGOBA színművei erkölcsi problémákat taglalnak.

A zulu nyelvű dráma művelői valahányan pályakezdők: A. J. BLOSE, B. J. DUBE, L. M. MBULAWA, D. MKHIZE, B. B. NDELU, E. ZONDI.

A xhosza irodalom egyetlen drámaírója A. MTINGANE, a szotóé B. K. TAOANA.

E. S. NETSHILEMA és U. M. RAMAITE vanda színműírók.
A congában B. MAGEZA, H. A. MANGWANE, B. K. M. MTOMBENI és
H. S. V. MUZWAYINE nevéhez fűződik a dráma.
A csvana nyelvű dráma két művelője: D. M. MODISE és J. M. NTSIME.

EGYÉB DÉL-AFRIKAI ORSZÁGOK IRODALMA

Az anyanyelvűség egyéb dél-afrikai országok irodalmában szintén döntő, mondhatni kizárólagos szerephez jut. A későbbi irodalmi kutatás a nyelvi nehézségek gátjain túljutva igaz értéket bányászhat majd elő. Sajrálatos, hogy e nemrégiben függetlenné vált országok általános gazdasági és kulturális állapota nem tette lehetővé az irodalmi élet kibontakozását; egyes írókra és egyes művekre szorítkozik, egyelőre ezekben testesül meg a literatúra.

Malawiban a hatvanas években a nyandzsa elbeszélők új nemzedéke jelentkezik rövid novellákkal, mesékkel: M. Y. MPINGANJIRA, A. D. MVULA, W. V. C. LWANDA, G. H. SHONGA, J. L. N. ZULU s a drámával is kísérletező C. C. J. CHIPINGA. Az angol nyelvű prózaírók közül a legjelentősebb David James RUBADIRI (1930—), aki Afrikában szerzett tanári oklevelet, egy ideig Angliában élt, majd hazája függetlenségekor a diplomáciai pályába is belekóstolt, mielőtt az irodalomtörténeti szempontból is nevezetes Makarere College tanára lett volna. Nevét elsősorban a *No Bride Price* (A menyasszony nem eladó) c. 1967-ben megjelent regényének köszönheti; ebben tragikus sorsú hőse, Lombe, egy ambiciózus fiatal köztisztviselő köré sűríti egy korrupciós rendszer összeomlásának gyorsuló ütemű társadalmi és politikai folyamatát. RUBADIRI *Come to Tea* (Várom teára) c. színművében is erősen társadalmi érdeklődésű írónak mutatkozik. A. KACHINGWE *No Easy Task* (Nem könnyű feladat, 1966) nélküli RUBADIRI stíluserényeit. Gyengék a dialógusok, esetleges a regény szerkezete, felületes a jellemábrázolás, indokolatlanul megbomlik a cselekmény időegysége, s érdektelen szexuális kitérők terhelik a narratívumot. L. KAYIRA és A. P. M. SIWUNDLA angol nyelvű önéletrajzok szerzői.

Zambiában főként a bamba próza indult fejlődésnek. Az új novellisták közül A. R. CHIBAMBA, M. K. CHIFWAILA, W. B. CHILANGWA, U. C. CHISHIMBA, R. P. CHITUPA, D. C. MUSATWE, P. M. B. MUSHINDO, W. R. MWONDELA egy-egy elbeszélése azonban nem ad elegendő támpontot a próza erővonalainak felrajzolásához. J. MUSAPU, S. MPHASI a bamba líra, I. B. NKONDE a dráma képviselője a hatvanas években. Lozi nyelven szintén az elbeszélés műfaja az uralkodó. S. S. CHIMUKA, K. MUSHASHU és M. LUBASI történelmi és folklórtémákat dolgoznak föl. F. M. MULIKITA lozi író a hatvanas években angol nyelvű művekkel is jelentkezik.

A tonga irodalmat E. H. K. MUDENDA egy színműve, a tumbukáét L. K. H. GOMA egy elbeszélése jelenti. Az ismert politikus, K. D. KAUNDA angol nyelven adta ki önéletrajzát: *Zambia Shall Be Free* (Zambia szabad lesz!, 1962).

Lesothóban a megjelent szoto nyelvű művek műfaji változatossága ragad meg. P. M. MOHOME és A. B. T. THOHLANE a hatvanas évek új lírikusai. A korábbi drámaíróként ismert N. M. KHAKETLA is verseskönyvekkel jelentkezik ekkor. A fiatal drámaírók közül J. D. KOOTE, J. S. NTSABA és J. S. TSEPHE kíván elsősorban említést. A régi elbeszélők közül M. L. MALE és S. MATLOSA a hatvanas években színművekkel mutatkoznak be. A széppróza új nemzedékét J. T. KHALALA, S. P. LEKEBA és B. MALEFANE vezeti. Lírikusként és prózai elbeszélőként egyaránt ismert és termékeny szerző: E. R. DOLAMO, valamint E. A. S. LESORO. Az irodalom sokféle műfajában dolgozik és alkot V. S. MANAKA, J. J. MOILOA, S. D. R. SUTU-MTHIMKULU és J. K. THAKHISI. E formai gazdagság azonban nem jelent egyben tartalmi gazdagságot, bátor társadalmi mondanivaló szabad kifejtésének lehetőségét; a lesothói író-társadalom szinte kivétel nélkül a Dél-afrikai Köztársaság kiadóinál talál fórumra, s ebben az országban lel közönségre is. Ez kényszerű igazodást jelent az alkotás Dél-afrikai Köztársaságban emelt korlátaihoz.

Ez áll a botswanai tollforgatókra is. Cswana nyelven a líra jutott túlsúlyra. A költők új sorát M. S. KITCHIN, N. H. KITCHIN, J. M. LEKGETHO és G. C. MOTHLESEDI nyitja. A drámaíró L. D. RADITLADI is verseskötettel ad életjelt magáról a hatvanas években. S. A. MOROKE a kor legtermékenyebb íróművésze, főként a lírában és a drámában van otthon; történelmi tárgyú feldolgozásai a mai csvana irodalom valószínűleg legszínvonalasabb művei. D. P. MOLOTO a regényt műveli. S. M. GABATSHWANE *Tshekedi Khama of Bechuanaland* (A becsuánaföldi Tshekedi Khama) c., ismert politikusról írott életrajza (1961) stílusa érettségét tekintve is ritka kincse a botswanai irodalomnak; egyébként az egyetlen angol nyelvű irodalmi alkotás a hatvanas években.

A KENYAI IRODALOM

Kenya az angol nyelvű irodalom központja Kelet-Afrikában. Paradox jelenség ez már csak azért is, mert a gyarmati uralom megnyilvánulásai elleni küzdelem, a hazafias érzés, az asszimilációs politikával való szembenállás itt érte el dagályát Afrika keleti partvidékén, torkollott fegyveres felkelésbe.

A kenyai irodalom vezéralakja James NGUGI (1938—), aki sok más író-társához hasonlóan Kelet-Afrika William Ponty-jában, a Maka-

rere College-ban nevelkedett, később ott lett tanár. Első regénye, a *Black Messiah* (Fekete Messiás) elnyerte a Kelet-afrikai Irodalmi Társaság nagydíját. A *Búcsu az éjtől* (Weep Not, Child, 1964) a dakari néger világfesztivál irodalmi nagydíját kapta, s NGUGINAK egyszeriben nemzetközi hírnevet szerzett. Ebben a lírai finomságú regényben csillantak föl először kivételes stílusereinei: a szemléletnek a stílus keménységével párosuló gyengédsége, a részletek iránti érzék, amelyet biztos szerkezet fegyelmez, megfigyelésekkel hitelesített lélekrajz, amely csak a fehér figurák esetében sematikus, elnagyolt. Tömör, céltudatos mondatfűzése meghatározó, s egyben elgondolkoztató; a líra és az epika, az érzelem és a gondolatiság elemei kiegyensúlyozottan érvényesülnek prózájában. A regény a felnőtté érés folyamatát ábrázolja a mau-mau felkelés hátterével. A *The River Between* (Köztük a folyó, 1965) mérséklettel, önfelegyelemmel, írói intelligenciával ábrázolja egy fiatal kikujú tragikus sorsát, aki a kereszténységhez pártoló s az azt elutasító, hagyományokhoz hű ellentáborokat sikertelenül próbálja összebékíteni a hazafias egység álmával: szellemi hídja megrokskad, s az ellentétes társadalmi szemléletek kösziklává merevült, egymással farkasszemet néző fanatizmus teremtette szakadék mélyébe zuhan. Sikerral tolmácsolja urbánus angol nyelven az afrikai hagyományok és tájélmény világát, élményanyagát, anélkül, hogy stílusban földadná az angolétól eltérő afrikai társadalmi magatartás értékskáláját. Szerelmi jelenetei viszont már-már pornográfiává torzulnak. Újabb regényét, az *A Grain of Wheat* (Búzaszem, 1967) szintén eleven társadalmi érdeklődés és kimunkált, felismerhetően egyéni stílusa jellemzi. Az egyéni problémák e regényében fonódnak össze a legszerveesebben társadalmi kérdésekkel. Ezért a korábbi művekben is végigvonuló „messiási” motívumok, hőseinek romantikus elkötelezettsége, itt már semmiképpen sem mesterkél, és ezzel együtt hősfelfogása is határozottabbá vált. *The Black Hermit* (A fekete remete) c. színművének előadása az Ugandai Nemzeti Színházban az első afrikai bemutató volt.

Kelet-Afrikában a British Council által terjesztett angol egyfelvonásosok szolgálnak mintául. A mai kenyai dráma sem a modern európai és a hagyományos afrikai dráma ötvözete; az angol dráma formanyelvét veszi át, külföldi minták másolása. A népi dráma más országokban értékesített örökségét egyelőre nem hasznosítják. Kevés kenyai dráma jelenik meg nyomtatásban. Rebecca NJAU (1932—) egyfelvonásosai közül a *The Scar* (A forradás, 1963) és a *Too Late* (Már késő) említhető. Prózaíróként szintén ismert. J. KARIARA *The Plan of Green Beense* (Zöldbab) SYNGE hatását mutatja, jelképes darab, amelyben a zöldbab mitológikus növény, s valószínűleg a kikujuk földjét jelenti.

Az elbeszélők közül C. WACIUMA és K. ASALACHE népies hangvétellel, folklórelemek felhasználásával kölcsönöznek nemzeti jelleget angol

nyelvű prózájuknak. A politikusként ismert J. M. KARIUKI *Mau Mau Detainee* (Mau-mau fogoly, 1963) c. önéletrajzi vallomása áll színvonalban a legközelebb J. NGUGI írásművészetéhez. Ebben a műfajban alkotott R. J. M. GATHERU, A. O. ODINGA és szuahéli nyelven T. TIPPÚ. Jelentősebb író Grace Emily Akinyi OGOT (1930—), akinek regényei — *The Promised Land* (Az ígéret földje, 1966), *Black to His Inheritance* (Vissza az Ő örökségéhez, 1965), *Ward 9* (A 9-es kórterem, 1966) — az intuitív női próza jellegzetes megnyilvánulásai: önelemzések, tépelődés, romantikusan hajlított cselekmény, lágyan körvonalazott figurák, elsősorban emóciókban gazdag élményvilág színezi. A ODAGA ifjúsági elbeszélések szerzője. A költőként is ismert J. S. MBITI *Akamba Stories* (Akamba történetek, 1966) c. gyűjteménye olvasott antológia.

A líra csak nyomokban létezik: J. KARIUKI, J. S. MBITI versei inkább csak hiányát érzékeltetik.

EGYÉB KELET-AFRIKAI ORSZÁGOK IRODALMA

Uganda meglehetősen atomizált képet mutat a hatvanas években. A legjelentősebb novellistája, B. KIMENYE ma Kenyában él. Kötetei: *The Smugglers* (Csempészek, 1966), *Kalasanda* (1965) és a *Kalasanda Revisited* (Újra Kalasandában, 1966) Londonban jelentek meg. Rajta kívül csak T. OKEC dolgozik még angol nyelven. BINSANGAWANO, J. N. MBOE, L. T. RUBONGOYA ganda, T. B. BAZARRABUSA pedig nyoro-toro nyelven írt elbeszéléseket. L. WALUSIMBI ganda lírikus. Az ötvenes évekből prózaíróként ismert E. K. N. KANERE ganda, J. O. P. OKOT akoli nyelven versel. A dráma nyelve angol. E. C. N. KIRONDE *Kintuja* a teremtés mítoszát jeleníti meg. E. NAMUKWAYE történelmi tárgyú darabja, a *Keeping Up With the Mukasas* (Lépéstartás a mukasákkal) az 1963. évi ugandai drámafesztivál kiemelkedő sikere volt.

Tanzániában javarészt az East African Literature Bureau (*Kelet-afrikai Irodalmi Hivatal*) támogatásával él tovább a szuahéli nyelvű irodalom. S. ROBERT halála azonban kitöltetlen űrt hagyott maga után. Ma nincs igazi vezéralakja a szuahéli irodalomnak. A költészetben a hagyományos formák uralkodnak, a nemzedékek által kikristályosított stílus. Ebben versel K. H. A. A. SNOWWHITE és H. ABDALLAH, valamint az elbeszélőként szintén ismert M. E. MNYAMPALA. Ez utóbbi *Kisa cha mrina asali na wenzake wawili* (Egy mézgyűjtőnek és két barátjának kalandjai, 1961) c. elbeszélése és MUHAMMED SAID ABDULLA zanzibári író *Mzimu wa watu wa kale* (Az ősök szellemének otthona, 1960) c. története talán a korszak szuahéli prózájának két leghibátlanabb gyöngyszeme. G. NGUGI és E. HUSSEIN szóvirágos drámái szerelmi kalandokról szólnak.

Madagaszkáron a malgas líra nagy korszaka után az apály jelenségei mutatkoznak. A hatvanas évek legtermékenyebb költői még az ötvenes években kerültek a hír szárnyára: J. RABEMANANJARA, P. RAKOTONIRINA, F. RANAIVO. Az új malgas költő- és írónemzedék a politikai függetlenség sajátos légkörében még nem találta meg a hangját.

4. IRODALOM A GYARMATI FÜGGŐSÉGBEN TARTOTT TERÜLETEKEN

A PORTUGÁL GYARMATOK IRODALMA

Bár Afrika déli részén Portugália a területét sokszorososan meghaladó birtokait még mindig a klasszikus gyarmatosítás jármájában tartja, az ötvenes és a hatvanas évek fordulója — amikor sok gyarmat átjutott a politikai függetlenség küszöbén — mégis cezurát jelent Angola, Mozambik és más portugál fennhatóság alatti területek népeinek életében. 1961-ben kitör a fegyveres szabadságharc Angolában, portugál Guineában s valamivel később Mozambikban. Az esemény vízvázalstóként hat e gyarmatok javarészt portugál nyelven megszólaló irodalmára. Az asszimiláció vagy a dacos ellenállás — amely a négritude csoportjánál mindinkább csupán elméleti alternatívaként merült fel — a portugál gyarmatok írói és költői számára parancsoló kényszerrel vetették fel a választást.

Angolai írástudók állnak a politikai és irodalmi fejlődés gyújtópontjában. A társadalmi légkör hevülete elsősorban a lírának kedvez; a rendőri uralom rácsai közé szorítottság állapotában az irodalomnak ez az ága lélegzik a legszabadabban, műfaji hajlékonysága folytán.

Az angolai irodalom vezéralakja Antonio Agostinho NETO (1922 —), orvosból lett politikus, politikusból lett költő, a felszabadítási harc egyik vezetője. 1955-ben börtönbüntetésre ítélik politikai tevékenységéért; kiszabadulása után ismét lesújt rá a zsarnokság: 1960-ban családjával együtt Zöld-fokra deportálják, ahonnan 1962-ben megszökik. Versei illegálisan, kéziratban terjednek és antológiákban kapnak fórumot. Egyetlen verseskötete jelent meg csupán, 1961-ben: *Colectanea de poemas* (Összegyűjtött versek), amely mondanivalója bátor hangjával és formai esiszoltságával egyaránt lenyűgöző. Lírai vallomása hit osztálya történelmi küldetésében:

.....
Nem várok többé —
Most már engem várnak.
Mert mi vagyunk a remény

.....

Mi, az erdő meztelen köykci,
rongylabdát rugdosó tanulatlan suhancok,
mi, akik a napégette mezőn ugrálunk,
s éhbérért fonyvad el életünk a kávéföldeken,

mi, aiktól tiszteletet követel a fehér
és rettegő alázatot a gazdag.

.....

(Búcsú)

A harcos politikai költészet vonalába tartozik Antonio JACINTO (1932—) poézisa, akit 1961-ben 14 évi börtönbüntetéssel sújtanak. Összegyűjtött versei szintén 1961-ben jelentek meg. Ide sorolható Costa ANDRADE (1936—), aki 1961-ben külföldre menekül. *Terra de acácias rubras* (Akácok földje, 1961) és *Tempo angolano em Italia* (Angoliai ritmusok Itáliában, 1963) c. verseskötetei az elkötelezett angoliai líra jelentős eseményei. Szintén emigrációban él az angolai irodalom poeta doctusa, Mario Pinto de ANDREDE (1928—). Verseinél ismertebbek iro-
lomtörténeti és kritikai esszéi, antológiái. *Letteratura negra* (Néger irodalom, 1961) c. kétkötetes, Rómában megjelent válogatása az afrikai irodalom ötvenes években kitárulkozó panorámájának egyik legsikerültebb metszetét adja versben és prózában. Viriato da CRUZ (1928—) a felszabadító mozgalom kimagasló személyisége, költőként is a frontvonalban küzd. Szintén emigrációban él. Verseinek gyűjteményét 1961-ben adták ki.

A. CARDOSO, A. DASCALOS, M. LIMA, A. SANTOS és L. VIEIRA a hatvanas évek első felének visszafogottabb hangú lírikusai.

Geraldo Bessa VICTOR (1917—) a hatvanas évekre az angolai irodalom konzervatív szárnyának vezérévé nő. Őt kötetek közül a legjelentősebbek: *Au som das marimbas* (A marimbák hangjára, 1943), *Cubata abandonada* (Elhagyott ház, 1958), *Mucanda* (Üzenet, 1964). Novellistaként és esszéíróként egyaránt ismertté tette nevét. Egész művészete a négritude jobbszárnyához kapcsolódik. Ihletője a portugál táj, az érett, munkás föld, Angola illatai és színei, egyfajta bizonytalan elkíváncozás a portugál valóságból, amelyben különben jól megveti lábát, partalan humanizmusban feloldódó tiltakozás az Afrikát ért szenvedések miatt. Üzenete azonban leszerelő: a fehér telepések jólétét az afrikai parasztok boldogító egyszerűségével veti össze:

Nem féltékenykedem a fehérekre;
nem féltékenykedem senkire sem;
— csupán élni szeretnék, élni
békességben és jóleső nyugalomban.

.....

(Naiv néger dal)

Megbocsátó senghori gesztussal kínálja jobbát az angolai szabadságharcot vérbe tipró gyarmatosítóknak:

Emberek! szerte e föld kerekén, jól figyeljetek,
egész szívetekkel
üzenetemre, amelyet néktek hozok:
Afrikából jöttem, nem ismerem
a faj s a bórszín problémáit
csak a Szeretet
egyetemes nyelvét.

(Üzenet Európának, s a világnak)

VICTOR poézisával és munkásságával állíthatók párhuzamba Mario Antonio Fernandes de OLIVEIRA (1934—) versei és szépprózája. Számos verseskötete jelent meg: *Poesias* (Költemények, 1956), *Amor* (1960), *Poemas et canto miudo* (Versek és pajkos dalok, 1960), *Chingwofo* (1962). Intim hangú lírájában a lélek belső tájaira vonul vissza, tépelődő reflexiók védőfüggönyével sáncolja el magát a világtól, a véres kérdőjelként meredő társadalmi problémáktól. Elbeszéléseket, regényt is írt.

H. L. GUERRA, R. de ANDRADE s főképpen L. VIEIRA a novellairodalom jelei.

Mozambikban Marcelino Dos SANTOS (1929—) köré csoportosul az írástudók legjava. Párizsban szociológiát hallgatott, békés polgári mesterségét azonban felcsiszolta a forradalmi gyakorlatlallal. Amikor menekülnie kell, nem valamelyik európai országot, hanem Tanzániát választja, hogy közelebb legyen a csatamezőhöz. Harcos közéleti líra az övé. Számos illegálisan is terjesztett versesfüzete mellett egy Moszkvában kiadott gyűjteménye, amely címként nevét viseli (Marcelino Dos Santos, 1962), ad tartalmas, bár valamelyest egyoldalú válogatást műveiből. Az ő hangjára tercel A. GUEBUZA, J. REBELO, S. VIEIRA poézisa.

A. FREIRE, J. CRAVEIRINHA és V. de LEMOS költészetén a négritude stílusjegyei virágnak. José CRAVEIRINHA (1926—) 1965-ben súlyos börtönbüntetést kap politikai tevékenységéért, Virgilio de LEMOS (1929—) pedig a második világháború vége óta él külföldön. Mozambik lendülettel kibontakozó irodalmát a hatvanas években a börtönök, a külföldi emigráció vagy a partizánharc nyeli el.

Louis Bernardo HONWANA (1942—) a mozambiki próza legjelesebb képviselője. Elbeszélései több kötetben jelentek meg: *The Papa, the Snake and I* (A papa, a kígyó és jómagam, 1964), *Nos matamos o Cao-Tinhoso* (Elpusztítottuk a rühes kutyákat, 1964).

Zöld-fok szigetén K. SAMBARA kreol műdalai nyelvileg is rebelliót jelentenek a hagyományosan portugál nyelvű afrikai lírában. Az elkötelezett, harcos politikai líra számos kiváló poétája Zöld-fokról származik. Onémiso SILVEIRA (1935—) még a *Claridade* körből indult. Fizikai munkás volt, majd lektor Angliában. Később Kínába emigrált. *Hora grande* (Ütött az óra, 1962) és *Toda a gente fala: Sim senhor* (Mindenki ezt mond-

ja: igen, uram, 1961) címmel adta ki versesköteteit. Irodalomtörténeti tárgyú esszéket is írt. Az elbeszélőként szintén ismert Ovidio de Sousa MARTINS (1928—) és M. FONSECA még a zöld-foki líra balszárnyának képviselője.

T. ANAHORY és N. MIRANDA a hatvanas években jelentkező fiatal nemzedék színes egyéniségei. Poézisük a négritude jegyében indul.

B. LOPES terjedelmes antológiája: *Antologia de ficcao caboverdiana contemporanea* (A kortársi zöld-foki széppróza antológiája, 1960) egy azóta megtört föllendülés tükre.

A RHODESIAI IRODALOM

Rhodesiában éppúgy, mint a Dél-afrikai Köztársaságban, az afrikai irodalmat szigorú cenzúra lúgozza ki. A megjelent művek zöme dél-afrikai kiadóknál, illetve missziós nyomdáknál lát napvilágot. Az engedélyezett témák: szerelem, családi bonyodalmak, didaktikus kicsengésű kalandok.

A sona nyelvű elbeszélők közül P. CHAKAIPA regényei és P. CHIDYAU-SIKU elbeszélései értek be leginkább. K. S. BEPSWA, L. W. CHAPARADZA és X. S. MARIMAZHIRA egy-egy szépprózai művének értékét a folytatás adhatná meg.

A. MZILETHI, L. NDONDO és N. S. SIGOGO ndebele nyelven írják történeteiket.

Rhodesia egyetlen ismert angol nyelven dolgozó afrikai írója S. SAMKANGE, önéletrajzi írással, őszintén jelentkezett Londonban: *On Trial for My Country* (Perbe fogtak a hazámért, 1966).

VI. FÜGGELÉK

VÁLOGATOTT SZAKIRODALMI BIBLIOGRÁFIA

A fekete-afrikai irodalmakra vonatkozó szakirodalmi bibliográfia a folyóiratokban megjelent tanulmányokat, jelentősebb cikkeket is beleértve, mintegy kétezer tételt ölel fel. Az alábbi válogatás a fontosabb monografikus feldolgozásokat tartalmazza, valamint a tanulmányköteteket és az egyes antológiák értékes, alapos bevezető tanulmányait. Helyet kapott benne néhány olyan nem irodalomtudományi jellegű alkotás is, amely jelentős segítséget nyújt az afrikai irodalom problémáinak, helyzetének megértéséhez.

ABEDI, A.: *Sheria za kutunga mashairi na diwani ya Amri*, Dar-es-Salaam, Eagle Press, 1954, p. V, 148

ABRAHAM, W. M.: *The Mind of Africa*, London, Weidefield and Nicolson, 1962

ABRASH, B.: *Black African Literature in English since 1952 — works and criticism, a bibliography*. New York, 1967, p. XIV, 92

Actes du colloque sur la littérature africaine d'expression française, Dakar, Université de Dakar, 1965, p. 276

AMOSU, M.: *A Preliminary Bibliography of Creative African Writing in the European Languages*, Ibadan, Institute of African Studies, 1964

ANDRADE, M. P. de: *Cultura negro-africana e assimilacao*, az Antologia da poesia negra de expressao portuguesa c. antológia bevezetője. Paris, P. J. Oswald, 1958, p. XV

ANOZIE, M. S. O.: *La sociologie du roman africain*, Paris, Aubier, 1970, p. 268

ARAUJO, N.: *A Study of Cape Verdean Literature*, Chestnut Hill, Mass., USA, Boston College, 1966, p. X, 225

ARCO, A.: *Estudio sobre Juan Latino*, Boletin Arqueologico de Tarragona, Lisboa, 1901/III, IV, V, VI.

ASTRINSKY, A.: *South African Novels — a bibliography, 1930—1960*. Cape Town, University of Cape Town, 1965

BABALOLA, A.: *The Content and Form of Yoruba Ijálá*, Oxford, Oxford University Press, 1966

BECLARD, J.: *La poésie noire de langue française et l'évolution de la littérature africaine*, Bruxelles, L'institut universitaire des territoires d'outre-mer, 1953 (kézirat)

Introduction to African Literature — a Black Orpheus anthology of critical writings. Ed. by BEIER, U., London, Longmans, 1967, p. X, 272

Négritude: Essays and Studies, ed. by A. H. BERRIAN, R. A. LONG. Hampton, Hampton Institute Press, 1967, p. XIII, 117

BISCHOFBERGER, O.: *Tradition und Wandel aus der Sicht der Romanschriftsteller Kameruns und Nigérias*, Schönek-Beckenried, Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft, 1969, p. VIII, 235

BOL, V. P. — ALLARY, J.: *Littérature et poètes noirs*, Léopoldville, Bibliothèque de l'Étoile, 1964, p. 79

BOUDRY, R.: *Jean-Joseph Rabéarivelo et la mort*, Paris, p. 84

BRENCH, A. C.: *The Novelists' Inheritance in French Africa*, London, Oxford University Press, 1967, p. IV, 146

BRESZKINA, F. M., VAVILOV, B. H., POTYEHINA, G. I.: *Literatura sztran Afriki*, Moskva, Nauka, 1966, p. II, 278

CAMERON, J. M.: *Pan Africanism and Négritude* — a bibliography. Ibadan, Institute of African Studies, University of Ibadan, 1964

CLARKE, K. W.: *A Motif-Index of the Folk Tales from Culture Area V, West Africa*, Indiana University, USA, 1957 (kézirat)

COLIN, R.: *Littérature africaine d'hier et de demain*. Paris, ADEC, 1965, p. 190

COOK, M.: *Five French Negro Authors*, Washington, Associated Publishers, 1943

DE SCHUTTER-BOUCOUEYE, E.: *Négritude et poètes noirs*, Université de Bruxelles, 1959 (kézirat)

DE SCHUTTER-BOUCOUEYE, E.: *Jacques Rabemamanjara*. Paris, Seghers, 1964, p. 188

African Heritage, selected, and ed. by DRACHLER, J. Intimate views of Black Africans from life, love, literature. New York, Crower-Collier, 1963, p. 286

ERVEDOSA, C.: *A literatura angolana: resenha historia*, Lisboa, Casa dos Estudantes do Império, 1963, p. 70

FANOUDH-SIEFER, L.: *Le Mythe du nègre et de l'Afrique noire dans la littérature française 1800—1939*. Paris, Librairie C. Klincksieck, 1968

FONLON, B.: *La poésie et le reveil de l'homme noir*, National University of Ireland, 1961 (kézirat)

FOUDA, B. — JULLIOT, H. de — LAGRAVE, R.: *Littérature camerounaise*, 1961

FOUDA, B.: *De la littérature orale négro-africaine*, Dakar, 1966, p. 31 (sokszorosított)

GLEASON, J. I.: *This Africa*; novels by West Africans in English and French. Evanston, Northwestern University Press, 1965, p. XIX, 186

GORE, J. L.: *African Literature and the Universities*, 1965

GRÉGOIRE, H.: *De la littérature des Nègres*, Paris, 1808

GRUNEBaum, G. E. von: *French African Literature*; some cultural implications. Hague, Mouton et Cie, 1964, p. 42

GUIBERT, A.: *Léopold Sédar Senghor, l'homme et l'oeuvre*. Paris, Seghers, 1962, p. 175

GUILLEMANT, M.: *Situation de la poésie nègre de la langue française en 1950*. École Nationale de la France d'Outre-Mer, 1950 (kézirat)

GUMA, S. M.: *The Forms, Contents, Techniques of Traditional Literature in Southern Sotho*, University of South Africa, 1964

HERSKOVITS, M. J.: *Dahomean Narrative*, Evanston, Northwestern University Press, 1958

HERTLEIN, S.: *Christentum und Mission im Urteil der neofrikanischer Prosa-literatur*, Münsterschwarzach, Vier-Thürme-Verl, 1962, p. XXIII, 216

HYMANS, J. L.: *L'élaboration de la pensée de Léopold Sédar Senghor*, esquisse d'un itinéraire intellectuel. Paris, la Sorbonne, 1964, p. 31 (kézirat)

IVASEVA, V. V.: *Literatura sztran zapadnoj Afriki*, Moskva, 1967, p. 258

JABAVU, D. D. T.: *The Influence of English on Bantu Literature*, Lovedale, Lovedale Press, 1948, p. 26

JABAVU, D. D. T.: *The Bantu Literature*, Lovedale, Lovedale Press, 1921, p. 27

JADOT, J. M.: *Les écrivains africains du Congo belge et du Rwanda—Urundi*; une histoire, un bilan, des problèmes. Bruxelles, Académie Royale des Sciences Coloniales, 1959, p. 167

JAHN, J.: *Muntu*, Düsseldorf, Eugene Diederichs Verlag, 1958, p. 267

JAHN, J.: *A Bibliography of Neo-African Literature* — from Africa, America and the Carribean, London, Deutsch, 1965, p. XXXVI, 1—129

JAHN, J.: *Geschichte der neofrikanischer Literatur*; eine Einführung. Düsseldorf—Köln, Diederichs Verlag, 1966, p. 285

JORDAN, A. C.: *Towards an African Literature*, in *Africa South*, 1957—1959
JULY, R. W.: *The Origins of Modern African Thought*; its development in West Africa during the nineteenth and twentieth centuries. London, Faber and Faber, 1967, p. 512

KAGAME, A.: *Bref aperçu sur la poésie dynastique du Rwanda*. Bruxelles, Éditions Universitaires, 1950, p. 30

KESTELOOT, L.: *Les écrivains noirs de la langue française*; naissance d'une littérature. Bruxelles, Institut de Sociologie de l'Université Libre, 1963, p. 340

KLIPPLE, M. A.: *African Folktales with Foreign Analogies, I—II*, Indiana University, USA, 1938 (kézirat)

Essays on African Culture, ed. by KOROSTOVTSSEV, M. A.: Moskva, Nauka, 1966, p. 203

African Literature in Rhodesia, ed. by KROG, E. W. Gwelo, Mambo Press, 1966, p. 236

KUNENE, R.: *An Analytical Survey of Zulu Poetry both Traditional and Modern*, University of Natal, (kézirat)

KUNENE, D. P.: *The Work of Thomas Mofolo*; summaries and critique. Los Angeles, University of California, African Studies Center, 1967, p. 28

LAMBERT, P.: *Léopold Sédar Senghor, poète de l'Unité*, Université Lovanium, Léopoldville, 1960 (kézirat)

LAURENCE, M.: *Long Drums and Cannons*; Nigerian novelists and dramatists 1952—1966. London, Macmillan, 1968, p. 209

Les plus beaux écrits de l'Union Française et du Maghreb, Paris, La Colombe, 1948.

LEUSSE, H.: *Léopold Sedar Senghor, l'africain*, Paris, Hatier, 1967, p. 253
The Commonwealth Pen, ed. by MACLEOD, A. L. Ithaca, New York, USA, Cornell University Press. VIGNE, R.: South Africa, p. 78—100, SENNAN, K. E.: West Africa, p. 167—185.

MARKOVITZ, I. L.: *The Political Philosophy of Leopold Senghor — the Changing Functions of Négritude as Ideology 1933—1966*, Queens College, University of New York City, p. 55 (kézirat)

MACNEIVE, K.: *African Theater Bibliography*, Kansas, Texas, USA, 1966, p. 11 (kézirat)

MEINHOF, C.: *Die Dichtung der Afrikaner*, Berlin, 1911

MELONE, T.: *De la négritude dans la littérature négro-africaine*, Paris, Présence Africaine, 1962, p. 141

MERCIER, R.: *L'Afrique Noire dans la littérature française, les premières images (XVII. et XVIII. siècles)*

MEZU, O.: *L. S. Senghor et la défense et l'illustration de la civilisation noire*. Paris, Didier, 1968, p. 229

MILLIER, C. H. — SERGEANT, H.: *A Critical Survey of South African Poetry in English*, Cape Town, Balkema, 1957

MOORE, G.: *Seven African Writers*, London, Oxford University Press, 1962, p. XX, 108

MOORE, G.: Introduction to *Modern Poetry from Africa*, an anthology, Harmondsworth, Penguin Books, 1963, p. 13—23.

African Literature and the Universities, ed. by MOORE, G. Ibadan, Ibadan University Press, 1965, p. IV, 148

MPHAHLELE, E.: *The African Image*, London, Faber and Faber, 1962, p. 240

N'DIAYE, S.: *L'image dans la poésie de L. S. Senghor, expression de l'âme africaine*, Université de Dakar, 1960 (kézirat)

NICOL, D.: *Africa*, London, Longmans, 1964

NKETIA, J. H.: *The Funeral Dirges of the Akan People*, Accra, University College, 1955

- NKETIA, J. H.: *Drumming in Akan Communities of Ghana*, London, 1964
- NKETIA, J. H.: *Ghana — Music, Dance and Drama; a review of the performing arts in Ghana*. Legon, Institute of African Studies, 1965, p. 50
- NKOSI, L.: *Home and Exile*, London, Longmans and Green, 1965, p. 136
- NYEMBEZI, C. L. S.: *A Review of Zulu Literature*, Pietermaritzburg, University of Natal Press, 1961, p. 10
- OCETE, A. M.: *El negro Juan Latino*, Granada, 1925
- PAGEARD, R.: *Littérature négro-africaine*, Paris, Le livre africain, 1966
- PASALINI, P.: *Introduzione, Letteratura negra*, Roma, 1961, p. XXXIV
- PAULHAN, J.: *Les Hain-Tenys*, Paris, Gallimard, 1938
- PIQUION, R.: *Négritude, Port-au-Prince*, 1961
- POTYEHINA, G. I.: *Očerki szovremennoj literaturi zapadnoj Afriki*. Moskva, Nauka, 1968, p. 211
- Proceedings of the First International Conference of Negro Artists and Writers*, Paris, Présence Africaine No. XVIII—XIX, 1956
- Second Congress of Negro Writers and Artists*, Paris, Présence Africaine No. XXIV—XXV, 1959
- Commonwealth Literature*, ed. by PRESS, J. London, 1965
- The Proceedings of the First International Congress of Africanists*, Accra, 1962
- QUILLATEAU, C.: *Bernard Binlin Dadié*, Paris, Présence Africaine, 1967, p. 173
- RAMSARAN, J. A.: *New Approaches to African Literature*, Ibadan, Ibadan University Press, 1965, p. 177
- RAVENSROFT, A.: *Chinua Achebe*, London, Longmans, 1969, p. 40
- RENFRO, G. H.: *Life and Works of Phillis Wheatley*, 1916
- SARTRE, J.-P.: *L'Orphée Noire*, Introduction à l'Anthologie de la nouvelle poésie nègre et malgache de langue française, Paris, Presse universitaire de France, 1948, p. XIV.
- Western Civilization and the Natives of South Africa*, ed. by SCHAPEREA, I. London, Routledge, 1967
- SÈNE, A.: *Sur le chemin de la négritude*, Le Caire, 1966, p. 120
- SENGHOR, L. S.: *Liberté I. Négritude et humanisme, 1937—1963*. Paris, Le Seuil, 1964, p. 439
- SHEPHERD, R. H. W.: *Lovedale and Literature for the Bantu*. Lovedale, Lovedale Press, 1945
- SHEPHERD, R. H. W.: *Bantu Literature and Life*, Lovedale, Lovedale Press, 1955, p. 198
- SILBERT, R.: *Southern African Drama in English, 1900—1964*, University of Witwatersrand, 1965, p. 46 (kézirat)
- SPRATLIN, V. B.: *Juan Latino, Slave and Humanist*, New York, 1938
- STANISLAUS, J.: *The Growth of African Literature; a survey of works published by African writers in English and French*. University of Montreal, 1952. (kézirat)
- TAIWO, O.: *An Introduction to West African Literature*, London, etc. Nelson, 1967, p. 191
- TEMPELS, P.: *La philosophie bantou*, Paris, Présence Africaine, 1949
- TARAVANT, J.: *Essai sur une nouvelle poésie nègre d'expression française*, École Nationale de la France d'Outre-Mer, 1948. (kézirat)
- THOMAS, L. V.: *Panorama de la négritude; essai de synthèse*. Dakar, 1963
- TIBBLE, A.: *Introduction to African English Literature*, an anthology, London, Owen, 1965, p. 19—119
- TRAORÉ, B.: *Le Théâtre négro-africain et ses fonctions sociales*, Paris, Présence Africaine, 1958, p. 154
- The Writer in Modern Africa*, ed. by WÄSTBERG, P. Uppsala, The Scandinavian Institute of African Studies, 1968, p. 123

WAUTHIER, C.: *L'Afrique des Africains*; inventaire de la négritude Paris, Le Seuil, 1964, p. 314

WRONG, M.: *Africa and the Making of Books*; a survey of Africa's need of literature. London, 1934

WRONG, M. — DAVIS, J. — CAMPBELL, T. M.: *West African Journey in the Interests of Literary and Christian Literature, 1944—1945*. London, 1966

AZ AFRIKAI IRODALOM MAGYAR NYELVEN

1. ORÁLIS IRODALOM: NÉPMESÉK, REGÉK, MÍTOSZOK, NÉPKÖLTÉSZET

A csillagok szíve. Antológia. Vál.: BODROGI Tibor és KARIG Sára. Budapest, Móra, 1962, 397 p.

Gueladiyo, a nagy szerelmes. Antológia. Vál., ford. és utószó: KENDE István. Budapest, Európa, 1962, 182 p.

A kaméleon és az isten felesége. Kelet-afrikai népmesék. Antológia. Vál.: VOIGT Vilmos. Ford.: IGNÁCZ Rózsa. Budapest, Európa, 1969, 256 p.

Karunga, a holtak ura; néger legendák. Antológia. Vál.: KENDE István; Ford.: RADNÓTI Miklós. Utószó: ORTUTAY Gyula. Budapest, Európa, 1957, 166 p. A szöveg első kiadásban 1944-ben jelent meg.

Néger antológia 1, Blaise CENDRARS után ford.: DÉNES Zsófia, Bécs, 1924 Népköltészet. *Nagyvilág* 1961/3 és 1968/8. Ford.: DUDÁS Kálmán, JÉKELY Zoltán KISS Károly, NEMES NAGY Ágnes, RÓNAY György, SIMON István, VÉGH György, WEÖRES Sándor, TÓTH Eszter.

Rafara, a víz leánya; madagaszkári népmesék. Antológia. Ford.: PHILIPP Berta. Utószó.: DÉGH Linda. Budapest, Európa, 1960

Az oroszánmenyasszonyok; dél-afrikai népmesék. Antológia. Vál. és utószó: BODROGI Tibor. Ford.: BORBÁS Mária. Budapest, Európa, 1961, 176 p.

A régi varázsló. Antológia. Ford.: SZEGŐ István. Budapest, Móra, 1957, 46. p. *Wawiri;* primitív népek költészete. Antológia. (Részben afrikai népköltészet) Vál. és ford.: FÓNAGY Iván. Budapest, Bibliotheca, 1942, 143 p.

Yoruba népdalok. *Jelenkor* 1962/12. Ford.: KESZTHELYI Tibor

2. VERSEK

Afrikai riadó. Antológia. Vál. és ford.: FRANYÓ Zoltán. Bukarest, Szépirodalmi, 1962, 166 p.

Ébredő Afrika. Antológia. Előszó: GEREPLYÉS László. Vál. és bev.: BÉLIA György. Budapest, Európa, 1961, 210 p.

Haldokló bílcsek. Antológia. Az afrikai anyagot szerk.: CSANÁD Béla. Előszó: SZEGHALMI Elemér. Budapest, Ecclesia, 1966, 25 113. p.

ANDRADE, F. C.: Egy vádló ének negyedik verse, *Nagyvilág* 1970/10 (HÁRS Ernő)

ARMATTOE, R.: Jön a néger. *Vigília* 1962/6 (CSANÁD Béla)

BOLAMBA, A. R.: Esti dal. *Nagyvilág* 1961/10 (HAJNAL Gábor)

BREW, K.: Bölcsesség keresése. *Nagyvilág* 1969/3 (KESZTHELYI Tibor)

BROWN, C. E.: Lagosi lakodalom. *Nagyvilág* 1961/10 (KÁLNOKY László)

BRUTUS, D.: Vers. *Nagyvilág* 1969/3 (KESZTHELYI Tibor)

DEI-ANANG, M.: Afrikám. *Élet és Irodalom*. 1964. VII. 4. (KULIFAY Gyula)

DIOP, D.: Afrika. *Nagyvilág* 1961/10 (RÁBA György) Egy fekete táncoshónóz. *Nagyvilág* 1961/10 (RÁBA György)

JACINTO, A.: Négerek *Népszabadság* 1965. V. 1. (KESZTHELYI Tibor)

KANDÉ, D.: Nem. *Élet és Irodalom* 1960, XI. 4. (KULIFAY Gyula)

LUMUMBA, P.: Egy nemzetet Kongóban. *Nagyvilág* 1968/1 (HAJNAL Gábor) *Hajnal. Népszabadság* 1961. II. 16 (BALOGH József)

- MARIANO, G.: Szigetem panasza. *Nagyvilág* 1970/10 (HÁRS Ernő)
- MBEBA, A. D.: Ghul. *Nagyvilág* 1961/10 (WEÖRES Sándor)
- MODY, L.: Reménység. *Nagyvilág* 1961/10 (BITTEI Lajos) Pax Vobiscum. *Nagyvilág* 1961/10 (BITTEI Lajos)
- MORGUE, E. T.: A megváltottak. *Nagyvilág* 1961/10 (CSANÁDI Imre)
- NENE-KHALI: Afrika levegője. *Nagyvilág* 1961/10 (CSOÓRI Sándor)
- NETO, A.: Lányok és ritmusok. *Nagyvilág* 1961/10 (BOLDOG Balázs)
- NGANDÉ, C.: Ha a béke visszatér. *Nagyvilág* 1969/3 (HÁRS Ernő)
- NORONHA, R. de: Surge et ambula. *Nagyvilág* 1970/10 (HÁRS Ernő)
- OKARA, G.: Sejtelmes dob. *Nagyvilág* 1969/3 (KESZTHELYI Tibor)
- RANAIVO, F.: Vízholdó lány. *Nagyvilág* 1961/10 (FODOR András)
- SENGHOR, L. S.: Kongó. *Nagyvilág* 1961/9 (GARAI Gábor)

3. REGÉNYEK

- ABRAHAMS, P.: *A fergeteg útja*. Ford.: SZENCZI M., Budapest, Szépirodalmi, 1953, 253 p.
- ACHEBE, C.: *Örökké nyugtalanul*. Ford.: BORBÁS Mária. Budapest, Európa, 1964, 215 p.
- BOTO, E.: *Kegyetlen város*. Ford.: BRODSZKY Erzsébet. Budapest, Európa, 1966. *A Részeg a bozótban* c. antológiában, 241–420. p.
- CONTON, W.: *Afrikai vagyok*. Ford.: KESZTHELYI Tibor. Budapest, Európa, 1963, 253 p.
- EKWENSI, C.: *Égő fű*. Ford.: HARSÁNYI Zsuzsanna. Budapest, Európa, 1966. *A Részeg a bozótban* c. antológiában, 5–132. p.
- LAYE, C.: *Fekete fiú*. Ford.: LENGYEL Éva. Budapest, Európa, 1966, 264. p.
- MPHAHLELE, E.: *Feketék utcája*. Ford.: RÓNA Ilona. Budapest, Kossuth, 1961, 256 p.
- NGUGI, J.: *Búcsú az éjtől*. Ford.: KESZTHELYI Tibor. Utószó: KARIG Sára. Budapest, Európa, 1970, 209. p.
- OKARA, G.: *A hang*. Ford.: KESZTHELYI Tibor. Utószó: KARIG Sára. Budapest, Európa, 1969, 112 p.
- OUSMANE, S.: *Merénylet Szenegálban*. Ford. ERDŐDI József. Budapest, Kossuth, 1958, 235 p.
- OUSMANE, S.: *Vajúdás*. Ford.: SZIJGYÁRTÓ László. Budapest, Kossuth, 1962, 363 p.
- OYONO, F.: *Az öreg néger és a kiténtetés*. Ford.: LENGYEL Éva. Utószó: KARIG Sára. Budapest, Európa, 1970, 221 p.
- TUTUOLA, A.: *Részeg a bozótban*. Ford.: KESZTHELYI Tibor. Budapest, Európa, 1966. *Az azonos című antológiában*, 133–240. p.

4. ELBESZÉLÉSEK

- ABRAHAMS, P.: Szólj, szabadság. (Részlet.) *Nagyvilág* 1964/9 (MÁTHÉ Elek)
- ABRAHAMS, P.: A maláj negyedben történt. *Az Égtájak 1968* c. antológiában, Budapest, Európa, 1968, 7–16. p. (GERGELY András)
- DIOP, B.: A csont. *Nagyvilág* 1966/6 (KÁPOLNAINÉ MOLNÁR Katalin)
- EKWENSI, C.: A szabad legelők törvénye. *A Haldokló bilincsek* c. antológiában, Budapest, Ecclesia, 1966, 27–33. p. (HAJDU Dénes)

- KENYATTA, J.: A fekete ember és a fehér elefánt. *Nagyvilág* 1962/1 (RÉTI Ervin)
- KENYATTA, J.: Az őserdő finom urai. *Népszabadság* 1965. VI. 26. (KESZTHELYI Tibor)
- MODISANE, W.: A koldulás méltósága. *Az Égtájak* 1967 c. antológiában. Budapest, Európa, 1967, 309—320. p. (KESZTHELYI Tibor)
- NICOL, A.: Ördög a Yolahun-hídnál. *Nagyvilág* 1968/8 (KESZTHELYI Tibor)
- OUSMANE, S.: A felső-voltai Amoo. *Univerzum* 1963/11 (ford. nélkül)
- OUSMANE, S.: A voltai. *A Részeg a bozótban* c. antológiában. Budapest, Európa, 1966. 439—457. p. (MUZSNAY Ágnes)
- OUSMANE, S.: Numbé három napja. *A Részeg a bozótban* c. antológiában. Budapest, Európa, 1966, 423—438. p. (MUZSNAY Ágnes)
- RIVE, R.: Afrikai karácsony. *Vigilia* 1969/12 (KESZTHELYI Tibor) A pad. *Nagyvilág* 1961/5 (MÁTHÉ Elek) A visszatérés. *A Haldokló bilincsek* c. antológiában, Budapest, Ecclesia, 1966, 101—109. p. (BITEI Lajos)
- SOROMENHO, C.: Szamba. *Nagyvilág* 1966/6 (BÁN Ervin)

A LEGGYAKRABBAN HASZNÁLT ÍRÓI ÁLNEVEK, ILLETVE ÍRÓI NÉVVÁLTOZATOK

<i>Angola</i>	ANTONIO, Mario = OLIVEIRA, Mario Antonio Fernandes de BOUNGA, Fele = ANDRADE, Mario Pinto de CRUZ, Viriato da = THOMAS, Viriato da
<i>Dahomey</i>	QUENUM, Maximilien = POSSY BERRY, Maximilien Quenum
<i>Dél-afrikai Köztársaság</i>	HENDRIKS, Katie = MANDISODZA MODISANE, Bloke = MODISANE, William
<i>Ghána</i>	BUDU-ACQUAH, K. = ACQUAH, Gaddiel Robert DUODU, Kwado = DUODU, Cameron KUMALO, Peter = CLARK, Peter KWEGGIR, Emman = AGGREY, James LALUAH, Acquah = CASELY-HAYFORD, Gladys May MORGUE, Efua, = SUTHERLAND, Efua Theodora
<i>Guinea</i>	TRAORE, Mamadou = AUTRA, Ray KHALY, Nene = NENE-KHALY-CAMARA, Condotte
<i>Kamerun</i>	BOTO, Eza = BETI, Mongo = BIYIDI, Alexandre OMBÉDÉ, Philip-Louis = PHILOMBE, René SENGAT-KUOH, François = N'DINSTSOUNA, Francesco
<i>Kenya</i>	GASHE, Marina, = NJAU, Rebecca
<i>Mozambik</i>	KALUNGANO = SANTOS, Marcelino Dos SOUSA, Noémia de = MICAYA, Vera = SOUSA SOARES, Noémia Carolina Abranches
<i>Nigéria</i>	IMOUKHUEDE, Mabel = JOLAOSO, Mabel = SEGUN, Mabel Oka- niwa Dorothy STRONG MAN OF THE PEN = OLISAH, Sunday Okenwa VASSA, Gustavus = EQUIANO, Olaudah WONODI, Okogbole = NWANODI, Okogbole Glory
<i>Szenegál</i>	PETERS, Phyllis = WHEATLEY, Phyllis
<i>Zöld-fok</i>	ALCANTARA, Oswaldo = LOPES, Baltasar

1. Wole SOYINKA
Nigéria

2. Léopold Sédar SENHOR
Szenegál

3. Ousmane Socé DIOP
Szenegál

4. Ferdinand OYONO
Kamerun

5. Chinua Albert ACHEBE
Nigéria

6. Patrice LUMUMBA
Kongói Demokratikus Köztársaság

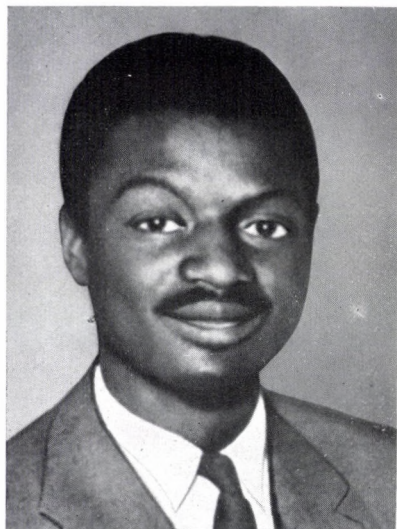

7. Camara LAYE
Guinea

8. Bloke MODISANE
Dél-afrikai Köztársaság

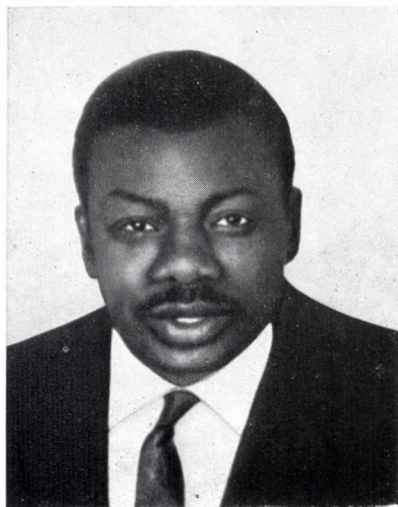

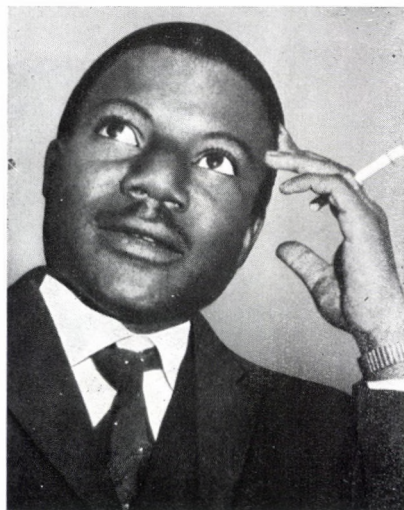
9. David Diop, Szenegál

10. Gerald Felix TCHICAYA u TAM'SI
Kongói Köztársaság

11. William CONTON
Sierra Leone

12. Yambo OUOLOGUEM
Mali

13. Bernard Binlin DADIÉ
Elefántesontpart

14. Peter Henry ABRAHAMS
Délafrikai Köztársaság

15. Mongo BETI
Kamerun

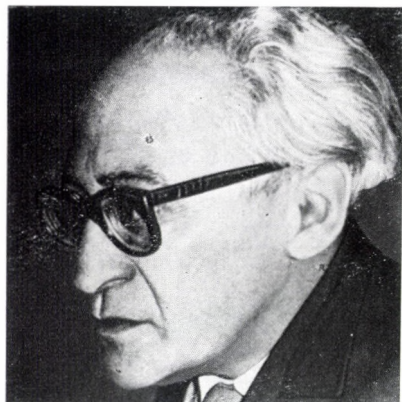

16. Agostinho Antonio NETO
Angola

17. David James RUBADIRI
Malawi

18. Castro SOROMENHO
Angola

19. Olympe BHÉLY-QUENUM
Dahomey

THE
INTERESTING NARRATIVE
OF
THE LIFE
OF
OLAUDAH EQUIANO,
OR
GUSTAVUS VASSA,
THE AFRICAN.

WRITTEN BY HIMSELF.

VOL. I.

---

*Behold, God is my salvation; I will trust and not be afraid, for
the Lord Jehovah is my strength and my song; he also is become
my salvation.
And in that day shall ye say, Praise the Lord, call upon his name,
declare his doings among the people. Isaiah xiii. 2, 4.*

L O N D O N :

Printed for and sold by the AUTHOR, No. 10, Union-
Street, Middlesex Hospital;

Sold also by Mr. Johnson, St. Paul's Church-Yard; Mr.
Murray, Fleet-Street; Messrs. Robson and Clark, Bond-
Street; Mr. Davis, opposite Gray's Inn, Hôlborn; Messrs.
Shepperton and Reynolds, and Mr. Jackson, Oxford-Street;
Mr. Lackington, Chiswell-Street; Mr. Mathews, Strand;
Mr. Murray, Prince's-Street, Soho; Messrs. Taylor and Co.
South Arch, Royal Exchange; Mr. Butto, Newington-
Causeway; Mr. Parsons, Paternoster-Row; and may be had
of all the Bookellers in Town and Country.

[Entered at Stationer's Hall]

21. Griot-nak nevezett vándorköltők,
jellegzetes hangszereikkel, Nyugat-Afrikából

22. A dob hivatásos művészei, Szenegál

23. Zanzibári vadásztánc
Tanzánia

24. Elefántesontparti zenészek jellegzetes ősi hangszereikkel,
amelyek költői művek előadásához is használatosak voltak

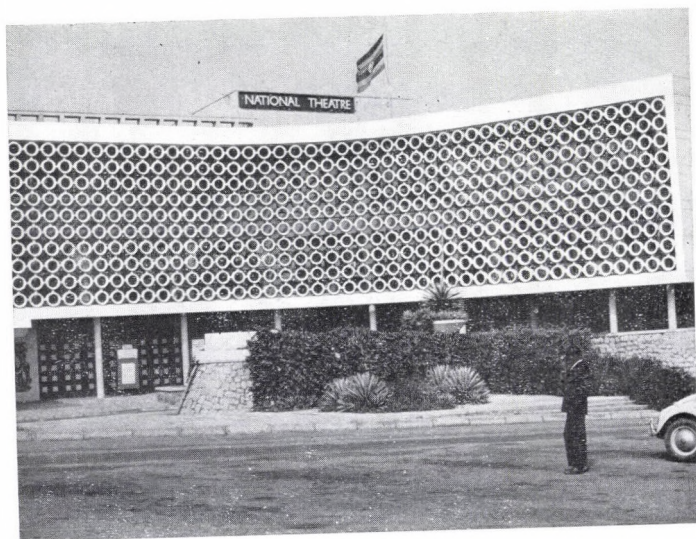

25. „Beszélő dobok” Nyugat-Afrikából

26. Hivatásos dobosok, Tanzánia

27. Az Ugandai Nemzeti Színház épülete

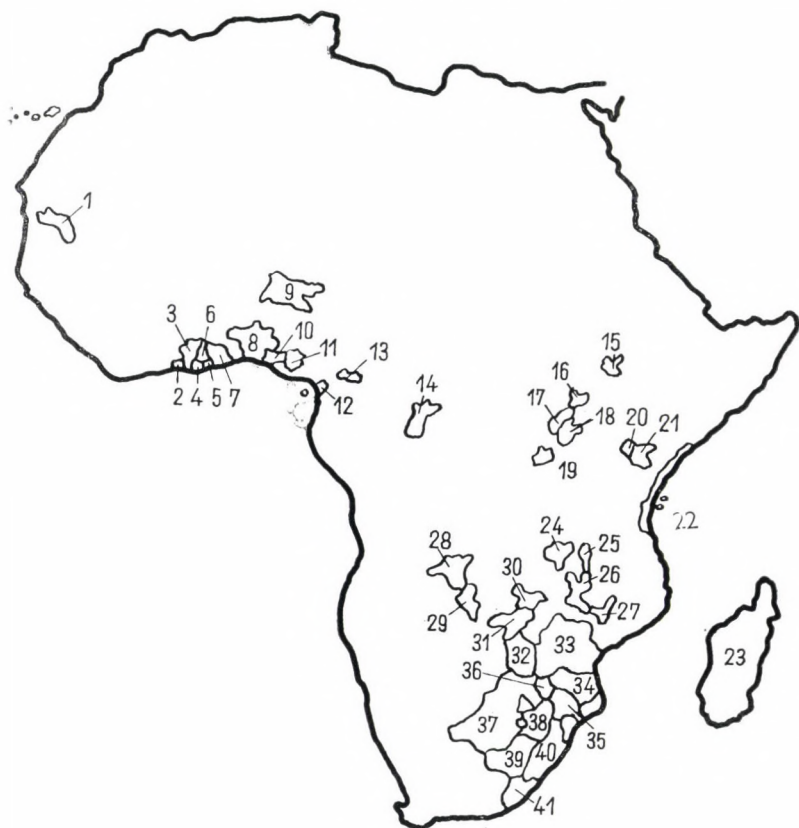

28. MOLIÈRE-bemutató a szenegáli Daniel Sorano Színházban

ÍROTT NYELVEK FEKETE-AFRIKÁBAN

1 tukulor	15 esaga	29 lozi
2 nzema	16 aevoli	30 lendzse
3 tvi	17 nyoro-toro	31 tonga
4 fanti	18 ganda	32 ndebele
5 ga	19 ruanda	33 sona
6 akuapem	20 kikuju	34 esva
7 eve	21 kamba	35 conga
8 joruba	22 szuahéli	36 venda
9 hausza	23 malgas	37 esvana
10 edo	24 bamba	38 pedi
11 ibo	25 tumbuka	39 szoto
12 duala	26 eseva	40 zulu
13 bulu	27 nyandzsa	41 xhosza
14 ngala	28 luvale	

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Abbia* 218
 ABDALLAH, Hemed 269
 ABDULLAH 85
 ABEDI, Amre Kaluta 201
 ABOAGYE, G. A. 196
 ABRAHAMS, Peter Henry 34, 178—
 179, 217
 ABRUQUAH, Joseph W. 249
 ABUBAKAR IMAM, Kagara Malam
 193, 240
 ACHEBE, Chinua Albert 188, 213,
 214, 217, 228—229, 232—234,
 235, 247
 ACHINIVU, O. 244
 ACQUAH, Gaddiel Robert 103, 248
 ACQUAYE, Saka 250
 ADAMS, John 89
 ADAYE, J. J. 104, 196
 ADEBAYO, Yejide 190
 ADEBIMPE, Adeyanju 240
 ADEBIYI, Timothy Adebayo 238
 ADEKAMBI, Ephraim Olugbenro 188
 ADEMOLA, Francis 247
 ADIKU, Osofo E. T. 196
 ADOM, E. G. 197
 AESOPUS 63, 161
 AFFONSO 20
Africa 87
Africa South 130, 180, 218
African Drum 130
African Notes 218
African Studies 92
 afrikaans nyelvű irodalom 134, 182
 Afrikai Egységsszervezet 210
 afrikai irodalmi formák 29, 47, 48—
 50, 53—61, 71—74, 77—78, 84,
 92—93, 132, 168, 189, 212, 240
 Afrikai Irodalmi Hivatal 134
 Afrikai Keresztény Irodalom Nem-
 zetközi Bizottsága 134
 afrikai kultúra hatása Magyarorszá-
 gon 14—15
 Afrikai Kultúra Társasága 37, 87,
 130—131, 163, 178, 220, 223
 Afrikai Nyelvek és Civilizációk Nem-
 zetközi Intézete 87, 99, 125, 134
 Afrikai Nyelvek Hivatala 133
 Afrikai Zene és Dráma Tröszt 220
Afrique Actuelle 218
Afrique en marche 130, 163
Afrique Nouvelle 218
 Afro-ázsiai Irók Állandó Irodája
 133
 AGBEDI, Mojola 104
 AGGREY, James 103
 agisymba 32, 33
 AGUNWA, Clement O. 229, 238
 AIDOO, Christina Ama Ata 250
 AIG-IMOUKHUEDE, Frank Abiodun
 230, 243
 AINA, J. Ade 191
 AJALA, Olabisi 239
 AJAO, Aderogba 238
 AJOKUH, Ugochukwu Eman 239
 Akan Helyesírási Bizottság 134
 akan nyelvű irodalom 54, 87
 AKAR, John Joseph 199, 222
 AKEREJOLA, Matthias Dada 191
 AKIGA, Benjamin 104
 AKIN, Louis 171
 AKINADEWO, Samuel Ade-Kahunsi
 187, 238
 AKINLADE, E. K. 191
 AKINSEMOYIN, Kunle 238
 AKINSUROJU, Olorundayomi 188
 AKINYEMI, Joseph Orogbonlo 191
 AKO, O. Dazi 103
 akoli nyelvű irodalom 200, 269
 AKPABOT, Anne 238
 AKPABOT, Samuel 189
 AKPAN, Ntieyong Udo 238
 akuapem nyelvű irodalom 196, 249
 AKUNEME, D. Nkem 238
 AKWA, Kobena Gyate 196
 ALAPINI, Julien 255
 ALBASINI, J. 101
 ALBERT, Millier O. 239
 ALDRIDGE, Ira 14
 ALEGRE, Costa 102
 ALMEIDA, Francisco Viana de 102
 ALUKO, Timothy Mofolorunso 188,
 229, 232, 236
 AMADI, Elechi 229, 237
 AMANFO, M. Boateng 249

- AMARTEY, A. A. 249
 AMDA-SEYON 77
 AMEGASHIE, Evans M. K. 176, 195
 Amerikai Társaság az Afrikai Kul-
 túra Ápolására 220
 amhara nyelvű irodalom 77, 78
 AMO, Antonius Guilielmus 81
 AMON D'ABY, François Joseph Kou-
 toua 169, 171, 254
 AMU, E. 103, 224, 251
 ANAHORY, Terencio 274
 ANANOU, David 176
 ANDRADE, Costa 272
 ANDRADE, Mario Pinto de 202, 203,
 248, 272
 ANDRADE, Rebello de 273
 ANDREWS-AYEH, E. F. 249
 ANDRIANAMPOINIMERINA 85
 angol nyelvű irodalom 79, 82–84,
 95, 98, 99, 103–104, 106, 109,
 127–130, 134, 135, 142, 143,
 144, 145, 146, 148, 149, 171,
 177–180, 182, 184–190, 192–
 195, 197, 199–200, 201, 206,
 216–224, 226, 227–230, 231–
 251, 255, 256, 260–262, 263–
 264, 265, 266, 267–270
 animista szemlélet 42–45, 50–52,
 69, 141, 145, 154, 228, 250
 ANOZIE, S. O. 247
 ANTERA DUKE 188
 ANYA, Emmanuel Udegbunem 188
 APPAH, E. H. 103
 APOLLINAIRE, Guillaume 111, 227
 APRAKU, Lawrence Dentu 196, 249
 ARAGON, Louis 259
 ARANY János 93, 95
 ARCHIBONG, Gregory 238
 ARIRIGUZO, Cyril Nwakuna 239
 ARISZTOPHANÉSZ 224
 ARIWOOLA, Olagoke 238
 ARMAH, Ayi Kwe 248
 ARMATTOE, Raphael Ernest Grail
 142, 144, 193–194, 214, 230
 ASALACHE, Kadambi 268
 ATILADE, Emmanuel Adekunle 246
 ATULLY, Lionel 119
 ATUU, Peter Orakpe 246
 AUSTEN, Jane 213
 AWOGBAJO, B. S. 190
 AWOLOWO, Obafemi 239
 AWOONER-RENNER, Bankole 103
 AWOONOR-WILLIAMS, George 230,
 251

- AWUKU, C. Ohne 196
 azande nyelvű irodalom 87
 AZIKIWE 249

 BA, Amadou Hampaté 49, 50, 175,
 214
 BABALOLA, Adeboye Solomon 55,
 189, 193, 247
 BABITS Mihály 47
 BABJAMU, M. 246
 BADIAN, Seydou 175, 256
 BADIBANINGA, Th. 108
 BALANDIE, Georges 118
 BALEWA, Aljahi Sir Abubakar Ta-
 fawa 104
 BALOGUN, Kolawole 246
 BALOYI, Samuel Jonas 182
 BALZAC, Honoré de 182
 BAMBOTE, Pierre 223, 259
 BANHAM, Martin 247
Bantu Studies 92
 BARBOSA, Jorge 100
 BARQUISSAU, Raphael 175–176, 257
 BARRA, G. 60
 BASHEKI 46
 BASNER, Miriam 180, 182
 BASSET, René 117
 BASSIR, Olumbe 247
 BAZARRABUSA, Timothy Byabasa-
 kuzi 269
 BEART, C. 105
 BEBEY, Francis 252, 253
 BEBNONÉ, Palou 257
 BEDIAKO, K. A. 248
 BEIER, Ulli 129, 219, 247
 BELLO 85
 BELLO, Alhaji Ahmadu Sir 240
 BELLOC, Hilaire 88
 bamba nyelvű irodalom 87, 197,
 198, 266
 BENGANO, Jacques 253
 BENNETT, Gwendolyn B. 112
 BENNIE, William Govan 92
 BENYOVSZKY Móric 14
 BEPSWA, Kenneth S. 274
 BERENG, David Cranmer Theko 97
 BERGSON, Henri 138
 BERNSTEIN, Leonard 112
 BETI, Mongo 144, 148, 163, 164,
 165–166, 232
 BHELY-QUENUM? Olympe 255
 BHENGU, Kenneth 131, 265
 BHENGU, Maurice Vusi 265

- Bingo 130
 BINSANGAWANO 269
 BIYIDI, Alexandre 165
Black Orpheus 129—130, 178, 218, 247
 BLAKE, William 184
 BLAY, Benibengor J. 103, 194—195, 214, 251
 BLOOM, Harry 216
 BLOSE, Andries Jeremiah 265
 BLOSE, Musa Andries 265
 BOGNINI, Joseph Miezán 254
 BOILAT, P. D. 86
 BOKWANGO, André Roumain 205
 BOKWE, John Knox 95
 BOLAERT, R. O. 49
 BOLAMBA, Antoine Roger 108, 205
Boletim Oficial 100
 BONI, Naza 257
 BONTEMPS, Arna 112
 BORQUAYE, J. B. Y. 103
 BOTO, Eza 165
 BOUNDZEKI-DONGALA, E. 258
 BRAITHWAITE, William S. 112
 BRAQUE, Georges 111
 BRETON, André 120
 BREW, Kwesi O. H. 214
 BRIÈRE, Jean François 115
 British Council 268
 BROOKE, Rupert 194
 BROU, Kumassi 254
 BROUARD, Carl 115
 BROWN, C. Enitan 143, 189
 BROWN, Sterling 118
 BRUCE, Ernest 195
 BRUTUS, Denis 217, 263—264
 BUBAGHA, Stephen Oneh MacDonald 188
Bulletin of the Association for African Literature in English 218
 bulu nyelvű irodalom 87, 107, 166
 BUNYAN, John 94, 184, 227
Busara 218
 BYEBUYCK, B. 49
 BYRON, George Noel Gordon Lord 98

 CAMACHO, B. 101
 CAMPBELL, Robert 84
 CAMPBELL, Roy 33
 CAMUS, Albert 127, 151
 CAPITEIN, Jacobus Elisa Ioannes 81—82
 CARDAIRE, M. 175

 CARDOSO, Antonio 203, 272
 CARDOSO, P. 100
 CAREW, Jan 116
 CARY, Joyce 34, 229
 CASALIS, Eugène 86
 CASTELBRANCO, F. 100
 CASTER, Martin 116
 CAZAMIAN, André 108, 175
 CENDRARS, Blaise 15, 64, 117
Certeza 130
 CERVANTES, Miguel de 80
 CÉSAIRE, Aimé 34, 114, 118, 119, 120, 127, 137, 138, 150, 152, 178, 227, 258
 CHAANE, J. D. 183
 CHAFULUMIRA, English William 198
 CHAIMA, Nelson J. 198
 CHAKAIPA, Patrick 197, 274
 CHAPARADZA, L. Washington 274
 CHARMICHAEL, Stokeley 88
 CHATENAY, Libert 119
 Chemochemi Alkotó Központ 219—220
Chemchemi News 218, 219
 CHENET, G. 252
 CHIBAMBA, Abraham R. 266
 CHIDIA, Godwin Paul 188
 CHIDZERO, Bernard T. G. 197
 CHIDYAUSIKU, Paul 197, 274
 CHIFAMBA, Jane 263
 CHIFWAILA, M. K. 266
 CHILANGWA, Wilfred B. 266
 CHIMUKA, Simasiku S. 266
 CHIPINGA, C. C. J. 266
 CHIPUNGU, I. H. 198
 CHISHIMBA, Urban C. 266
 CHISHINDA, C. Ngonga 198
 CHITUPA, R. P. 266
 CHIVAURA, B. M. 197
 CRISTALLER, Johann Gottlieb 60
 CHRISTIE, Agatha 217
 CISSÉ, Emile 171
 CISSOKO, Siriman 251
Civilizacao da Africa Portuguesa 100
Claridade 100, 202, 273
 CLARK, John Pepper 34, 210, 219, 229, 230, 242—243, 246, 247
 COLE, Robert Wellesley 255
Conch 219
Conditions humaines 130, 163
 conga nyelvű irodalom 99, 182, 263, 265, 266
Congo 218
 CONRAD, Joseph 34, 232

- CONTON, William 62, 255
 COOK, Mercer 118, 220
 COPE, Jack 33
 COUCHORO, Felix 107, 174
 COX, Christopher 134
 CRAVEIRINHA, José 229, 273
Cri de Nègres 117
 CROWDER, Michael 238
 CROWTHER, Samuel Adjai 86
 CRUZ, Viriato da 202, 203, 230, 272
 csva nyelvű irodalom 87
 csvana nyelvű irodalom 87, 94, 99,
 183, 263, 265, 266, 267
 CUGOANO, Ottobah 83
 CULLEN, Countee 112, 118
Cultura 130
- DADIÉ, Bernard Binlin 108, 125,
 138, 143, 158, 168—171, 184, 191,
 223, 252, 254
 DALI, Salvatore 259
 D'ALMEIDA, Modeste 256
 DAMAS, Léon 34, 114, 118, 119, 120,
 137, 138
 DANA, Minazana 180
 DANKWA, F. 196
 DANQUAH, Joseph Boakye 103, 249,
 250
 DANTE, Alighieri 184
 DARKO, D. Offei 195
 DASCALOS, Alexandre 272
 DAURA, Sarkin Kotson 46
 DAVIDSON, Basil 13, 22
 DAVIES, Hezekiah Olufela 238
 DECHTER, T. 224
 DE GAULLE, Charles 151
 DEGRAS, Lucien 119
 DEI-ANANG, Michael Francis 103,
 143, 192—193, 215, 226, 250
 DELAFOSSE, Maurice 87, 118
 DELANO, Isaac Oluwole 191
 DELAVIGNETTE, Robert 118
 Demokratikus Afrikai Tömörülés
 125, 138, 168
 DEMPSTER, Roland Tombekai 206, 256
 DENIGA, Adeoye 104
 DERAIN, André 111
 DESCARTES, René 140
 DESPORTES, George 119
 DHLAMINI, Seth Z. S. 181
 DHLOMO, Herbert I. E. 92, 93, 98
 DHLOMO, Rolfes Reginald Ray-
 mond 98
- DIA, Amadou Cissé, 162, 252
 DIABATÉ, Massa Makan 256
 DIAGNE, Pathé 225
 DIAKHATÉ, Lamine 156, 162, 163,
 251
 DIALLO, Bakary 104
 DIAS, E. 101
 DIONG, Cheikhon Oumar 251
 DIOP, Alioune 127, 128, 129, 131,
 163
 DIOP, Birago Ismail 120, 141, 145,
 161, 170, 184, 191, 215, 252
 DIOP, Cheikh Anta 128, 224, 225
 DIOP, David 120, 143, 147, 156—158,
 169
 DIOP, Ousmane Socé 104—105, 120,
 156, 159, 215, 251
 DIOUARA, B. B. 256
 DIOUBATÉ 46
 DIPOKO, Mbella Sonne 253
 DJIBRIL, N. 224
 DJOLETO, Amu S. A. 248
 DLAMINI, John Charles 181
 dobnylv 27—29, 58—60
Document pour l'Action 218
 DOGBE, Yves-Emmanuel 255
 DOGBEH, Richard G. 255
 DOGOE, E. Y. 249
 DOKE, Clement M. 60
 DOLAMO, Elon Ramarisane 267
 DON JUAN D'AUSTRIA 80
 DONKOR, Willie 249
 DORSINVILLE, Roger 115
 DOSSI, Tobias 198
 DOSZTOJEVSKIJ, Feodor 217
 DOUTEO, Bertin B. 254
Drum 127, 130, 182
 duala nyelvű irodalom 87, 108, 163,
 253
 DUARTE, Fausto 100
 DUBE, Benjamin John 265
 DUBE, John Langalebalele 98
 DU BOIS, William Edward Burg-
 hardt 113, 193
 DUMAS, Alexandre 137
 DUNBAR, Paul L. 21, 112
 DUODU, Cameron M. 248
 DZOWO, Emmanuel Victor Kwame
 249
- EASMON, Raymons Sarif 255
East African Journal 218
 ECHEURO, Michael J. C. 246

- edo nyelvű irodalom 187
 EDU, John E. 196
 EFFANGA, O. E. 188
 EDYANG, Ernest 243
 efik nyelvű irodalom 87
 EGBUJIOBI, Pius Muorokwu 238
 EGBUNA, Obi Benue Joseph 237—
 238
 EGEMONYE, Joseph N. C. 188
 EGHAREVBA, Jacob Uwadiae 187,
 238
 egyházi tevékenység 29, 73—74, 78,
 86, 87, 88—90, 92, 94, 97, 133,
 183, 195, 274
 EKOLO, Josef 108
 EKPIKEN, Daniel Ekpenyong 189
 EKPIKHE, Udo J. 188
 EKWENSI, Cyprian Odiatu Duaka
 142, 188, 215, 230, 232, 236—237,
 238, 247
 EKWERE, J. 241
 EL BEKRI 19
 ELIOT, Thomas Stearns 110, 227,
 241, 243, 245
 EL MURJEBI, Hamed bin Muhammed
 109
 ELOUARD, Paul 151
 EMERSON? Rupert 17
 ENAHORO, Anthony Eronsele Oseg-
 hale 239
 ENCISCO, Jimenez de 80
 ENGUTE, Ondova 166
Essays Litterarios 100
 EPANYA YONDO, Elolongué 163, 253
 EPELLE, Kiea 189
 EQUIANO, Olaudah 83—84
 EQUILBECQ, F. V. 117
 ESAN, S. Olanipekun 224, 243, 246
 ESAW, Yetunde 244
 ETIM-OKON, Bassey 188
Etudes congolaises 130
 eve nyelvű irodalom 87, 103, 176,
 196, 224, 249
 EYEMBE, François-Borgia Marie 253
 EVITA, Leoncio 202
 EWANDE, Daniel 253
 EZENA 77
 EZUMA, Benjamin James 244
Expression 219
- FABO, Paul 174
 FAGUNWA, Daniel Olorunfemi 184,
 191, 219
- FALL, Malick 251, 257
 FALETI, Adebayo 189
 FALOPE, John Adagbehin Ibitayo
 238
 fanti nyelvű irodalom 87, 103, 197
 Farfield Alapítvány 219
 FAYE, Joseph 150
 FELA, N. Matome 265
 FELDMAN, Susan 64
 FERNANDEZ DE CORDOBA, Gonzalo
 79
 FERREIRINHA, F. 101
 FIAWOO, F. Kwasi 103
Fighting Talk 130
 FOFANA, Moctar 162, 257
 FÓNAGY Iván 41
 FONSECA, Aguinaldo 204
 FONSECA, M. 274
 fordítások afrikai nyelvekre 77, 78,
 94, 99, 132, 192, 213, 224
 francia nyelvű irodalom 104—108,
 109—110, 114, 127—130, 134,
 135, 142—146, 148, 149—176,
 177—178, 205, 218, 219, 220,
 221, 222, 223, 224, 226, 227,
 244—245, 251—259, 270
 FRANCO, P. 100
 FREIRE, Albuquerque 273
 FROBENIUS, Leo 118, 150
 FULA, Arthur Nuthall 182
 fulani nyelvű irodalom 87
 FUNTUWA, Garba 193
 FUTSHANE, Zora Z. T. 95
- ga nyelvű irodalom 196, 249
 GABATSHWANE, Sidwell Mhaladi 267
 GABRE-MEDHIN, Tsegaye 78
 GADEAU, Germain Coffi 169, 254
 gafat nyelvű irodalom 77
 ganda nyelvű irodalom 87, 109, 199,
 200, 269
 GANDHI, Mahatma 117
 GARI, J. 197
 GARVEY, Marcus 113
 GATHERU, Revel John Mugo 269
 GBADAMOSI, Bakare 247
 GEORGE, Crispin 199
 gez nyelvű irodalom 77, 78
Ghana Cultural Review 218
 GHEZO 107
 GIBIRILA, Bazou 255
 GICARU, Muga 200
 GIDE, André 25, 127

- GOETHE, Johann Wolfgang von 151
 GOMA, L. K. H. 267
 GOMES, Almeida M. de 101
 GONCALVES, A. A. 100
 GORDIMER, Nadime 33
 GÖRING 26
 görög nyelvű irodalom 77
 GRAFT, J. C. de 250
 GRAFT HANSON, J. O. de 249
 GREENBERG, Joseph H. 86
 GREENE, Graham 232
 GRIAULE, Marcel 49, 118
 GRIMKÉ, Angelina W. 112
 griot 45—47, 252
 GRONNIOSAW, James Albert Ukaw-saw 82
 GUEBUZA, A. 273
 GUERRA, Henrique Lopes 273
 GUIARO, Ramon 115
 GUILLÉN, Nicolas 115, 116
 GUMA, Samson Mbizo 263
 GUMBI, James Nduna 181
 GUERREY, P. 187
 GUYE, Lamine 252
 GWASHU, Enoch F. 180

 HADANI DAN'EL 78
 HAHN, Theophilus 86
 harari nyelvű irodalom 77
 hausza nyelvű irodalom 46, 47, 54, 87, 104, 193, 224, 240, 241
 HAWKESWORTH, Gerald Sir 134
 HAZOUMÉ, Paul 107
 HAYFORD-CASELY, Adelaide 104, 199
 HEMEDI 46
 HEMINGWAY, Ernest 232
 HENDRIKS, Katie 180
 HENRIES, Doris Bank 256
 HENSHAW, James Ene 190, 243
 HERSKOVITS, Melville J. 64, 69
 HEVESY Iván 15
 HEVI, Emmanuel John 249
 HIGO, A. 246
 HIMETAH, Robert Kofi 248
 HIRTELER 26
 HITLER, Adolph 150
 HODGSON, Courtenay 17
 HOEANE, Z. L. 265
 HOH, Israel Kafu 250
 holland nyelvű irodalom 79, 82
 HOLOGOUDOU 255
 HONWANA, Louis Bernardo 273

 HORATIO-JONES, Edward Babatunde Bankolé 238
 Horn 130, 220, 243
 hova nyelvű irodalom 53, 85, 87, 109, 166, 167
 HUGHES, Langston 112, 113, 118
 HUGO, Victor 23, 151
 HUME, David 17
 HUNA, Michael 181
 HUSSEIN, E. 269
 HUTCHINSON, Alfred 217, 262

Ibadan 130
 IBEKWE, Godwin Azubike 189
 IBN BATOUTA 16, 45
 IBN HAOUKAL 16
 ibo nyelvű irodalom 55, 71, 87, 104
 IDOK, R. 238
 IGNOTUS 163
 IGUH, Thomas Orlando 239
 IJIMERE, Obotunde 244
 IKE, Vincent Chukwuemeka 214, 229, 237
 IKELLE-MATIBA, Jean 214, 253
Ikwezi 95
 ILF, Ilja Arnoldovics 236
Indaba 95
 INGAWA, Ahmadu 193
 IOANNES LATINUS 21
 írásbeliség elterjedése 25—27, 77, 79, 84, 86—90, 100, 103
 IRELE, Abiola 249
 irodalmi nyelv 35, 132, 151, 178, 204, 212, 215, 222, 224—230, 234—235, 236, 268, 269, 273
Isigidimi 94, 95
Isitunyva Senyanga 95
 ISSA, Ibrahim 175
 ITAYEMI, Phebean 187
Itinerario 101

 JABAVU, Davidson Don Tengo 92, 95, 247
 JABAVU, John Tengo 94, 95
 JABAVU, Noni 217, 264
 JACINTO, Antonio 202, 272
 JAHN, Janheinz 32, 33, 129, 231, 247, 260
 JAKOBS, M. 49
 JEBODA, Joshua Oluwafemi 239
Jeune Afrique 130
 JOACHIM, Paulin 156, 174, 254
 JOHNSON, B. 106
 JOHNSON, Fenton 112

JOHNSON, Georgia D. 112
JOHNSON, James W. 112
JÓKAI Mór 14
JOLAOSO, Mabel 189
JOBLOBE, James James Ranisi 95,
180, 181, 224, 263—264
JONES, Le Roi 210
JONES-QUARTEY, Kwabei Asoasa
Brempong 249
JONGILANGA, Doyle Mphule 263
JORDAN, Archibald C. 95, 180, 235,
247
joruba nyelvű irodalom 47, 55, 56,
57, 66, 70, 73—74, 87, 130,
190—193, 224, 239—241, 244,
246, 247
JÓZSEF Attila 15
JULIUS CAESAR 16

KA, Abdou Anta 162
KAAVU, Enoch 197
KABWASA, Antoine 258
KACHINGWE, Aubrey 266
KADONDO, Henry 198
KADOU 46
KAGAME, Alexis 49, 176
KAKAZA 95
kamba nyelvű irodalom 200
KAMBÜSZÉS 15
KAMITONDO, E. Ndopu 198
KANE, Y. 256
KANERE, Edward K. N. 199, 269
KANI, Thomas Yao 196
KANIE, Anoma 189
KARIARA, Jonathan 268
KARIUKI, Joseph E. 269
KARIUKI, Josiah Mwangi 269
KASINJA, A. A. 198
KASSÁK Lajos 15
KATSINA, Amada 193
KAUNDA, Kenneth David 267
KAYIRA, Legson 266
KAYO, Patrice 253
KAYOMBO, Innocent K. 201
KEATS, John 98
KEITA, Fodeba 106, 125, 156, 172,
214
KEITA, M. 213
Kelet-afrikai Irodalmi Hivatal 133,
269
KENYATTA, Jomo 109, 125
Keresztény Irodalom Egyesült Társasága 133

KESTELOOT, Lilyan 31, 120, 155
KGATLE, Isaac Paul 263
KHAAS, J. H. 182
KHAKETLA, Bennet Makaio 97, 183
KHAKETLA, Ntseliseng Masechele
183, 267
KHALALA, J. Taunyane 267
KHALI-CAMARA, Nene 169, 171,
256
KHWELA, Simeon Thandindawo Zeb-
lon 263
KIDI, Jan 46
kikujó nyelvű irodalom 87
KIMBLE, George H. T. 17
KIMENYE, Barbara 269
KIRBY, Sir Arthur 17
KIRCHNER, Ernst Ludwig 111
KIRONDE, E. C. N. 269
KITAMBALA, Jerome 205
KITCHIN, Moabi S. 267
KITCHIN, Neo H. 267
KITSOKWE, Vetelo Ndunda 109
KIZITO, Erasmus K. 199
KLUFIO, E. J. 196
KOFFI, Raphael Atta 254
KOMAI, Felicia 180
KOMEY, Ellis Ayitey 251
KONADU, Samuel Asare 249
KONE, Maurice 254
kongo nyelvű irodalom 87
KONGÓI HENRIK 21
KONWEA, Frederick Okonicha 238
KOOTE, J. D. 267
KOPANE, Peter Kantoro 265
KORANTENG, E. Owusu 196
KORSAH, J. E. K. 103
KOSZTOLÁNYI Dezső 162
KOTYLAR, E. S. 68
KOUMBA, Amadou 46
KOUROMA, Ahmadou 254
KÖLLE, S. W. 86
KPALUKU, C. W. 239
KRIGE, Uys 33
krio nyelvű irodalom 224
Kulturális Szabadság Kongresszusa
219
KUOH, Moukouri Jacques 253
KURANKYI-TAYLOR, Dorothy 194
KURIA, Henry 200
Kwapong, D. O. 249
KWEI-TSURU, N. M. 196
KYEI, Kojo Gyinaye 251
KYEKYEKU, S. A. Opong 249
KYERTWIE, K. O. Bonsu 249

- LABOURET, Henri 87
 LACLE, Gilbert 256
 LADEINDE, A. O. 191
 LADIPO, Duro 221, 240—241
 LA FONTAINE, Jean de 187
L'Afrique littéraire et artistique 219
 LA GUMA, Alex 217, 219, 260—261
 LAKPAH, Michael Urinrin 244
 LAMINE, D. 215
 LANGEVIN, Paul 224
La nouvelle Ronde 115
 LAOYE, John Adetoyese 188
La Revue des Griots 115
La Revue Indigène 115
 LASEBIKAN, G. L. 239
 latin nyelvű irodalom 21, 79, 81
 LATINO, Juan 79—81
La vie africaine 219
La voix du Congolais 130
 LAYE, Camara 32, 44, 144, 146, 164,
 172—173, 176, 181
 LEBAKENG, David Peter 183
 LEBNA DENGEL 78
L'écrivain africain 218
Légitime défense 119, 127, 138
 LEIRIS, Michel 118
 LEKEBA, S. P. 267
 LEKGETHO, J. M. 267
 LEMOS, Virgilio de 273
 LEO AFRICANUS 20
 LEOPOLD II. 151
 LEPHAKA, J. 265
 LERO, Etienne 119
 LEROTHOLI, George 97
 LESORO, Ephraim Alfred Shadrack
 267
 LESSING, Doris 33
 LESTRADE, G. P. 224
L'étudiant noir, 120, 127
 LÉVY-BRUHL, Lucien 138
 LEWIS, Ethelreda 33
Liberia 219
 LIMA, Manuel 272
 LINJE, Ned Bester 198
 LITETE, Perry Percy 198
 LOBA, Aké 214, 254
 LOMAMI-TSHIBAMBA, Paul 205
 LOPES, Baltasar 100, 204, 274
 LOPES, H. 259
 LOPES, J. 100
 LOPES, Manuel 100, 204
 LOUIS, René 48
 lozi nyelvű irodalom 197, 198, 266
 LOYER, R. P. G. 73
 Iuba nyelvű irodalom 87
 LUBAMBULA, Y. B. 199
 LUBASI, Mufwekelwa 266
 LUMUMBA, Patrice Emery 89, 158,
 190, 214, 239, 244, 258, 259
 LUTHULI, Albert John 262
 luó nyelvű irodalom 87
 Iuvale nyelvű irodalom 197, 263
 LWANDA, W. V. C. 266
Luz e Crenca 100
 MABOEE, Austin Teboho 263
 MACHADO, Pedro Felix 101
 MACHAKA, Samson Rasebilu 265
 MACHOBANE, James J. 97, 183
 MACKAY, Claude 112, 118
 MADALA, A. 263
 MADIBA, Moses Josiah Sekxwadi 263
 MADIMA, Etani Silas 263
 MADUEKWE, Joseph C. 238
 MADUMERE, Adele 188
 MADUNA, E. D. 181
 MAFOYANE, Sam S. 99
 MAFUYA, Bele B. 263
 MAGEZA, Bill T. 266
 MAGIDI, Dora Thizwilondi 262
 MAGONA, Jongilizwe 265
 MAGYAR László 14
 MAHLANGU, Peter S. 198
 MAILE, Mallane Libakeng 97, 183,
 267
 MAIMO, Sankie 190
 MAINZA, M. C. 198
 MAJAKOVSKII, Vlagyimir 158, 251
 MAKALIMA, Gilbert B. 95, 263
 MAKAMU, W. D. 263
Makarere Journal 130
 MAKE, Haniel M. Itsweni 265
 MAKGALENG, Mangase Macheng 265
 MAKWALA, Silpha Phaladi Ngwako
 263
 MALAMUD, Bernard 229
 MALEFANE, Bantu 267
 MALEMBE, Timothee 258
 MALFONTE, Antonio 13
 malinké nyelvű irodalom 49, 87,
 224
 MALONGA, Jean 176, 214
 MAMA, G. Soya 181
 MAMADI, Stephen Abram 265
 MAMOGOBA, Phorohlo 263
 MANAKA, Valentinus Solo 267
 MANGOELA, Zakea D. 97

- MANGWANE, Hector Andrew 266
 MANUEL 78
 MANUELE, K. J. 198
 MANYASE, Lenchman Thozamile 265
 MAPATE, Diagne Ahmadou 104
 MAQUET, Jacques 21
 MARAN, René 117, 118
 MARANGWANDA, John Weakley 197
 MAREDI, Hernaus Pookgoadi 265
 Margaret Wrong-dij 134, 191, 196,
 201
 MARIANO, Gabriel 204
 MARIMAZHIRA, Xavier Seremani 274
 MARIVATE, D. O. 99
 MARKER, Chris 129
 MARTINS, Ovidio de Sousa 274
 MARX, Karl 138, 152
 MASEBENZA, Benson James 265
 MASEKELA, P. S. M. 182
 MASIYE, A. Sylvester 198
 MASSIDA, Denise 254
 MASSOUDI, Abdul Hassan 16
 MASUKU, Thomas M'Zwenduku 265
 MASULUKE, Thomas Manghavia 263
 MATA, A. 224
 MATAAMU, Bwana 200
 MATEOS, Luis Pales 115
 MATIP, Benjamin 166, 252, 253
 MATIP, Marie-Claire 166
 MATISSE, Henri 111
 MATIVHA, Matshaya Edward Raz-
 wimisani 182
 MATLALA, Elias Koena Kgatishi 99,
 182, 265
 MATLALA, William Thibedi 263
 MATLOSA, S. 97, 267
 MATSEBULA, James Shadrack Mkh-
 lu 182
 MATSELETSELE, R. L. 97, 183
 MATSEPE, Oliver Kgadime 263
 MATSHIKIZA, Todd 216, 217
 MATSHILI, Ramuzuli Ralson 265
 MATTA, Joaquim Diaz Cordeiro da
 101
 MAUMELA, Titus Ntsiene 182
 MAUNICK, Edouard J. 257
 MAUPASSANT, Guy de 137
Mawazo 218
 MAXWELL, Highbred 188, 239
 Mbari Club 129, 190, 219, 240, 241
Mbari News 218
 M'BAYE, Anette 251
 MBEBA, Alfred David 199
 MBITI, John Samuel 200, 269
 MBOE, Janet Nsibirwa 269
 MBOTELA, James Juma 109
 MBULAWA, L. M. 265
 MDLULI, S. V. H. 263
 MELETINSZKY, E. M. 68
 mende nyelvű irodalom 87
 MENELIK 89
 MENGA, G. 259
 MENIL, René 119
Mensagem 130, 203
 MENSAB, Albert Arthur Kayper
 196—197, 213
 MENSAB, Toussaint Viderot 176, 256
 MÉRIMÉE, Prosper 137
 MICKSON, E. K. 249
 MILHEIROS, Mario 203
 MILIMO 198
 MIRAMBO 23
 MIRANDA, Nuno 274
 MISIPO, Dualla 108
 MKHIZE, David 265
 MKHOMBO, Joy Florence Crestophene
 263
 MLOTYWA, 95
 MMANGO, Aaron Mazhabana 181
 MNCWANGO, Leonhard L. J. 181
 MNYAMPALA, Mathias E. 269
 MOCOANCOENG, Jac G. 97, 183
 MODISANE, Bloke 217, 262, 263—264
 MODISE, Daniel Modisaotsile 266
 MODUPE, Prince 171
 MOFFAT, Robert 94
 MOFOKENG, Sophonia Machabe 183
 MOFOKENG, Twentyman M. 97
 MOFOLO, M. Thomas 96—97, 98, 107
 MOHAPELOA, J. Makibnyane 183
 MOHAPELOA Thomas 96—97, 98, 107
 MOGOBA M. S. 265
 MOHOME, Paulus Mokate 267
 MOILOA, James Jantjies 267
 MOJAKI, Philip J. 265
 MOKGALONG, J. S. 265
 MOKHOMO, Makhokolotso A. 183
 MOKOROSI, Emely Semeleng 183
 MOLIERE 78, 105, 224
 MOLOISE, Reginald Bernard Leslie
 263
 MOLOTO, D. P. 267
 MONDIWA, A. 198
 MONGITA, Albert, 205, 258
 MONINGI, Oscar 258
 MONNERAT, Jules 119
 MONOD, Theodore 118
 MONTEIL, Charles 117

- MONTRAT, Maurice 171
 MONYAISE, Daneil Philip Semakoleng 263
 MOORE, Bai Tamia 206, 256
 MOORE, Gerald 247
 MOPELI-PAULUS, Attwell Sidwell 97, 182
 MOPILA, Francisco José 205
 MORGENTHAU, Hans Joachim 17
 MOROKE, Samson Alexander 183, 267
 MOSHOESHOE 97
 MOTHIBI, I. 183
 MOTHLASEDI, Gabriel Caesar 267
 MOTSAMAI, Edward 97
 MOTSATSE, Ratsebe L. 97, 183
 MOTSWASELE I. 183
 MOTUKU, Humphrey Zebedee 263
 MPANDA 98
Mpanoratra 218
 MPASHI, Stephen Andrea 198, 266
 MPHAHLELE, Ezekiel 63, 148, 180, 217, 219, 223, 229, 248, 262
 MPINGANJIRA, M. Y. 266
 MPOFU, Isaac N. 198
 MQHABA, Alton A. M. 180
 MQHAYI, Samuel Edward Krune 95
 MTINGANE, Amos 265
 MTOMBENI, Bennet Kiddy Mpilele 266
 MTUZE, P. T. 263
 MUCAMBE, Elias 183
 MUDENDA, Elijah H. K. 267
 MUHAMMED SAID ABDULLA 269
 MUKALAZI, Jechoada K. S. 199
 MUKWATO, E. Lifuwa 198
 MULALAMBUKA, John 198
 MULIKITA, Fwanyanga M. 198, 266
 MULIRA, Enoch E. K. 109, 200
 MULONDA, Kwalombota 198
 MULONGESA, Moses Chinyemba Bulaya 263
 MUNONYE, John 214, 229, 238
 MUSAPU, Joseph 266
 MUSATWE, Daniel Chola 266
 MUSHASHU, Ropanu 266
 MUSHINDO, P. M. B. 266
 MUTSWAIRO, Solomon Matsva 197
 MUTT, Carl 251
 MUTUMBO, Dieudonné 205
 MUWINDWA, Thomas M. M. 198
 MUZWAYINE, H. S. V. 266
 MVENG, Engelbert 253
 MVULA, Andrew Dani 266
 MWALE, J. W. A. Mankhwazi 198
 MWEMBA, Joseph B. 198
 MWONDELA, Willie Robert 266
 MZIZLETHI, Amos 274
 NAGY Sándor 16
 NAIGIZIKI, J. Saveiro 176
 NAMUHUJA, Hans Daniel 263
 NAMUKWAYE, Elvania 269
 NARAMBADA 46
 NDAO, Cheikh A. 156, 252
 NDAWO, Henry Masila 95
 NDEBELE, Nimrod N. T. 98
 ndebele nyelvű irodalom 197, 274
 NDELU, Bethuel Blose 265
 NDHAMI, E. P. 265
 N'DINTSOUNA, Francesco 163
 NDLOVU, E. M. 198
 NDODA, David 198
 NDONDO, Lassie 274
 ndonga nyelvű irodalom 263
 négritude 31, 34, 36, 105, 109, 114, 115, 116, 120, 121, 128, 129, 130, 131, 132, 136-148, 149, 152, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 166, 167, 168, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 189, 192, 193, 202, 205, 210, 222, 227, 245, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 271, 273, 274
 NEHRBOT, H. 194
 NÉKO 15
 német nyelvű irodalom 81, 108, 109
 NENZHELELE, P. H. 182, 263
 neo-afrikai irodalom 32, 33
 NETO, Antonio Agostinho 158, 169, 202, 214, 271-272
 NETSHILEMA, E. S. 266
New Age 130
New Writing for Zambia 218
Nexus 218
 ngala nyelvű irodalom 205
 NGANI, Alfred Z. 181
 NGANI, Marcus A. P. 181
 NGCABWE, L. M. S. 181
 NGCOBO, Moses John 181
 NGUBANE, Jordan K. 181
 N'GUESSAN-GBOHOUROU, Bertin 251
 NGUGI, Gerishon 269
 NGUGI, James 267-268, 269
 NGWANA, D. M. 265
 NIANE, Djibril Tamsir 46, 49, 107
 NIANZHA, Pierre Eros 258
 NICOL, Abioseh 199, 255

- NII-AMERTEIFO, A. Vic. 249
 NII KWABENA BONNE 195
Nigeria Magazine 218
 NIKIEMA, Roger 257
 NJAU, Rebecca 268
 NJEMBA MEDU, Jean L. 108
 NJOYA 26
 NJUWENI, S. J. 198
 NKADIMENG, H. M. 263
 NKETIA, Joseph Hanson Kwabena
     104, 195, 224, 251
 NKONDE, I. Braim 266
 NKOSI, Lewis, 217, 265
 NKURUMAH, Kwame 89, 103, 152, 192,
     194, 195, 223, 239, 248
 NKUHLU, W. Sob 181
 nkundo nyelvű irodalom 87
 NKWOCHA, Sylvester Kingsley 188
 NNABUIFE, Martin A. 246
 NOGAR, R. 230
 NOKAN, Charles 254
 NORONHA, Rui de 102, 204
Notes Africaines 218
Nouvel Age 117
 NSIMBI, Michael Bazza 199
 NTARA, Samuel Yosia 99
 NTLOKO, President Mthetho 263
 NTSABA, James Sefatsa 267
 NTSANE, Kem Edward 183
 NTSIME, Joseph Motlhasedi 266
 NTULI, D. B. Z. 181
 NWAKAMA, J. I. 238
 Nwana, Pita 104
 NWANGWA, Jeremiah A. 238
 NWANKWO, Nkem 214, 229, 237
 NWANODI, Okogbule Glory 246
 NWAPA, Florence Mwanzuruahu
     Nkeiru 214, 229, 237
 NWOKO, D. 144, 219
 NWOSU, Cletus Gibson 188
 NZEKWU, Onuora 214, 229, 232, 235,
     237
 nzema nyelvű irodalom 196
 NZOUANKEU, Jacques Muriel 252
 NXUMALO, Otty Ezrom Howard
     Mandla 263
 NYABONGO, Akiki K. 109
 NYAKE, K. A. 194
 nyandzsa nyelvű irodalom 87, 99,
     182, 198—199, 266
 NYEMBEZI, Cyril Lincoln Sibusiso
     181, 182, 247, 263
 NYEMBEZI, V. A. B. 180
 NYERERE, Julius 224
 NYOMI, C. K. 196
 nyoro-toro nyelvű irodalom 269
Nyugat 129
 Nyugat-afrikai Állandó Bizottság
     223
 Nyugat-afrikai Társaság 133
 NYUNAI, Jean-Paul 253
 OBENG, R. E. 103
 OBENG-ADDAE, H. E. 196
 OBENGA, Théophile-Joseph 156, 258
 OBIAGA, C. C. 239
 OBIANIM, Sam J. 196
 OBIKWEIFU, G. N. 188, 238
 OBIOHA, Raphael I. M. 239
 OBIYO, Anthony Kemno 189
 OBODOECHI, George Chukwudinma
     238
O Brado Africano 101
 O'BRIEN, C. C. 144
 ODAGU, Asenath 238, 269
 ODEKA, E. Latunde 246
 ODILI, Edmund 187
 ODINGU, Ajuma Oginga 269
 ODOEMELE, Odokwere 188
 ODOI, N. A. 196, 249
Odu 130
 ODUNJO, Joseph Folahan 190, 239
 ODURO, J. 196
 ODUYOYE, Modupe 246
O Futuro de Angola 100
 OGALI, Ogali Agu 190, 244
 OGIERIAIKHI, Emwinma 244
 OGOT, Grace Emily Akinyi 269
 OGU, H. O. 188, 244
 OGUNDE, Hubert 221, 240
 OGUNDELE, Joseph Ogunsina 191
 OGUNMOLA, E. K. 221, 243
 OGUNRINKA, O. 191
 OGUNYEMI, Wale 244
 OJIKE, Mbonu 104, 188
 OJO, Gabriel Ibitoye 190
 OKAE, J. D. 195
 OKAFOR-OMALI, Dilim 239
 OKAI, John 251
 OKARA, Gabriel Imomotimi Gbaing-
     bain 142, 146, 214, 227—228,
     232, 234—235, 246, 247
 OKEC, T. 269
 OKEKE, Alex Obiorah 244
 OKEREKE, Onyemaechi 238
 OKIGBO, Christopher 34, 215, 227,
     229, 230, 245—246

- OKOGIE, M. O. 246
 OKONKWO, Rufus 239
 OKORO, Amezi 238
 OKORO, Ofia M. 238
 OKOT, J. O. p'Bitek 200, 269
 OKOYE, Daniel I. Tonny 239
 OKOYE, Mokwugo 189, 246
Okyeame 218
 OLAGOKE, D. Olu 243
 OLAJIDE, J. Olu 239
 OLISAH, Sunday Okenwa 188, 239
 OLIVEIRA, Mario Antonio Fernandes
     de 203, 273
 OLOGBOSERE, Nicholas Aigbedo 238
Olókun 218
 OLYMPIO, Sylvanus 239
 OMAR, C. A. Sharif 201
 OMOYAYOWO, Joseph Akinyele 240
 OMUAMO, Sampson A. 188
 ONADIPE, Kola 238
 ONIBON-OKUTA, Ademola 241
 ONIORORO, Nijy 238
 Onitsha-piac 187—188, 238—239,
     244, 248, 249
 ONKWUKA, Wilfred 244
 ONOKPASA, B. E. 244, 247
 ONONUJU, Michael S. C. 238
 ONWUDIEGWU, J. Kenddys 239
 OPOKU, Andrew Amankwa 196
 ORTIZ, Adalberto 116
 OSADEBAY, Dennis Chukude 189,
     214, 230, 246
 OSEMWEGIE, Ikponmwosa 246
 OSEW, Emmanuel J. 103
 OSORIO, Ernesto Cochat 203
 OSVÁT Ernő 163
 OSULA, A. O. 187
 OTOO, Sam K. 249
 OUANE, Ibrahima-Mamadou 175
 OUATTARA, M. 256
 QUEDRAOGO, Ouamdégré 257
 OUOLOGUEM, Yambo 256
 OUSMANE, Sembène 145, 148, 159—
     161, 164, 252
 OUSSOU ESSUI, Denis 254
 OWONO, Joseph 166, 214
 OYEDIRAN, Job Oyebisi 241
 OYONO, Ferdinand Leopold 144,
     163—165, 214, 232
 OYONO, Guillaume 239
- PARKES, Francis Ernest Kobina 142,
     230, 250
 PARRINDER, George 186
 PATON, Alan S. 33, 180
 pedi nyelvű irodalom 99, 182, 263,
     265
Perpoint 130, 220
 PERSE, Saint-John 151
 PETANA, D. Slams 263
 PETERS, Lenrie 229, 256
 PETROV, Jevgenyij Petrovics 236
 PHALANE, Alfred 263
 PHATUDI, N. C. 265
 PHILOMBE, René 166, 252
 PHIRI, Desdemond Dudwa 199
 PHIRI, Josiah E. 198
 PHUTEAGAE, Nametsegang Geddes
     263
 PICASSO, Pablo 111
Pilot 130, 189
Pioneer 130, 194
 PIRES, Antonio 203
 PLAATJE, Solomon Tsekisho 98, 99,
     179, 224
 PLATON 224
 PLAUTUS, Titus Maccius 224
 PLYIA, Jean 255
 PLOMER, William 33, 179
 POE, Edgar Allan 228
 POLO, Marco 16
 POMPIDOU, Georges 150, 152
 POPE, Alexander 82
 portugál nyelvű irodalom 100—102,
     130, 134, 149, 202—204, 229,
     230, 248, 261, 271—274
 POUKA, Louis-Marie 163
 POUND, Ezra 110, 245
Présence Africaine 37, 127—129, 130,
     131, 163, 178, 203, 213, 218, 247
 PRICE-MARS, Jean 115, 131
 PROUST, Marcel 150
 PRUDENCIO, Eustache 255
 PTOLEMAIOSZ 32
- QUENUM, Maximilian B. 108, 175
- RABEARIVELO, Jean-Joseph 109—
     110, 226
 RABEMANANJARA, Jacques 166, 167,
     213, 226, 248, 270
 RABETSIMANDRANTO, Fidelis-Justin
     167

- RADITLADI, L. D. 183, 267
 RADNÓTI Miklós 15, 41
 RAJEMISA-RAOLISON, Régis 166
 RAKOTOJAONA, Job 167
 RAKOTORINIRA, Michel-Guste 270
 RAKOTORINIRA, Paul 167, 270
 RAMALLA, M. Emma 182, 265
 RAMAITE, U. M. 266
 RAMANANATO, 46, 85
 RAMATHE, A. C. J. 183
 RAMMALA, Maggie M. 263
 RAMSARAN, J. A. 247
 RANAIVO, Flavien 167, 168, 270

 RANAIVOSON, Jean-Louis 167
 RANDRIAMAROZAKA, E. 167
 RATAU, J. Khathatso 183
 RATRAY, Robert S. 27, 28
 RAZAFIMAHOZO, Paul 167
 REBELO, J. 273
Research Review 218
 RESNAI, Alain 129
Revista de Avance 115
Revue des Jeunes 167
Revue du Monde Noir 117
 RIBAS, Oscar Benito 101–102, 203
 RIIS, H. N. 86
 RILKE, Rainer Maria 150
 RIVE, Richard Moore 217, 261–262
 RIVET, Paul 118
 RIWA, N. L. 201
 ROBERT, Shaaban, 200–201, 269
 ROBINARY, Michael François 167
 Rockefeller Alapítvány 249
 ROGER, le baron 117
 ROSSINI, Conti C. 78
 ROUMAIN, Jacques 115
 ruanda nyelvű irodalom 49, 87, 176
 RUBADIRI, David James 215, 268
 RUBONGOYA, L. T. 269

 SABADOU 46
 SADA, Mohammed 241
 SADJI, Abloulaye 151, 159, 252
 SAFO, G. N. 196
 SAINT-LÔ, A. de 45
 SAKA 23, 96–97, 98, 152, 175, 256
 SAKUBITA, M. M. 198
 SALAS, V. B. de 116
 SAM, Gilbert A. 195
 sambala nyelvű irodalom 87
 SAMBARA, K. 273

 SAMKANGE, Stanlake 274
 SAMPA, J. 198
 SANCHO, Ignatius 82–83
 SANTO, Espirito de 203
 SANTOS, Anoumou Pedro 175
 SANTOS, Arnaldo 203, 272
 SANTOS, Marcelino Dos 273
 SARTRE, Jean-Paul 127, 138, 139, 150
 SAWADOGO, Maussa 257
 SCHLEGEL, C. F. 86
 SCHÖN, Jacob Friedrich 86
 SEATON, Lord Alexander 24
 SEBITLOANE, Sidwell Sabata 265
 SEBONI, Michael Ontepetse Martinus 183
 SEGGANYI, Edward A. K. 199
 SEGOETE, Everitt Lechesa 97
 SEGUN, Mabel Okaniwa Dorothy 238
 SEGWE, Francis More 183
 SEHLODIMELA, Moses M. 265
 SEID, Joseph Brahim 214, 257
 SEIDEL, August 25
 SEKESE, Azariele M. 97
 SELANE, Adam J 97
 SELASSIE, Sahle 78
 SELORMEY, Francis 249
 SEMBELE, S. 262
Sénégal-Carrefour 218
 SENGHOR, Léopold Sédar 22, 31, 44, 46, 54, 89, 105, 118, 119, 120, 121, 127, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 147, 148, 149–156, 158, 159, 161, 162–163, 169, 175, 179, 202, 205, 212, 223, 227, 247, 251, 259
 SENGHOR, M. S. 106, 221
 SENTSO, Dyke H. 97, 138
 SENYATSI, Charles Phuti 263
 SEWEJE, M. A. 213
 SHABANGU, Sidney Siphso 263
 SHAI-RAGOBOYA, U. N. 263
 SHAKESPEARE, William 14, 78, 93, 99, 136, 193, 221, 224, 227, 241, 243
 SHAMUYARIRA, Musa 197
 SHATA, Mamman 46
 SHAW, George Bernard 227
 SHELEY, Percy Bysshe 98
 SHEPHERD, Robert Henry Wishart 92, 180, 247
 SHONGA, G. H. 266
 SIANGA, Benoit 259
Sierra Leone Studies 130

- SIGOGO, Ndabezihlwe S. 274
 SIK Endre 223
 SIKAKANA, Jonathan Mandlenkosi 265
 SILVA Maria Perpétua Candeias da 203
 SILVEIRA, Onémiso 273
 SINDA, Martial 147, 205
 SINXO, Guybon Budlwana 95, 181
 SISILANA, G. S. Gandhi 181
 SISSOKO, Fily-Dabo 175, 256
 SITHOLE, Ndabaningi 197
 SITI BINTI SAAD 201
 SIWISA, L. K. 263
 SIWUNDLA, Alice Princess Msumba 266
 SMITH, Venture 84
 SNOW-WHITE, K. H. A. Akilimali 269
 SOFOLA, Samuel Adeniyi 190
 SOFOWOTE, Segun 244
 SOGA, Tiyo 94, 95
 SOKA, L. Daniel 182
 SOLOHOV, Mikhail 159
 sona nyelvű irodalom 87, 197, 263, 274
 SOROMENHO, Castro 101, 204
 SOULAGES, Pierre 151
 SOUMAILL, Gabriel 258
 SOURANG, Ibrahimia 251
 SOUSA, Noémia de 202
 Sow, A. 256
 Sow, Ibrahimia 251
 SOWUNMI, Akintunde 191
 SOYINKA, Jacob Folorunso 191
 SOYINKA, Wole 142, 146, 148, 210, 219, 229, 241–242, 243, 246, 247
 spanyol nyelvű irodalom 134, 202, 205
 SPEEDY, Eric 239
 SPENCER, Anne 112
 SPENGLER, Oswald 138
 SPENSER, Edmund 64
 STANLEY, Henry Morton 16–17
 STENDHAL, Henri Beyle 217
 STEPHEN, Felix N. 239
 SUMBANE, Natalia 204
 SUMSKI, Louis 167
 SUPERVIEILLE, Jules 150
 SUTHERLAND, Efua 249–250
 SUTU-MTHIMKULU, Sam DUBY Raymond 267
 SWAARTBOI, V. N. M. 95
- Swahili* 130
 szabai nyelvű irodalom 77
 SZAMORI, Touré 23, 106
 SZELASSZIE, Haile 89
 SZIGETI József 15
 SZOPHOKLÉSZ 224
 szoto nyelvű irodalom 87, 92, 96–97, 182–183, 263, 265, 267
 szuahéli nyelvű irodalom 25, 45, 46, 53, 56, 57, 61, 84–85, 87, 109, 130, 200–201, 214, 224, 269
 SYDOL, Francis 256
 SYNGE, John Millington 243, 268
- TABI, R. A. 249
 TAIWO, Oladele 34
 TALET, José Z. 115
 TAMSANQUA, Witness K. 181
 TAOANA, B. K. 265
Tatamo 166
 TAUSHI, Mamman Sarkin 46
 TAUXIER, Louis 117
 TAVARES, Eugenio 100, 101
 TAYEDZERHWA, Lettie Grace Noma-khosi 181
 TCHAMASE, J. E. S. Ndodana 181
 TCHICAYA U TAM'SI, Gerald Felix 176, 227, 257, 258–259
 TEILHARD DE CHARDIN, Pierre 139, 140, 162
 TEMBO, Duncan T. 198
 TEMPELS, Placide 68
 TENNYSON, Alfred Lord 194
 TENREIRO, Francisco José 102, 157, 202, 203
 TERISSE, A. 170
 THAKHISI, J. Kabeli 267
The African 218
The Classic 218
The Ghanaian 218
The Jewel of Africa 218
The Liberian Age 206
 THEMBA C. 217
The New African 218
 THÉSÉE, Lucie 119
 THOHLANE, A. B. T. 267
 THOMAS, Dylan 185
 THOMAS, Harmon Carey 206
 tigre nyelvű irodalom 77
 TIPPU, Tip 269
 TIROLIEN, Guy 119
 TJOKOSELA, J. I. F. 183
 TOLSZTOJ, Leo 224, 232

- tonga nyelvű irodalom 87, 197, 198, 267
- TOOMER, Jean 118
- TORDAY Emil 14, 41
- TOURÉ, Sekou 172, 256
- TOURÉ, S—M. 256
- Traits-d'Union* 130
- Transcription Center 220
- Transition* 218
- TRAORÉ, Bakary, 163
- TRAORÉ, Mamadou 256
- TRESSAN, Lavergne 151
- TRINIDADE, Solano 116
- TROLLOPE, Anthony 17
- Tropiques* 128
- TSEPHE, Joseph Sebata 267
- TSHAKA, R. M. 181
- TsOTSI, Lizine L. 180
- TSOSANE, W. L. N. 97, 183
- TUBMAN, William V. S. 206
- tumbuka nyelvű irodalom 199, 267
- TUTUOLA, Amos 32, 43, 70, 144, 179, 184—187, 191, 229, 236, 241
- tvi nyelvű irodalom 60, 87, 103—104, 195—196, 249, 251
- TZARA, Tristan 111
- UBA, Eke 188
- UDO, Festus Okon 238
- UKATTAH, Austin Echewodo 239
- ULENGE, Yussuf 200
- UMOH, Etim Joseph 188
- Umshumayeli Indaba* 94
- UTHMAN DAN FODIO 85
- UWEMEDIMO, Rosemary 238
- UZODINMA, Edmund Chukuemeka
Chieke 229, 238
- VAN DER LEEUW, Gerardus 43
- VAS Gereben 15
- VASSA, Gustavus 83
- VEGA, Lope de 80
- venda nyelvű irodalom 87, 182, 262, 263, 265, 266
- VERGILIUS, Publius Maro 224, 245
- VICTOR, Geraldo Bessa 101, 203, 272—273
- VIEIRA, Luandino 230, 272, 273
- VIEIRA, S. 273
- VILAIRE, Etzer 115
- VILAKAZI, Benedict Wallet 92, 93, 94, 98, 247
- VLAMINCK, Maurice de 111
- Voix Voltaïques* 218
- volof nyelvű irodalom 224
- Volontés* 113
- VOLTAIRE 137, 216
- WABENO, Pierre 258
- WACIUMA, Charity 268
- WADE, Amadou Moustapha 251
- WALAWA 95
- WALKER, André Raponda 108
- WALUSIMBI, L. 269
- WARREN, Yaw 251
- WASHINGTON, George 82
- WELLINGTON, S. Simbi 244
- WEÖRES Sándor 54, 60
- West African Review* 199
- WESTERMANN, Diedrich H. 87
- WHEATLEY, Phillis 82
- WILDE, Oscar 256
- William Ponty iskola 104, 105—106, 108, 168, 169, 172, 222, 241, 252, 256, 257, 267
- WOOLF, Virginia 150
- WRIGHT, Richard 112, 127
- WRONG, Margaret 134
- Zaire* 130
- ZAMA, Johannes Joel Mdelwa 263
- ZANGO, Tanko 193
- ZANI, Zacharias Mwadabwe Stephen 201
- ZELTNER, Franz de 117
- ZIMMERMAN, Alfred 86
- ZONDI, Elliot 265
- Zuka* 218
- ZULU, Jacob L. Nkosini 266
- zulu nyelvű irodalom 66, 87, 92, 98, 181—182, 183, 263, 265
- xhosza nyelvű irodalom 87, 92, 94—96, 99, 180—181, 183, 224, 233, 263, 265
- YAKO, St. J. Page 181
- YALLEY 106
- YEATS, William Butler 194
- YEMBILAH, Nicholas N. 249
- YOHANNES, Ato Eyoel 79
- YOULA, Nabi 256

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia. Műszaki szerkesztő: Budai Anikó
A borító és kötésterv Szalóki Róbert munkája
Ak 1439 k 7174 Terjedelem: 19 ív + 24 oldal melléklet
71.71765 Akadémiai Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bernát György

Ára: 50,— Ft

Rövidesen megjelenik az
Akadémiai Kiadó gondozásában

SÍK ENDRE

FEKETE-AFRIKA
TÖRTÉNETE

Harmadik és negyedik kötet

A szerző — a történelemtudományok doktora, a Magyar Népköztársaság nyugalmazott külügyminisztere — három (magyar, angol és francia) nyelven megjelent átfogó történelmi művének első két kötetében Fekete-Afrika országainak történetét a második világháború kitöréséig tárgyalta. Az előkészületben levő harmadik kötet Fekete-Afrika országainak a második világháború évei alatti szerepével és helyzetével foglalkozik, míg a negyedik az afrikai gyarmatbirodalmak háború utáni felbomlását, a gyarmati népek függetlenségű harcát és a független fekete-afrikai államok létrejöttét taglalja. A szerző ezekben a kötetekben is, mint az előzőkben, Fekete-Afrika országainak történetét — a polgári történeteszek túlnyomó többségével ellentétben — az elnyomott afrikai népek szemszögéből tárgyalja.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára: 50,— Ft

Rövidesen megjelenik az
Akadémiai Kiadó gondozásában

SÍK ENDRE

FEKETE-AFRIKA
TÖRTÉNETE

Harmadik és negyedik kötet

A szerző — a történelemtudományok doktora, a Magyar Népköztársaság nyugalmazott külügyminisztere — három (magyar, angol és francia) nyelven megjelent átfogó történelmi művének első két kötetében Fekete-Afrika országainak történetét a második világháború kitöréséig tárgyalta. Az előkészületben levő harmadik kötet Fekete-Afrika országainak a második világháború évei alatti szerepével és helyzetével foglalkozik, míg a negyedik az afrikai gyarmatbirodalmak háború utáni felbomlását, a gyarmati népek függetlenségi harcát és a független fekete-afrikai államok létrejöttét taglalja. A szerző ezekben a kötetekben is, mint az előzőkben, Fekete-Afrika országainak történetét — a polgári történeteszek túlnyomó többségével ellentétben — az elnyomott afrikai népek szemszögéből tárgyalja.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

